

Тема 1. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ ТА РОЛЬ ДИСЦИПЛІНИ «ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ» У ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ З ТУРИЗМУ

Предмет, об'єкт дисципліни «Географія туризму». Її місце і роль у програмі підготовки спеціалістів з туризму. Зв'язок з іншими дисциплінами циклу. Головні терміни та поняття.

План: 1.Предмет та об'єкт дисципліни «Географія туризму». 2.Місце і роль дисципліни у програмі підготовки спеціалістів з туризму. 3.Зв'язок «Географії туризму» з іншими дисциплінами. 4.Головні терміни та поняття «Географії туризму».

1.Предмет та об'єкт дисципліни «Географія туризму». Географія туризму - дисципліна, що вивчає країни і регіони, які являють інтерес для туризму. Специфічний підхід географії туризму, що відрізняє дану дисципліну від інших напрямів географії, полягає в тому, що її цікавить не комплексне дослідження природи, населення і господарства тієї або іншої країни і не встановлення характеру взаємодії між людським суспільством і географічним середовищем, а вивчення і опис тих особливостей природи, клімату, ландшафту, флори і фауни країни, які роблять її привабливою як туристський об'єкт.

Істотне місце в географії туризму займає історико-культурний компонент, оскільки багато країн світу привертають туристів не стільки сприятливим кліматом і красою природних ландшафтів, скільки пам'ятниками історії і культури.

У сферу інтересів географії туризму окрім природних і історико-культурних визначних пам'яток входять різноманітні об'єкти і події, які можуть привернути людей з найрізноманітнішими інтересами і потребами, лікувальні, учбові, наукові установи, торговельні центри, спортивні, наукові, святкові заходи, сезонні розпродажі товарів і т.д.

Своїм походженням туризм зобов'язаний різноманітності географічних районів світу і прагненням людей з цією різноманітністю ознайомитися. Цілі, види і форми подорожей, а також вибір маршруту тісно пов'язані з певними географічними районами і об'єктами. Таким чином, географічний чинник в туризмі грає ключову роль.

Вартість подорожі багато в чому залежить від ряду географічних факторів: відстані, транспортної доступності, наявності і об'єму рекреаційних ресурсів. Географічні чинники, що впливають на туризм, можна розділити на фізико-географічні, економіко-географічні, етнічні і культурно-історичні.

Об'єктом вивчення географії туризму є людина, групи людей, суспільство та сфера туризму з усіма можливими взаємозв'язками і взаємовідношеннями між ними. Розрізняють ще й конкретні об'єкти вивчення географії туризму. З-поміж них — туристична поведінка і ставлення до туризму людини, груп людей, суспільства, туристична діяльність туристичних організацій, туристичні ресурси.

Аспект дослідження цієї науки становлять особливості геопросторово-часового розвитку і функціонування як загального, так і конкретних об'єктів географії туризму. Найважливіший *метод* дослідження в географії туризму геометод, а також низка методів, які використовуються в інших науках (наприклад, картографічні, моделювання, статистичні, соціологічні).

Мета дослідження географії туризму — розроблення оптимальних моделей сфери туризму, зокрема територіально-туристичних систем, обґрунтування та реалізація туристичного районування з метою визначення особливостей туристичних функцій території, прогноз тенденцій зміни цих функцій при трансформації географічного поділу праці у сфері туризму та координації розвитку туризму відповідно до динаміки поступу видів економічної діяльності територіальних господарських комплексів, наукове передбачення, планування оптимального використання соціальних і природних систем туристичних ресурсів. Отже, йдеться про виявлення територіальних закономірностей та особливостей територіальної організації туризму як комплексу природних, економічних і соціальних явищ, об'єктів.

2. Місце і роль дисципліни у програмі підготовки спеціалістів з туризму. Місце географії туризму в системі географічних наук визначається предметно-об'єктною сферою та колом завдань, спрямованих на виконання суспільного замовлення. Розширення предметно-об'єктної сфери географії туризму є об'єктивним процесом, відповідним розвиткові об'єкту дослідження, що позначилось й на розширенні теоретико-методологічної бази географії туризму в бік збільшення впливу суспільно-географічної складової. Зокрема, дослідження ринку споживача посилює роль географії населення та розселення, а дослідження ринку виробника послуг - географії послуг; питання територіальної диференціації та врівноваження попиту/пропозиції потребують геомаркетингових досліджень і т.д. Дослідження ринку туристичних послуг - міждисциплінарна географічна проблема, яка може бути ефективно вирішена застосуванням теоретико-методологічного та методичного апарату рекреаційної географії (вчення про ТРС), географії послуг (вчення про територіальну організацію сфери послуг) та географії туризму (закономірності формування туристичних потоків та географія туристичних міграцій). Сучасний розвиток географії туризму як складової географічного мислення у напрямках, які відображають новітні соціальні орієнтири загальнонаукового процесу, по-перше, свідчать про здатність наукової дисципліни, що безпосередньо відбиває функціонально-змістовну сутність такого складного і багатоаспектного явища як туризм, вчасно реагувати на вимоги модернізації концептуальних аспектів; по-друге, саме ґрунтуючись на цьому, визначає її ключову роль у реалізації синергетичного підходу у формуванні вихідних теоретико-методологічних засад туризмології як цілісного і єдиного у світоглядному відношенні системного розуміння туризму.

3. Зв'язок «Географії туризму» з іншими дисциплінами. Основними дисциплінами, на які спирається географія туризму, є наступні:

1. Географія - основні поняття географії лежать в основі географії туризму;
2. Картографія - один з основних методів географії. Карта необхідна при плануванні туристичної діяльності;
3. Ландшафтознавство, яке, в деякій мірі, відображає зв'язок природи і суспільства.
4. Екологія - знання екологічних особливостей різних районів Землі дозволить раціонально організувати туристичну діяльність.
5. Природокористування - туризм виступає як одна з форм заощадливого природокористування.
6. Економіка - аналіз прямого і зворотного впливу туристичної діяльності на економіку регіону.
7. Психологія і соціологія - фахівці туристичного бізнесу мають прямий контакт з клієнтами, потенційними туристами, уміння спілкуватися дозволить уміло управляти ситуацією.

Географія туризму в рівній мірі пов'язана з географічними, гуманітарними та технічними науками, зокрема, соціально-економічною історією та архітектурою, рекреаційною географією, етикою та естетикою, географією культури та правознавством, медичною географією та конструктивною географією.

Географія туризму тісно пов'язана з такими природничими науками як біологія, екологія, медицина.

4. Головні терміни та поняття «Географії туризму».

Поняття «туризм» почало формуватися з початком масового переміщення значної кількості людей з метою змістовного проведення дозвілля. Нині вже можемо говорити про туризм як про суспільне явище, пов'язане з добровільною тимчасовою зміною місця перебування, ритму і середовища життя, а також безпосереднім контактом із середовищем (природним, культурним чи суспільним). Це суспільне явище настільки багатогранне, що дати йому єдине точне та повне визначення практично неможливо.

У сучасній науковій літературі можемо знайти багато визначень поняття "туризм", що суттєво відрізняються одне від одного насамперед тому, що їх автори розглядають туризм із різних аспектів:

— як особливу форму пересування людей за визначеним маршрутом з метою відвідання конкретного об'єкта або задоволення своїх інтересів і повернення на постійне місце проживання;

— як форму розвитку особистості, яка реалізується через соціально-гуманітарні функції (виховну, навчальну, оздоровчу та спортивну);

— як форму організації відпочинку, проведення дозвілля;

— як галузь господарства, пов'язану з обслуговуванням людей, що тимчасово перебувають поза межами постійного місця проживання;

— як сегмент ринку, в якому сходяться підприємства таких галузеві господарства, як транспорт, харчування, готельне господарство, культура торгівля тощо;

— як явище, що виходить за межі традиційних уявлень, які асоціюються виключно з відпочинком.

У законі України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. наведено так визначення: туризм — це тимчасовий виїзд (подорож) осіб з постійного місця проживання з пізнавальною, оздоровчою, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою на термін від 24 годин до одного року поспіль, без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.

Отже, туризм — це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного прогресу, пов'язане з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів. Туризм — найдинамічніша сфера людської діяльності, чинник економічного та культурного розвитку, захисту навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння, миру, дотримання прав людини та основних свобод без різниці у расі, статі, мові та релігії. Туризм — економічне джерело створення нових робочих місць та отримання прибутку, розвитку інфраструктур: промисловості. Туризм — невід'ємна складова загального міжнародного ринку.

Суб'єкт туризму — це турист, який задовольняє свої рекреаційні потреби та характеризується певними рисами, властивостями і станами (фізіологічними, психологічними, екологічними, економічними, соціальними тощо).

У Законі України про туризм дані такі поняття і терміни.

турист - особа, яка здійснює подорож по Україні або в іншу країну з різною, не забороненою законом країни, метою на термін від 24 годин до шести місяців.

мандрівник - особа, яка здійснює подорож по Україні або в іншу країну з різною, не забороненою законом країни, метою на термін від шести місяців.

екскурсійна діяльність - діяльність з організації подорожей, що не перевищують 24 годин, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, з визначними місцями тощо;

туристичні ресурси - сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста;

суб'єкти туристичної діяльності - підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, фізичні особи, які в установленому чинним законодавством України порядку і мають ліцензію на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг;

туристична індустрія - сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів;

туристичні послуги - послуги суб'єктів туристичної діяльності щодо розміщення, харчування, транспортного, інформаційно-рекламного обслуговування, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, розваг тощо, спрямованих на задоволення потреб туристів;

туристичний продукт - комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі;

туристський ваучер (путівка) - документ, що підтверджує статус особи або групи осіб як туристів, оплату послуг чи її гарантію і є підставою для отримання туристом або групою туристів туристичних послуг;

тур - туристична подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова А. Ю. Международный туризм: Учеб. пособ. для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001.
2. Биржаков М. Б. Введение в туризм. — СПб.: "Издательский дом Гер-да", 2002.
3. Вспомогательный счет в туризме (ВСТ): Рекомендации по методологической структуре. — Мадрид: ВТО, 2001.
4. Дурович А. Я. Маркетинг в туризме: Учеб.-практ. пособ. — М.: МЭСИ, 2000.
5. Забаев Ю. В. Математические модели и методы в управлении туристскими предприятиями. — М.: Луч, 2001.
6. Зорин И. В., Квартальное В. А. Энциклопедия туризма. — М.: Финансы и статистика, 2000.
7. Ильина Е. И. Туроперейтинг: организация деятельности. — М.: Финансы и статистика, 2001.
8. Кабушкин Я. Я. Менеджмент туризма: Учеб. пособ. — Мн.: БГЭУ, 2001.
9. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма: Учебник. — М.: Финансы и статистика, 2003*
10. Луцишин Н. Я., Луцишин Я. В. Економіка й організація міжнародного туризму: Навч. посіб. — Луцьк, 2003.
11. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг: Геопросторові аспекти. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: Альтерпрес, 2003.
12. Мальська М. Я., Худо В. В. Менеджмент туризму. Вступ до спеціальності: Навч. посіб. — Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002.
13. Мальська М. Я., Худо В. В. Туристичний бізнес; теорія і практика: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 424 с.
14. Мальська М. Я., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2004.
15. Мальська М. Я., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: Навч. посіб. — Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 360 с.
16. Маринин М. М. Туристские формальности и безопасность в туризме. — М., 2002.
17. Морозов М.А., Володоманова Н. Ю. Макроэкономика туриндустрии: Учеб.-метод. пособ. — М., 2002.
18. Папирян Г. А. Международные экономические отношения: Экономика туризма. — М.: Финансы и статистика, 2002.
19. Сенин В. С. Организация международного туризма: Учебни 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2003.
20. Черевичко Т. В. Экономика туризма: Курс лекций. — Саратов- научная книга, 2000.
21. Экономика и организация туризма. Международный туризм Е. Л. Драчева, Ю. В. Забаев, Д. К. Исмаев и др.; Под ред. И. А. Рябов " Ю.В. Забаева,Е. Л. Драчевой. — М.:КНОРУС, 2005.

http://tourlib.net/books_ukr/

ТЕМА 2. ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНА ГАЛУЗЬ «НЕВИДИМОГО ЕКСПОРТУ»

Туризм як соціальне явище. Туризм як результат пересування людей по різних туристських маршрутах. Історія виникнення і розвитку подорожей і туризму. Види туризму. Класифікація туризму. Ознаки класифікації і їх характеристика. Туризм як сучасна галузь «невидимого експорту».

План: 1.Туризм як соціальне явище. 2.Історія виникнення і розвитку подорожей і туризму. 3.Класифікація та види туризму. 4.Туризм як сучасна галузь «невидимого експорту». 5.Прямий і непрямий вплив розвитку туризму на економіку регіону чи країни.

1.Туризм як соціальне явище. Для туризму *дозвілля* завжди було основоположним поняттям. Дозвілля із самого початку розглядалося як соціальне явище, віддзеркалення суспільної і духовної суті людини. Його зміст залежить від історико-культурного контексту і міняється разом з пануючою в суспільстві системою цінностей. Характер дозвілля визначається устроєм життєдіяльності людей, традиціями, що склалися, і звичаями, соціальними нормами, правилами, естетичними уявленнями. Якщо в Стародавній Греції ідеалом дозвілля виступала духовна свобода, то на пізніших етапах історичного розвитку, в середньовіччі і індустріальному суспільстві, дозвілля як задоволення, насолода прирівнювався до даремної витрати часу і вважався за гріх. У руслі протестантської етики праця ставала сенсом всього життя людини. Горизонти «нового гуманізму» відкрила філософія ХХ століття.

У сучасній науці простежується тенденція до практично повного злиття понять дозвілля і вільного часу. Особливо це характерно для західної соціологічної школи. Багато її представників розуміють під дозвіллям частину позаробочого часу, яка залишається у людини після виконання непорушних обов'язків - домашньої праці і інших побутових занять, задоволення природних фізіологічних потреб (їжа, сон і так далі), тобто вільний час.

На відміну від дозвілля *відпочинок і/або рекреація* в широкому її розумінні - категорія перш за все медико-біологічна, а потім вже соціальна. Певне співвідношення біологічного і соціального принципово розводить дозвілля з відпочинком і рекреацією. Рекреація зазвичай визначається як «відпочинок, відновлення сил людини, витрачених в процесі праці». При цьому поняття «рекреація» є менш відомим і емоційно забарвленим в порівнянні з відпочинком, а тому точнішим. Воно краще відповідає завданням емпіричних і прикладних досліджень, тоді як поняття «відпочинок» зручніше використовувати як фундаментальне поняття в одному ряду з категорією «праця». Якщо поняття «дозвілля» було введено стародавніми греками, то «рекреація» (від латин. *recreatio* - відновлення) - римлянами. В даний час неухильно зростає роль рекреації як сфери, нейтралізуючої виробничі стреси, нервово-психічні навантаження, втому від монотонної праці, гіподинамію. Для регенерації сил і енергії людині необхідна зміна умов і форм діяльності (їх послідовності, навантажень, видів). Незадоволені, заглушені рекреаційні потреби неминуче негативно позначаються на фізіологічному стані організму, стають однією з поширених причин психічних розладів. Оскільки рекреація безпосередньо пов'язана із здоров'ям населення, рекреаційні ефекти є традиційним предметом вивчення медичних наук. Вітчизняна рекреаційна географія характеризує *рекреаційну діяльність* людини як невід'ємну частину соціального і духовного його життя і нерозривно пов'язує її з діяльністю трудовою. Таким чином, відбувається поступове зближення понять «дозвілля» і «рекреація», смислові межі між ними стають все більш розмитими. Дозвілля може бути рекреацією, коли присвячений відновленню фізичного і психічного нормативного стану (релаксація), і релаксація зі свого боку може бути дозвіллям, якщо відбувається у вільний час і направлена на саморозвиток особистості.

На відміну від рекреації поняття туризму за змістовним, соціально-економічним наповненням спочатку тяжіло до категорії дозвілля. Туризм - багатогранне поняття, що відображає всю складність самого явища. Це і різновид міграції населення, і бізнес, сектор світового господарства і національної економіки, і сфера міжкультурної взаємодії.

2.Історія виникнення і розвитку подорожей і туризму. Залежно від мотивації подорожей, способу подорожування і розвитку транспортних засобів, кількості мандрівників

й охоплення туризмом різних верств суспільства історичний шлях розвитку туризму умовно можна поділити на чотири етапи:

- 1) до 1841 р. — початковий етап;
- 2) з 1841 р. до 1914 р. — етап становлення туризму як галузі;
- 3) з 1914 р. до 1945 р. — етап формування індустрії туризму;
- 4) з 1945 р. до наших днів — монополізація туристичної індустрії.

I етап - початковий розпочався близько 200 років до н. е., за часів Римської імперії, римляни почали свої завойовницькі походи, подорожуючи на кораблях, конях, у колісницях та пішки. Заможні римляни вирушали в Єгипет і Грецію: до місць купання, поклоніння та морських курортів. Римські мандрівники цікавилися історією і релігією, відвідували грецькі храми, їздили у фургонях, запряжених мулами. Вони відвідували Єгипет, щоб побачити піраміди, які приваблюють і сучасних туристів¹. Розширення торговельних і культурних зв'язків, географічні відкриття, що розкривали межі невідомого, змушували людей пересуватися, отже, пізнавати навколишній світ. На початку епохи Відродження склалися наступні мотиви для здійснення подорожей:

- з розвитком культури — скульптури, архітектури, живопису, — з'явилися шедеври, які багато людей прагнули побачити на власні очі й долали задля цього значні відстані;

- саме в цей період починається бурхливий розвиток різних релігій, однією з цілей туризму стає паломництво. Прочани різних конфесій, маючи за мету поширювати свою релігію, поклоніння святиням, здійснювали важкі й тривалі подорожі;

- пізнаючи навколишнє середовище, людина відкривала цілющі властивості природних джерел, місць з унікальним кліматом, що ставали об'єктами нового виду туризму — рекреаційного і приваблювали можливостями відпочинку, лікування, відновлення сил, здоров'я і втраченої душевної рівноваги;

- розвиток фізичної культури і спорту, людське прагнення різноманітних видовищ і дійств вимагали організації спортивних змагань, будівництва спеціальних місць для їх проведення, в яких могли розміститися атлети та глядачі. Відповідно виникає і новий вид туризму — спортивний.

Наступний період суспільного життя пов'язаний з розвитком і збільшенням міст, поглибленням процесу спеціалізації праці, зростанням взаємозалежності міста і села. Ярмарки приваблюють жителів навколишніх міст і торговців із далеких і ближніх міст і сіл, в такій формі розвиваючи діловий туризм². Інтерес до туризму зростає з розвитком суспільного виробництва і поглибленням процесу поділу праці: чим монотонніша праця, тим більше людині хочеться вирватися хоча б на короткий час зі звичного кола повсякденних проблем. З розвитком промисловості це прагнення міцніє. У ХУІІІ ст. дорожнє будівництво і поява нових видів транспорту уможливили поїздки у досить віддалені регіони. Поява регулярного руху пасажирського транспорту, мережі підприємств харчування і засобів розміщення позбавили мандрівників багатьох труднощів, які сторіччями були пов'язані з подорожами.

II - етап становлення туристичного бізнесу. ХІХ ст. було століттям видатних наукових відкриттів і їх застосування на практиці. Величезне значення для туризму мали

¹ Пізніше мандрівниками фактично були купці, які повертаючись з далеких мандрів розповідали про далекі країни. В епоху Середньовіччя переважали релігійні подорожі. Величезна кількість людей втягується в релігійні війни, виступає в походи під прапорами церкви. Релігійні переконання змушували мільйони людей прямувати до своїх святинь: мусульман — у Мекку, християн — в Єрусалим та Рим, решту вірян — в інші місця поклоніння. Більшість подорожніх зупинялися в монастирях, лишаючи там пожертви. Можна сказати, що першу готельну систему створила церква. Хрестові походи, які почалися 1095 р. і тривали майже 200 років, та кожен призвели до масового переміщення людей, стимулюючи культурний обмін.

² В епоху Відродження бурхливо розвивалися не лише найрізноманітніші галузі промисловості, сільського господарства, культури й освіти, а й різні напрями туризму. Поглиблюються ділові та культурні зв'язки між країнами, дедалі більше людей залучаються в туристичні поїздки, екскурсії, походи. Помітно зростає кількість осіб, що звертаються до туризму з навчальними цілями: одні з них — майбутні учні — шукають кваліфікованих фахівців і вчителів, інші — вчителі — переселяються, не знайшовши учнів у рідних краях. «Подорожі на навчання» в ХІВІ ст. частішають із появою престижних університетів.

революційні перетворення в сфері виробництва. Насамперед, це було пов'язано з розвитком раніше дуже обмеженої сфери послуг. Зростання продуктивності й інтенсивності праці призвело до скорочення кількості зайнятих у виробництві робітників, тобто до вивільнення зі сфери виробництва значної кількості робочих рук, які можна було використати у невиробничих галузях. Швидкими темпами розвивалася транспортна галузь. Потужні паровози дали людям можливість швидко долати відстані від міста до міста, а величезні пароплави — від континенту до континенту. Для зручності пасажирів біля залізничних вокзалів і морських портів почали з'являтися великі готелі.

Одним із напрямів розвитку сфери послуг став туристичний бізнес³. Із розвитком міжнародних курортів у Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії ці країни нарівні з Англією стають міжнародними центрами туризму в Європі. Значну роль у розвитку туризму відіграли нові географічні відкриття, подорожі мореплавців, освоєння Американського, Африканського й Австралійського континентів. Поштовхом до розвитку туристичних подорожей стала поява нового виду транспорту — автомобільного. Однак до Першої світової війни більшість туристів і мандрівників усе ж користувалися залізничним або морським транспортом.

III етап розвитку туризму як галузі індустрії розпочався після закінчення Першої світової війни. Саме тоді туристична індустрія почала формуватись як система виробничих, транспортних, торговельних, сервісних підприємств і засобів розміщення, призначена для задоволення попиту на туристичні товари і послуги, підготовку кадрів та процесу виробництва, реалізації і споживання туристичного продукту на основі використання природних багатств, матеріальних і духовних цінностей суспільства. Сприяв розвитку туризму в 20—30-х роках ХХ ст. бурхливий розвиток нових видів транспорту — автомобільного та авіаційного. Однак цей період характеризується і низкою чинників, які гальмували розвиток туризму, зокрема міжнародного. Це, насамперед, світова економічна криза 1929—1933 рр. Обсяг міжнародного туризму різко скоротився з початком Другої світової війни. Уся Європа лежала в руїнах, треба було відновлювати дороги, залізниці, електростанції, вокзали, готелі тощо.

IV етап - монополізації туристичної індустрії розпочався після Другої світової війни, коли сталися докорінні соціальні зміни, поживавлення науково-технічного, торгового, економічного, культурного, екологічного й іншого співробітництва між країнами практично всіх континентів. Міжнародна інтеграція, розширення міжнародного поділу праці, відкриття кордонів, забезпечення більш легкого доступу в інші країни, розвиток транспорту і зв'язку, підвищення рівня життя значної частини суспільства були загальними тенденціями розвитку. Зростанню популярності туризму сприяло телебачення. Воно дало людям можливість, не виходячи з дому, знайомитися з цікавими місцями, і це викликало в них бажання побачити все на власні очі⁴. Нині близько 100 млн осіб у всьому світі зайняті в туристичній індустрії.

³ Початком другого етапу розвитку туризму можна вважати 1841 р. Саме тоді англієць Томас Кук організував першу комерційну туристичну подорож із Лейстера в Лафборо, в якій взяли участь 570 членів товариства тверезості. У 1847 р. він створив туристичне товариство, яке розповсюджувало білети (путівки) не тільки в Англії, а й за її межами. У 1363 р. Т. Кук організував велику подорож англійців у Швейцарію, а у 1868 р. — у Північну Америку. До 1860 р. у США вже діяло близько 30 тис. миль залізниць, будівництво нових продовжувалося швидкими темпами. Тільки в 70-ті роки ХІХ ст. у США було збудовано близько 70 тис. миль залізничного полотна. Інтенсивний розвиток залізничного транспорту зумовлювався величезними територіями країни.

⁴ На початку 60-х років ХХ ст. туризм став справді міжнародною індустрією. У першій половині 60-х років ХХ ст. за кордон щороку виїжджало 70 млн туристів. У середині 90-х років ХХ ст. їх було вже 500 млн. Туристична індустрія почала давати прибутки навіть тим галузям господарства, які безпосередньо не були з нею пов'язані. Основною ознакою цього етапу можна назвати монополізацію галузі туризму, тобто виділення її в самостійну складову сфери послуг. В умовах зростання психологічних навантажень, інтенсифікації життя людей в індустріальних країнах туризм діє як ефективний засіб рекреації. З предмета розкоші він стає необхідністю населення високорозвинених індустріальних країн. Наприкінці ХХ ст. спостерігається збільшення попиту на туристичні послуги серед людей середнього та нижче середнього статку. Це ще більшою мірою диференціювало туристичний ринок, сприяло урізноманітненню туристичного продукту, розрахованого на людей із різним матеріальним становищем, різними інтересами, метою і вимогами до рівня сервісу. До цього періоду належить створення великих транснаціональних компаній.

Вони обслуговують приблизно півмільярда людей на рік, причому і ця цифра щороку зростає⁵. Сьогодні від туризму певною мірою залежить економіка більш як 125 країн. Розвиток малих і середніх центрів обслуговування туристів є одним із факторів зменшення бідності, бо дає змогу створювати нові робочі місця та сприяє зростанню екологічної, культурної та соціальної освіченості. Інтенсивний розвиток туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою і зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян.

3.Класифікація та види туризму. Найбільш поширеним є поділ туризму на *міжнародний і внутрішній*. У міжнародному туризмі залежно від напрямку туристського потоку виокремлюють дві форми — *в'їзний і виїзний*. Одного і того ж туриста можна класифікувати і як в'їзного, і як виїзного залежно від того, відносно якої країни описується його переміщення. Розрізняють країну походження туриста, тобто ту, яку він залишає, і країну призначення — до якої прибуває. У першому випадку йдеться про виїзний, у другому — про в'їзний туризм. Ці терміни вживаються стосовно закордонної подорожі на початку поїздки. На зворотному шляху турист просто повертається додому.

Внутрішній туризм на відміну від міжнародного, не пов'язаний із перетином державного кордону й, отже, не вимагає дотримання туристичних формальностей⁶. Незважаючи на суттєві відмінності, міжнародний і внутрішній туризм між собою тісно пов'язані. Внутрішній туризм виступає свого роду каталізатором міжнародного туризму. Він сприяє освоєнню нових рекреаційних ресурсів і районів, створенню базової туристичної інфраструктури, підготовці фахівців і тим самим — поживленню інтеграційних процесів і формуванню єдиного світового туристичного простору⁷. Внутрішній, в'їзний і виїзний туризм можуть по-різному поєднуватися утворюючи, крім міжнародного, національний туризм і туризм у межах країни.

Національний туризм включає внутрішній і виїзний туризм і співвідноситься з категорією національного виробництва (валового національного продукту). Туризм у межах країни охоплює внутрішній і в'їзний туризм і відповідає сукупному внутрішньому туристичному споживанню, тобто сумарним витратам внутрішніх та іноземних туристів⁸.

Класифікувати туризм можна за найрізноманітнішими ознаками, до найважливіших із яких належать: мета подорожі, сезонні характеристики, територіальні характеристики, індивідуальні вимоги клієнтів, фінансові можливості клієнтів. Причому такі класифікації часто є умовними, оскільки не завжди вдається чітко розмежувати перелічені ознаки. В більшості класифікацій виокремлюють подорожі з метою відпочинку і розваг, діловий туризм, релігійний туризм, лікувально-оздоровчий та ін.

До *ділового туризму* UNWTO відносить поїздки для участі в з'їздах, наукових конгресах і конференціях, виробничих семінарах і нарадах, ярмарках, виставках і міжнародних салонах, інші службові поїздки. Діловий туризм перспективна і високорентабельна галузь туризму. Його частка в міжнародному туристському обміні, за деякими оцінками, становить від 10 до 20 %.

⁵ Якщо взяти за базовий 1950 р., коли тільки організованими на комерційній основі турами було охоплено 25 млн осіб, то можна спостерігати зростання кількості осіб, охоплених туристським оборотом: 1960 р. — туристів стало в 2,8 раза більше, 1980 р. — у 10 разів, 1990 р. - у 18 разів, 2000 р. - у 28 разів більше, ніж 1950 р.

⁶ За деякими оцінками, частка внутрішнього туризму становить 80—90 % усіх туристичних поїздок, а загальний обсяг витрат на внутрішній туризм у 5—10 разів перевищує витрати туристів на міжнародні подорожі.

⁷ За деякими оцінками, частка внутрішнього туризму становить 80—90 % усіх туристичних поїздок, а загальний обсяг витрат на внутрішній туризм у 5—10 разів перевищує витрати туристів на міжнародні подорожі.

Пізніше до угоди (її зазвичай називають Шенгенською) приєдналися інші європейські країни. Підписання угоди стало знаменним етапом на шляху утворення військово-політичного і валютно-економічного союзів 12 європейських держав. Перехід до спільної грошової одиниці — євро, вільного переміщення товарів, капіталів, послуг і робочої сили, тобто фактичне скасування кордонів, відкриває широкі перспективи для подальшого зростання туристських потоків і обміну ними. Громадяни таких країн, як Франція, Німеччина, Іспанія, Португалія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Австрія, а також Італія та Греція, можуть вільно пересуватися, не обтяжуючи себе жодними формальностями, а, з огляду на невеликі європейські відстані, поїздка на вихідні в сусідню країну стає правилом гарного тону. Очікується також збільшення прибуття туристів у ці країни з віддалених регіонів, зокрема Азійсько-Тихоокеанського.

⁸ Концепції міжнародного, національного туризму і туризму в межах країни, запропоновані UNWTO, можуть бути використані на всіх чотирьох рівнях: глобальному — у масштабах планети, регіональному — стосовно групи країн, державному і місцевому — у межах окремого регіону будь-якої країни.

Релігійний туризм — подорожі, які здійснюються з метою паломництва, відвідування святих місць, поклоніння релігійним святинам, ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії та релігійною культурою.

Лікувально-оздоровчий туризм — подорожі з метою відпочинку та лікування. Цей вид туризму досить поширений у цілому світі й орієнтується на цілющий клімат, лікувальні джерела і грязі, мальовничі ландшафти.

Етнічний туризм — подорожі для відвідування родичів та близьких

Спортивний туризм — поїздки з метою участі в спортивних заходах та підтримки улюблених команд.

Пригодницький туризм — туризм, пов'язаний із фізичними навантаженнями, а іноді і з небезпекою для життя.

До видів туризму за метою можна віднести *розважальний, навчальний військовий, екстремальний, агротуризм* та багато інших. Класифікують туризм також за *способом організації, комплексом пропонованих послуг, тривалістю і дальністю поїздок, демографічними і соціально-економічними характеристиками туриста.*

Організований і неорганізований туризм. Суворо регламентовані подорожі, пропоновані туристичними фірмами і реалізовані зазвичай на умовах попередньої оплати, називаються *організованим туризмом*. Організовані туристи отримують тури за заздалегідь погодженими маршрутами, термінами перебування, обсягами пропонованих послуг. Одні з них надають перевагу турам із комплексним обслуговуванням, інші обмежуються частковим обслуговуванням (купити, наприклад, курсівку тільки на харчування). На відміну від організованих *неорганізовані туристи* не пов'язані жодними взаємними зобов'язаннями з різного роду посередниками, насамперед туристичними фірмами. Вони подорожують на принципах самодіяльності й самообслуговування⁹.

Залежно від кількості туристів, які одночасно і разом здійснюють подорож за одним маршрутом, туризм поділяють на *індивідуальний* (від однієї до п'яти осіб) і *груповий* (шість-сім осіб і більше). Учасників групових подорожей, як правило, об'єднують спільні інтереси. Це можуть бути тури археологічної, мистецтвознавчої чи історичної тематики.

Комерційний і соціальний туризм. У сфері туризму, як і в будь-якому іншому секторі економіки, прибуток є головним джерелом засобів для розвитку і розширення виробництва, а також виплати дивідендів акціонерам. Він є одним із найважливіших результативних показників роботи туристичного підприємства, на який орієнтується потенційний інвестор при оцінці можливостей фірми. Намагаючись максимізувати свій дохід, туристичні компанії шукають оптимальне співвідношення між витратами та ціною туристичного продукту. Саме тому віднесення до комерційного або соціального того чи іншого туру розрізняється за головними економічними показниками діяльності тур фірми.

Масовий та елітарний туризм. Поняття «масовий туризм» запроваджене і вживається як альтернатива аристократичному туризму XIX ст., окремим дорогим видам туризму, орієнтованим на обрану публіку, і туризму в країнах, що розвиваються, де його розвиток обмежений через низький рівень життя населення.

Масовий туризм варто відрізнити від популярного. Останній є туристичною діяльністю, що набула широкого визнання в суспільстві завдяки своїй привабливості й доступності. Означення «масовий» у складі термін характеризує кількісний бік поняття, а слово «популярний» — якісний.

На відміну від масового *елітарний туризм* розрахований на заможних клієнтів. Для цієї категорії споживачів ціни не мають особливого значення, але вони висувають підвищені вимоги до якості пропонованих товарів і послуг. Елітарний туризм відіграє важливу роль у розвитку туристичного бізнесу загалом, надаючи йому імпульс розвитку. Він сприяє впровадженню і поширенню нових, вищих стандартів обслуговування і, як наслідок, поліпшенню якості життя людей.

⁹ Типовий приклад неорганізованого туризму — поїздки автостопом із використанням як засобу пересування попутних автомобілів. Неорганізований відпочинок набув значного поширення, особливо серед молоді.

Поняття «*стійкий туризм*» сформувалося порівняно недавно, разом із глобальною концепцією стійкого розвитку людства. Принципи стійкого розвитку в практиці туристичної діяльності поширюються під впливом споживчого попиту. За умов поінформованості населення про стан навколишнього середовища та екологізації свідомості людей екологічна ситуація стає одним із вирішальних критеріїв вибору місця і форми відпочинку. Ця тенденція виявляється в зростанні попиту на альтернативні види туризму, зокрема *екологічний туризм*¹⁰, який охоплює найрізноманітніші потоки відвідувачів, які бажають на власні очі побачити рідкісні тварини чи рослини¹¹.

Диверсифікація екотуристичної діяльності супроводжуються зближенням екологічного та інших видів туризму. Захоплення природою притаманне й учасникам масового туристичного руху. Купально-пляжний відпочинок, круїзи, ділові поїздки, часто поєднуються з відвідуванням національних чи природно-етнографічних парків.

Межі екологічного туризму втрачають свою чіткість, а його масштаби і соціально-економічне значення зростають. Практично кожна країна має можливості для організації «зелених» подорожей. Сьогодні основні екотуристичні потоки спрямовані в США, Канаду, Австралію, Непал, Еквадор, Бразилію, Філіппіни, Кенію, ПАР.

Взагалі ж, екологічний туризм є однією з найбільш перспективних і динамічних форм туристичної діяльності.

4. Туризм як сучасна галузь «невидимого експорту». Туризм сьогодні - це сфера соціально-економічного комплексу, яка в багатьох країнах перетворилася на індустрію, що бурхливо розвивається. В даний час кожне 7-е робоче місце в світі припадає на туристський бізнес. За прогнозами СОТ, до 2020 р. кількість міжнародних туристських прибуттів складе 1,6 млрд, тобто в 3 рази перевищить показники 2000. Щоденні витрати туристів, виключаючи авіаперевезення, виростуть до 5 млрд. дол в день.

Туризм можна *імпортувати* в країну і *експортувати* з неї. *Туристський імпорт* - це ввіз в країну туристських вражень, який супроводжується одночасним вивозом туристом грошей з даної країни. *Туристський експорт* - це вивіз із країни туристичних вражень, який супроводжується одночасним ввозом туристом грошей в дану країну. Під *туристськими враженнями* розуміється комплекс позитивних емоцій і душевного стану туриста, що виникає або досягнутий ним у результаті споживання туристського продукту. Турист, як правило, планує отримати від купленої туристської пугівки позитивні емоції у процесі пізнання, оздоровлення, пригод і т.п. Туристські враження складаються від екскурсій, відвідувань найкрасивіших природних ландшафтів, атракціонів, ресторанів, проживання в готелі та ін

При експорті послуг туризму проводиться перш за все «вивезення» вражень. Іноземні туристи подорожують, тобто прибувають в певне місце призначення з метою «купити» враження. Коли вони залишають місце туристського призначення, вони не можуть взяти з собою щось цінне, сумірне з понесеними ними грошовими витратами, але вони беруть із собою враження як результат задоволення своєї допитливості. Коли платежі за реалізацію послуг туризму, тобто грошові потоки, ідуть в Україну, це означає *експорт туризму*. Іноземний турист, приїжджаючи в нашу країну, витрачає свої гроші на задоволення своїх туристських потреб, які йому надає українська сторона, отже, Україна експортує досвід подорожей і гроші туриста залишаються на її території.

Коли туристи з України здійснюють подорож до Японії, це стає *турімпортом* в економіку України. Гроші японських туристів, витрачені в Україні, є турімпортом для японської економіки. При *туристському експорті* напрямок грошового потоку збігається з

¹⁰ В основу розвитку цього порівняно нового виду туризму покладено три основних принципи: 1) частина доходів, отриманих від обслуговування туристів, залишається на місцях і спрямовується на охорону природи; 2) змістом основного закону є дотримання природоохоронних вимог; 3) туристична поїздка відбувається з дослідницькими цілями.

¹¹ Наприклад, у країнах Центральної Америки і на півдні Африки особливий інтерес становлять спостереження за хижакими. Нещодавно в Греції виявлено місця, де ростуть дикі орхідеї. Туристи у супроводі гіда можуть відвідати ці території, що охороняються державою, щоб помилуватися рослинами в природних умовах. Такого роду поїздки правомірно класифікувати як екологічні, а самих осіб, які беруть у них участь, вважати екотуристами.

напрямок потоку туристів, тоді як при експорті товарів дані потоки спрямовані протилежно. Коли потік платежів йде до України, значить, щось було експортовано: туристський досвід або товари. Грошові потоки в обох випадках йдуть в одному напрямку.

Отже, туризм як торгівлю послугами на світовому ринку можна назвати невидимим експортом, що вносить відповідний внесок у платіжний баланс країни. Позитивним явищем вважається той факт, коли сума ввезення туристами валюти перевищує суму вивезення валюти.

5. Прямий і непрямий вплив розвитку туризму на економіку регіону чи країни.

Туризм робить істотний вплив на економіку та розвиток регіону, сприяючи припливу валюти в країну, створенню нових робочих місць, поліпшенню інфраструктури і т. д. Економічна ефективність туризму означає отримання вигаду (економічного ефекту) від організації туризму в масштабах держави, туристського обслуговування населення регіону, виробничо-обслуговуючої діяльності туристської фірми.

Крім прямого впливу туристських витрат на розвиток регіону існує також непрямий вплив, або «*ефект мультиплікатора*»¹², який набирає силу в міру циркуляції туристських витрат в регіоні. Дія мультиплікатора доходу від туризму можна продемонструвати на наступному умовному прикладі. Група іноземних туристів, подорожуючи Шацькими озерами, витрачає на купівлю товарів і послуг певну суму. Дохід турпідприємств - це їхня виручка від продажу туристам послуг і товарів. Дохід регіону - це податки, отримані з цієї виручки і залишаються у розпорядженні регіону¹³.

Поєднання прямого і непрямих впливів схеми витрат туристів визначає вплив на місцеву економіку в цілому. Зазвичай не весь дохід, отриманий у кожному циклі витрат туристів, буває витрачений. Деяка частина його відкладається, а інша витрачається за межами даного регіону. Чим більше частка доходу, витрачена в межах регіону, тим більше ефект мультиплікатора. Здатність утримувати турдоходи в межах регіону залежить від економічної замкнутості району та самостійності місцевої економіки. Якщо місцева економіка здатна виробляти товари та послуги, які користуються попитом у туристів, то ефект мультиплікатора буде дуже значний. Чим більше товарів імпортується з інших регіонів, тим менший ефект мультиплікатора.

Отже, ефект мультиплікатора - це кількість разів, за які гроші, вкладені туристами в місцеву економіку, були фактично витрачені в приймаючому регіоні. Цей коефіцієнт можна назвати також коефіцієнтом доходів, так як витрачені туристами гроші прямо чи опосередковано стають доходами місцевого населення. Крім ефекту мультиплікатора є супутні економічні явища. Зростаючі витрати туристів викликають необхідність у додатковій робочій силі, що виражається коефіцієнтом зайнятості. У міру розширення туристського регіону вдосконалюється його інфраструктура, йде будівництво нових будівель і споруд.

Зворотний процес полягає в тому, що інвестиції уряду в інфраструктуру, а іноді і дорогу матеріально-технічну базу туризму стимулюють інвестування численних підприємств малого бізнесу. Вихідні інвестиції в туризм залучають ще більші інвестиції в майбутньому у допоміжні і підтримуючі галузі господарства. Сюди входять великі інвестиції в основні готелі, ресторани, торгові центри, порти, аеропорти і т. д. Удосконалювався завдяки туризму інфраструктура регіону використовується також і місцевими жителями. Так як індустрія туризму охоплює численні підприємства малого бізнесу, які підтримують індустрію, виручка від туризму швидко розподіляється серед найширших верств населення приймаючого регіону таким чином, все суспільство отримує економічну вигоду.

Наступний позитивний аспект розвитку туризму полягає в тому, що туристи змушені платити податки, як і більшість населення. На додаток до звичайного податку з продажів

¹² 1 Поняття «мультиплікатор» (від лат. Multiplicator - умножающий) було введено в економічну науку в 1931 р. англійським економістом Річардом Каном.

¹³ Гроші туристів починають повністю працювати на економіку регіону, коли туристська фірма купує місцеві (регіональні) товари і послуги. Продавці цих товарів і послуг, отримавши гроші від туристів, виплачують із них заробітну плату своїм працівникам, які, у свою чергу, витрачають їх на покупку товарів, оплату послуг і т. д. Однак якщо працівники, отримавши зарплату, витрачають її на придбання імпортованих товарів або відпочинок за кордоном, то цикл замикається і відбувається витік грошових коштів з регіону.

туристи іноді платять і менш прямі податки, зокрема, аеропортові збори, в'їзне мито, візові збори та ін. Крім цих особливих випадків, звичайні податки, що збираються як з туристів, так і з місцевих жителів, підвищуються внаслідок туристських витрат. Таким чином, туризм підвищує доходи регіону, зайнятість, інвестиції і т. п.

Література

1. Александрова А. Ю. Структура туристического рынка: Учеб / пособие для вузов. М.: Соло-Пресс, 2002.
2. Квартальнов В.А. Туризм: Учеб / пособие для вузо. М.: [Финансы](#) и статистика, 2007
3. Квартальнов В.А., Зорин И.В. Экономика туризма. М.: Финансы и статистика, 2001.
4. Пирожник И.И. Международный туризм в мировом хозяйстве: Учеб. пособие. Мн.: Белгосуниверситета, 1996.
5. Сонько С.П. Туризм як галузь відродження українського села./ Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції «Актуальні проблеми розвитку економіки України».- Умань, УДПУ ім. П.Тичини, 2010.- С.34-36.
6. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Вплив глобалізаційних процесів на самоорганізацію та саморозвиток регіонів./Регіональна бізнес-економіка та управління. № 3(27).- Вінниця: «Вінпринт», 2010. – С.35-43.
7. Сонько С.П.,Скринько М.М. Інфраструктура в умовах транзитивної економіки. Наукова монографія. Харків: Вид-во «Еко-граф», 2004.- 348 с.
8. Сонько С.П., Іващук В.В. Перспективні напрямки розвитку еколого-етнічного туризму в Уманському краї./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.67-68.
9. Сонько С.П.,Мазуренко Ю.Ю. Використання методики елементарних ГІС для створення географічної бази даних з сільського екотуризму./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.88-89.
10. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Вплив паломницького туризму на розвиток регіону (на прикладі Уманщини)./Регіон-2011: Стратегія оптимального розвитку. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю.- Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2011.- С. 56-60.

Тема 3. ТУРИСТСЬКІ РИНКИ И ПОСЛУГИ В ТУРИЗМІ

Джерела збору інформації про стан зарубіжних і вітчизняних туристських ринків. Чинники, що визначають сегментацію туристського ринку. Ринок міжнародного туризму. Регіональні ринки міжнародного туризму. Національні туристські ринки. Основні сегменти національних туристських ринків. Послуги в туризмі. Стандартизовані і диференційовані послуги. Взаємозамінюваність на ринку туристських послуг.

План: 1. Уявлення про туристичні ринки. 2. Джерела збору інформації про стан зарубіжних і вітчизняних туристських ринків. 3. Чинники, що визначають сегментацію міжнародного туристського ринку. 4. Регіональні та національні туристичні ринки. 5. Послуги на туристичному ринку.

1. Уявлення про туристичні ринки. Ринок туризму як система взаємозв'язків об'єднує велику кількість виробників турпродукції з наявними та потенційними покупцями, які можуть чи мають бажання купити туристичну продукцію. На рис. 5.1 показано загальну структуру туристичного ринку як системи.

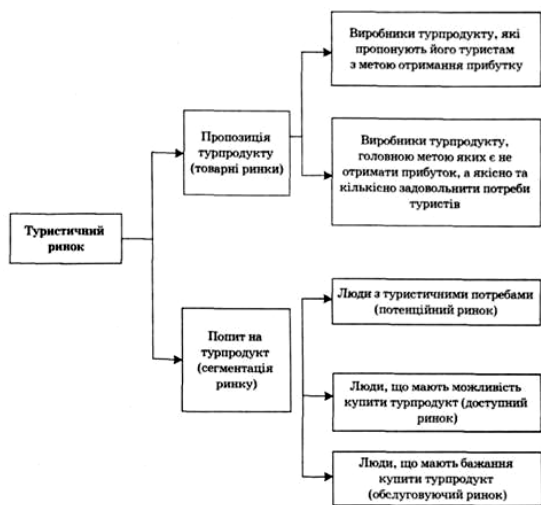

Рис. 5.1. Загальна структура туристичного ринку

туристичні агентства, туроператори, постачальники і виконавці послуг розміщення, перевезення, харчування. Туристичні ринки можна класифікувати за такими ознаками:

- за географічною приналежністю — світовий, регіональний, ринок окремої країни, регіону всередині країни, міста тощо;
- за ознакою відношення до національної території — ринки міжнародного туризму (в'їзного, виїзного), внутрішнього туризму;
- за ознакою напрямку руху — ринки, що генерують туристичні потоки, і ринки, які приймають туристів;
- за ступенем концентрації виробництва і збуту — монополістичний, олігополістичний і ринок вільної конкуренції;
- за співвідношенням між попитом і пропозицією — ринок продавця (характеризується високим попитом і обмеженістю пропозиції) і ринок покупця (характеризується перевищенням пропозиції над попитом).

2. Джерела збору інформації про стан зарубіжних і вітчизняних туристських ринків. Інформація про стан туристичних ринків може бути взятою як з первинних так і із вторинних джерел. Первинні – це такі дані, які зібрані вперше з метою вирішення певної проблеми у туристичній сфері. Вторинні – це ті дані, які були зібрані раніше з іншою метою, і які можна отримати відвідавши бібліотеку, інтернет або інші сховища вторинної інформації¹⁴. Зазвичай, спочатку вивчають усі вторинні дані, і лише у випадку відсутності в них інформації, яка цікавить, починають збирати первинні дані. Вторинні дані збираються шляхом проведення кабінетного дослідження.

¹⁴ Коли проводиться опитування пасажирів круїзів з метою визначення їхнього ставлення до подорожей – це первинні дані. У випадку, коли ці ж дані отримані із статистики, або ж з проспектів туроператорів – це вторинні дані.

Вторинні джерела туристичної інформації поділяються на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх належать: звіти про прибутки та збитки, балансові звіти, звіти про збут тур агентів, звіти комівояжерів, рахунки-фактури, звіти про попередні дослідження. Із внутрішніх джерел є можливість отримати історичні дані, які допоможуть побачити найважливіші тенденції та закономірності. Історичні дані можуть містити інформацію по ринку (ємність, частка ринку), про маркетингову діяльність підприємства (історія рекламних кампаній та цінової політики), інформація по видатках та прибутках, по технологіях, правового регулювання, про демографічні тенденції та довкілля. У звіті за результатами господарської діяльності наводяться дані про обсяги продажів фірми, собівартості продукції, та видатках за певний період часу.

Аналіз показників ефективності продажів допоможе упередити несприятливі тенденції застосування певних заходів, зокрема: організувати рекламну кампанію, налагодити стимулювання збуту, зробити прогноз споживання турпродукту. Взагалі аналіз продажів вважається одним з найефективніших джерел інформації.

До зовнішніх джерел інформації належать: офіційно надруковані звіти інших фірм за показниками продажів, цінам (прайси), видання державних органів з туризму, книги та періодичні видання: газети, журнали¹⁵, офіційні статистичні матеріали про демографію, економіку, соціальну сферу, різнодруки готельних асоціацій, рекламні матеріали комерційних організацій. Публікації надають дані про розміри туристичного ринку, частках ринку різних компаній, перевагах споживачів та їхню поведінку, буклети і брошури по напрямках поїздок, готелях, перевізниках. Використання державних статистичних даних дає фірмі інформацію про потенційних споживачів туристичних послуг, їхню купівельну спроможність, розміру ринку, соціодемографічних характеристиках населення. (зокрема, про дохід).

Взагалі, якщо вторинні джерела є у легкому доступі немає потреби складати і роздруковувати анкети, наймати опитувальників, та вдаватись до транспортних витрат. Вторинні дані можуть бути також зібрані набагато швидше ніж первинні. Зокрема, при проведенні польових (навіть пілотних) досліджень необхідний термін від 20 до 60 днів, в той час як вторинні дані можуть бути отримані з бібліотеки або ж з мережі Інтернет впродовж декількох діб. Але вторинні дані мають і свої недоліки, головним з яких є старіння. Наприклад перепис населення проводиться раз на 10 років. Саме у цих випадках вдаються до збирання первинної інформації шляхом опитування подорожувальників.

3. Чинники, що визначають сегментацію міжнародного туристського ринку. У ХХІ ст. міжнародний туризм розвивається під впливом чинників, властивих саме індустрії гостинності та туризму, а також таких факторів зовнішнього середовища, як політика і право, економіка і фінанси, культура, соціодемографічні зміни, розвиток торгівлі, транспорту, інфраструктури та науково-технічного прогресу.

Політика і право. Залежно від політики держави, її ставлення до туризму загалом туристичні ресурси використовуються з різним ступенем інтенсивності. Коли держава зацікавлена в розвитку туристичної галузі, це виявляється в загальній концепції пріоритетного розвитку туризму, в законодавчих і нормативних актах, які стимулюють і регулюють розвиток туризму, а також у фінансово-економічній підтримці розвитку туристичної інфраструктури, будівництві готелів і розвитку індустрії гостинності.

Безпека подорожі. Зі зростанням обсягів туризму дедалі більшої актуальності набувають питання безпеки. Туристи очікують від керівництва країн, які зацікавлені в прийомі іноземних гостей, здійснення відповідних заходів для гарантування безпеки їхнього життя та здоров'я в місцях відпочинку, засобах розміщення та під час транспортних перевезень.

¹⁵ Такі як «Турінфо», «Чумацький шлях (історія, культура, звичаї народів світу, подорожі, www.dimsadgorod.com/)», «Міжнародний туризм (відпочинок, мандрівки, туризм, культура народів, <http://intour.com.ua/>)», «Туризм і подорожі», «Турбізнес», «Вояж» і багато інших.

Міжнародні конфлікти чи військові дії, спалахи міжнародної злочинності та тероризму становлять серйозну загрозу розвитку туризму. Непокоїть гостей також санітарно-гігієнічний стан засобів розміщення та підприємств громадського харчування у країнах, до яких вони прямують. Протягом усієї історії розвитку туризму питання безпеки завжди хвилювали тих, хто подорожує. Понад 60 % з них вважають, що криміногенна ситуація є для них найголовнішим негативним фактором при ухваленні рішення щодо вибору напрямку подорожі та місця відпочинку.

Економіка та фінанси. На розвиток туризму впливають як макроекономічні, так і мікроекономічні фактори. Макроекономічна нестабільність, зростання безробіття та інфляції непокоять суспільство та часто призводять до того, що населення надає перевагу домашньому відпочинку. Коли економіка знаходиться на підйомі, збільшуються обсяги валових інвестицій. У країнах, в яких доходи від туризму становлять значну частку ВВП, інвестиції спрямовують на будівництво нових готелів і поліпшення інфраструктури туризму. Водночас зростання національного доходу стимулює активність людей до подорожей. Одним із важливих факторів, який визначає вибір місця відпочинку, є рівень цін на продукти та товари туристичного попиту. Велике значення мають також валютний курс, простота та доступність валютного обміну. Запровадження з 1 січня 2002 р. євро значно спростило подорожі європейськими країнами, які тепер знаходяться в єдиній зоні євро, та скоротило фінансові витрати, пов'язані з обміном валюти.

Культура. Культурна спадщина, культурне середовище є магнітом, який притягує мандрівників. Туристи відвідують місця, багаті історико-культурними туристичними ресурсами, хочуть знати про життя і побут інших народів, тому для них будуть цікавими виступ місцевого хору, ансамблю, елементи народного фольклору, народних забав, ігор, розваг.

Соціодемографічні зміни. На початку третього тисячоліття, коли населення світу досягло 6 млрд осіб, відбуваються деякі соціологічні зміни, які впливають на розвиток міжнародного туризму. Найважливішими для міжнародного туризму є віковий та сімейний фактори. Молоді люди у віці 18—34 роки становлять основну масу туристів. Варто враховувати, що в економічно розвинених країнах швидкими темпами зростає сегмент населення віком понад 50 років. Цей сегмент поповнюється людьми, які щойно вийшли на пенсію, мають багато вільного часу та матеріальних засобів для того, щоб здійснювати тривалі подорожі. Передусім, їх цікавлять туристичні місця, сприятливі для зміцнення здоров'я, інтелектуального та культурного збагачення. Дедалі помітніше на розвиток міжнародного туризму впливатиме сімейний фактор, зокрема зростання кількості сімей, у яких є діти.

Стан транспорту та інфраструктури. Існує пряма залежність між станом пасажирського транспорту та туризму: з удосконаленням транспортних засобів, появою нових потужніших і місткіших моделей зростають обсяги туристичного обміну. Для туристичних регіонів важливе значення має стан аеропортів, вокзалів, якість автодоріг, їх пропускна здатність. Зацікавлені в розвитку туризму міста повинні мати розвинену інфраструктуру, добрі транспортні зв'язки з аеропортами та вокзалами, що дає можливість туристу швидко та без перешкод дістатися до центра міста. Наприклад, лондонський аеропорт Хітроу (22 км від міста) має пряму лінію метро, якою поїзди курсують кожні 5 хв. Перевезення авіапасажирів здійснюють також регулярними автобусними маршрутами, автобуси відправляються кожних 20—30 хв. та

зупиняються поблизу великих готелів. Туристична інфраструктура охоплює шляхи сполучення (дороги, аеропорти, пристані тощо), комунікації (водогін, електрична мережа, центральне опалення, каналізація, телефон, телекомунікації) та місцеві установи (поштові відділення, установи охорони громадського порядку, підприємства служби побуту, магазини, спортивні об'єкти). Туристи надають перевагу тим місцям, де їм будуть гарантовані комфорт та безпека (у багатьох державах існує навіть туристична поліція), де вони, в разі потреби, зможуть зв'язатися з будь-якою точкою планети, отримати кваліфіковану медичну допомогу. У багатьох великих європейських містах створено спеціальні інформаційні центри, в яких можна отримати інформацію про життя міста ті послуги для іноземних гостей рідною для них мовою.

Розвиток торгівлі. У місцях, які відвідують туристи, є сувенірні магазини та кіоски, в яких продаються товари туристичного попиту: унікальні вироби місцевих народних промислів, сувеніри, подарунки. Деякі країни, орієнтуючи свою промисловість на потреби іноземних гостей, отримують вигоду не лише від продажу туристичних послуг т сувенірів, а й від продажу товарів тривалого користування. Наприклад, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина, Греція. Італія, Сінгапур приваблюють іноземних туристів завдяки активній торгівлі унікальними товарами за вигідними цінами.

Новітні технології. В індустрії гостинності та туризму широко використовують досягнення науково-технічного прогресу. Завдяки впровадженню новітніх технологій зростають швидкість руху поїздів та комфортність подорожей. В Японії, Франції та інших країнах високошвидкісні поїзди вже рухаються зі швидкістю 483 км/год. Завдяки використанню телекомунікаційних технологій та електроніки створено комп'ютерні системи бронювання, що діють у режимі реального часу. Якісні зміни сталися і в системі просування та придбання турпродукту: тепер споживач може сам скласти собі турпакет, забронювати квитки і місце в готелі й подорожувати за особисто створеним маршрутом.

4.Регіональні ринки міжнародного туризму. У туристичній сфері використовують термін «регіон». Розрізняють регіони трьох типів:

- 1) географічні, наприклад, Західна Європа або Північна Африка;
- 2) адміністративні, наприклад, Закарпатська область;
- 3) природно-кліматичні, наприклад, морські курорти, Тихоокеанський басейн.

Відповідно туристичні потоки розрізняють за спрямованістю: всередині регіонів — внутрішньо-регіональні й між регіонами — міжрегіональні¹⁶.

У світовому міжнародному туризмі UNWTO виділяє шість туристичних регіонів: Європа, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Південна Азія, Америка, Близький Схід, Африка.

Світовий туризм характеризується високим ступенем концентрації у відносно невеликих за площею регіонах. На початку XXI ст. лідерами світового туризму стали Франція, Іспанія, США, Італія, Китай, Велика Британія, Канада, Мексика, Австрія, ФРН. На ці 10 країн припадає половина світового туристичного потоку. Шість із них знаходяться в Центральній і Західній Європі: Франція, Іспанія, Італія, Велика Британія, Австрія, ФРН.

¹⁶ Один із важливих напрямів вивчення впливу міжнародного туризму на світову економіку — визначення місткості ринку. Серед найважливіших показників місткості ринку міжнародного туризму є «кількість прибуттів», що визначається чисельністю тих, хто здійснив протягом року подорож і зареєстрований як особа, що прибула в певну країну з метою туризму. Окрім кількості прибуттів іноземних відвідувачів, показником місткості туристичного ринку є грошові надходження від міжнародного туризму.

Європа — лідер ринку, вона приймає майже 65 % іноземних туристів, отримуючи при цьому майже 55 % валютних надходжень¹⁷. Активність європейського туризму пояснюється насамперед територіальною близькістю і доступністю туристичних ресурсів. В Європі переважає внутрішньорегіональний туристичний обмін. Наприклад, 90 % усіх гостей, що відвідують Іспанію, прибувають із країн Європи.

Південно-Східна Азія і Тихоокеанський регіон. Цей туристичний регіон розвивається найбільш динамічно (7,5% у 2008р). Тут також велику роль відіграє внутрішньорегіональний туризм, на який припадає 70 % прибуттів. Лідером Тихоокеанського регіону 2005 р. був Китай, друге місце посів Сінгапур. У цей час швидко розвивається туризм в Індонезії і Малайзії. Набувають популярності нові напрямки — в Камбоджу та В'єтнам.

Південна Азія. Темпи зростання міжнародних туристських прибуттів у цьому регіоні 2005 р. становили 10%. Найбільш туристично розвиненими країнами є Індія (+ 24 %), Мальдіви (+ 9 %) та Шрі-Ланка (+ 13 %). Основні потоки міжнародних туристів спрямовані в Індію. Також зростає кількість туристичних прибуттів на Мальдівах, які володіють гарними можливостями для пляжного відпочинку і підводного плавання. Сприяє розвитку туризму в цьому регіоні активна міжнародна торгівля.

Америка. На Американському континенті 75 % турпотoku формується всередині регіону. Лідером є США які приймають щороку близько 50 млн туристів. Останніми роками дедалі більше людей подорожують на Кубу й у Мексику. Темпи зростання потоку туристів у Південну Америку вдвічі перевищили середньосвітові показники. Цей потік формується переважно з американських і канадських туристів.

Близький Схід. Виділяється *Єгипет* (у 2005 р + 39 %). Іншими популярними туристичними напрямками стали Йорданія (+ 21 %), Бахрейн (+ 16 %) та Ліван (+ 26 %). Факторами зростання туристичної активності, за даними UNWTO, тут стали заходи, спрямовані на підвищення безпеки та зміцнення політичної стабільності, а також підвищений інтерес до культурно-історичних пам'яток цих країн.

Африка. Цей континент володіє великим туристичним потенціалом. Високими є показники рекреаційного і ділового туризму ПАР, де спостерігається найбільша кількість сонячних днів. У Північній Африці стрімко зростають туристичні потоки у Туніс і Марокко. Загалом кількості прибуттів у країни Африки постійно збільшується.

Отже, основні туристичні потоки світу зосереджені всередині Європи (з Великої Британії у Францію, з Німеччини в Іспанію), Америки (між США, Канадою та Мексикою) та Східної Азії (з Японії в Таїланд). Міжрегіональний туристський обмін найбільший між Америкою та Європою, що пояснюється також зростанням пропозиції перельотів через Атлантику та зниженням тарифів для більших сегментів ринку.

Надходження від міжнародного туризму найвищі в США, Іспанії, Франції, Італії та Великій Британії. Привабливою для ділового туризму та відпочинку є Азія. Що підтверджує досить щільну залежність між добробутом країни та її доходами від міжнародного туризму.

Найвищими витрати на міжнародний туризм є у Німеччині, Великій Британії та Японії. Німців вважають найбільш подорожуючою нацією світу.

5. Послуги на туристичному ринку. В основі виокремлення туристичного ринку лежить специфіка туристичної послуги. Туристична послуга має ознаки послуги, тобто невідчутність, нерозривність процесу виробництва/споживання, неможливість накопичення та неоднорідність якості, але до того має ще ряд специфічних рис:

- *комплексність.* Туристична послуга завжди є комплексом послуг, який обов'язково включає послуги розміщення, харчування, транспортування, екскурсійного обслуговування та ряд інших, що забезпечують реалізацію мети подорожі. Цьому комплексу притаманне взаємодоповнення та взаємозамінність в межах кожного виду послуг (наприклад,

¹⁷ Успіх Європи пояснюється такими факторами: — велика кількість держав на відносно невеликій території; — населення європейських країн має високі реальні доходи; — більшість населення деяких європейських країн, наприклад, Німеччини, Франції, Великої Британії, охоче проводить відпустку за кордоном, але поблизу своєї країни; — наявність багатьох культурно-історичних пам'яток, створених природою та людиною; — попит на міжнародні подорожі задовольняється потужною індустрією туризму та необхідною інфраструктурою.

подорожувати можна різними видами транспорту, або одним видом, але різними класами і т.д.);

- *мобільність* передбачає обов'язкове переміщення споживача до місця обслуговування;

- *нероздільність процесу обслуговування* пов'язана з попередніми ознаками. Обслуговування в туризмі є процесом безперервним, оскільки тільки так може бути реалізована мета подорожування. При цьому момент виробництва і споживання туристичної послуги співпадає в часі і в просторі. Оцінити якість обслуговування також можливо лише в момент споживання;

- *ритмічність*. Ця риса відбиває характер діяльності на туристичному ринку. Механізм регулювання попиту та пропозиції в даному випадку ґрунтується на постійній мінливості попиту та відносній стабільності пропозиції. Попит населення на туристичні послуги підвладний коливанням в залежності від циклу життєдіяльності: добового, тижневого, річного. Крім того, він коливається в залежності від співвідношення об'єктивних і суб'єктивних внутрішніх та зовнішніх чинників. Тобто, існує певний розрив у часі між підвладним коливанням попитом та постійною пропозицією. Цей дисонанс підсилюється вузькою спеціалізацією більшості підприємств, задіяних у створенні туристичної послуги, що, сукупно, негативно впливає на ефективність діяльності в туризмі.

Туристичною послугою може вважатися тільки комплекс послуг з задоволення різноманітних потреб туриста: у відпочинку, харчуванні, переміщенні та інших, які сприяють забезпеченню мети подорожі. Туристичні послуги за значенням в процесі подорожування поділяються на *основні*, без яких неможливе подорожування (послуги розміщення, харчування, транспортного та екскурсійного забезпечення тощо), *додаткові*, що сприяють комфортності подорожування (побутові, торгівельні, комунікативні, інформаційні, банківсько-фінансові, медичні, спортивно-оздоровчі, культурні тощо) та *супутні*, які підвищують ефективність та сприяють повній реалізації мети подорожі (виробництво та реалізація сувенірів і туристичного спорядження, облаштування пляжів, оглядових майданчиків, реставрація пам'яток тощо). Кожна з основних послуг може виступати туристичним продуктом, що вирізняється стабільністю пропозиції, але тільки їх поєднання є туристичною послугою.

Туристичні послуги або послуги, призначені для споживання подорожуючою частиною населення, в процесі споживання доповнюються *туристичними товарами* спеціального та загального призначення. До товарів *спеціального призначення* належать сувеніри, поліграфічна продукція інформаційно-довідникового характеру (картосхеми та плани, буклети, листівки, довідники, т. ін.), туристське спорядження та товари для відпочинку тощо. Товари *загального призначення* включають значну номенклатуру і споживаються залежно від різниці в цінах або наявності на внутрішньому ринку країни постійного проживання. Туристи споживають також наявні матеріальні (пам'ятки) та нематеріальні (природні особливості) блага.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова А. Ю. Международный туризм: Учеб. пособ. для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001.
2. Биржаков М. Б. Введение в туризм. — СПб.: "Издательский дом Гер-да", 2002.
3. Дурович А. Я. Маркетинг в туризме: Учеб.-практ. пособ. — М.: МЭСИ, 2000.
4. Забаев Ю. В. Математические модели и методы в управлении туристскими предприятиями. — М.: Луч, 2001.
5. Ильина Е. И. Туроперейтинг: организация деятельности. — М.: Финансы и статистика, 2001.
6. Кабушкин Я. Я. Менеджмент туризма: Учеб. пособ. — Мн.: БГЭУ, 2001.
7. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма: Учебник. — М.: Финансы и статистика, 2003*
8. Луцишин Н. Я., Луцишин Я. В. Економіка й організація міжнародного туризму: Навч. посіб. — Луцьк, 2003.
9. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг: Геопросторові аспекти. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: Альтерпрес, 2003.
10. Мальська М. Я., Худо В. В. Менеджмент туризму. Вступ до спеціальності: Навч. посіб. — Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002.

11. Мальська М. Я., Худо В. В. Туристичний бізнес; теорія і практика: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 424 с.
12. Мальська М. Я., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2004.
13. Маринин М. М. Туристские формальности и безопасность в туризме. — М., 2002.
14. Морозов М.А., Володоманова Н. Ю. Макроэкономика туриндустрии: Учеб.-метод. пособ. — М., 2002.
15. Сенин В. С. Организация международного туризма: Учебни 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2003.
20. Черевичко Т. В. Экономика туризма: Курс лекций. — Саратов.: Научная книга, 2000.

Тема 4. ТУРИСТСКИЙ МАРШРУТ ТА ТУРОПЕРЕЙТИНГ

Класифікація маршрутів подорожей за типами, за сезонністю, за тривалістю подорожі, за побудовою траси маршруту. Чинники, що впливають на побудову маршруту. Критерії вибору напряму туристського маршруту. Методика вивчення туристських особливостей маршруту. Форми і методи залучення уваги туристів. Туроперейтинг та його роль в організації туризму.

План: 1. *Туристична екскурсія та туристичний маршрут.* 2. *Розробка туристичного маршруту та чинники що впливають на побудову маршруту.* 3. *Сучасні тенденції туристичного попиту та його вплив на розробку туристичних маршрутів.* 4. *Туроперейтинг та його роль в організації туризму.*

1. Туристична екскурсія та туристичний маршрут. Екскурсійне обслуговування є частиною комплексної туристської послуги. *Екскурсія* - це форма пізнання дійсності і розширення кругозору шляхом відвідування визначних об'єктів. Екскурсії класифікуються:

- за змістом (оглядові тематичні, спеціальні);
- за тематикою (природничі, історичні, літературні, виробничі, екологічні та інші);
- за місцем проведення (міські, заміські, колійна інформація, в музеї, на виробництві тощо);
- за способом пересування (пішохідні, з використанням транспорту, комбіновані);
- за формою проведення (звичайні, навчальні, рекламні, екскурсія-масовка, екскурсія-прогулянка, екскурсія-концерт).

Підготовка екскурсії реалізується в кілька етапів:

- Вибір теми екскурсії;
- Створення нової екскурсії під вибрану тему;
- Підготовка екскурсовода для проведення даної екскурсії.

Об'єктами екскурсії можуть бути:

- Місця, пов'язані з історичними подіями;
- Природні об'єкти і заповідники;
- Будівлі і споруди;
- Меморіальні пам'ятники і комплекси;
- Твори архітектури;
- Оригінальні інженерні споруди;
- Об'єкти, пов'язані з життям видатних особистостей;
- Технічні експонати;
- Пам'ятники мистецтва;
- Експозиції музеїв, картинних галерей, виставок;
- Археологічні пам'ятники.

Процес створення екскурсії також включає в себе:

- Розробку екскурсійного маршруту;
- Розробку тексту екскурсії;
- Створення методики проведення екскурсії;
- Розробку та виготовлення наочного демонстраційного матеріалу (фото, відео, плакат);
- Визначення переліку залучених коштів на проведення екскурсії;
- Калькуляція витрат на проведення екскурсії;
- Визначення норми прибутку і розрахунок ціни на дану екскурсійну послугу;
- Контрольна обкатка екскурсійного маршруту шляхом його об'їзду або обходу;
- Затвердження екскурсії у встановленому порядку;
- Рекламу екскурсійного маршруту.

Туристичні маршрути. Маршрут-це заздалегідь спланована траса пересування туриста протягом певного часу з метою надання йому передбачених програмою послуг.

Туристичні маршрути класифікуються за різними ознаками: типом, сезонності дії, побудові траси, тривалості, способів пересування та змістом.

Тип маршруту: екскурсійно-пізнавальні, похідні, фізкультурно-оздоровчі.

Будова траси: лінійні, кільцеві, радіальні.

За сезонністю: цілорічні та сезонні.

За способом пересування: пішохідні, автобусні, залізничні, морські і т.д.

За змістом: відпочинок на природі, заняття спортом, рекреація, пізнавальна діяльність.

2. Розробка туристичного маршруту та чинники що впливають на побудову маршруту

Розробка конкретного туристичного маршруту складна і тривала процедура. Вона закінчується узгодженням і затвердженням паспорта маршруту. Розробка маршруту включає в себе наступні етапи:

- Дослідження туристських ресурсів по передбачуваній трасі маршруту;
- Визначення типу маршруту;
- Побудова ескізної моделі маршруту;
- Прив'язка маршруту до пунктів життєзабезпечення;
- Розробка схеми безпеки на маршруті;
- Розробка паспорта маршруту;
- Узгодження паспорта з відповідними службами;
- Пробна обкатка маршруту;
- Реклама маршруту;

Важливу роль при розробці маршрутів відіграють дані с сегментації ринку туристичних послуг. Власне, сегментація ринку формує основу методики вивчення і планування туристичних маршрутів. Основою сегментації туристичного ринку слугує виокремлення сегментів за споживчими ознаками. Основними є соціально-економічні, демографічні й географічні; додатковими — психографічні та поведінкові. Найбільш поширеними в дослідженнях міжнародного туристичного попиту принципами сегментації є такі:

- за рівнем доходів;
- за статтю;
- за віком і життєвим циклом родини;
- за географічною приналежністю — країни, області, міста;
- за соціально-економічними і демографічними особливостями — кількість членів родини, характер занять, освіта, релігія, національність;
- за психографічними моментами — соціальний клас, стиль життя або особистісні характеристики;
- за ступенем поінформованості споживачів про товар, ставленням до нього та реакцією на його використання.

Окремо розглядається група факторів, які характеризують ставлення населення до туристичних подорожей: відомості про мобільність населення, частоту виїздів за кордон на 1000 осіб та ін. Статистичні показники характеризують сформовані пропорції внутрішнього і міжнародного туризму в окремій країні, напрямки руху туристських потоків. До цієї групи факторів належать показники сезонності подорожей, витрати населення на туризм і на окремі його статті.

Вивчення мотивації мандрівників дає змогу отримати відомості про особисті мотиви і цілі подорожі. При цьому можуть використовуватися різні підходи і моделі.

Джерелами вивчення мотивації слугують:

- історія розвитку туризму та спостереження соціологів щодо мотивації;
- галузь психології, яка вивчає мотивацію поведінки та вчинків;
- маркетингові дослідження¹⁸.

¹⁸ Дослідження, проведене на замовлення американської і канадської туристичних адміністрацій організацією «Pleasure Travel Market Survey» на основі опитування домогосподарств, містить цікаві дані для оцінки мотивації виїзного туризму. Оцінку давали респонденти за чотирибальною системою. Найвищі бали одержали такі мотиви: знайомство з різними людьми; можливість розширити свій світогляд; міркування особистої безпеки; можливість випробувати інший спосіб життя; участь в організованих чи неформальних розвагах; релаксація; можливість побути разом усією родиною; можливість поговорити про подорож після повернення; зустріч із людьми, що мають однакові інтереси; можливість відволіктися від щоденної роботи; можливість відволіктися від домашніх турбот; можливість отримати насолоду і набратись нових сил; можливість купатися в розкоші; можливість випробувати більш примітивний спосіб життя; можливість нічого не робити.

3. Сучасні тенденції туристичного попиту та його вплив на розробку туристичних маршрутів.

У середині 80-х років ХХ ст. у туристичному попиті почали формуватися нові тенденції, зумовлені демографічними, економічними та соціальними факторами, а також змінами в психології сучасної людини. На обсяг і характер туристичного попиту суттєво впливають зміни в демографічній структурі суспільства і соціальної моделі народонаселення в розвинених і нових індустріальних країнах. Вони зводяться до таких ключових моментів: старіння населення, більш пізній вступ у шлюб, збільшення частки самотніх людей, збільшення кількості працюючих жінок, відкладання народження дитини, збільшення кількості бездітних сімейних пар¹⁹.

Процеси, які відбуваються у демографічному середовищі, дають підстави говорити про дві тенденції на ринку туризму. *Перша з них* — розширення кола потенційних споживачів туристичних послуг. Усе нові категорії осіб вливаються в туристський рух. У них з'являються бажання і можливість подорожувати. За прогнозом UNWTO, 2020 р. 7 % населення Землі здійснять закордонні поїздки. *Друга тенденція* - старіння туристів, тобто збільшення частки літніх осіб у сукупності відвідувачів. Вона викликана загальнодемографічною ситуацією в індустріально розвинених країнах світу та зниженням пенсійного цензу в них (у більшості західних держав він установлений на порівняно невисокому рівні — 60—65 років). На відміну від зайнятої частини населення, для якої туризм — це відпочинок, що дає змогу відійти від повсякденних турбот і відновити свою працездатність, туристична поїздка для пенсіонерів — форма активного способу життя²⁰.

Сучасні модифікації туристичного попиту відбуваються під впливом соціально-економічних факторів. Зміна економічної кон'юнктури призводить до змін у соціальній сфері, що, своєю чергою, позначається на характері туристичного попиту.

Зі збільшенням обсягу вільного часу в рекреаційній поведінці населення сформувалися дві головні тенденції — дроблення відпускнуго періоду і зростання кількості короткотермінових поїздок. Дослідження ринку виїзного туризму розвинених країн Європи показало, що понад 20 % населення виїжджають на відпочинок влітку й узимку, а 10—15 % вирушають у подорожі три і більше разів на рік. Збільшується частота закордонних подорожей. Підвищену туристську активність виявляють чоловіки зрілого віку і незаміжні жінки. Найбільш масовими (близько 60 % усіх від'їздів) є подорожі тривалістю до 8 днів.

Туристичні поїздки стали менш тривалими, але більш частими. У західній літературі це явище одержало назву «подорожі з інтервалами». В Європі особливою популярністю користуються маршрути вихідних і святкових днів. Вони включають відвідування виставок, спектаклів, музеїв, галерей, а також магазинів, зокрема антикварних. З великим

¹⁹ Вікова структура суспільства в розвинених країнах має форму «демографічного гриба»: подовження середньої тривалості життя і зниження рівня народжуваності призвели до збільшення частки осіб старшого віку, при цьому чисельність молодших вікових груп, зокрема від 15 до 24 років, швидко скорочується. Серед інших змін, що мають значення для туризму, варто виокремити широке залучення жінок у сферу суспільної праці. В усіх регіонах світу зростає кількість працюючих жінок. Дехто з них прагне зробити кар'єру: стають успішними підприємцями, посідають керівні посади в державних і комерційних структурах. Із зростанням суспільної ролі жінки відбуваються зміни в її свідомості, способі життя, переоцінка цінностей. Вона пізніше виходить заміж, зводиться з народженням дитини, а після її появи повертається на роботу. Жінки одержали матеріальну незалежність, а родини — додаткове джерело доходу, частина якого може бути спрямована на подорожі. Зміни торкнулися і структури сім'ї. Більше стало самотніх людей і бездітних пар. У великих містах і агломераціях самотні люди становлять майже половину всього населення. Матеріально самостійні, вони не бажують обтяжувати себе сімейними «путами» і турботами. Споживачі цього типу відрізняються високим рівнем освіти, прагнуть професійного зростання, досить мобільні й висувають підвищені вимоги до комфорту та якості життя. Віднедавна їх розглядають як перспективну цільову групу туристичного ринку.

²⁰ Теперішні літні туристи — досвідчені мандрівники, для яких туризм став динамічною формою пізнання світу, а не лише способом втечі від щоденної рутини. Вони часто обирають поїздки з елементами пригод і ризику: катаються на лижах в Альпах, сплавають на плотах у Колорадо, подорожують африканською пустелею. Вони надають перевагу груповим турам, користуючись послугами різних організацій і туристичних фірм. Підвищений попит серед них мають автобусні тури і круїзи. Розширення туристичного попиту людей похилого віку набуває стійкого характеру. Високі темпи зростання, що відрізняють цей сегмент ринку туризму, зберігаються й у перспективі. З урахуванням цієї тенденції провідні туристичні фірми перебудовують свою діяльність, вишукуючи нові форми роботи з потенційними клієнтами літнього віку.

задоволенням люди проводять уїк-енди в національних парках чи беруть участь у фестивалях, карнавалах, різних дегустаціях. Основним видом транспорту тут служать приватні автомобілі²¹.

Бажаючи відірватися від повсякденної реальності, люди виявляють інтерес до особливостей побуту, культури чужого народу. Водночас зростає усвідомлення необхідності активного відпочинку для повноцінного відновлення сил і зміцнення здоров'я. Люди вирушають у подорожі, щоб компенсувати втрати від фізичного навантаження і нервового напруження в сфері виробництва чи побуті. Ця еволюція рекреаційної мотивації відбувається в контексті розширення особистих свобод. Кожна людина бажає сама, без зовнішнього тиску, визначати програму своєї туристичної поїздки. Сучасний турист прагне випробувати себе, бажає активного проведення вільного часу, фізичної діяльності для підтримання форми, виявляє інтерес до розваг, хоче спробувати вести незвичний спосіб життя. Він вирушає в подорож у пошуках незалежності, розваг і життєвої сили.

Ще одна тенденція — перехід від масового стандартизованого, конвеєрного туризму до масового диференційованого²². Перехід від конвеєрного до диференційованого туризму в 80-ті роки ХХ ст. став результатом докорінних змін в економіці, насамперед перетворення «ринку виробників» із диктатом продавця на «ринок споживачів» із пріоритетним становищем покупця відносно продавця. У туризмі споживач став більш вимогливим щодо ціни та якості послуг. Нагромадивши первинний туристський досвід, він шукає свіжих вражень і задоволень. Потенційний турист під впливом моди легко змінює свої симпатії, переваги, інтереси, мотиви поведінки на ринку. Сьогодні аматори подорожей не обмежуються відпочинком на березі теплого моря, вони відвідують атомні електростанції, підкоряють Північний полюс і навіть літають у космос.

Ускладнення структури туристичних потреб стимулює диверсифікацію туризму: прискореними темпами розвиваються пізнавальний, спортивний, пригодницький, сільський туризм, круїзи та їх різноманітні комбінації, У діловому туризмі помітно розширилися сегменти конгрес-турів та інсентив-турів. Спостерігається персоніфікація запитів споживачів, туризм вступає в епоху індивідуальності.

4. Туроперейтинг та його роль в організації туризму. Організації, основною діяльністю яких є обслуговування туристів, поділяють на декілька видів. Серед них найпоширенішими є: *туроператори і турагенти*.

Туроператорами переважно називають:

— туристичні організації, які мають власні чи орендовані засоби для обслуговування туристів і пропонують своїм клієнтам комплекс послуг;

— гуртових посередників між турагентствами та підприємствами туристичної індустрії.

Ці організації переважно є комерційними підприємствами. Вони пропонують широкі можливості з вибору та використання транспортних засобів (водних, наземних, повітряних); засобів розміщення (готелі, мотелі, кемпінги тощо); засобів сервісу (спортивні площадки,

²¹ «Подорожі з інтервалами» визначатимуть характер туристичного попиту, мандрівники ХХІ ст. матимуть більше грошей, але їм бракуватиме вільного часу. Такі споживачі прагнуть одержати калейдоскоп уражень у короткий термін, що сприятиме розвитку тематичних парків, круїзів, клубного відпочинку, екскурсій і поїздок вихідного дня. Пасивне проведення вільного часу на пляжі, хоч і залишається найпоширенішою формою відпустки, все менше задовольняє потреби людей. На зміну формулі «три S»: море — сонце — пляж (sea — sun — sand) — поступово приходиться формула «три V» національні традиції — пейзажі — дозвілля (lore — landscape — leisure), що якнайкраще відповідає психології сучасної людини.

²² Масового характеру туризм набув у 50-ті роки ХХ ст., коли з предмета розкоші перетворився на потребу більшості населення високорозвинених країн світу. У цей період створюється могутня індустрія подорожей зі своїми інститутами, продуктом, виробничим циклом, методами організації й управління виробництвом. Розгортається широкомасштабне будівництво готелів, мотелів, різних розважальних закладів. Масовий конвеєрний туризм переважав до початку 80-х років ХХ ст. Він відрізнявся однорідністю мотивації споживачів і відповідно конвеєрною формою надання послуг. Головним мотивом туризму в цей період був відпочинок як засіб відновлення витрачених сил людини для продовження повсякденної праці. Економічне зростання 60—70-х років ХХ ст. сприяло розвитку міжнародного туризму. Розширюється попит на туристичні послуги, і, як результат, з'являються нові туристичні підприємства, збільшується обсяг виробництва туристичного продукту.

оздоровчі комплекси, підприємства індустрії розваг тощо); страхування під час подорожей, екскурсійного обслуговування, послуги гіда й перекладача та ін.

Турагентами є роздрібні посередницькі туристичні організації, які пропонують послуги інших підприємств — туроператорів, транспортних організацій, підприємств харчування, засобів розміщення тощо. Переважно це також комерційні організації, які безпосередньо обслуговують клієнтів.

Турагенти комплектують туристичні послуги за бажанням клієнтів, узгоджують маршрути, домовляються про надання місць у транспортних засобах і засобах розміщення, організують послуги екскурсодів, гідів, перекладачів тощо. За бажанням клієнта його маршрут може бути масовим чи індивідуальним. Турагент може забезпечити переміщення як груп, так і окремих туристів.

Як правило, фірми-турагенти є філіалами або дочірними підприємствами інших фірм. Фірми-турагенти організуються торговими та транспортними фірмами, великими банками та страховими компаніями, виробниками товарів туристичного призначення тощо.

Незалежні турагентства функціонують переважно в країнах зі слабким конкурентним середовищем у сфері туристичного бізнесу. При цьому їхня незалежність переважно стосується лише фінансової самостійності, оскільки турагент не в змозі нормально провадити свою комерційну діяльність без тісних контактів із великою кількістю інших фірм — готелів, транспортних підприємств, гуртових туристичних фірм тощо.

Гуртовими продавцями в індустрії туризму є туроператори та брокери, оскільки вони закупають чи резервують продукцію туризму у великих обсягах, наприклад, авіаквитки, номери в готелях, екскурсії. Відмінність між ними полягає у тому, що туроператори «пакують» усе це як один «тур продукт», готовий для продажу безпосередньо покупцям чи через роздрібних продавців, а брокер перепродує все окремо чи невеликими блоками. Насправді туроператори створюють нову «складену» продукцію, скомпоновану з декількох окремих продуктів, і на цій підставі їх можна вважати виробниками. Під туроператором зазвичай розуміють велику турфірму²³.

Усіх туроператорів, які виступають на ринку, можна поділити на такі основні типи:

1. Туроператори масового ринку — найбільш поширений тип туроператорів. Вони, як правило, продають турпакети на відомі курорти, куди клієнтів перевозять регулярними або чартерними рейсами.

2. Туроператори, які спеціалізуються на визначеному напрямку. Вони менш відомі, ніж туроператори першого типу, однак набагато чисельніші. Туроператорів цього типу можна розділити на п'ять категорій, вони пропонують:

1) пакети для визначеної клієнтури — молоді, пенсіонерів, учених, сімей, бізнесменів тощо;

2) «пакетні» тури на визначені напрямки, наприклад, у Велику Британію, Францію, Угорщину, Швейцарію, Австрію;

3) проживання у визначених місцях, наприклад, у будинках відпочинку;

²³ Туроператор купує послуги, а потім продає їх з метою одержання прибутку або в пакетах невеликими партіями, або, в разі потреби, окремо. У першому випадку, коли формується пакет, туроператор виступає в ролі виробника туристичного продукту — турпакетів. У західноєвропейських країнах більш поширеними є терміни «інклюзив-тури» (англ. inclusive tour), у США — «пекідж-тури» (англ. package tour). Принципової відмінності між цими термінами нема: як правило, йдеться про повний набір послуг (пакет). Особливістю цих пакетів є те, що вони розробляються на основі спеціальних інклюзив-тарифів, що іноді можуть бути навіть наполовину нижчими від звичайних. Клієнту повідомляють загальну ціну туру без виокремлення ціни кожного виду послуг. У другому випадку, коли туроператор продає послуги окремо, він виступає як гуртовий дилер туристичних послуг. Така необхідність може постати, якщо туроператор придбав у виробника більше турпродукту, ніж необхідно для формування туристичного пакета. У деяких випадках туроператори продають окремі послуги за гуртовими цінами тим, хто хоче сформувати свій індивідуальний пакет. Іноді окрему послугу, наприклад, проживання в готелі, пропонують за ціною, що нижча від тієї, яку заплатив туроператор, і навіть безкоштовно. Для залучення туристів у міжсезоння проживання в готелі пропонують безкоштовно, а всі інші складові турпакета (харчування, проїзд, екскурсії) — з оплатою. Таким чином зростає привабливість турпакета для потенційних туристів. Для туроператора така цінова політика все одно економічно вигідна, оскільки, купуючи туристичні послуги у великих кількостях, він отримує значні знижки.

4) перевозити своїх клієнтів визначеним видом транспорту, наприклад, кораблем, залізницею, літаком;

5) специфічні тури, наприклад, сафари в Кенії, гірський туризм, альпінізм.

За спрямуванням туроператорів можна поділити на *туроператорів внутрішнього ринку*, які продають турпакети всередині країни проживання. Це означає, що тури також здійснюються всередині країни. Друга група - *туроператори зовнішнього ринку*, які створюють пакети і продають її у різні країни, особливо в ті, з яких приїжджає багато туристів²⁴. Частина туроператорів спеціалізується на обслуговуванні конкретних етнічних груп, наприклад, жителів арабських країн, або хасидів. Для закордонних туроператорів це набагато вигідніше, ніж самостійна організація турпакета, оскільки місцеві (внутрішні) туроператори на внутрішньому ринку виробників турпослуг мають більше можливостей для формування найкращих цін на турпослуги.

За способом організації турагентства можуть бути двох видів: незалежні — такі, що не мають «родинних» зв'язків з іншими фірмами, і залежні — дочірні компанії чи філії туроператорських фірм, монополій туристичної індустрії, торговельних фірм, банків, інших компаній.

Проводячи діяльність на підставі ліцензії чи франшизи, турагентство зазвичай поступово втрачає господарську самостійність, оскільки, отримуючи ліцензію чи франшизу, воно, як правило, зобов'язується не вступати в ділові відносини з іншими фірмами.

Насправді значна частина турагентств належить до сфери впливу великих туристичних гуртових фірм, авіаційних компаній, готельних корпорацій і торговельних фірм. Останніми роками зростання конкуренції між монополіями туристичної індустрії і великими туроператорами супроводжується банкрутством дрібних турагентств чи їх поглинанням великими фірмами.

У туристичному бізнесі працюють підприємства різних форм власності (державні, приватні, акціонерні товариства та ін.), які виробляють туристські товари і надають послуги для окремих осіб чи групи людей. Туристичний ринок регулює те, які товари повинні бути вироблені й які послуги надані, в якій кількості, якої якості, за якою ціною вони повинні бути продані, в яких місцях туристичні підприємства повинні бути розташовані, а також інші питання.

Література

1. Александрова А. Ю. Структура туристического рынка: Учеб / пособие для вузов. М.: Соло-Пресс, 2002.
2. Квартальнов В.А. Туризм: Учеб / пособие для вузов. М.: [Финансы](#) и статистика, 2007
3. Квартальнов В.А., Зорин І.В. Экономика туризма. М.: Финансы и статистика, 2001.
4. Пирожник И.И. Международный туризм в мировом хозяйстве: Учеб. пособие. Мн.: Белгосуниверситета, 1996.
5. Сонько С.П. Туризм як галузь відродження українського села./ Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції «Актуальні проблеми розвитку економіки України».- Умань, УДПУ ім. П.Тичини, 2010.- С.34-36.
6. Сонько С.П.,Скринько М.М. Інфраструктура в умовах транзитивної економіки. Наукова монографія. Харків: Вид-во «Еко-граф», 2004.- 348 с.
7. Сонько С.П., Івашук В.В. Перспективні напрямки розвитку еколого-етнічного туризму в Уманському краї./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.67-68.
8. Сонько С.П., Косенко Ю.Ю. Можливості розвитку екологічного туризму на Уманщині. // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 308 с. – С. 45 – 48.
9. Сонько С.П.,Мазуренко Ю.Ю. Використання методики елементарних ГІС для створення географічної бази даних з сільського екотуризму./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.88-89.

²⁴ Одні туроператори цього типу організують надання різних послуг для закордонні туроператорів і виступають стороною, що приймає. Інші спеціалізують винятково на зустрічання й перевезенні туристів у готелі, а також пропонують послуги ескорту. Деякі пропонують цілу низку послуг: переговори з компаніями, які володіють автобусами та готелями, переговори й організацію освітніх турів, організацію харчування і розваг.

10. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Вплив паломницького туризму на розвиток регіону (на прикладі Уманщини)./Регіон-2011: Стратегія оптимального розвитку. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю.- Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2011.- С. 56-60.

Тема 5. ТУРИЗМ ЯК ГАЛУЗЬ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Феномен утворення вільного часу людей в різних типах країн. Залежність попиту і пропозиції на туристичні послуги від рівня розвитку країни. Демографічна політика країн світу та попит на туристичний продукт. Галузева структура економіки та зайнятість населення країн світу. Особливості галузевої структури та зайнятості постіндустріальних країн.

План: 1.Глобалізація економіки та постіндустріальне суспільство. 2.Галузева структура економіки та зайнятість населення у постіндустріальному суспільстві. 3.Вільний час як соціальна передумова розвитку туризму. 4.Попит і пропозиція на туристичні послуги та типологія національних туристичних ринків. 5.Соціо-демографічні особливості країн світу та попит на туристичний продукт.

1.Глобалізація економіки та постіндустріальне суспільство. Наприкінці ХХ століття у світовій економіці ясно проглядаються ознаки *глобалізації*. Згідно з відомим геополітиком В.О.Дергачовим, глобалізація виступає як вища стадія інтернаціоналізації. За аналогією з імперіалізмом як вищою стадією капіталізму, глобалізація стала проявом вищої стадії імперіалізму. Глобалізація світової економіки крім відомої усім світогосподарської інтеграції, веде до лібералізації суспільних відносин, а, отже, до взаємозалежності національних ринків товарів, послуг і капіталів. За період 1980- 2010 р. частка світового експорту товарів і послуг у глобальній економіці зросла з 15 до 305%. Глобалізація обумовлена взаємозв'язком світу й інформаційною революцією, розвитком світових телекомунікацій і цифрових електронних мереж (мережні міжнародні електронні системи, електронна пошта, системи обміну інформацією з електронних мереж, електронні банківські і торговельні системи). У приватних осіб з'явився доступ до каналів зв'язку, ринків і джерел інформації, що колись контролювалися тільки державою або міжнародними корпораціями. Це відбувається тому, що «інформаційні ресурси безмежні, а користування ними не обумовлене правом власності». Інформаційний продукт слабо залежить від витрат виробництва і конкуренції. Натомість, більш висока мобільність інформації, зв'язана з новими цифровими комунікаційними мережами, сприяє прискоренню оборотності капіталу.

Теорія постіндустріального суспільства являє собою подальший розвиток концепцій індустріального суспільства і стадій економічного росту. Даніел Белл і інші американські соціологи висунули й обґрунтували теорію постіндустріального суспільства з домінуючою роллю виробництва послуг і інформації. На відміну від стихії ринку, соціум керується рішеннями, прийнятими інтелектуальною елітою. Настає світ постіндустріальної політкоректності, егалітарного «глобального села» і ліберального «кінця світу».

Основними ознаками постіндустріалізму є доповнення старої машинної технології зростаючим застосуванням «інтелектуальної технології», що використовує обчислювальну техніку. В економіці переважного значення набуває сфера послуг, а найважливішим інститутом нового суспільства стають університети і дослідницькі центри. Влада переходить від капіталістичної олігархії і корпорацій до технократичної еліти, що володіє новою технологією прийняття рішень. У постіндустріальному суспільстві трансформується природа власності на засоби виробництва. Традиційна приватна власність втрачає своє значення, а її місце займає інтелектуальна власність, заснована на розумовій праці особистості. Оскільки розумова праця робить людину більш незалежною від засобів виробництва і від керівного менеджменту, то для реалізації внутрішньої свободи особистості дуже важливим стає феномену вільного часу.

2.Галузева структура економіки та зайнятість населення у постіндустріальному суспільстві. Якщо до 30-х років ХХ століття значна частина ВВП створювалася в аграрному секторі (первинний сектор, куди крім с/г входять галузі, що «видобувають» природні ресурси), то надалі в економічному розвитку стала домінувати індустріалізація²⁵.

²⁵ Частка сільського господарства у валовому національному продукті США скоротилася з 40% у 1869 р. до 14% по закінченню Першої світової війни і до кінця ХХ століття не перевищувала 1,4%. Відповідно змінилася і структура зайнятості в аграрному секторі.

У середині ХХ століття обробна промисловість (вторинний сектор) домінувала в більшості західних індустріальних країн²⁶. Високий рівень життя населення викликав небувалий попит на медичні, побутові й інші види послуг, в тому числі і на туристичний продукт, що разом утворює третинний сектор. В кінці ХХ століття Захід переживає бурхливий розвиток інформаційного сектора суспільного виробництва²⁷. Продукція високих технологій забезпечувала 22% зовнішньоторговельного обороту постіндустріальних країн. Головним стратегічним товаром стають інформація, винаходи й ідеї, що утворює вже четвертинний сектор економіки, який в розвинутих країнах сягає близько 70 % ВВП. Аналіз тенденцій, що відбуваються в останній час в світові економіці, свідчить про те, що в надрах вторинної і третинної сфер відбувається поступове формування елементів нової четвертинної сфери господарства - інформаційної індустрії як галузі-лідера (інформаційної) технологічної хвилі²⁸. (табл.1.). Враховуючи, що галузі четвертинного сектору свого часу поступово «вийшли» з третинного (послуги), зрозуміло, що відсоток цього сектору (до наведених у таблиці додаються ще торгівля, побутове обслуговування, рекреація) перевищує вже у розвинутих країнах 70%, і це не межа²⁹.

Таблиця 1.

Внесок інформаційно спрямованих галузей у ВВП окремих країн світу.*

Країна та рік	Високотехно логічні сектори вищого і середнього рівня	Зв'язок і телекомунікації	Послуги фінансові та страхові	Ділові послуги	Разом	Освіта і медицина	Сумарно
США - 1998	8,5	3,4	8,3	9,8	30,0	11,6	41,6
Японія - 1998	10,7	1,9	5,2	7,0	24,8	-	-
Франція -1998	7,4	2,1	4,7	12,3	26,4	11,7	38,1
Німеччина - 1998	11,7	2,4	4,8	12,1	31,0	10,3	41,2
Італія - 1998	7,2	2,1	6,0	7,9	23,3	9,5	32,8
Португалія - 1997	4,4	2,9	5,8	-	-	11,9	-
Іспанія - 1998	6,4	2,7	5,3	5,5	19,9	10,1	30,1
Швеція - 1998	10,0	2,8	3,5	8,5	24,8	-	-
Англія - 1998	8,1	2,8	5,9	11,2	28,1	11,6	39,8
Під. Корея - 1998	12,6	2,3	7,0	4,2	26,1	7,8	33,9
Мексика - 1998	8,3	1,5	3,0	5,7	18,5	8,7	27,1
Швейцарія - 1998	11,5	2,7	14,3	7,5	36,0	-	-
Країни ЄС - 1998	8,4	2,4	5,3	10,0	26,1	10,9	37,0
Країни ОЕСР - 1998	8,8	2,7	6,5	9,0	27,0	-	-
РФ – 1999-2000	5,0	1,6	3,0	1,8	11,4	5,0	16,4
Країни ЄС/РФ	1,68	=	=	=	2,29	=	2,26
Країни ОЕСР/РФ	1,76	-	-	-	2,37	=	=

* Корсак К., Корсак С. Освіта, наука й економіка знань.//Науковий світ,№5, травень 2004.- С.2-4.

3.Вільний час як соціальна передумова розвитку туризму. Під вільним часом розуміється такий час, який не поглинається безпосередньо продуктивною працею, а залишається вільним для задоволень, дозвілля, вільної діяльності й розвитку. Вільний час виступає в цьому плані як простір для людського розвитку. Вільний час, як правило, спрямований на розвиток творчих здібностей і задатків, підвищення культурного рівня, на естетичне, моральне, фізичне удосконалення людини. В міру зростання продуктивних сил

²⁶ При цьому виникла ілюзія високого ступеня залежності Заходу від увезеної сировини, енергоносіїв і сільськогосподарської продукції з країн Азії, Африки і Латинської Америки. ОПЕК і інші створені регіональні союзи експортерів промислової сировини проводили радикальну політику підвищення цін на свою продукцію. На цей виклик країн, що розвиваються, Захід відреагував впровадженням енергозберігаючих і інших технологій, бурхливим розвитком третинного сектору виробництва (послуг).

²⁷ У середині 90-х років обсяг світового ринку послуг комунікаційних систем склав понад 400 млрд.доларів, у тому числі 100 млрд.доларів ринок програмних продуктів, контрольований на три чверті американськими компаніями.

²⁸ Особливістю інформаційної індустрії є її багатофункціональність, яка полягає в тому, що вона одночасно є інфраструктурною галуззю (зв'язок), а також сукупністю новітніх наукомістких галузей промисловості (що поєднуються поняттям «високі технології»), сферою інтелектуальної праці і сферою специфічних інформаційних послуг. Технологічну основу цієї галузі складають зв'язок і виробництво електронної продукції.

²⁹ Сонько С.П. В пошуках нових моделей центральних місць Вальтера Кристаллера./ Геоінформатика. Науковий журнал. №4, 2004.- С.35-43.

суспільства стираються межі необхідного, і розширюється сфера вільного часу, який і визначає специфіку проведення дозвілля. Зміни ж в структурі дозвілля відбуваються саме тоді коли змінюється соціальний стан людини, рівень її культури. Дозвілля збагачується в міру збільшення вільного часу і зростання культурного рівня індивіда.

Туризм, який прийняв масовий характер незабаром після Другої світової війни став одним з найважливіших напрямків і проявів масової культури в ХХ ст. Будучи породженням сучасного суспільства, туризм має у своїй основі ті ж принципи функціонування, що і масова культура.

У ХХ ст. масштаби змін, розширення людських горизонтів, поява інших смаків і потреб сформували новий тип особистості – людину епохи споживання. Якщо індустріальне суспільство визначається через кількість товарів, що позначають рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, що вимірюється послугами і різними зручностями – охороною здоров'я, освітою, відпочинком і культурою, – які стали бажаними і доступними для кожного.

У другій половині ХХ ст. змінився сам стереотип життя людини. На зміну тому, який можна було охарактеризувати як статичний, коли основна маса населення роками не покидала свого будинку, приходять новий, динамічний стереотип життя. Зміна обстановки стає в сучасних умовах бурхливого міського ритму життя украй необхідною. Чим більше місто, тим виразніше відчувається ця потреба, оскільки відпочинок за місцем проживання погано відновлює сили. При сучасних темпах праці і життя витрати на відпочинок, особливо пов'язані з подорожами, швидко переходять в розряд необхідних.

Рубіж ХІХ-ХХ ст. відзначений всеосяжною масовізацією життя. Небачений розвиток техніки в ХХ ст. стимулювало зростання добробуту та комфорту широких верств населення. Це дало людям відчуття легкості життя, знизило почуття відповідальності перед оточуючими і перетворило традиційні норми суспільної моралі. Разом з тим, відбулося зрушення в самій системі уявлень про пересічну людину про її життя і блага. Задоволення індивідуальних потреб стало основною орієнтацією масового суспільства.

Туризм виконує подібні з масовою культурою функції – задовольняє потреби людей у рекреації та релаксації в умовах постійного стресу. Механізм виробництва туристських послуг призводить до постійного розширення сфери споживання, що представляє собою варіативний і безперервно оновлюваний набір турпродуктів. Оперуючи базовими міфами, продукт набуває символічного значення. Подорожі допомагають отримати максимум образів за мінімальний період часу, що є певною моделлю сприйняття навколишнього середовища в сучасному суспільстві.

Поступовий перехід суспільства від моделі життєзабезпечення до моделі змістовного проведення вільного часу, характерний для постіндустріальних країн, дає підстави прогнозувати подальше зростання рекреаційної діяльності та урізноманітнення її функцій.

4. Попит і пропозиція на туристичні послуги та типологія національних туристичних ринків. Однією з особливостей розвитку сучасного туризму є нерівномірний розподіл міжнародних туристичних потоків у різних регіонах і країнах. При цьому 20—30 % загальної кількості осіб, що подорожують за кордон, становлять масові, або групові, туристи, а решта 70—80 % — індивідуальні туристи, які подорожують переважно до ближніх країн. У всіх економічно розвинених країнах працівники отримують оплачувані відпустки, подовжується також їх тривалість. Наприклад, в Японії працівники багатьох категорій мають 7 тижнів відпустки на рік, що дає можливість здійснювати тривалі подорожі. У 70-х роках в промислово розвинених країнах виникла тенденція до ділення відпустки на дві частини, що дає можливість протягом року зробити дві подорожі - одну взимку і одну влітку. Водночас у світовому туризмі спостерігається зростання кількості короткотривалих поїздок на вихідні дні або на дві-три ночівлі. їм надають перевагу молоді туристи, які намагаються здійснити подорож на декілька днів, не допускаючи тривалих перерв у роботі.

В основу типології туристичних ринків покладена типологія країн світу за їх місцем в світовій економіці та міжнародних відносинах, яка є загальноновизнаною. Використання як базової суспільно-географічної типології країн світу, яка враховує територіальність,

заселення, мовно-культурну спорідненість, спільне історичне минуле та сучасні соціально-економічні та геополітичні реалії, робить типологію національних туристичних ринків співставною за характером впливу середовища ринкової діяльності. Типологізація передбачає також урахування сукупної дії глобалізаційних процесів в сфері послуг та чинників розвитку туризму, функціонування туризму в сфері міжнародної торгівлі послугами і підпорядкування дії загальних економічних законів світового ринку. Основною типологічною одиницею є *національний туристичний ринок*, типологічними ознаками якого є комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму, її орієнтованість на участь в міжнародних туристичних зв'язках і характер цих зв'язків, вплив глобалізаційних процесів і інтегрованість в світогосподарську систему.

Міру та характер участі країни в міжнародному туристичному процесі можна визначити за часткою в обсягах діяльності міжнародного туризму та характером експортно-імпортних зв'язків в міжнародному туризмі (показник - сальдо туристичних міграцій як різниця між обсягами іноземного та зарубіжного туризму). За цією ознакою виділяються країни-генератори туристичних потоків зі значними обсягами міжнародного туризму та переважанням від'ємного сальдо туристичного балансу (країни-імпортери туристичних послуг) та країни-рецепієнти з переважно позитивним сальдо туристичного балансу (країни-експортери послуг). Вплив глобалізаційних процесів позначається на транснаціоналізації туристичної діяльності (наприклад, поширення транснаціональних готельних та ресторанних мереж в країні, монополізація туристичної діяльності, яка проявляється в контролі туроператорів над ринком, доступі та використанні світових інформаційних мереж). На основі цього типологічними показниками є: рівень соціально-економічного розвитку, сформованість ринкових структур, рівень розвитку індустрії туризму, участь в світовому туристичному процесі, характер експортно-імпортних туристичних зв'язків.

Відомий туризмознавець О.О.Любіцева виділяє наступні типи (А,Б,В, Г) та підтипи (а,б,в) національних туристичних ринків:

А. Високоінтенсивні: а) країн високого рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму імпортного спрямування, що є постачальниками туристів (наприклад, США, Німеччина, Велика Британія, Скандинавські країни); б) країн високого рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму експортного спрямування, що переважно приймають туристів (наприклад, Італія, Австрія, Ізраїль, ПАР);

Б. Стабілізовані: а) країн середнього рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму експортного спрямування, які переважно приймають туристів (наприклад, Іспанія, Греція, Туреччина, Кіпр); б) нових індустріальних країн, орієнтованих на розвиток іноземного туризму (наприклад, Мексика, Аргентина, Чилі, Гонконг, Таїланд, Малайзія); в) країн перехідного типу економіки з розвиненою ринковою структурою, де переважає міжнародний туризм експортного спрямування і які переважно приймають туристів (наприклад, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія, Словаччина, Словенія);

В. Реформовані: а) країн перехідного типу, що формують ринкові структури, де переважає міжнародний туризм експортного спрямування, які переважно приймають туристів (наприклад, Болгарія, Румунія); б) країн перехідного типу, що формують ринкові структури і де переважає міжнародний туризм імпортного спрямування, які переважно постачають туристів (наприклад, Росія, Україна, Казахстан, Закавказькі країни); в) країн централізовано керованої економіки з елементами ринкової, які орієнтовані на активізацію участі в міжнародному туризмі за рахунок нарощування експорту туристичних послуг (наприклад, Китай);

Г. Акумуляуючі: а) країн, що розвиваються з середніми можливостями економічного розвитку, орієнтованими на посилення участі в міжнародному туризмі за рахунок нарощування експорту послуг (наприклад, Індія, Єгипет, Туніс); б) країн, що розвиваються, з домінуванням іноземного туризму, які приймають туристів і де туризм є однією з провідних галузей економіки (наприклад, Танзанія, Барбадос); в) країн планової економіки, які підтримують туризм як традиційну галузь господарства не розширюючи практично участі в світовому туристичному процесі (наприклад, Куба); г) найменш розвинених країн, які

практично не приймають участі в міжнародному туризмі, а експорт послуг пов'язаний з дією іноземного капіталу (наприклад, більшість країн Центральної Африки).

В країнах перших двох типів розвиток ринку міжнародного туризму сполучається з розвиненим ринком внутрішнього туризму, в країнах третього типу переважає ринок міжнародного туризму, але спостерігається відновлення ринку внутрішнього туризму. В країнах останнього типу ринок міжнародного туризму переважає, оскільки туризм сприймається населенням здебільшого як вид економічної діяльності, а не як складова стилю життя. Зазначені структурні та типологічні особливості можуть бути покладені в основу прогнозування розвитку туристичної діяльності на ринках будь-якого таксономічного рівня та двосторонньої співпраці України з іншими країнами - суб'єктами регіонального та глобального ринків.

5. Соціо-демографічні особливості населення та попит на туристичний продукт.

Група чинників, пов'язаних з населенням, є основою формування попиту, його обсягу та структури, темпів диверсифікації та реструктуризації, соціальної та територіальної диференціації, характеру споживання та інших ознак. Населення характеризується рядом процесів: демографічним (демографічні показники), міграційним (характер та напрямки міграції), урбанізаційним (питома вага міського населення в загальній структурі та його розподіл по містах різної величини), агломераційним (характер та форми розселення), етнокультурним (саморозвиток та трансформація традиційної культури), релігійним (релігійність населення, конфесійна мозаїчність тощо), які впливають на формування якості та стилю життя, в структурі якого різною мірою наявний туризм. Їх дія також по-різному проявляється на різних ієрархічних рівнях. Загальносвітовий урбанізаційний процес знаходить свій прояв не тільки в збільшенні частки міського населення та в агломеруванні розселення, а й у поширенні міського способу життя і відповідного йому стилю життя з його споживчими стандартами. На регіональному рівні особливо помітні демографічні відміни та міграційні особливості, пов'язані з природним та механічним рухом населення. На національному рівні на перший план виступають такі характеристики, як характер розселення, етно-релігійний склад населення, а також чисельність трудових ресурсів, рівень та структура зайнятості. В групі чинників, що характеризують населення, крім пов'язаних із формуванням загального попиту, обов'язково розглядаються змінні чинники, що впливають на коливання та структуру попиту і серед них перш за все соціальна мобільність.

Соціальна мобільність (готовність до «зміни місця») пов'язана:

- зі станом здоров'я, який обмежує переміщення, вибір терміну та місця, виду чи форми туризму або транспортних засобів;

- з рівнем культури, в залежності від якого або збуджується інтелектуальний інтерес, або проявляється етноцентризм (прихильність до національних особливостей життя і відповідна неспроможність сприйняти інший стиль життя з його традиціями, пристосуватися до нових умов);

- з сімейними обставинами; з відношенням до певних незручностей подорожування та до ризику під час мандрівки.

Сукупна дія розглянутих попередньо груп чинників формує рівень та умови життя населення, впливає на формування потреби та забезпечує платоспроможний попит на послуги туризму, визначає його структуру та міру її диверсифікації, характер споживання та його територіальну диференціацію відповідно до конкретних умов соціально-економічного середовища, яке саме й визначає доступність туризму для якомога більшої частини населення і забезпечує його гуманістичну спрямованість.

За соціо-демографічними критеріями туристичний ринок поділяється на кілька сегментів. Найбільш важливими для маркетингових досліджень є статеві і вікові характеристики потенційних туристів. Багаторічний досвід показує, що, наприклад, у складі туристичних груп, які прибувають із західних країн, більшість становлять жінки (близько 60 %). Отже, маркетингова стратегія повинна приділяти особливу увагу цій групі населення. Вивчення попиту в межах окремих вікових груп показує, що їхні туристи, мають різні спонукальні мотиви і мету. Молодіжний туризм (молоді люди до 30 років) віддають перевагу

дешевшим подорожам з використанням менш комфортабельних засобів розміщення і перевезення, екскурсійні програми яких включають активне спілкування з місцевим населенням, розважальне дозвілля (відвідування дискотек, нічних клубів і барів). Туризм середнього віку (люди у віці 30-50 років) більше претендують на комфорт і зручності, змістовні екскурсійні програми, що включають ознайомлення з об'єктами показу відповідно до професійних чи аматорських інтересів туристів, широку географію подорожей. Туризм «третього віку» (люди старші за 50 років) вимагає не тільки комфорту, а й персональної уваги з боку обслуговуючого персоналу, можливість одержання медичної допомоги, наявності в ресторанах блюд дієтичного харчування, розміщення в готелях, розташованих у тихих місцях і за помірними цінами. На розвиток туристичного ринку людей похилого віку сприятливо впливають такі фактори:

- наявність практично необмеженої кількості вільного часу;
- активна частка жінок літнього віку в поїздках (варто помітити, що збільшення частки подорожуючих жінок має глобальний характер);
- знижки, надані в несезонний період.

Література

1. Александрова А. Ю. Структура туристического рынка: Учеб / пособие для вузов. М.: Соло-Пресс, 2002.
2. Дергачев В.А. Глобальная геоэкономика (трансформация мирового экономического пространства). Научная монография.- Одесса: ИПРЭИ,НАНУ,2003.- 240 с.
3. Корсак К., Корсак С. Освіта, наука й економіка знань.//Науковий світ,№5, травень 2004.- С.2-4.
4. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. К.: Альтерпрес, 2002. - 436 с.
5. Сонько С.П. В пошуках нових моделей центральних місць Вальтера Кристаллера./ Геоінформатика. Науковий журнал. №4, 2004.- С.35-43.
6. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Вплив паломницького туризму на розвиток регіону (на прикладі Уманщини)./Регіон-2011: Стратегія оптимального розвитку. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю.- Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2011.- С. 56-60.
7. Сонько С.П., Іващук В.В. Перспективні напрямки розвитку еколого-етнічного туризму в Уманському краї./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.67-68.
8. Сонько С.П., Косенко Ю.Ю. Можливості розвитку екологічного туризму на Уманщині. // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 308 с. – С. 45 – 48.
9. Сонько С.П. Туризм як галузь відродження українського села./ Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції «Актуальні проблеми розвитку економіки України».- Умань, УДПУ ім. П.Тичини, 2010.- С.34-36.
10. Сонько С.П., Скринько М.М. Інфраструктура в умовах транзитивної економіки. Наукова монографія. Харків: Вид-во «Еко-граф», 2004.- 348 с.

Тема 6. КРАЇНОЗНАВСТВО – ЗМІСТОВНА ОСНОВА ГЕОГРАФІЇ ТУРИЗМУ

Країна як головний об'єкт туризму. Формування уявлень про країну та регіон Світу. Джерела країнознавчої інформації та користування ними. Загальна та туристсько-рекреаційна характеристика країни. Фактори, що впливають на розвиток туризму у країнах різного типу. Природа. Населення, демографічні фактори та культура. Соціально-економічні фактори.

План: 1. Туристичне країнознавство та формування уявлень про країну та регіон Світу. 2. Методологія туристичного країнознавства. 3. Джерела країнознавчої інформації. 4. Загальна та туристсько-рекреаційна характеристика країни. 5. Фактори розвитку туризму в країнах різного типу.

1. Туристичне країнознавство та формування уявлень про країну та регіон Світу. Країнознавство являє собою сукупність міжгалузевих наукових досліджень, що займаються комплексним вивченням країн і регіонів, систематизуючи та узагальнюючи дані про їхню природу і територію, геопросторові особливості, склад населення та його культуру, господарство, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини тощо. Об'єктом країнознавства є основні елементи будови світової системи, а саме, країни, їхні частини (райони) та регіональні угруповання, що розвиваються в певному просторі й часі³⁰. Географічне країнознавство має багатовікові традиції і доволі струнку методологію та концепції досліджень і відіграє важливу просвітницьку роль, даючи системні уявлення про особливості життя різних країн і народів. Водночас воно є синтезом суспільно-географічної науки. Основна ідея країнознавства полягає в розкритті просторової структури країни чи її району як результату взаємодії її територіальних елементів суспільного і природного характеру. Для всебічного і комплексного країнознавчого дослідження необхідна велика кількість різномірної інформації. Роль країнознавства в суспільстві визначається насамперед його просвітницьким і світоглядним значенням, а також надзвичайно важливою інформаційною функцією, що полягає в зборі, збереженні і наданні можливостей використання уявлень про географію країни та її районів.

Туристичне країнознавство - відносно нове поняття, виникнення якого пов'язане з практичними потребами працівників турбізнесу. Менеджер з туризму, що реалізовує тури в різні країни, і екскурсивод зобов'язані знати географічну номенклатуру, особливості тих країн і регіонів, по яких вони працюють. Від цих знань безпосередньо залежить успіх їх комерційної діяльності. Туристичне країнознавство визначається як частина системи географічних наук, що вивчає країну з погляду її привабливості для туризму.

Туристичне країнознавство здійснює наступні функції:

- просвітницьку - створення «образів» країн, держав, які необхідні найширшим шарам суспільства і ряду підприємств (реклами, маркетингу);
- інформаційну - збір, зберігання і надання можливостей використання широкого набору відомостей про природу, населення, народи, культуру, економіку країни, її особливості і типові риси;
- розвиваючу - міжнародні і внутрідержавні зв'язки і стосунки, які стали основою охоплення територій різних країн турбізнесом; створення і публікація путівників; оптимізації діяльності підприємств і організацій, що існують у сфері комерційного туризму;
- учбову - в системі учбових закладів, що готують фахівців з туризму.

Отже, туристичне країнознавство є складовою країнознавства, спрямованою на надання інформації як потенційним туристам, так і організаторам туристичної діяльності про рекреаційно-туристичний потенціал певної території (місцевості, краю, країни), її історико-культурні та природні пам'ятки, а також можливості щодо здійснення туристичної діяльності (доступність території, розвиток туристичної інфраструктури, пропозиція туристичного продукту та умови його споживання тощо), місця країни в світовому туристичному процесі, двосторонніх відносинах з Україною в сфері туризму.

³⁰ Історично, в залежності від виконуваних функцій, склалося кілька різновидів країнознавства, зокрема географічне, лінгвістичне, країнознавчі міжнародні дослідження, туристичне (рекреаційне), воєнне країнознавство.

2.Методологія туристичного країнознавства. У туристичному країнознавстві творчо сполучаються принципи гуманістичного культурно-образного підходу з концептуальним проблемним країнознавством, спрямованим на виявлення вузлових проблем, притаманних певному типу країн. Туристичне країнознавство спирається на комплексні географічні дослідження про географічне середовище, стан якого фіксується в культурному ландшафті і є своєрідною «візитівкою» не тільки країни, а й окремих її районів³¹. Основним завданням туристичного країнознавства має стати створення «образу місцевості» задля пробудження інтересу до неї, бажання особисто побачити відтворене в країнознавчому дослідженні. При цьому країнознавчо-туристична інформація не має бути довідником з цікавих фактів, а мати в першу чергу аналітико-синтезуючий характер. Основними методологічними принципами є хорологічний, генетичний та гуманістичний, тобто відтворення просторово-часових процесів взаємозв'язку та взаєморозвитку людського суспільства та природного середовища, відображеного в пам'ятках природи, культурних ландшафтах, здобутках людської культури на певній території протягом тривалого історичного часу.

Туристичне країнознавство має «подвійну» спрямованість: з одного боку, країнознавча інформація спрямована на потенційного споживача-туриста і має за мету збудити цікавість до даного місця (місцевості, країни) і сприяти формуванню мотивації до подорожі; з іншого боку – країнознавча інформація має бути спрямована й на організаторів подорожі за-для надання інформації про тип туристичного ринку і особливості моделі його функціонування. Вирішення першого завдання виводить на перший план в туристичному країнознавстві метод синтезу, організації та представлення інформації. Ґрунтуючись на гуманістичному спрямуванні туристичного країнознавства можна запропонувати як один з базових методів – метод культурно-образного представлення інформації, тобто її організації таким чином, щоб у читача з'явилося відчуття особистої присутності. Такий метод організації країнознавчої інформації є системою добору, організації, композиції та представлення матеріалу задля створення неповторного «образу місця», формування «аромату території», як зазначав свого часу Відаль де ла Блаш. І тоді основним в туристичному країнознавстві є мистецтво географічного опису. Метод культурно-образного відтворення інформації передбачає особистісний, творчий підхід автора, результат його застосування залежить від загальної та географічної культури автора, його творчої манери, що робить метод суб'єктивно-художнім, а результати спрямовує на розкриття природної та культурної своєрідності країни або її частини. При цьому, при всій довільності та вибірковості, авторському підході до викладу матеріалу, спрямованому на розкриття цього «образу», спільними залишаються критерії інформативності, істинності, які спираються на географічний метод розкриття сутності об'єкту: територіальність, комплексність, конкретність і глобальність.

Суб'єктивно-образне представлення інформації, своєрідний «країнознавчий імпресіонізм» має бути поєднаний з об'єктивним підходом, який спирається на факти та цифри або підходами економіко-статистичного аналізу та картографічні методи. Карта є узагальнюючою, синтетичною моделлю, що в образно-візуальній формі представляє комплексну країнознавчу інформацію, дозволяє провести аналіз просторових взаємодій і взаємозв'язків об'єктів, явищ і процесів рекреаційно-туристичної діяльності.

3.Джерела країнознавчої інформації. До інформаційних туристичних ресурсів належить інформація про об'єкти, розташовані на туристичному маршруті, які вирізняються історичною, художньою, науковою чи пізнавальною цінністю, містять відомості про топоніміку міст, сіл, селищ, урочищ, пов'язані з ними легенди і міфи, а також присвячені їм літературні твори, наукові праці, путівники, карти, художні альбоми, світлини, аудіо- та

³¹ Глобалізаційні тенденції сучасної цивілізації та їх прояв в даній країні, зокрема, відображення глобальних проблем в умовах функціонування туризму в країні, можуть бути поєднані з концепцією конструктивності, спрямованій не тільки на дослідження територіальної структури господарства країни, на яку «одягнена» туристична територіальна структура, а й на її конструювання, удосконалення, оптимізацію відповідно до пануючих науково-практичних парадигм. Для туризму особливого значення набуває парадигма сталого розвитку, тобто такого розвитку, який би забезпечував економічне зростання індустрії туризму при одночасному дотриманні екологічних норм і правил природокористування та етносоціальних обмежень, які накладає соціально-економічне середовище кожної країни.

відеопродукти навіть про тих, хто володіє інформацією і вміє передати її в цікавій для туристів формі. У поняття «інформаційні туристичні ресурси» входить сукупність форм і видів інформації про конкретну територію чи об'єкти, про історію території, про культуру, природу і населення, отриману туристами безпосередньо під час подорожі у процесі підготовки до неї чи після подорожі.

У вік комп'ютерних технологій «інформаційні туристичні ресурси» набуває дещо інших обрисів, які повинні бути доповнені поняттям «інформаційно-віртуальні туристичні ресурси»³², які можна розділити за типом використання на три групи, котрі мають свої особливості надання послуг та створюються і наповнюються різними суб'єктами підприємницької діяльності:

– пізнавальні ресурси (Інтернет-сторінки та віртуальні тури, на яких споживач послуг може попередньо ознайомитись із місцем поїздки, визначними місцями, цінами та сервісом послуг);

– допоміжні ресурси (електронні атласи, електронні атласи доріг із прив'язкою до пристроїв глобального позиціонування GPS, Інтернет-карти, такі як Google Earth);

– організаційні ресурси (електронні засоби резервування квитків на транспорт, готель, електронні засоби оплати).

Перша група інформаційно-віртуальних ресурсів – пізнавальні ресурси, – переважно слугують для отримання інформації про об'єкт туризму споживачем туристичних послуг і використання на етапі планування подорожей. Вона дає змогу визначити місце поїздки, цікаві об'єкти туристичної інфраструктури і наповнюється зазвичай фірмами, котрі надають туристичні послуги, та регіонами, зацікавленими у розширенні свого ринку туристичних послуг. У розвитку таких ресурсів беруть також участь і органи місцевого самоврядування, які створюють регіональні центри туризму. Серед Інтернет-сторінок подібного спрямування – віртуальні тури. Вони дають змогу оцінити об'єкти туризму й отримати попередню інформацію про них. Найвідоміші з таких сторінок – віртуальні тури музеїв Лувру (<http://www.louvre.fr/>, <http://www.tolomeus.net/parigi/louvre.mov>) і Британського музею (<http://www.britishmuseum.org/>). Проблема подібних ресурсів у нашій державі – їх роздрібненість та невисока якість виконання, хоча такі портали розроблені для міста-курорту Трускавця (<http://www.ukrwest.com.ua/>) та лижного курорту «Буковель» (<http://www.bukovel.com/>) і містять докладну інформацію про умови проживання, послуги та відпочинок.

Друга група – допоміжні інформаційно-віртуальні ресурси, які можуть використати споживачі під час здійснення туристичних подорожей. Наповнювачем цих ресурсів є вузькоспеціалізовані фірми, що зазвичай спеціалізуються на картографії та програмуванні. До них належать електронні атласи та карти: локальні (їх можна реалізовувати безпосередньо у місцях інфраструктури туризму) і глобальні – (Google Earth – <http://earth.google.com/>) – дуже популярний останнім часом ресурс, на якому можна подивитись топографічні й дорожні карти, фотографії місцевості всієї планети у дуже великому масштабі та хорошій якості. Значно спростили туристичні подорожі системи глобального позиціонування GPS та її європейського аналога Galileo. Системи глобального позиціонування, прив'язані до карти місцевості, за допомогою супутників здатні визначати місцерозташування розроблених для них приладів з точністю до 0,5м у будь-якій точці Землі. Це дає змогу орієнтуватися на місцевості, прокладати туристичні маршрути й оцінювати відстань та час, необхідний для подорожі. Проблема використання в Україні таких пристроїв полягає в низькій точності та якості карт шляхів і населених пунктів, хоча світові лідери на

³² Власне, це банк даних про туристичні об'єкти (засоби розміщення відпочиваючих, пам'ятки та пам'ятники, побут, звичайні народів тощо), набори та вартості туристичних послуг, існуючу інфраструктуру, подані й доступні у цифровому або електронному вигляді (інтернет-сторінки, інтерактивні атласи та карти, засоби оплати і резервування), які використовуються, або можуть бути використані для задоволення найрізноманітніших потреб сучасного споживача туристичних послуг. Вони, а також сукупність технічних засобів (електронної техніки, мереж і програм обробки даних з метою отримання нової інформації) створюють глобальне інформаційне середовище туристичної сфери діяльності, в якому сучасні інформаційні технології надають доступ до інформаційно-віртуальних ресурсів, що сприяють розвитку туризму.

цьому ринку (Garmin й інші великі компанії) постійно випускають версії з дрібнішим масштабом та великою точністю для всіх регіонів планети.

Наповнювачами *третьої групи* ресурсів є фірми та підприємства, котрі здійснюють бізнес-діяльність, пов'язану з об'єктами туризму (перевізники, готелі та ін.). Можливість через Інтернет забронювати місця у готелі, квитки на літак або пароплав значно зменшують затрати часу на організаційні процеси споживачів туристичних послуг, економлять кошти. Світовою проблемою залишаються фінансові розрахунки через Інтернет унаслідок невисокого ступеня довіри до них у кінцевих користувачів, що пов'язано з великою кількістю крадіжок та їх слабкою розвинутістю на початку становлення глобальної мережі. В Україні послуги бронювання через Інтернет розвинуті недостатньо, хоча у сусідній Росії є приклади великих компаній, котрі займаються цим уже не перший рік³³. Прямий економічний ефект від інформаційно-туристичних віртуальних ресурсів одразу оцінити достатньо важко. Адже вони насамперед розширюють уже існуючі послуги та підвищують їх якість, а не засобом створення нових елементів туристичної інфраструктури. Однак якщо їх не розвивати, то в умовах глобального розповсюдження та використання інформаційних технологій цілком можливо втратити дуже великий сегмент споживачів з найпривабливішого ринку розвинутих країн. Адже саме в цих країнах зараз відбувається стрімкий розвиток інформаційних технологій і постійне впровадження їх у відносини «продавець–покупець»³⁴. Отже, розвиток інформаційно-туристичних ресурсів допоможе значно підвищити привабливість існуючої туристичної інфраструктури та їх популярність.

4. Загальна та туристсько-рекреаційна характеристика країни.

Свого часу засновник радянської школи економічної географії М.М.Баранський запропонував певну схему країнознавчої характеристики, яка міцно закріпилася за десятиріччя у свідомості в першу чергу науковців-географів. Основними розділами цієї схеми з урахуванням специфіки туристичної діяльності є :

1. Виділення повної назви країни, столиці, площі, чисельності населення.

2. Характеристика економіко-географічного положення країни (ЕГП). ЕГП - це відношення країни до природних, історико- економічних об'єктів, що знаходяться поза країною, але що чинять вплив на її розвиток. Так, приморське положення Іспанії, її близькість до світових торгових шляхів, через які здійснювалася торгівля з колоніями, істотно вплинули на територіальну структуру господарства країни. Більшість найбільших економічних центрів Іспанії знаходяться на узбережжі. Багато які з цих центрів стали крупними міжнародними курортами, наприклад Барселона.

3. Характеристика природних умов і ресурсів. Цей розділ доцільно почати з характеристики природно-кліматичних особливостей країни, виділивши коливання температур, типи ландшафтів. Інформація про поклади корисних копалини може бути корисна для ділових людей, що займаються торгівлею і видобутком мінерально-сировинних ресурсів. Не менш важливою є інформація про заповідники, національні парки, орографічні особливості місцевості, які можуть привернути туристів. Так, в Іспанії виділяють об'єкти узбережжя: Коста Браво - Коста дель Сіль - Коста Доурада, складові рекреаційного потенціалу Іспанії.

³³ З 1997 р. на російському ринку працює комплекс АЛЕАНА (www.alean.ru) – глобальна комп'ютерна система бронювання і продажів турів. Система призначена для взаємозв'язку всіх учасників туристичного ринку через мережу Інтернет у режимі реального часу (об'єкти розміщення – пансіонати, будинки відпочинку, санаторії, турагентства, туроператори, приватні клієнти). На сучасному етапі через АЛЕАНу працюють понад 1 тис. турагентств у 100 містах Росії, понад 300 об'єктів розміщення в Краснодарському краї, Москві, Підмосков'ї, Мінеральних Водах, Криму, Чехії. Безперечним лідером серед російських туроператорів із бронювання готелів у Інтернет є «Академсервіс» (www.acase.ru). На його сервері подана інформація про 160 готелів в Росії, Україні, Білорусі й інших державах Східної Європи. Впродовж 1–3 днів після процедури бронювання клієнт отримує по факсу підтвердження замовлення та рахунок.

³⁴ Для прикладу, саме через можливість втратити суттєву частку клієнтів усі готелі та розважальні комплекси в розвинутих країнах оснащені безпроводними точками доступу до мережі, що само собою не дає економічного прибутку через надання їх в оренду споживачем, а є обов'язковим видом супутніх послуг, без котрих привабливість цих послуг значно знижується.

4. Характеристика населення. Тут важливою є інформація про історію заселення країни і, отже, типах культур, які характерні для країни. Важливо надати дані про географію і особливості туристичних центрів.

5. Стислий історичний нарис. У ньому важливо дати відомості про основні історичні віхи, особливості державного устрою і адміністративно-територіальний поділ країни.

6. Загальна характеристика господарства країни. Окремий розділ може бути присвячений загальній характеристиці господарства країни, її міжнародній спеціалізації, зовнішньоекономічним зв'язкам.

7. Порайонні відмінності. Відомості про курортні зони важливі як для туриста, так і для менеджера. У різних країнах райони сильно відрізняються один від одного, і країну слід розглядати в плані її територіальної неоднорідності.

8. Характеристика туристичних формальностей. До них слід віднести: правила поведінки в країні, особливості валютного і митного регулювання, типи готелів, особливості шопінга і тому подібне. Залежно від ситуації в цей план можуть бути внесені зміни, або він може бути замінений концентрованим викладом основних відомостей про країну, що створює її унікальний країнознавчий образ.

Пошук оригінальної форми і художньо-образний виклад матеріалу в туристичному країнознавстві має обов'язково поєднуватись з елементами економічного і маркетингового аналізу та оцінки стану національного ринку туристичних послуг, його конкурентних позицій на ринку міжнародного туризму. З огляду на специфіку туристичного країнознавства традиційна схема, наведена вище, може бути модифікована шляхом поєднання «географічної класики» та модерного ринкового підходу наступним чином.

I) країнознавча інформація, спрямована на пробудження цікавості до краю (країни, місцевості):

- 1) загальні відомості про територію (місцеположення, кордони та кількісні параметри);
- 2) природа краю, її характерні риси;
- 3) історія заселення та освоєння краю, культура населення (традиційна та сучасна), регіональні особливості;

4) пам'ятки природи, історії та культури як туристичні об'єкти;

II) країнознавча інформація конкретно-туристичного спрямування:

1) умови розвитку туризму – економічні, соціальні, політичні, інфраструктурні, кон'юнктури світового ринку;

2) розвиток туризму в країні та її місце в світовому (регіональному) туристичному процесі;

3) території туристичної спеціалізації - основні туристичні центри, курорти;

4) типовий (масовий) та унікальний туристичний продукт країни;

5) проблеми розвитку туризму та проблеми, пов'язані з розвитком туризму.

5. Фактори розвитку туризму в країнах різного типу.

Фізико-географічні чинники. Характер природних умов надає великий вплив на вибір потенційними туристами маршруту або району подорожі. Туристи беруть до уваги кліматичні і ландшафтні особливості, багатство і унікальність рослинного і тваринного світу, природні можливості, для активного відпочинку. Як правило, прагнення відпочити, змінити обстановку поєднується у багатьох людей з бажанням познайомитися з екзотикою. Екзотичні природні об'єкти є одним з найважливіших туристських ресурсів. Найширше для залучення туристів використовується унікальна природа і її видатні визначні пам'ятки в країнах Південно-Східної Азії, Африки, Центральної і Південної Америки, Австралії і Океанії.

Дуже важливу для туризму роль грає *географічне положення* району або країни, перш за все, тут слід зазначити близькість до моря, до гірських і лісових масивів, характер берегової лінії, положення країни, по відношенню до основних постачальників туристів, знаходження регіону, на важливих транзитних шляхах і так далі

Велике значення для туристів має *рельєф* району. Популярністю користуються райони з складним і, як правило, живописним рельєфом. Гірський рельєф виграє перед рівниною не тільки в естетичному плані. Він має в своєму розпорядженні і великий запас рекреаційних

ресурсів завдяки чистоті гірського повітря, підвищеному рівню ультрафіолетового випромінювання, можливості організації гірсько-лижних і альпіністських центрів, і так далі. Тому не випадково багато гірських систем світу стали процвітаючими туристськими районами.

Прагнучи до повноцінного відпочинку, туристи віддають перевагу маршрутам і порам року, які характеризуються сприятливими *погодними умовами*. Нерідкі капризи природи, властиві районам з нестійким кліматом, а також стихійні лиха сприяють зниженню числа гостей в такі місця. Враховуючи вимоги туристів до погодно-кліматичних умов, головні туристські регіони розташовані в зонах помірного клімату обох півкуль, а також на островах жаркого поясу, де висока температура повітря компенсується морськими вітрами. Проте, в останні десятиліття виріс інтерес туристів до екзотичних куточків земної кулі, що сприяє розширенню зони міжнародного туризму.

Наявність в країні *морського і океанського узбережжя* сприяє розвитку туристських регіонів. В умовах комфортного клімату, морської води, яка добре прогривається у берегів, і наявності зручних пляжів, вони можуть стати відповідним місцем для створення морських курортів, також морське узбережжя забезпечує зручність сполучення, можливість проведення круїзних подорожей, є прекрасною природною окрасою ландшафту.

Річки і озера також є важливими туристськими ресурсами. Вони прикрашають ландшафт, формують сприятливий мікроклімат, надають туристам можливість відпочивати на воді, займатися водними видами спорту, забезпечують туристські центри водою. В даний час приозерні курорти і зони відпочинку Фінляндії, Польщі, Угорщини, Швейцарії і інших країн, є популярними районами туризму.

До туристських ресурсів відносяться і *ліси*, завдяки яким в місцях відпочинку створюється обстановка, що дозволяє «ізолюватися» від зовнішнього світу і «цивілізації». Ліс має дуже велике оздоровче значення, знижує рівень шуму в зонах відпочинку.

Вплив *економіко-географічних чинників* на міжнародний туризм здійснюється по двох напрямках: у першому - дані чинники виступають як об'єкт, що привертає туристів в певний район, а в другому - як важливий засіб, за допомогою якого розвивається туризм³⁵. Розвиток матеріальної бази міжнародного туризму здійснюється двома методами: інтенсивним і екстенсивним. Готелі, мотелі, пансіонати і інші засоби розміщення з'являються на усій більшій території Землі, охоплюючи найвіддаленіші і екзотичні куточки, розвиваючись і збільшуючись на освоєних вже раніше територіях. За таким же принципом відбувається розвиток підприємств громадського харчування, роздрібною торгівлі, спортивних об'єктів, індустрії розваг. Паралельно із збільшенням числа об'єктів туристської індустрії відбуваються і серйозні якісні зміни, це, перш за все, модернізація і реконструкція об'єктів, впровадження новітніх технічних засобів і інформаційних технологій, зміни в структурі туристських комплексів і так далі, що сприяє як поліпшенню сервісу, так і підвищенню економічної ефективності у сфері міжнародного туризму.

Найважливіша роль в розвитку туризму належить *транспорт*. У останні десятиліття в результаті науково-технічного прогресу транспорт став швидкіснішим, безпечнішим, ємким і комфортабельним.

До *економіко-географічних чинників*, що впливають на розвиток міжнародного туризму, можна віднести наступні:

1) економіко-географічне положення приймаючої країни (положення по відношенню до туристських ринків, транзитні можливості);

³⁵ Економіко-географічні чинники є об'єктом, що сприяє туризму, в тому сенсі, що економіка різних країн і районів досить різна між собою по структурі і рівню всіх галузей господарства, по їх територіальному розміщенню і поєднанням, специфіці технологічних процесів і так далі, що викликає інтерес у представників ділових і промислових кіл. Зростаючі потреби світової економіки спричиняють за собою зростання міжнародних контактів. Нерідко в програму подорожей бізнесменів і промисловців входять відвідини наукових центрів і виробничих підприємств з метою ознайомлення з результатами досягнень даної країни в науково-технічній сфері, вивчення досвіду, технологій, підвищення професійного рівня і кваліфікації. Економіко-географічні чинники як засоби, сприяючі розвитку міжнародного туризму, визначаються зростанням туристської інфраструктури і фондів розміщення, розвитком міжнародних і внутрішніх комунікацій, вдосконаленням транспортних засобів.

2) економічний рівень приймаючої країни і країн, що є для неї основними постачальниками туристів;

3) наявність достатнього числа кваліфікованих кадрів для організації прийому зарубіжних туристів;

4) конкретний для даної території рівень цін на рекреаційні ресурси, послуги засобів розміщення, транспорту, громадського харчування і т.і;

5) рівень розвитку зовнішніх і внутрішніх транспортних зв'язків даного району.

Етнічні чинники розвитку міжнародного туризму полягають в тому, що нашу планету населяє велике число різних народів, кожен з яких має свою історію, культуру, традиції, звичаї, релігію. Безліч людей унаслідок зростання освітнього і культурного рівня прагне познайомитися з життям різних народів в якнайповнішому об'ємі. Це можна досягти тільки шляхом відвідин зарубіжних країн. Таким чином, міжнародний туризм виступає як засіб пізнання життя інших народів.

Культурно-історичні чинники. Музеї і картинні галереї, виставки, архітектурні пам'ятники і історичні визначні пам'ятки завжди привертають туристів. Інтерес до історії, культурі, побуту і традиціям інших народів виступає найважливішим каталізатором розвитку міжнародного туризму. У цьому плані культурно-історичні чинники тісно переплітаються з чинниками етнічними.

Література.

1. Кузик С.П., Кузик П.С., Шевчук А.В. Інформаційні та інформаційно-віртуальні туристичні ресурси./ Країнознавство як міждисциплінарний напрям наукових досліджень:актуальні проблеми. Сб.наук.праць. К.КНУ ім..Т.Г.Шевченка, 2010.- С.101-108.// <http://lgtinfo.com.ua/>

2. Любіцева О.О. Туристичне країнознавство: функції, зміст, завдання. Країнознавство як міждисциплінарний напрям наукових досліджень:актуальні проблеми. Сб.наук.праць. К.КНУ ім..Т.Г.Шевченка, 2010.- С.86-90.// <http://lgtinfo.com.ua/>

3. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. – К.: Знання, 2008 – 236 с..

4. Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. - К.: Знання, 2008. - 292 с.

5. Пляскина А. Роль информационных технологий в туристическом бизнесе // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009.

6. Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма: Учебное пособие. — М.: Советский спорт, 2002. - 464 с.

Тема 7. РЕГІОНОЗНАВСТВО ТА РЕГІОНИ СВІТУ

Регіоналознавство як напрямок країнознавства. Типологія країн світу. Регіоналізація світу. Природні та географічні регіони світу. Головні ознаки виділення регіонів та типів країн світу. Залежність структури туристичного потенціалу від регіональної приналежності країни.

План: 1.Регіоналознавство як напрямок країнознавства. 2.Загальні засади районування світу. 3.Класифікація та типологія країн світу. 4. Регіоналізація світу, її критерії та рівні. 5. Регіони світу

1.Регіоналознавство як напрямок країнознавства. Регіоналознавством прийнято вважати комплексну інтегральну дисципліну, що вивчає закономірності формування і функціонування соціально-економічної системи регіону з врахуванням історичних, демографічних, національних, релігійних, екологічних, політико-правових, природно-ресурсних особливостей. Регіон цікавить дослідника-регіоналознавця не стільки як адміністративно-територіальна чи економічна одиниця, скільки як історико-географічний ареал і культурна спільнота.

Необхідність використання регіоналознавчого підходу спеціалістами з туризму обумовлена сучасними тенденціями глобалізації суспільного розвитку, включаючи політику, економіку і культуру. Сьогодні у світі спостерігається тенденція до розширення прав субнаціональних територіальних общин (регіональних, муніципальних і провінційних), наслідком чого є урахування в міжнародних відносинах внутрішньодержавних регіонів як самостійних суб'єктів. У правових державах з розвиненим цивільним суспільством субнаціональні общини вже стали самостійними гравцями в світовій конкуренції, а їх економічний потенціал співставний з крупними державами. Наприклад, Каліфорнія в США або Баварія в Німеччині.

Методологічною основою регіоналознавства є регіоналістика - наука, що вивчає об'єктивні процеси формування територіальних співтовариств (наддержавних угруповань), що прагнуть найефективніше використовувати зовнішні і внутрішні чинники розвитку. Це наука про цілісні територіальні спільноти, що володіють цивілізаційним (соціокультурним) кодом на макрорегіональному, регіональному (країнознавчому) і субрегіональному рівнях. Вона досліджує трансформацію територіальної організації продуктивних сил під дією зовнішніх геополітичних (геоекономічних) і внутрішніх чинників.

Регіоналознавство є частиною регіоналістики, бо воно вивчає регіональні угруповання, країни і їх регіони як суб'єкти міжнародних відносин. У цьому відмінність регіоналознавства від країнознавства - географічної навчальної і наукової дисципліни, що займається комплексним вивченням країн³⁶. Частково по своїх завданнях із країнознавством пов'язане краєзнавство, що вивчає природу, населення, господарство, історію і культуру окремої частини країни або населеного пункту головним чином силами місцевих ентузіастів. Регіоналознавство як аналітична дисципліна на відміну від географічного країнознавства широко використовує системний підхід, що включає необхідність знання зовнішніх і внутрішніх чинників регіонального розвитку в багатовимірному комунікаційному просторі (геополітичному, економічному, соціокультурному, конфесійному і так далі)³⁷.

Найширше проблемне поле регіоналістики, яке охоплюється терміном «регіоналознавство», лежить у сфері країнознавства, точніше, тієї його галузі, що вивчає

³⁶ Країнознавство узагальнює і систематизує дані про природу, населення, господарство, культуру і соціальну організацію. У його основі лежить географічне мислення - прив'язане до території, на основі виявлення відмінностей від місця до місця, що враховує політичні, соціально-економічні чинники; природні умови і історичні долі.

³⁷ Гетерогенність сучасної України зумовлена впливом багатьох чинників – соціально-історичних, культурно-етнографічних, мовних, конфесійних та інших. Головна лінія розламу проходить між областями, які на певних етапах своєї історії входили до складу держав Центральної та Південно-Східної Європи, і тими, що не мали європейського досвіду, перебуваючи в орбіті російського впливу. Не можна применшувати і вагу культурно-етнографічного чинника: етнографічні українські області (на заході більшою, у центрі України меншою мірою) відмінні від тих, які були зоною нового освоєння у XIX–XX ст. З культурно-етнографічним поділом у своїй основі збігається мовний і конфесійний. Тому Західна Україна здебільшого виступає як генератор національних ідей, зорієнтованих на Європу, тоді як у Східній Україні домінують проросійські настрої. Така різновекторність у сукупності з поєднанням різних етнічних та регіональних субкультур потенційно є джерелом конфліктності, що вимагає від регіональної політики особливої виваженості й орієнтації на науку.

територіальну організацію господарського, політичного, соціального розвитку тієї чи іншої країни («зональне країнознавство»). У географії туризму особливе місце посідає побудова образу (іміджу) даного регіону у широкому країнознавчому контексті. Комплексні країнознавчі характеристики – своєрідний «географічний паспорт» території – обов'язково включають дані про особливості регіонів і перспективи їхнього розвитку.

2. Загальні засади районування світу. Основою для виділення різних регіонів світу є відмінності одних частин нашої планети від інших. За найзагальнішими критеріями ці відмінності можна об'єднати в три групи: природні, історичні і соціально-економічні.

Природні відмінності визначаються об'єктивними геологічними, географічними та біологічними особливостями окремих частин Землі. Зокрема, поділ світу на материки ні в кого не викликає сумніву, бо в природі насправді існують реально відокремлені частини суходолу, роз'єднані морями й океанами. Такий реально існуючий природно-геологічний поділ світу є однією з багатьох підстав для його регіоналізації. Дія географічних і біологічних чинників у виділенні регіонів світу не менш важлива. Загальновідомо, що географічна оболонка землі має низку закономірностей. До найважливіших з них належать: цілісність, ритмічність, висотна поясність³⁸ і горизонтальна зональність³⁹. Останні дві закономірності і служать підставами регіонального поділу світу.

У країнознавстві для виділення певних регіонів крім природних чинників велику роль відіграють *історичні*. У найзагальніших ознаках і в найбільших просторових виявах вони полягають у виділенні на Землі окремих частин світу. Хоча їхня кількість збігається з кількістю материків (6), принципи їх виділення вже переважно не геолого-географічні, а історичні. Особливо яскраво це виявляється у поділі одного материка Євразії на дві частини світу — Європу і Азію або ж об'єднанні двох материків — Північної та Південної Америки в одну частину світу — Америку. У багатьох випадках географічні й історичні чинники у виділенні регіонів гармонійно поєднуються. Так утворюються *історико-географічні регіони*⁴⁰.

Важливу роль географічні та історичні чинники відіграють й у виділенні *економічних районів світу*. Різниця в природних умовах і ресурсах різних частин нашої планети сприяє спеціалізації на виробництві певної продукції. На певній території світу, в окремій країні чи їхній групі випуск якихось виробів або надання певних послуг стає об'єктивно більш ефективним, ніж будь-де за їхніми межами. Спеціалізація господарства окремого регіону чи країни світу складається історично. З розвитком господарства вона може суттєво змінюватися⁴¹. З часом окремі регіони світу починають відрізнятися один від одного вже не тільки природними й історичними, а й насамперед економічними умовами та трудовими ресурсами. Так, в одному регіоні виробляють метал і машини, в іншому вирощують банани й

³⁸ Висотна поясність полягає у поступовій закономірній зміні природи (рослинний, тваринний світ тощо) з підняттям у гори від їхнього підніжжя до вершин. Крім рослинного і тваринного світу вона чітко виявляється і в ґрунтах. Висотна поясність зумовлена зміною клімату з висотою. Вона виявляється у зниженні температури повітря на 0,6 °C на кожні 100 м підйому. Крім того, до висоти 2—3 км суттєво зростає кількість опадів. Характер висотної поясності залежить, по-перше, від положення гір у системі широтних зон висоти над рівнем моря, експозиції схилів. Кожна природна широтна зона має власні особливості висотних поясів. Збільшення чисельності населення Землі, розвиток і просторово-територіальне поширення господарства приводять до інтенсивного освоєння людством гірських місцевостей. У багатьох країнах гірські райони вже нині стали районами не лише розвитку туризму і сільського господарства, а й важкої промисловості.

³⁹ Географічна зональність є послідовною зміною природних зон зі зміною географічної широти у напрямі від екватора до полюсів. При цьому змінюються як окремі природні компоненти, так і природні комплекси в цілому. Такі зміни зумовлені неоднаковою кількістю тепла, яке отримують різні частини Землі внаслідок її кулястості. До зональних комплексів можна віднести географічні пояси і природні зони. Перші є найбільшими зональними комплексами, які оперізують всю нашу планету в широтному напрямі (екваторіальний, субекваторіальний, тропічний тощо). Будь-який географічний пояс, у свою чергу, поділяється на менші за розмірами комплекси, які називаються природними зонами (лісів, степів, пустель та ін.).

⁴⁰ Регіональні поняття «арабський світ», «країни Північної Африки» фактично є гармонійним поєднанням пустельних і напівпустельних ландшафтів з історично адаптованою до них культурою арабських народів.

⁴¹ Щоб визначити спеціалізацію території, необхідно з'ясувати принципи розміщення виробництва. Чинниками розвитку певної спеціалізації є: а) природні умови та ресурси; б) наявність трудових ресурсів; в) особливості географічного положення, зокрема відносно транспортної інфраструктури; г) галузі господарства, що сформувалися історично; г) виконання певного державного замовлення чи реалізація якогось глобального або регіонального проекту.

ананаси, в третьому пропонують послуги з відпочинку і лікування. Спеціалізуючись на виробництві певної продукції в умовах глобалізації, кожен регіон світу забезпечує нею інші частини світу і отримує те, чого йому не вистачає. Так відбувається обмін результатами праці. Такий поділ праці між окремими територіями називається *географічними, або територіальним*.

У цілому обґрунтований і раціональний поділ всього світу або його окремих складових на просторово-територіальні частини базується на теорії районування або регіоналізації. Ця теорія дає змогу науково обґрунтувати виокремлення регіонів, які об'єктивно відіграють значну роль як у цілому на нашій планеті, так і на окремих континентах або ж у межах тих чи інших країн⁴².

Терміни і поняття «район» і «регіон» у більшості випадків навіть у науковій літературі вживаються як синоніми, але між ними є певні відмінності. Поняття «район» переважно застосовується для означення місцевості, що вирізняється за географічними, економічними, адміністративними та іншими ознаками (промисловий район, економічний район, адміністративний район). Поняття «регіон» більш містке і загальне. По-перше, його використовують для позначення району, області, території, частини країни, що вирізняється сукупністю природних або історико-географічних умов і національним складом населення. По-друге, визначення регіону як групи країн, які становлять окремий регіон, мають подібні ознаки, що відрізняють їх від інших територій найбільш придатний для вживання якраз у країнознавстві⁴³.

3.Класифікація та типологія країн світу. У даний час на Земній кулі нараховується понад 225 країн і територій з постійним населенням, що є складовими елементами політичної карти світу. Для здійснення певних узагальнень за певними ознаками користуються класифікацією та типологію. *Класифікація* – групування досліджуваних об'єктів у сукупності (класи), які відрізняються між собою переважно кількісними ознаками; *типологія* – групування досліджуваних об'єктів у сукупності (типи), які стійко відрізняються між собою якісними ознаками⁴⁴.

За *політичним статусом* країни і території поділяються на: а) незалежні (суверенні) держави та б) володіння і залежні території. Кількість незалежних держав у цілому постійно зростає і досягла в наш час 192.

Країни світу надзвичайно різноманітні за *своїми розмірами* – площею території і чисельністю населення, причому амплітуди цих показників дуже значні⁴⁵. Зазвичай, країни поділяють на малі, середні та великі.

За *чисельністю населення* у першу десятку країн світу входять: Китай, Індія, США, Індонезія, Бразилія, Росія, Пакистан, Японія, Бангладеш, Нігерія. Сумарна людність цієї групи країн складала 60% населення світу. Найменш людними країнами світу є острівні держави та Ватикан.

⁴² Так, виділення Південної Азії або регіону Південна Азія, чи інакше Південного регіону, ґрунтується на науково усвідомленому пізнанні специфіки цієї частини Азії, природної, історичної, культурної, соціально-економічної тощо. Виокремлюючи регіон Північна Італія маємо на увазі, насамперед, не лише те, що суто географічно ця частина Італії знаходиться в її північній частині. Нас цікавлять специфічні її ознаки, які чітко виділяються на фоні всієї країни, насамперед історико-політичні процеси, які тут відбуваються, ментальність місцевого населення, умови соціально-економічного розвитку тощо.

⁴³ Поняття «регіон» включає не лише суходіл, не тільки материки й острівні ділянки нашої планети, а й водні простори. Тобто регіон може складатися з суходільної території й акваторії. Як приклад можна навести Карибський регіон, або регіон Карибського моря, який складається переважно зі значної кількості острівних країн і водних просторів, які їх роз'єднують і об'єднують. Те саме можна сказати й про Тихоокеанський регіон. Однак у більшості випадків поняття регіон все-таки стосується суходолу та безпосередньо прилеглих до нього акваторій.

⁴⁴ Зокрема, країни світу можна згрупувати: в класи – за площею території, чисельністю населення, його щільністю, етнічним чи релігійним складом, галузевою структурою господарства, різноманітними душевими показниками виробництва чи споживання продукції і т.д., у типи – за економічною системою, державним ладом в цілому чи окремими його складовими (формою правління, політичною системою, державним устроєм тощо); в регіони – за подібністю історичного розвитку, географічного положення та ін.

⁴⁵ Так, за площею території найбільша країна (Росія) переважає найменшу (Ватикан) майже в 39 млн. разів, а за чисельністю населення (Китай і Ватикан) - більш як в 1,7 млн. разів.

За географічним положенням країни світу можна розглядати з різних точок зору. Зокрема, положення країн щодо морських басейнів, сусідніх країн, регіонів, міжнародних транспортних шляхів (наприклад, судноплавних рік), військово-політичних блоків, вогнищ міжнародної напруженості тощо.

За формою державного правління країни світу здебільшого поділяються на республіки і монархії. У республіках верховні органи влади обираються (або формуються) на певний термін у тому чи іншому порядку. Главою держави виступає виборний президент. Залежно від того, як складається розподіл владних повноважень між парламентом, урядом і президентом, республіки можуть бути з президентським, парламентським і змішаним управлінням. У монархіях найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноособового глави держави — монарха, який здебільшого є спадковим.

За формою державного устрою країни світу поділяються на унітарні і федеративні. В унітарних (від лат. — «цілісний», «однорідний») державах керівництво здійснюється з одного центру (столиці), діє єдина для всієї території конституція, існує єдина система найвищих органів влади, єдине правове поле тощо. Адміністративно-територіальний поділ країни (на області, провінції, департаменти, округи і т.д.) сприяє реалізації державної влади на місцях. Унітарними є абсолютна більшість країн світу⁴⁶.

Федерація (від лат. — «об'єднання», «союз») — це союзна держава, яка складається з ряду самоврядних політико- (чи національно-) територіальних утворень — автономних республік, земель, штатів, кантонів, провінцій тощо, що виступають суб'єктами федеративної країни. Кожне з них має певні ознаки державності (власні столиці, законодавчі, виконавчі, і, як правило, судові органи влади та конституції), однак вони здійснюються в рамках загальнофедеральної системи влади і законодавства. Владні функції суб'єктів федерації поширюються здебільшого на економічну та соціальну сфери, тоді як питання оборони, зовнішньої політики, фінансів знаходяться у віданні центральної влади.

4. Регіоналізація світу, її критерії та рівні. Термін «регіон» в країнознавстві найчастіше використовується для визначення великих територій, які охоплюють цілі континенти, частини світу або ж окремі їх частини, що складаються з декількох географічно суміжних країн, об'єднаних певними спільними ознаками. Найбільші регіони часто іменують макрорегіонами, а їх складові — субрегіонами. Макрорегіонами, наприклад, є Євразія в цілому чи Європа та Азія зокрема, Африка, Америка або ж Північна Америка, Латинська Америка, Південна Америка тощо; найбільшими їх субрегіонами виступають Центральна Європа, Південна Європа, Східна Азія, Південно-Західна Азія, Північна Африка, Середня Америка, Андські країни тощо. В свою чергу в останніх можна виділити субрегіони нижчого порядку — Центрально-Західну, власне Центральну та Центрально-Східну Європу в межах Центральної Європи, Центральну Америку, Мексику та Вест-Індію в межах Середньої Америки і т.д. Найнижчим рівнем при регіоналізації, її «точками відліку» виступають окремо взяті країни, найбільші з яких самі претендують на великі регіони з поділом на субрегіони (Росія, Канада, США чи Китай).

Для регіоналізації беруть найрізноманітніші ознаки. Так, за положенням щодо «сторін горизонту» або ж іншими власне географічними ознаками в ряді частин світу виділяють регіони з назвами Північна (Європа, Африка, Америка), Південна, Східна, Західна, Середня, Центральна, Південно-Східна і т.д. Часто використовують регіони, складові країни яких об'єднує положення щодо великих природно-географічних об'єктів (морів, заток, рік) чи розташування в межах великих фізико-географічних одиниць (півостровів, рівнин, гір, природних зон чи кліматичних поясів): країни Середземномор'я, Карибського басейну, Перської чи Мексиканської заток, Придунайські, басейну Ла-Плати, Скандинавські, Балканські, Аравійського півострова, Індокитаю, Альпійські, Андські, Закавказзя, Сахари, Сахелю, екваторіальної Африки, помірної Південної Америки і т.д. За історико- та політико-

⁴⁶ Так, в унітарній (за конституцією) Україні існує автономна республіка Крим з певними атрибутами державного утворення, у Китаї — 5 автономних районів і 1 особливий адміністративний район (Сянган), у Данії — внутрішньо автономні Фарерські острови. Такий же устрій мають Фінляндія, Молдова, Грузія, Узбекистан та ін. — всього близько 20 країн світу.

географічними ознаками виділяють Старий Світ, Новий Світ, Близький Схід, Середній Схід, Далекий Схід, Передню Азію, Вест-Індію; за етно-культурними – Англо-Америку, Латинську Америку, арабські країни Африки і т.д. Тривалий час Європу поділяли на два великих регіони за суспільно-економічними ознаками – Західну (капіталістичну) та Східну (соціалістичну).

Звичайно, соціально-економічна географія в тих чи інших випадках оперує регіонами, що виділяються за різними наведеними вище ознаками. Для комплексної ж регіональної характеристики світового простору найбільш придатними є наступні регіони:

- в Євразії: Північна Європа, Середньо-Західна Європа, Південна Європа, Центральна Європа, Східна Європа і Північна Азія (Росія), Східна Азія, Південно-Східна Азія, Південна Азія, Південно-Західна Азія, Центральна Азія і Казахстан;

- в Африці: Північна Африка, Західна Африка, Східна Африка, Центральна Африка, Південна Африка;

- в Америці: Північна Америка (з поділом на Канаду і США), Латинська Америка (з поділом на Мексику і Центральну Америку, Вест-Індію, Андські країни, країни Амазонії, країни басейну Ла-Плати);

- в Австралії і Океанії: Австралія і Нова Зеландія, Океанія (з поділом на Мікронезію, Меланезію, Полінезію).

5. Регіони світу. Регіональний поділ частини світу *Європи* найдинамічніший і найменш усталений. Враховуючи всю суму чинників, нині в Європі можна виділити такі субрегіони — країни Західної, Центральної та Східної Європи. *Західна Європа* — найдавніший історично і соціально-економічно сформований цивілізаційний субрегіон Європи й світу. В наш час ці країни є в усіх сенсах основою формування ЄС і НАТО. Це такі країни: ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Іспанія, Португалія, Андорра, Ірландія, Ісландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Ліхтенштейн, Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Греція, Монако, Сан-Марино, Ватикан. Отже, цей регіон охоплює 24 незалежні держави, а також Гібралтар (британське володіння на Іберійському півострові, спірна територія з Іспанією).

До субрегіону держав *Центральної Європи* належать колишні соціалістичні держави: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Албанія, Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія та Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Румунія і Болгарія. Всього 13 країн.

Субрегіон *Східна Європа* утворюють колишні пострадянські держави, які в минулому входили до складу СРСР: Україна, Молдова, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія.

Країни Євразії: Росія, Казахстан і Туреччина. Цей регіон, на відміну від попередніх, є «розірваним». Росія й Казахстан географічно поєднуються, Туреччина розміщена окремо. Спільною рисою всіх трьох держав є те, що вони одночасно розташовані у двох частинах світу — Європі й Азії. Точніше в Азії й Європі. Більша частина цих держав знаходиться в Азії, що дає підстави деяким ученим називати цей субрегіон не дуже милозвучним терміном Азіопа⁴⁷.

Країни Азії характеризуються найбільшою строкатістю. Тому тут і виділяється найбільше субрегіонів. До субрегіону *Південно-Західна Азія* належать 15 країн. Це: Афганістан, Бахрейн, Ізраїль, Йорданія, Іран, Ірак, Ємен, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман, Саудівська Аравія і Сирія. Це субрегіон із надзвичайно складними соціально-економічними, політичними, історичними, національними

⁴⁷ Всі три країни Євразії великі за площею з доволі значним населенням, особливо Росія і Туреччина. Вони володіють різноманітними природними умовами і багатими природними ресурсами. Однак негативною спільною характеристикою є політична і соціально-економічна нестабільність. У Росії і Туреччині взагалі точиться війна, яка то тимчасово стихає, то знову вибухає. Особливо це стосується Росії, де почавшись у Чечні-Ічкерії війна все більше поширюється на весь Північний Кавказ. Країни Євразії також характеризуються значною багатонаціональністю населення і доволі гострими проблемами міжнаціональних відносин. У всіх трьох державах значну роль відіграє мусульманська релігія (іслам). У Туреччині і Казахстані вона є панівною. Об'єднує країни регіону і сильніший чи слабший вплив ідей пантюркізму. У Туреччині і Казахстані тюркські народи становлять більшість, у Росії частка тюркських і мусульманських народів постійно зростає.

та іншими проблемами. Постійні війни і терористичні акти стали візитівкою цього субрегіону в цілому світі.

Субрегіон *Закавказзя* представлений країнами: Азербайджан, Вірменія і Грузія, проблем і конфліктів тут набагато більше. Суперництво різних країн у цьому регіоні, активне втручання Росії постійно роздмухують війни і протистояння.

Субрегіон *Центральна Азія* утворюють чотири пострадянські країни — Киргизія (Киргизстан), Таджикистан, Туркменія (Туркменістан) і Узбекистан. Ситуація у цих країнах нестабільна: відродженню ісламу намагається протидіяти Росія та США, що породжує зростаючу напругу.

До субрегіону *Південна Азія* належить сім країн: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівські Острови, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка. Цей субрегіон теж вкрай нестабільний, з гострими національними і релігійними конфліктами.

До складу субрегіону *Східна Азія* входять Китай, Японія, Корейська Народно-Демократична Республіка, Республіка Корея і Монголія. Головною проблемою є болісний демонтаж віджилих і збанкрутілих комуністичних систем у господарстві і державному управлінні.

До субрегіону *Південно-Східна Азія* входять такі країни: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни.

Африканські країни знаходяться в процесі вироблення власних моделей соціально-економічного і політичного розвитку. Не є вони достатньо чітко структуризованими і стосовно формування окремих субрегіонів. На території Африки можна виділити субрегіони, які утворюють такі держави: *Північна Африка* — Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Судан, Туніс, Західна Сахара; *Західна Африка* — Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того); *Центральна Африка* представлена Анголою, Габон, Демократичною Республікою Конго, Камеруном, Конго, Островом Святої Єлени (володіння Великої Британії), Сан-Томе і Прінсіпі, Центрально-Африканською Республікою, Чадом, Екваторіальною Гвінеєю; до складу субрегіону *Східна Африка* входять Бурунді, Джибуті, Замбія, Зімбабве, Кенія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Реюньон (заморський департамент Франції), Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія. У південній частині материка знаходиться субрегіон *Південна Африка*, і складається з таких країн: Ботсвана, Лесото, Намібія, Свазіленд, Південно-Африканська Республіка.

Америка, як частина світу, складається з двох материків — *Північної та Південної Америки*. Проте, донині побутує назва *Латинська Америка*, якою називають регіон Західної півкулі, що знаходиться на південь від США (в більшості держав переважає іспанська і португальська мови. Виділяють також *Вест-Індію*, яка бере свій початок ще від Колумба, або Карибський регіон. За соціально-економічними ознаками Америку поділяють на субрегіони: Північну, Центральну і Південну.

Субрегіон *Північна Америка* складається з Канади, Мексики й США. Ці держави об'єднуються не лише географічно. Вони тісно інтегровані на основі зони вільної торгівлі в межах міжнародної економічної організації НАФТА.

До складу субрегіону *Центральна Америка* входять невеликі держави, розташовані на південь від Мексики аж до південноамериканської Колумбії та багато острівних країн Карибського моря (Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Коста-Рика, Куба, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка).

Дуже чітко виділяється субрегіон *Південна Америка*, до якого належать Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі.

Країни Австралії та Океанії формують доволі строкатий і розмаїтий регіон. Крім Австралії, яка знаходиться на найменшому материка, усі інші країни є острівними. До складу регіону входять Австралія, Вануату, Кірибаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Фіджі.

Література:

- 1.Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира (общий обзор): Учебник. – М.: Гардарики, 2001. – С. 16–57.
- 2.Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 36–101.
- 3.Дергачев В.А., Вардомский Л.Б. Регионоведение. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 463 с. /<http://www.dergachev.ru/book-7-2/index.html>
- 4.Економічна і соціальна географія світу: Підручник для 10 кл./ За ред. Б.П.Яценка. – К.: АртЕк, 1999. – 387 с.
- 5.Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001. С. 174–189.
- 6.Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. - К.: Знання, 2008. - 292 с.
- 7.Сонько С.П. Антропогенез та адміністративно-територіальна реформа. /Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства.//Матеріали II Міжнародної наукової конференції. - Кривий Ріг, 2005.- С.22-24.
- 8.Сонько С.П. Геоінформаційні аспекти гео економічної та геополітичної регіоналізації України. / Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія геологія, географія. Випуск 9. 2005 - С.115-123.
- 9.Сонько С.П., Кулішов В.В., Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика. Навч. посібник. Рекоменд. Мін.освіти і науки України. - Київ, Ніка Центр, Ельга, 2002. – 408 с.
- 10.Сонько С.П., Мустафін В.І. Про об'єктивність формування і виділення регіонів. /Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Т.П. Київ: Обрій,2004.- С.177-179.
- 11.Сонько С.П. Процес формування регіонів та сутність поняття «регіон». /Соціальний розвиток сільських регіонів. Кол. монографія. Умань. Вид. «Сочинський».- 2009.- С.12-14.
- 12.Сонько С.П. Регіоналізація, прикордонні конфлікти та майбутні шляхи розвитку природи і суспільства./ Страны и регионы на пути к сбалансирован-ному развитию. Сборник научных трудов.- Киев, «Академперіодика», 2003. - С.179-182.
- 13.Сонько С.П. Сучасна модифікація теорії економічного районування./ Регіональна економіка. №3, 2005.- С.13-28.
- 14.Социально-экономическая география зарубежного мира/ Под ред.В.В.Вольского. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – 567 с.
- 15.Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 325–329, 406–424.

Тема 8. РЕКРЕАЦІЙНЕ ТА ТУРИСТИЧНЕ РАЙОНУВАННЯ

Районоутворюючі ознаки в туризмі. Рекреаційна зона і рекреаційний район. Групи рекреаційних ресурсів і їх характеристика. Природні рекреаційні ресурси. Культурно-історичний потенціал туристського регіону. Екологічні умови природного середовища. Рекреаційна освоєність території. Ступінь розвитку інфраструктури туристського регіону. Перспективи розвитку туристського регіону. Рекреаційні райони України.

План: 1.Процес рекреаційного та туристського районотворення та його характеристика. 2.Районоутворюючі ознаки в туризмі та головні риси туристичних райоївнів. 3.Рекреаційна оцінка території та формування рекреаційних райоївнів. 4.Туристичне районування території України.

1.Процес рекреаційного та туристського районотворення та його характеристика. Господарське освоєння територій - першопричина формування будь-яких галузевих і інтегральних райоївнів. Рекреаційне і туристське районотворення - окремий випадок загального процесу районотворення. Воно також пов'язане з певним типом освоєння території, яка набуває рекреаційних функцій і, отже, спеціалізацію в рамках загального поділу праці цілісного простору регіону або країни. Під туристським районуванням розуміється процес розчленовування території країни, при якому ця територія ідентифікується за наявністю на ній особливих рекреаційних ознак, які дають право виділяти туристські райони, що відрізняються один від одного за набором і ступенем прояву цих ознак. На розвиток туристських райоївнів істотно впливають багато чинників, наприклад: рівень економічного розвитку території; її транспортна доступність; наявність достатньої кількості трудових ресурсів; існування системи розселення.

Процес рекреаційного і туристського районотворення проходить чотири етапи. На першому етапі констатується наявність не освоєної, але стратегічно важливої території з потенційними рекреаційними і туристськими ресурсами. Другий етап припускає швидке зростання нового рекреаційного або туристського району, що супроводжується формуванням установки в масовій свідомості на унікальність туристських ресурсів даної території. Третій етап характеризується досягненням туристським районом піку свого розвитку, за яким слідує зниження рекреаційної і туристської популярності. В рамках четвертого етапу відбувається стабілізація і переорієнтація рекреаційного і туристського району. Район стає поліфункціональним, проте рекреаційна спеціалізація району не втрачається, вона лише трансформується і стає або доповнюючою по відношенню до інших, важливіших галузей, або домінантною по відношенню до них.

Туристське районування є видом приватного, галузевого районування, що відображає тільки один аспект (туризм), який може бути адекватно описаний на фундаментальній основі. При цьому повинні дотримуватися загальногеографічні принципи районування: об'єктивність, багатоаспектність, ієрархічність і конструктивність.

Об'єктивність означає, що районотворчі ознаки повинні відображати конкретні характеристики. Багатоаспектність (комплексність оцінки) обумовлена різноманітністю видів туризму, що входять в туристську галузь. Ієрархічність дозволяє ділити територію на зони, підзони, райони і підрайони, що знаходяться в чіткому взаємному зв'язку і підпорядкуванні. Конструктивність визначається чіткістю поставлених при районуванні завдань.

Туристське районування за кордоном спирається на найкрупнішу територіальну одиницю – регіон (Західна Європа, Східна Європа, Північна Америка, Латинська Америка, Південно-західна Азія (Близький Схід), Південна Азія, Південно-східна Азія, Центральна і Східна Азія, Африка, Австралія і Океанія). Одиницею туристського районування є також країна. Досить часто в розвинених в туристському відношенні і багатих рекреаційними ресурсами країнах виділяють туристські зони. Даний термін використовується для тих райоївнів, де добре розвинений туризм, тобто велика частина території інтенсивно відвідується туристами.

Найбільш уніфіковані вимоги, що висуваються до місця відпочинку, а також безпосереднім чином впливають на розвиток цієї галузі, в будь-якому міжнародному районі туризму наступні:

- 1) природно-кліматична привабливість;
- 2) культурно-історичні ресурси;
- 3) якісний стандарт готелів і засобів розміщення туристів, організація постачання і всієї сфери послуг, відповідність світовим стандартам наявної в районі туристської інфраструктури, наявність екскурсійних і культурно-розважальних програм;
- 4) оперативна транспортна і інформаційна доступність;
- 5) політична стабільність в регіоні і гарантія особистої безпеки;
- 6) міжнародна популярність і престиж місця (імідж території).

В даний час склалася певна *ієрархія туристських районів*: туристсько-рекреаційна зона, туристський макрорайон, туристський мезорайон, туристський мікрорайон, туристський об'єкт.

У сучасній географії розвивається і концепція формування *туристсько-рекреаційних систем*, які базуються на виділенні різних композиційних, функціональних і планувальних елементів. Серед таких елементів виділяються:

- *Ареали* - регіони зосередження туристсько-рекреаційних і санаторно-курортних ресурсів.

- *Ядра* - функціонально-економічні і містобудівні центри районів і зон.

- *Осі* - ландшафтно-маршрутні коридори, що зв'язують між собою ареали і ядра в єдиний територіальний каркас.

- *Локуси* - точкові елементи функціонально-планувальної структури, пов'язані з окремими пам'ятниками, турбазами, будинками відпочинку, поселеннями.

2. Районоутворюючі ознаки в туризмі та головні риси туристичних районів. На відміну від традиційного економічного підходу, в якому розглядається тільки одна функція району, - обслуговування туристів, в туристському районуванні район визначається як територія, однорідна за характером рекреаційного і туристського використання, яка повинна відрізнятися комплексом ознак.

У рекреаційному і туристському районуванні як районоутворюючі ознаки розглядаються наступні: структура рекреаційних і туристських функцій залежно від переважаючого використання туристсько-рекреаційних ресурсів (лікувальна, туристська, спортивна і ін.); ступінь туристсько-рекреаційної освоєності території (розвинений, середньо- і слабозвинений район); ступінь відкритості району; перспективність освоєння.

Туристський район визначається як територіальна сукупність економічно взаємопов'язаних туристських підприємств, що спеціалізуються на обслуговуванні туристів, що дозволяє якнайкраще задовольнити їх потреби, використовуючи існуючі природні і культурно-історичні комплекси території і її економічні умови⁴⁸.

Туристські райони мають наступні *характерні риси*.

- туристський район - соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція - рекреаційні і туристські послуги, що забезпечують розширене відтворення фізичних і духовних сил населення, відпочинок, розваги, а споживачі подібного роду послуг - люди.

- для туристських районів характерний процес суспільного відтворення, що складається з виробництва, обміну розподілу і споживання. У туристських районах між виробництвом і споживанням, як правило, немає часового розриву. Це відноситься до головної продукції - рекреаційних і туристських послуг, які не можуть накопичуватися про запас.

- для розміщення рекреаційних і туристських районів, що виконують функції тривалого (щорічного) відпочинку, характерне яскраво виражене орієнтування на ресурси. На відміну від приміських туристсько-рекреаційних районів, туристські райони державного і міжнародного значення виникають на базі унікальних поєднань туристсько-рекреаційних ресурсів, поширених обмежено.

⁴⁸ WTO визначає туристський регіон як територію, яка має в своєму розпорядженні велику мережу спеціальних споруд і послуг, необхідних для організації відпочинку або оздоровлення.

- багатьом туристським районам властива сезонність функціонування, обумовлена як природною ритмікою, так і рядом аспектів організації суспільного життя.

У різних районах світу і в різних країнах формуються потенційно-туристичні райони з різним ступенем привабливості. При цьому привабливість може бути обумовлена різними чинниками: природними, культурно-історичними, соціально-економічними, етноконфесійними. Найчастіше привабливість обумовлюється усім комплексом чинників.

Туристські райони відрізняються часом виникнення, історичними особливостями формування; природними, історико-культурними, соціально-економічними і поселенськими передумовами формування; рівнем розвитку туристської інфраструктури; туристською спеціалізацією. На підставі цих ознак будується і класифікація туристських районів. Всі туристські райони поділяються також на райони з широкою і вузькою спеціалізацією. Якщо відвідини певного місця є засобом досягнення мети, тоді говорять про туристський регіон широкої спеціалізації; якщо ж відвідини стають самоціллю, то відвідуване місце називається туристським регіоном вузької спеціалізації⁴⁹.

3. Рекреаційна оцінка території та формування рекреаційних районів. Загальне завдання по оцінці території для рекреаційних цілей складається з:

- оцінки природних комплексів за використанням людиною в різних видах рекреаційної діяльності;
- економічної оцінки природних комплексів для створення рекреаційних об'єктів;
- комплексної оцінки привабливості природних комплексів.

При оцінці придатності території для перебування на ній відпочиваючих повинні враховуватися як умови комфортності (зручність пляжів, наявність лісів, мінеральних джерел і ін.), так і санітарно-гігієнічні умови (якість річкових і морських вод, наявність хвороботворних організмів), а також естетичні чинники (краса і гармонія пейзажів і ін.). Можливість інженерного освоєння території оцінюється з урахуванням економічних показників (наявність шляхів сполучення, тривалість можливих термінів експлуатації рекреаційних об'єктів, спеціалізації району, наявність цікавих екскурсійних об'єктів і ін.).

До основних чинників, що впливають на рекреаційну оцінку території, відносять: тривалість сприятливих температурних умов, наявність морського узбережжя, характер рельєфу, наявність лісів, річок, озер і водосховищ, забезпеченість транспортними магістралями⁵⁰.

До додаткових чинників, відносять: наявність виходів підземних вод, характеристика пляжів, екскурсійні об'єкти природного і антропогенного характеру.

Під рекреаційною функцією місцевості розуміється здатність природного комплексу надавати відпочиваючим можливість використання різних видів рекреаційної діяльності. *Рекреаційний район*, визначається, як територіальна сукупність певних видів рекреаційних ресурсів, що використовуються рекреаційними підприємствами даної території для задоволення рекреаційних потреб населення. Сучасний рекреаційний район - це не тільки територія для лікування, відпочинку і туризму, але також складний адміністративно-господарський організм. Його обслуговують сільськогосподарські і промислові підприємства, транспортні, будівельні, культурно-побутові і інші організації.

⁴⁹ У туристській галузі увага організаторів і посередників туристських заходів сконцентрована в основному на організації відпочинку в сезон відпусток. Туристські регіони широкої спеціалізації важливі також для ділового туризму. До таких туристських місць відносяться транспорт-ніе, освітні і промислово-адміністративні центри. Освітні центри - це місця, пристосовані для проведення конгресів, а також установи дослідницького і освітнього характеру. Туристські регіони вузької спеціалізації відрізняються від регіонів широкої спеціалізації тим, що основна причина їх відвідин - бажання досліджувати дані місця. Туристські місця вузької спеціалізації підрозділяються на місця відпочинку і місця, що мають в своєму розпорядженні туристські визначні пам'ятки.

⁵⁰ Так, при оцінці лісових ресурсів виходять з того, що крупні лісові масиви створюють умови для рекреаційної діяльності великої кількості людей, а склад і структура лісів впливають на мікроклімат і санітарно-гігієнічні умови. При оцінці річок, озер і водосховищ керуються тим, що їх велику кількість і різноманітність визначають можливості організації туристських маршрутів і інших форм відпочинку. При організації зимових видів відпочинку і туризму важливо враховувати абсолютні мінімальні температури повітря, тривалість залягання і глибину сніжного покриву.

В межах районів виділяють *рекреаційні місцевості*, що характеризуються загальними рисами географічного положення, однорідними природними ресурсами і вужчою можливістю для спеціалізації рекреаційних установ. Рекреаційні місцевості можуть служити необхідною базою, на основі якої сформується курорт, зона відпочинку і туризму.

Під *рекреаційним мікрорайоном* розуміється сукупність рекреаційних установ і різних супутніх галузей, розташованих на компактній території і пов'язаних між собою системою інженерного і побутового забезпечення з централізацією і кооперацією обслуговуючих підрозділів.

За принципом переважаючих рекреаційних функцій райони діляться на монофункціональні з домінуючою однією функцією і поліфункціональні, або такі, що відрізняються безліччю функцій. Ступінь рекреаційної освоєності району оцінюється відношенням сумарного числа місць в рекреаційних установах району до його площі (місць/тис.км²)⁵¹. Ступінь відкритості району залежить від того, хто переважає в установах відпочинку - місцеві або приїжджі рекреанти. Перспективність району для розвитку туризму залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників: безпеки, рівня розвитку інфраструктури, популярності на вітчизняному і світовому туристському ринку і ін. Вказані районоутворюючі ознаки не є постійними, з часом їх зміст або кількісні характеристики можуть мінятися. Найбільш стабільна функціональна структура району, оскільки вона обумовлена ресурсами.

4. Туристичне районування території України.

Практично вся територія України характеризується виключно сприятливими природно-кліматичними умовами і наявністю різних видів рекреаційних і туристських ресурсів. Нерівномірність же їх розміщення по території України, вимагає виділення на ній ареалів зосередження різних видів туристських ресурсів, або ж районів. Відмінність туристських ресурсів цих регіонів не тільки у відмінності природних умов, самих ресурсів або в їх територіальному розміщенні, але і в різних поєднаннях видів туристських ресурсів в даному регіоні. На території України виділяють 5 туристських районів: *Поліський, Центральний, Південний, Південний берег Криму, Карпатський*.

1. Поліський туристський район. Територія цього району збігається з територією зони змішаних лісів України, а з півночі, сходу і заходу підходить впритул до державного кордону. На півдні Поліський район граничить з Центральним туристським районом по лінії: Рівне – Шепетівка - Київ – Кролевець - Глухів. Переважаючим видом туристських ресурсів в цьому районі є рекреаційні лісові і водні ресурси⁵². У Поліському туристському районі виділяється 5 туристських зон:

- *Зона Шацьких озер* - курортна зона, сприятлива для розвитку лікувально-курортного туризму, а також окремих видів спортивно-оздоровчого туризму. Туристські можливості цієї зони обмежені через організацію на цій території національного парку і недостатньої уваги до ліквідації наслідків стихійних лих;

⁵¹ Ступінь освоєності району багато в чому залежить від рекреаційної політики відносно туризму: за підтримки його з боку місцевої адміністрації і при встановленні економічного сприяння для інвестицій в туристську сферу в районі може різко збільшитися число підприємств відпочинку. Ступінь відкритості району пов'язаний з поєднанням унікальних рекреаційних ресурсів і популярністю території на туристському ринку. Проте під впливом зовнішніх обставин притока туристів може падати або навпаки, мода на екзотичні і авантюрні тури може сприяти розвитку туризму в малоосвоєних районах за рахунок іноземних туристів, і ці райони, залишаючись слабозвиненими, можуть працювати як відкриті.

⁵² *Лісові ресурси мають значну рекреаційну цінність і сприяють розвитку в цьому районі таких видів туризму, як мисливський, прогулочний і промислово-прогулочний. Крім того, у поєднанні із сприятливими кліматичними умовами лісу України мають велику лікувально-курортну цінність. У цьому районі існує ряд кліматичних курортів і зон, які розташовані у Волинській, Житомирській і Чернігівській обл. Іншим видом туристських ресурсів в районі є водні ресурси, які представлені ресурсами річок (Десна, Припять, Тетерів, Вже, Горинь і ін.), озер (Шацьке озеро) і водосховищ (Київське). Водні ресурси можуть служити для розвитку в Поліському туристському районі таких видів туризму, як купально-пляжний, риболовецький, водноспортивний. Ще один вид туристських ресурсів - культурно-історичні і цікаві об'єкти природи є на території району. Ці об'єкти розміщені нерівномірно через природно-кліматичні умови і належать, головним чином, до обласних центрів - Київ, Луцьк, Рівно, Житомир. Понад усе ці ресурси зосереджені в Житомирській обл. і в м. Києві.*

- *Малинська туристська зона*. У цій зоні отримали розвиток такі види туристської діяльності, як лікувально-курортна (кліматолікування), спортивно-оздоровча і пізнавальна.

- У окрему туристську зону виділений *м. Київ* з його багатючими туристськими ресурсами в області пізнавального туризму, туристської діяльності, пов'язаної з водними видами і готельно-туристською інфраструктурою, яка створює сприятливі умови для організації туризму і відпочинку.

- *Чернігівська зона* через аварію на ЧАЕС розвиток пізнавального, лікувально-курортного і спортивно-оздоровчого туризму доволі обмежений. Проте ця зона являє інтерес для організації екстремального туризму.

- У *Новгород-Сіверській* туристській зоні розвивається пізнавальний туризм⁵³.

2.Центральний туристський район на півночі межує з Поліським туристським районом, на заході, відповідно, з Південним і Карпатським туристськими районами, на сході, північному заході і південному заході - з державним кордоном України. Південна межа району проходить по лінії Роздільна - Нова Одеса - Дубчани - Новобогдановка - Тельманово; межа з Карпатським районом проходить по лінії Самбір - Дрогобич - Стрий - Коломия - Межиріччя. За охопленням території - це найбільший з туристських районів України. Переважаючим видом туристських ресурсів тут є культурно-історичні і цікаві об'єкти природи, які розподіляються нерівномірно по території району⁵⁴. На території Центрального району України можна виділити три підрайони: *Західний, Дніпровський і Східний*.

Західний підрайон – яскравий одногалузевий, оскільки основні види ресурсів в цьому районі - культурно-історичні і цікаві об'єкти природи, а головним домінуючим видом туризму є пізнавальний туризм. У західному підрайоні виділяються три *туристських зони: Львівська, Івано-Франківська і Вінницька*. Окрім пізнавального туризму, у Вінницькій зоні є курортно-кліматична зона.

Основним видом туристських ресурсів *Дніпровського туристського підрайону* є значні водні ресурси (ресурси водосховищ і річок). На берегах водосховищ організований ряд курортних зон внутрішніх водоймищ у поєднанні з кліматичними курортами. У цьому підрайоні розвиваються, в основному, водні види туризму: парусний спорт, воднолижний, водно-моторний спорт, прогулянковий (на річкових судах), купально-пляжний туризм і рибний лов. Крім того, в підрайоні є об'єкти для організації пізнавального туризму. На території Дніпровського підрайону виділяються *чотири туристські зони: Черкаська, Кременчуцька, Полтавська і Дніпропетровська. Миргородський бальнеологічний курорт*, який знаходиться в підрайоні, має унікальні мінеральні ресурси у вигляді мінеральних вод, є перспективним для розвитку міжнародного туризму⁵⁵.

Східний підрайон має ресурси для розвитку пізнавального туризму. Об'єкти туристської привабливості зосереджені, головним чином, в Харківській обл. Крім того, на території підрайону є курортно-кліматичні зони. Рекреаційні ресурси внутрішніх водоймищ (ресурси

⁵³ Розвиток міжнародного туризму в Поліському туристському районі утруднений, а в деяких його зонах повністю припинено в результаті складної екологічної обстановки, яку оцінюють як катастрофічну в результаті аварії на Чорнобильській АЕС. Значна частина території району цілком виключена з туристського природокористування. Так, відповідно до анкетування, з 1986 р. Чернігівську обл. іноземні туристи не відвідують, різко знижується число вітчизняних туристів. Всі туристські організації Чернігівської обл. працюють на відправлення туристів по Україні, в ближню і дальню зарубіжжя (мета - оздоровлення дітей).

⁵⁴ Найбільша їх кількість зосереджена в західній частині району (Львівська, Тернопільська обл.), в центральній частині - Вінницька і Київська обл. У східній частині найбільш забезпечена цим видом туристських ресурсів Харківська обл. Кліматичні ресурси району, які могли бути використані для розвитку кліматичних курортів, використовуються не повністю, не дивлячись на те, що вся територія району має сприятливі кліматичні умови. В даний час на території організовано лише декілька кліматичних курортів - у Вінницькій, Харківській і Донецькій обл. Крім того, в областях, прилеглих до акваторії Дніпра, в комплексі з кліматичними курортами організовано ряд курортів на внутрішніх водоймищах. У районі зосереджені значні водні ресурси у вигляді річок і водосховищ, які знаходяться в його східній і центральній частинах. Це Дніпро зі всіма його водосховищами, Сула, Псел, Ворскла, Самара, Северський Донець і ін., і водосховища Печенізьке і Красно-оськольське в Харківській обл. У районі є гідромінеральні ресурси у вигляді мінеральних вод - Миргород, Бермінводи, Рай-Оленівка (Харків).

⁵⁵ У підрайоні також накопичилися екологічні проблеми - забруднення частини території унаслідок аварії на ЧАЕС. Потенційну небезпеку для водних об'єктів підрайону (в основному, водосховищ) складає радіоактивний мул, що відкладався на дні Київського водосховища, який за певних умов може піднятися і за течією потрапити у водосховища, які лежать нижче. Крім того, серйозну проблему представляє забруднення водоймищ стічними водами промислових зон.

річок, водосховищ) використовуються недостатньо. Проблема підрайону в забрудненні території промисловими і гірничодобувними підприємствами.

3.Південний туристський район займає південні частини Одеської, Миколаївської, Херсонської, Донецької обл. і північну частину Кримського півострова. Розташований на узбережжі теплих морів - Чорного і Азовського, цей туристський район володіє сприятливими ресурсами для розвитку водних видів туризму: купально-пляжного, вітрильного, водно-моторного, воднолижного, риболовецького, віндсерфінгу, підводного, прогулянкового на морських судах і яхтах.

До складу Південного туристського району входять три підрайони: *Одеського узбережжя, Північно-Кримський район, Азовського узбережжя.*

Підрайон Одеського узбережжя має найбільш розвинену готельну, курортну і туристську інфраструктуру і найбільші можливості для розвитку міжнародного туризму. У нього входять райони Скадовського і Одеського узбережжя Чорного моря (від гирла Дунаю аж до Бакальської коси). В межах туристського підрайону виділяють три туристські зони: *Ізмаїл, Одеська і Херсонська.*

У туристській зоні *Ізмаїла* виділяється наявність туристських ресурсів для розвитку пізнавального туризму.

Одеська туристська зона - одна з найбільш розвинених туристських зон в Україні. Вона має широкі можливості розвитку готельного, курортного і туристського сервісу⁵⁶.

Херсонська туристська зона також має значні можливості для організації міжнародного туризму. У її арсеналі: значні ресурси морського узбережжя, кліматичні ресурси, а також культурно-історичні ресурси і цікаві об'єкти природи. Проте для подальшого розвитку міжнародного туризму в цій зоні необхідно, перш за все, звернути увагу на розвиток інфраструктури туризму.

Підрайон Азовського узбережжя має яскраво виражену орієнтацію туристської діяльності, направлену на рекреаційні ресурси морського узбережжя. У основу організації готельного, курортного і туристського сервісу в цьому підрайоні лягли всі види туристської діяльності, пов'язані з цим видом туристських ресурсів. Крім того, в районі є ресурси для подальшого розвитку і вдосконалення лікувально-курортної діяльності (Генічеськ).

Північно-Кримський підрайон володіє незначними туристськими ресурсами і зараз туристська галузь тут розвинена украй слабо. Для розвитку міжнародного туризму в цьому районі потрібні значні капіталовкладення для проведення інженерно-технічних робіт по впорядкуванню морського узбережжя, розвитку туристської інфраструктури і вирішення головної проблеми підрайону - забезпечення питною прісною водою.

4.Південний берег Криму. Цей район володіє унікальними ресурсами для розвитку міжнародного туризму, не випадково туристська галузь в цьому районі найбільш розвинена в Україні. Тут знаходяться курорти, що мають міжнародне значення⁵⁷. У районі виділяється три туристські зони: *Євпаторійська, Бахчисарай і Південне побережжя.*

Євпаторійська туристська зона представлена курортними зонами морського узбережжя, лікувально-курортними зонами (грязелікування) і значними ресурсами в області пізнавального туризму.

⁵⁶ Туристські ресурси цієї зони можуть служити для розвитку всіх видів туризму, пов'язаного з рекреаційними ресурсами морського побережжя; наявність джерел мінеральних вод і родовищ лікувальних грязей, відкриває можливості для розвитку лікувально-курортного туризму і, нарешті, ресурси для розвитку пізнавального туризму привертають сюди багато іноземних туристів. Особлива цінність даної туристської зони - концентрація багатьох цінних видів туристських ресурсів на невеликій території, яка дозволяє туристам користуватися ширшим спектром туристських послуг.

⁵⁷ Головним видом туристських ресурсів в цьому районі є ресурси морського побережжя. Практично все південне побережжя Криму є туристською курортною зоною. Тут розвиваються такі види туризму як купально-пляжний, водноспортивний, прогулянковий, вітрильний, підводний, водно-моторний і ін., зв'язані з використанням цих ресурсів. Лікувально-курортні ресурси в цьому районі представлені кліматичними ресурсами і родовищами лікувальних грязей, що сприяє розвитку таких видів туристської діяльності, як кліматолікування і грязелікування. Ресурси гір, представлені Кримськими горами, дозволяють організувати в цьому районі такі види туризму, як альпінізм (скелелазіння), прогулочний, маршрутний.

Туристська зона Бахчисараю має безліч об'єктів туристської привабливості, які представляють значну екскурсійну цінність⁵⁸.

Всі види туристських ресурсів в районі Південного Берега Криму зосереджені на відносно невеликій території, що дозволяє розвивати не тільки різні види готельного, курортного і туристського сервісу, але і робити програму перебування туристів в даному районі більш насиченою за рахунок комбінування різних видів курортної і туристської діяльності.

5.Карпатський район. Головним видом ресурсів цього району є ресурси гір, лікувально-курортні ресурси, історико-культурні ресурси і цікаві об'єкти природи. Треба відзначити, що всіма цими видами туристських ресурсів Карпатський район забезпечений достатньою мірою⁵⁹.

На території району виділяються два підрайони: Східний і Західний. Наявність в Західному підрайоні великої кількості джерел мінеральних вод виділяє його як державну здравницю. У Східному ж районі розвивається гірськолижний туризм.

Подальший розвиток міжнародного туризму пов'язаний з розвитком туристської інфраструктури, але його істотно обмежуватимуть національні парки і заповідники, розташовані на території району. Крім того, специфіка туристських ресурсів району вимагає строгого контролю за розвитком туристської галузі, оскільки перевищення норм навантаження на дану територію може привести до деградації туристських ресурсів.

Література

- 1.Александрова А. Ю. Международный туризм. М., 2003. – 214 с.
- 2.Дмитревский Ю. Д. Туристские районы мира. М., 2000. – 275 с.
- 3.Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. - К.: Знання, 2008. - 292 с.
- 4.Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. М., 1981.- 294 с.
- 5.Николаенко Д. В. Рекреационная география. М., 2004. - 347 с.
- 6.Рекреационная география / Под ред. А. С. Кускова. М., 2005. – 285 с.
- 7.Романов А.А., Саакянц Р. Г. География туризма. М., 2004. - 351 с.
- 8.Сонько С.П., Кулішов В.В., Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика. Навч. посібник. Реко-менд. Мін.освіти і науки України. Київ, Ніка Центр, Ельга, 2002. – 408 с.
- 9.Сонько С.П., Мустафін В.І. Про об'єктивність формування і виділення регіонів./Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Т.П. Київ: Обрій,2004.- С.177-179.
- 10.Сонько С.П. Процес формування регіонів та сутність поняття «регіон»./Соціальний розвиток сільських регіонів. Кол. монографія. Умань. Вид. «Сочинський».- 2009.- С.12-14.
- 11.Сонько С.П. Сучасна модифікація теорії економічного районування./Регіональна економіка. №3, 2005.- С.13-28.
12. Сонько С.П. Сучасний погляд на предмет регіоналістики. /Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С.46-54.

⁵⁸ Крім того, сприятливі кліматичні умови сприяють розвитку в цій зоні лікувально-курортного туризму. Зона Південного побережжя, мабуть, найрозвиненіша в області туризму. Має розвинену туристську інфраструктуру, значні ресурси для розвитку видів туризму морської орієнтації, зв'язаних з використанням ресурсів гір і об'єктів туристської привабливості. У цій зоні є ряд курортів міжнародного значення. Подальший розвиток міжнародного туризму пов'язаний з проведенням широкомасштабних інженерно-технічних робіт по впорядкуванню побережжя, реорганізацією готельної, курортної і туристської інфраструктури і змінами в системі управління туристською галуззю.

⁵⁹ У районі є значні можливості для розвитку гірськолижного туризму в зимовий час. Вже зараз тут є гірськолижні траси міжнародного класу; запропонований гірський туризм середніх категорій складності, прогулочний і слово-прогулочний туризм, мисливський туризм. Гірський клімат, а також наявність великої кількості джерел мінеральних вод сприяють розвитку лікувально-курортного туризму. Зараз в районі організований ряд кліматичних і бальнеологічних курортів. Окремі види мінеральних вод не поступаються по своїх лікувальних якостях знаменитим водам Кавказу: «Сентуки», «Нарзан», «Боржомі». Широкого поширення в районі набув пізнавальний туризм, для якого є значні туристські ресурси.

Тема 9. ГЕОГРАФІЯ МІЖНАРОДНОГО І ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Велика Британія, Німеччина, Португалія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Іспанія, Італія, Греція, Мальта, Чехія, Словаччина, Польща, Болгарія, Угорщина. Правила в'їзду-виїзду, біокліматичні умови, природні рекреаційні ресурси, інфраструктура, гідромінеральні ресурси, екологічні умови природного середовища, культурно-історичний потенціал, рекреаційна освоєність території, основні центри туризму і проблеми рекреаційного освоєння.

План: *1. Загальна характеристика Європейського туристичного регіону. 2. Південноєвропейський туристичний район. 3. Північноєвропейський туристичний район. 4. Західноєвропейський туристичний район. 5. Центрально-Східноєвропейський туристичний район.*

1. Загальна характеристика Європейського туристичного регіону. Європейський туристичний простір виходить далеко за географічні межі Європи. Власне «європейськими» є Північно- і Західноєвропейський туристичні райони⁶⁰. У межах Європейського туристичного регіону провідну роль за рівнем розвитку міжнародного туризму відіграють Південна та Західна Європа. Позитивну динаміку зростання кількості міжнародних прибуттів демонструють країни Центральної і Східної Європи, що пояснюється ліквідацією «залізної завіси» між Заходом і Східною Європою та СРСР після розпаду останнього і демократизацією суспільного життя. Як наслідок - світ, завдяки туризму, «відкриває» для себе колишні тоталітарні держави.

Обсяг туристичного потоку до країн Європейського туристичного регіону нараховує 450-500 млн візитерів щороку. Це обумовлене впливом кількох груп чинників. По-перше, потужний і багатоманітний туристичний природний і культурно-історичний потенціал: тисячі кілометрів морських пляжів, освоєні гірські системи, мозаїчність і різноманітність ландшафтів, рясна річкова й озерна мережа, багаті бальнеологічні ресурси, багатство різноманітних історичних, архітектурних і археологічних пам'яток, значна кількість культурних, сакральних і техногенних атракцій (мегаліти, монастирі, церкви, музеї, тематичні парки, аквапарки, розважальні заклади тощо), численні події, які використовуються у туристичній індустрії і формують значні туристичні потоки.

По-друге, сприятливі соціально-економічні та суспільно-географічні чинники: високий рівень економічного розвитку більшості країн регіону, якісна транспортна і соціальна інфраструктура, тісне сусідство держав, давні та багаті культурні традиції, у тому числі напрацьована культура відпочинку і подорожі, релігійна й етнічна толерантність, притаманна населенню більшості країн Європи, відносно низький рівень злочинності і висока безпека життя, якісні трудові ресурси, традиційно високий рівень розвитку туристичної індустрії та якості обслуговування.

По-третє, сприятливий політичний клімат: давні демократичні традиції суспільно-політичних устроїв, стабільність політичної ситуації в більшості європейських країн, функціонування Європейського Союзу, формування єдиної єврозони і спрощення процедур в'їзду - виїзду туристів, що дозволяє безперешкодно відвідувати ряд країн.

Перспективи розвитку туризму у Європейському регіоні пов'язані із ширшим залученням ресурсів східноєвропейських, особливо пострадянських країн, їх інтеграцією до єдиного туристичного середовища і створенням сучасної туристичної інфраструктури. У Європейському туристичному регіоні виділяють наступні райони: *Південноєвропейський, Північноєвропейський, Західноєвропейський, Центрально-східноєвропейський.*

⁶⁰ До складу Південної Європи включені Ізраїль, Кіпр і Туреччина, а до району «Центральна і Східна Європа» додані Росія, країни Середньої Азії (Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан), Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан) і Казахстан. Такий підхід до районування туристичного простору є дискусійним і вимагає змін та уточнень, але він запропонований Світовою Туристичною Організацією і є основою для статистичної звітності й аналітичних досліджень у планетарному і регіональному масштабах. Він пояснюється як геополітичними й історико-культурними традиціями, так і тісними туристичними зв'язками між окремими країнами і районами. Тому дана регіоналізація - робочий інструмент для вирішення певних питань практичного характеру.

2.Південноєвропейський туристичний район (Албанія - Андорра - Боснія-Герцеговина - Ватикан - Гібралтар - Греція - Ізраїль - Іспанія - Італія - Кіпр - Македонія - Мальта - Монако - Португалія - Сан-Марино - Сербія - Словенія - Туреччина - Хорватія - Чорногорія⁶¹).

Королівство Іспанія - держава на південному заході Європи, яка займає 85 % території

Рис.1. Туристичні центри Іспанії

Піренейського півострова. Загальна площа - 504,8 тис. км², населення - 40,5 млн осіб, з яких 77 % - мешканці міст. Іспанія має вихід до Атлантичного океану, омивається водами Біскайської затоки і Середземного моря. Геотуристичне положення країни напрочуд вигідне⁶². Вона має вихід до узбережжя теплих морів, розташовується у безпосередній близькості від головних споживчих туристичних ринків на території з ландшафтним розмаїттям і комфортними погодно-кліматичними характеристиками, які притаманні для значної частини території країни протягом більшої

половини року. До специфічних рис геотуристичного положення Іспанії належить наявність двох міст на території Африки та островних територій, природні умови яких дозволяють цілорічно розвивати пляжно-купальний відпочинок. Королівство володіє унікальною культурною спадщиною, яка стала наслідком тривалої взаємодії християнського й ісламського світів. Іспанія багата на природні, суспільні і подієві туристичні ресурси⁶³. Головний осередок природних туристичних ресурсів Іспанії - середземноморське узбережжя та острови (рис.1).

⁶¹ *Європейське Середземномор'я* - один із найбільш популярних і відвідуваних туристичних районів світу. Тривалий часовий період із м'якими, комфортними для відпочинку погодно-кліматичними характеристиками, тепле море зі зручними пляжами, ландшафтне і природне біологічне різноманіття, розвинута транспортна і туристична інфраструктура та давні традиції гостинності, надзвичайно багата культурна спадщина перетворили Південну Європу на «мекку» міжнародного туризму. Провідними туристичними державами району є Іспанія й Італія, які щороку обслуговують до 60 і 50 млн туристів відповідно.

⁶² *Геотуристичне положення* - розташування географічного об'єкту (окрема культурно-історична пам'ятка, поселення, регіон, країна тощо) стосовно інших об'єктів, територіальних зосереджень рекреаційно-туристичних ресурсів, туристичних потоків, транспортних вузлів і магістралей, ринків збуту/отримання туристичних послуг тощо.

⁶³ На території країни виділяються три типи клімату: помірний морський на північному заході і півночі з помірними температурами і рясними опадами протягом усього року; середземноморський на півдні й узбережжі Середземного моря з м'якими вологими зимами та спекотним сухим літом; континентальний пояс у внутрішніх районах країни з прохолодними зимами і теплим сухим літом. Середня річна кількість опадів коливається від 1 600 мм на північному заході і західних схилах Піренеїв до 250 мм на Арагонському плато і в Ла-Манчі. Більше половини території Іспанії щорічно отримує менше 500 мм опадів за рік і лише приблизно 20 % - понад 1 000 мм. Температури скрізь, окрім внутрішніх районів, у цілому помірні. На північному заході пересічна температура січня складає +7° С, а серпня - +21° С; на східному узбережжі, відповідно +10° С і +26° С. Зими у внутрішніх районах холодні, нерідко бувають сильні морози і навіть сніжні буревії. Літо тут спекотне: середня температура липня і серпня - +27°С. У Мадриді пересічна температура січня становить +4°С, а липня - +25°С. Оскільки південно-східне узбережжя захищене від північних вітрів горами Кордильєри-Бетики, клімат там близький до африканського із дуже сухим і спекотним літом. Це область вирощування фінікової пальми, бананів і цукрової тростини. Улітку найбільш спекотна погода тримається в районі Андалузської низовини. На південному узбережжі пересічна температура серпня - +29°С, але іноді температура вдень підвищується до +46°С; зими м'які, пересічна температура січня - +11°С. Купальний сезон при температурі води вище +18°С на більшості курортів країни триває з травня до жовтня-листопада. При цьому пересічна температура води поблизу північного узбережжя Іспанії у найбільш холодну пору року не опускається нижче +12°С, а поблизу південного - нижче +13°С.

Середземноморське узбережжя включає відомі курортні зони: *Коста Брава*, *Коста дель Маресме*, *Коста дель Гарраф*, *Коста Даурада*, *Коста Азаар*, *Коста Бланка*, *Коста дель Соль*. Виділяється також острівна частина, в яку входять *Майорка*, *Ібіса*, *Гран Канарья*, *Тенеріфе*. *Коста Брава*, що в перекладі означає «дикий, скелястий берег» - знамените узбережжя Каталонії, що простягнулося від кордону з Францією до курортного міста *Бланес*.

Скелі, які обриваються в море і дивовижні піщані пляжі - особливі риси ландшафтів цієї частини узбережжя. До найбільш відомих туристичних центрів *Коста Брава* належать *Паламос*, *Льорет де Мар* (популярний молодіжний курорт), *Бланес*, що славиться своїм ботанічним садом. *Коста дель Марісме* («болотистий берег») - наступна на південь частина узбережжя Каталонії. Найбільш відомі туристичні центри - *Малграт де Мар*, *Пінеда де Мар*, *Калелла* та ін. Далі на південь лежить узбережжя *Коста Даурада* - «золотий берег», названий так за морські пляжі з дрібного м'якого жовтого піску. Гордістю *Коста Даурада* є другий за величиною тематичний парк Європи - *Порт Аventura*. На території області *Валенсія* розташована 120-ти кілометрова частина узбережжя під назвою *Коста Азаар* з центром у місті *Кастельон*. На південь від *Валенсії* розкинулася знаменита *Коста Бланка* - «білий берег» - частина узбережжя з відомими курортами *Ганді*, *Хавеа*, *Бенідорм*, *Аліканте*. *Бенідорм*, зокрема, відомий тим, що на околицях знаходиться тематичний парк *Терра Мітіко*, де в мініатюрі представлені давні легендарні цивілізації Середземномор'я. Територія *Валенсії* - це не тільки середземноморське узбережжя, а і внутрішні аграрні райони, які представляють інтерес для мандрівників через значну кількість природних заповідників.

На крайньому півдні *Андалусії* розташований відомий курортний район - узбережжя *Коста-дель-Соль* - «берег сонця». Ця частина Іспанії відома фешенебельними курортними центрами.

Великою популярністю серед туристів користується острівна частина країни. *Канарські острови* розташовані навпроти африканських берегів, за 1000 км від Піренейського півострова. Завдяки комфортному клімату протягом усього року і чудовим пляжам, Канари надають можливість насолоджуватися красою моря протягом усього року. *Санта Круз*, *Пуерто де ла Круз* і пляжі у південній частині острова *Тенеріфе*; пляжі *Лас Плайас дель Інглес* і *Маспаломас* на острові *Гран Канарья*; *Пуерто дель Кармен* на острові *Лансароте* і *Корралехо* на *Фуертевентура* - ось лише деякі з місць найбільшого напливу туристів.

Розташовані у водах Середземного моря *Балеарські острови* мають низку рис, властивих тільки їм. Тут цікаве і різноманітне узбережжя, багатий світ птахів і вражаючі своєю красою пейзажі. *Ібіса*, третій за величиною острів Балеарського архіпелагу, визнаний у всьому світі як один із кращих курортів для молоді. Сюди в пошуках розваг з'їжджається молодь з усієї Європи. *Майорка* - найбільший острів Балеарського архіпелагу. Завдяки сприятливому середземноморському клімату, туристи відвідують *Майорку* цілий рік. На Балеарських островах зосереджено майже 25 % готельних місць Іспанії і щорічно тут відпочиває більше 10 млн туристів.

«*Зелена Іспанія*» - узбережжя *Біскайської затоки*. Ця частина країни, не дивлячись на красу природних ландшафтів і сприятливість літніх погодно-кліматичних характеристик, поки ще не повною мірою залучена до туристичного використання.

Іспанія володіє дивовижним культурним спадком. Фактично кожне міське і багато сільських поселень пишаються унікальними об'єктами архітектури, музеями, пам'ятниками, сакральними святинями. Але найбільша концентрація суспільних туристичних ресурсів притаманна великим містам, насамперед *Мадриду*, *Барселоні* та *Валенсії* (табл. 2.1).

Столиця Іспанії - *Мадрид*. Зародження міста пов'язане з будівництвом фортеці арабським еміром Мохамедом для захисту від можливих спроб іспанців відвоювати свої землі і звільнитися від влади арабів. У результаті реконквісти до кінця XV ст. увесь Піренейський півострів було звільнено. Вирішальним у долі Мадрида став 1561 р., коли король Філіп переніс сюди із Толедо столицю держави і Мадрид став центром політичного і культурного життя Іспанії. Визначною пам'яткою Мадрида є архітектурний ансамбль *Пласа Майор*, що в перекладі означає «головна площа». З ранку до пізньої ночі на *Пласа Майор* працюють численні кафе, ресторани, бари, сувенірні крамниці. Туристів розважають вуличні музиканти.

Визначні культурно-історичні об'єкти Іспанії

Місто	Головні культурно-історичні пам'ятки
Мадрид	«Музейний трикутник», який утворюють музей Прадо, музей королеви Софії і музей Тіссена-Борнемиси, розташовані в одному районі; Національний археологічний музей; Пласа Майор, на якій розташовані 136 будинків, збудовані у стилі мадрридського бароко з 437 балконами, з яких у минулому спостерігали за королівськими церемоніями, рицарськими турнірами, коридою й аутодафе; у центрі площі – пам'ятник королю Філіпу III; Площа Пуерта дель Соль, з центру якої ведеться відлік дорожніх відстаней у країні; на площі встановлено пам'ятник «Ведмежа і полуничне дерево», який є символом міста і пам'ятник королю Карлу III; Площа Сібеліс, у центрі якої розташовано фонтан із колісницею богині Кібели, запряженою левами і пантерами; площу оточують чотири пам'ятки архітектури: Банк Іспанії, палац Буенавіста, будинок Головного поштового управління і особняк маркізів де Лінарес; Королівський палац в оточенні садів Сабатіні і парку Кампо дель Моро; Східна площа зі сквером із скульптурами іспанських королів і кінною скульптурою короля Філіпа IV; Арена для кориди «Лас Вентас»; пустинь Святого Антонія Флоридського; площа Іспанії; парк Ретіро; Район AZCA – фінансовий центр, район хмарочосів;
Барселона	Готичний кварталі Старе місто, де збереглися пам'ятки давньоримської епохи, середньовічні будівлі: каплиця св. Люції, церква Сант Пау дель Камп; Пагорб Монжуїк – один з найбільших міських парків Європи, на вершині якого збереглася фортеця, де розміщено Військовий музей; окрасами Монжуїка є Національний палац, в якому діє Національний музей мистецтва Каталонії, «Чарівний фонтан» (світломузичний), архітектурний музей під відкритим небом – «Іспанське село», де зібрані копії будівель з різних регіонів країни; Пагорб Тібідабо з парком атракціонів і храмом Святого Серця; Палац і парк Гуеля, будинок Бальо, собор Святого Сімейства, будинок Вісенс, будинок Кальвет – пам'ятки архітектури, створені А.Гауді;
Валенсія	Місто мистецтв і наук – грандіозний музейно-виставковий комплекс; Будинок гільдії ткачів шовку та ін. архітектурні пам'ятки;
Толедо	Історичний центр міста – цілісний ансамбль середньовічного міста із численними рідкісними пам'ятками архітектури XII-XV ст.; Фортеця – унікальна фортифікаційна споруда, де збереглися стіни, 8 башт-воріт і 2 мости;
Севілья	Алькасар– палац-фортеця іспанських королів; Площа Іспанії; Арена для кориди;
Гранада	Альгамбра– резиденція маврських правителів; сади Хенераліфе; археологічний музей; науковий парк.

Світовою популярністю користується *музей Прадо*, де зібрані полотна художників іспанської, італійської, нідерландської, фламандської і німецької шкіл. Тут можна побачити полотна Ель Греко, Веласкеса, Гойї та інших великих майстрів. У Мадриді також можна відвідати Національний музей прикладного мистецтва, Центр мистецтв королеви Софії, Національний архітектурний музей, Королівський палац та ін. Барселона - відомий туристичний центр. Тут знаходяться собор Святого Сімейства і комплекс будівель, створені знаменитим архітектором Антоніо Гауді, футбольний стадіон «Ноу Камп», пам'ятник Христофору Колумбу, який вважається одним із найвищих у світі, інші визначні пам'ятки. Серед подієвих туристичних ресурсів зберігає значення кориди - форма бою людини з биком, традиційне іспанське видовище, яке нині більшою мірою зорієнтоване на туристів. Пік популярності кориди вже минув. Більшість іспанців негативно ставиться до цього кривавого дійства⁶⁴.

⁶⁴ Пояснити сутність кориди – завдання не з простих. З одного боку, йдеться про видовище, відмінне від інших, а з іншого – як і будь-яке мистецтво, кориди дуже мінлива і залежить від майстерності виконавців. Незважаючи на це, ритуал підпорядкований кільком загальним правилам. Відкриває кориду хода учасників – урочистий парад перед публікою. Очолюють його два розпорядники – альгвасили, за ними йдуть три тореро, кожного з яких супроводжують члени їх куадрильї, яка складається з трьох бандерільєро і двох пікадорів. Завершують ходу помічники і мули, котрі вивезуть вбитого бика з поля після закінчення ритуалу. Кориди складається з трьох частин, які називаються терціями. Їх початок символізує звук горна. У першій терції тореро використовує плаш (капоте) і веде своєрідний "діалог" з твариною, намагаючись підкорити її своїй волі. Допомагає йому в цьому один із двох пікадорів. У другій частині – «терції бандерильї» – помічники тореро бандерильєро або, як їх називають, «срібні тореро», ведуть свій «діалог» з биком і встромлюють у нього три пари бандерильї – коротких паличок із гачками на кінці, прикрашених стрічками і розлучують тварину. У третій терції тореро використовує у двобой з биком мулету – шматок яскраво-червоної тканини взамін плаща. Він змушує бика нападати, щоб в один з моментів атаки простромити шпагою серце тварини. Це питання лічених секунд, під час яких тореро необхідно поцілити у визначену точку на тілі тварини у той час, коли бик кидається на його мулету. У ці миті тореро найменш захищений від бика і його рогів. Саме весь цей несамовитий «танець смерті» людини і тварини вважається живим витвором мистецтва. Тореро, який показав видатну майстерність, приніс глядачам багато позитивних вражень,

Релігійні святині Іспанії перетворилися на потужний чинник розвитку туризму. Цілу сторінку в історії європейського туризму і паломництва займає «Шлях Святого Якова». У католицькій культурі він більше відомий як «Шлях Сантьяго-де-Компостела» - знаменита дорога паломників до могили апостола Якова. Шлях до святині пролягав із Скандинавії, Кавказу, Британських островів, але був і лишається найбільш виразним на території Франції та Іспанії⁶⁵.

Своєрідним «туристичним ресурсом» є *іспанська кухня*. Вона близька до середземноморської: та ж суміш часнику, маслинової олії, томатів і зеленого перцю, але з відчутним впливом східних традицій. У спадок від арабів іспанцям дісталася любов до прянощів, мигдалю і рису - невід'ємних складових багатьох традиційних страв. Із південноамериканською кухнею іспанська «родичається» через продукти американського походження: томати, картопля, кукурудза, солодкий перець, які потрапляли в Європу через Іспанію. Але про єдину іспанську кухню говорити не можна. Кожен регіон має свої гастрономічні традиції, характерні страви і напої. Та всіх їх об'єднує кілька спільних рис: тушкування м'яса і риби у вині, запікання із овечим сиром, смажіння на грилі, а також широке застосування зелені шавлії і тертих грецьких горіхів⁶⁶.

Гібралтар. На південному закраю Піренейського півострова розташована єдина у межах Європи залежна територія - Гібралтар. Довжина берегової лінії цієї колонії становить 12 км, а загальна площа території, зайнятої переважно скелями - всього 6,5 км². Перебуваючи під юрисдикцією Великої Британії, територія Гібралтару продовжує залишатися предметом суперечок між Іспанією та Великою Британією. Економіка країни знаходиться у прямій залежності від британської економічної допомоги, доходів від туризму, обслуговування кораблів, банківської та фінансової діяльності. В останні роки Гібралтар перетворився на визнаний центр парусного спорту і туризму. Туристів приваблює екзотичність території, можливість дешевого шопінгу, тому що ціни на товари набагато нижчі, ніж у більшості країн Європи. На гібралтарському узбережжі скелі фактично не лишили місця для організації пляжно-купального відпочинку. Але в останні роки швидкими темпами створювалися штучні пляжі, що перетворило Гібралтар на незвичайне і нове місце відпочинку.

Португалія. Невелика за площею і кількістю населення (92,3 тис. км²; 10,1 млн осіб) Португальська Республіка щороку приймає понад 10 млн туристів. Країна займає південно-західну частину Піренейського півострова і має широкий вихід до Атлантичного океану. Периферійність геотуристичного положення стосовно європейського туристичного споживчого ринку, яка компенсується значним ресурсним потенціалом, не є суттєвою перешкодою на шляху розвитку туризму. Наявність острівних територій, у межах яких

нагороджується трофеями: одним або двома вухами вбитого бика, його хвостом. Найбільша честь для тореро – після проведення бою залишити пліччю на плечах глядачів.

⁶⁵ Шлях Святого Якова почав активно формуватися з початку IX ст. У XII ст. папа Калікаст II дарує паломникам до міста право на отримання індульгенції, що прирівняло Сантьяго-де-Компостелу до Єрусалиму та Риму. З того часу шлях до Сантьяго перетворюється на головну паломницьку дорогу Європи. Значна і постійна кількість паломників вплинула на життя населення міст вздовж Шляху Святого Якова. Будувалися монастирі, церкви, таверни, якими також опікувалася церква, мости, облаштовувалися дороги, розвивалася торгівля. Мандрівників треба було розмішувати на ночівлю і харчувати. Монастирі та придорожні таверни процвітали: перші пропонували нічліг і поклоніння менш значним, але шанованим святиням, другі - пригощали простими стравами. Сформувався особливий тип паломницької церкви, яка вийшла за рамки тісної романської архітектури, розширила внутрішній простір і, дякуючи особливому плануванню, регулювала значні людські потоки. Паломництво до Сантьяго-де-Компостела - явище унікальне і нині. Але зараз для більшості з тих, хто обирає цей шлях, який перетворився на популярний туристичний маршрут, головним спонукальним мотивом до подорожі є власне дорога, яку бажано пройти пішки. Під час мандрівки на першому плані є емоції, враження, знайомства, випробування власних сил, пошук внутрішньої гармонії чи спокою, а поклоніння мощам Святого Якова перетворюється на другорядну мету. Такі трансформації у розумінні паломництва розпочалися з XIX ст., із часу повторного «відкриття» Шляху Сантьяго-де-Компостела після майже 300-річного забуття.

⁶⁶ У Каталонії туристу обов'язково запропонують густий м'ясний (ескулла) або рибний (порусальда) суп, смажені свинячі ковбаски з квасолею (монхете-ам-ботіфарра), куріпку по-каталонському, асорті із морепродуктів (сарсуела), і обов'язково - паелью - страву з рису, підфарбованого шафраном, приправленого маслиновою олією із додаванням морепродуктів, овочів чи м'яса. На десерт - мел-і-мато - сир із медом. До страв обов'язковими є всевітньо відомі місцеві соуси: софріто, алі-олі, пікада. Меню ресторанів півдня Іспанії не обійдеться без овочевого супу гаспачо і пескатос-фрітос - маленької смаженої риби, яку їдять з головою і кістками та кальдеро - по-особливому приготованого рису. Характер кухні центральної частини країни сформувався під впливом різкого клімату, гористої місцевості і важкої праці. Основа такої кухні - квасоля й інші бобові та різні м'ясні страви. «Візитною картою» кухні північних регіонів є найрізноманітніші страви із овочів, м'яса, риби і морепродуктів приправлених різними соусами: квасоля лабаньеса і ель-барко, тріска по-біскайському, картопля з макреллю, плавники морської щуки - кокотхас, великі котлети з яловичини, зготовані на грилі - шульстон-де-б'ю і тушковані мальки вугра, які вважаються однією з кращих іспанських страв. Іспанську кухню у будь-якому регіоні неможливо уявити без вина. Найбільш відомі - андалузський херес і каталонська сангрія. Менш відомі, але не гірші від цього - валенсійське вино ла-манча, арагонське - сатепа, мурсійське - хумілья. Вино й інші спиртні напої (сидр, лікери) в Іспанії виготовляють у 57 районах.

погодно-кліматичні умови дозволяють відпочивати цілий рік - особливість геотуристичного положення країни.

До туристичних ресурсів Португалії належать мозаїчні ландшафти: гори і долини у північній і центральній частині змінюються рівнинами у південних широтах. Тут м'яка зима і спекотне літо, яке пом'якшується впливом Атлантики. На океанічному узбережжі велика кількість зручних пляжів. У багатьох містах сконцентровані унікальні пам'ятки матеріальної та духовної культури. Особливо виділяються *Лісабон і Порту*. *Лісабон* - найзахідніша столиця Європи - давнє місто, що вражає кількістю пам'яток архітектури різних епох і стилів: романський собор XII ст. і готичний монастир XIV ст. гармонійно доповнюють барокові палаци *Мафра і Келуш* та палаци *Ажуда і Сан-Бенту* доби класицизму. Лісабон пропонує своїм гостям досить великий вибір комфортабельних готелів, розрахованих на людей з різними фінансовими можливостями. На околицях Лісабона розкинулися популярні курорти *Ешторш і Каїш*. Розкішні вілли, евкалиптові гаї, кращі пляжі у центральній частині країни, прекрасні готелі, вишукані ресторани, поля для гольфу світового класу, одне з найбільш відомих казино Європи і знаменита траса «Формула-1» - все це приваблює мільйони туристів. Порту - друге за величиною місто Португалії - дало назву не тільки популярному вину, а і всій країні. Місто є центром нафтохімічної, текстильної та рибоконсервної промисловості, а його гавань - другий за величиною порт країни. Оскільки місто притягує до себе не тільки туристів, а й бізнесменів, рівень розвитку готельного бізнесу тут досить високий. *Острів Мадейра* разом із островом *Порту Сайту* і незаселених островів-заповідників утворюють архіпелаг, який ось вже протягом трьох століть є одним із популярних європейських туристичних напрямків. Мадейра знаходиться в 500 км від узбережжя Африки і в 1 000 км від континентальної частини Португалії.

Важливою туристичною принадою Португалії є *Азорські острови*, розташовані в Атлантичному океані. Португалія оригінально розпорядилася частиною своїх архітектурних пам'яток: середньовічні заїжджі двори, замки, палаци і маєтки переоснащені під сучасні засоби розміщення туристів, які називаються поузати. Вони мають сучасний інтер'єр, обладнані новітнім устаткуванням, але зберігають архітектурні, декоративні та гастрономічні особливості тих районів Португалії, де вони розташовані.

Монако. У межах *Лазурного берега* на півдні Франції розташоване мальовниче *Князівство Монако*. Основа економіки князівства - туризм і торгово-фінансова діяльність (у Монако знаходиться правління близько 800 міжнародних компаній і 50 банків, що обумовлено сприятливим податковим режимом). Столиця князівства, місто *Монте-Карло*, відома своїми гральними будинками. Однак тут можна ознайомитися з рядом визначних пам'яток: *Княжій Палац, Палацова площа, Океанографічний музей, Палац казино, Японський сад, собор Монако, Музей історії князів Монако, Морський музей*.

Андорра. На кордоні Франції та Іспанії розташоване *Князівство Андорра*, відоме своїми гірськолижними курортами, зоною безмитної торгівлі і, відповідно, значно дешевшими товарами та аквапарками. Андорра - невелика держава навіть за європейськими мірками. Її площа - 468 км², населення 65 тис. чоловік. Головні туристичні ресурси - гірські ландшафти, які стали основою розвитку гірськолижного і кліматотерапевтичного відпочинку. Найбільшу славу мають гірськолижні курорти *Паль-Арінсаль, Ордіно-Аркаліс*. *Соль-деу-Ель-Тартер* вважається найбільш популярним курортом, де катаються як новачки, так і затяті гірськолижники, а *Пас-Де-Ла-Каса-Грау-Руж* - ідеальне місце для досвідчених лижників. Паль-Арінсаль підходить для новачків та тих, хто навчається. Одна з головних особливостей Андорри - поєднання сучасної інфраструктури, якісного обслуговування і доступних цін. Порівняно низька вартість пакет-турів вигідно відрізняє князівство від Австрії, Франції чи Швейцарії. Столиця країни - *Андорра-ла-Велья* розташована в оточеній високими горами мальовничій улоговині. Місто засноване у IX ст., тому тут багато середньовічних будівель, серед яких найбільш привабливими для туристів є «*Будинок Долин*», *церква Св. Арменоло*. Головна туристична атракція столиці - оздоровчий комплекс *Кальдеа*, що належить до найбільших термальних комплексів Європи.

Італія. *Італійська Республіка*, попри тисячолітню історію, країна досить молода. У своїх майже нинішніх кордонах на політичній карті світу вона існує з 1861 року. Об'єднання

Італії завершилося у 1871 р. проголошенням Риму столицею. Загальна площа країни - 301,2 тис. км². Територія Італії поділена на 20 регіонів, 5 з яких мають особливий адміністративний статус. Регіони, у свою чергу, розділені на 109 провінцій. Провінції складаються з комун. Італія має вигідне стратегічне і геотуристичне положення. Вона займає увесь *Апеннінський півострів*, який глибоко заходить у центральне Середземномор'я, і частину континентальної Європи, знаходиться на шляху руху товарно-сировинних потоків із Близького Сходу до Європи, розташована у зоні комфортних погодно-кліматичних умов⁶⁷ у безпосередній близькості до головних споживчих туристичних ринків, володіє надзвичайно багатим ландшафтним різноманіттям і неперевершеною культурною спадщиною. Всесвітньо відома історія, культурні пам'ятки, релігійні святині, твори мистецтва, краса природи, узбережжя теплих морів, вино та гастрономія, мода й італійський стиль життя - ось те підґрунтя, яке сприяло перетворенню Італії на одну із туристичних країн світового рівня. Індустрія туризму Італії належить до найбільш розвинутих у Європі і світі. Вона забезпечує формування 12 % італійського ВВП, що робить даний сектор економіки одним із основних у національному господарстві (у всій італійській промисловості створюється 26 % ВВП). З початку XXI ст., щороку країна приймає 35-40 млн міжнародних туристів, які забезпечують € 28-30 млрд грошових надходжень до національної економіки.

В Італії проживає близько 58,1 млн осіб., із них переважна більшість мешканці міст - 68 %. Середня очікувана тривалість життя італійців - 80 років. Основним спонукальним мотивом для подорожі до Італії лишається культурна спадщина. Найбільш відвідуваними туристичними центрами є *Рим* із руїнами давнього *Колізею*, який віднесено до «семи чудес світу» нового часу, храмами і музеями *Ватикану*, *Флоренція*, без якої неможливо уявити італійське Відродження, *Піза*, з її завжди падаючою вежею, *Неаполь*, із зовні сонним, але грізним *Везувієм* і *Венеція* - фантастичне місто на воді із палацами, мостами і каналами та десятки інших центрів, розкиданих територією Італії, де зберігаються неперевершені творіння людського генію (табл. 2., рис.2).

Таблиця 2.

Визначні культурно-історичні об'єкти Італії

Місто	Головні культурно-історичні пам'ятки
Рим	<i>Римський Форум</i> – економічний, політичний і релігійний центр Давнього Риму; <i>Імператорські форуми</i> – залишки античних споруд; <i>Колізей</i> – давньоримський амфітеатр ⁶⁸ ; <i>Пантеон</i> – давньоримський храм всіх богів; <i>Замок Святого Ангела</i> – мавзолей, який у середні віки був перебудований у замок; <i>Собор Святого Петра</i> – одна з найбільших церков світу (Ватикан); <i>Площа Навона</i> з фонтаном чотирьох річок; <i>Площа Іспанії та Іспанські сходи</i> , що ведуть до церкви <i>Трінтіта-дель-Монті</i> ; <i>Фонтан Треві</i> – найбільш знаменитий фонтан Риму; <i>Вілла Боргезе</i> із розташованим у ній музеєм мистецтв; <i>Площа дель Пополо</i> з 36-метровим єгипетським обеліском і трьома фонтанами; <i>Вітторіано</i> – монумент на честь об'єднання Італії; <i>Музей Пігоріні</i> з колекціями із давньої історії, антропології й етнографії; Близько 400 церков;
Мілан	<i>Дуомо</i> - готичний кафедральний собор з білого мармуру, який будувався майже 600 років; <i>Замок Сфорца</i> – резиденція міланських герцогів династії Сфорца, де розміщено ряд музеїв: давнього

⁶⁷ Рельєф Італії гористий. Лише 21 % території країни припадає на рівнини. За кліматичними особливостями Апеннінський півострів і острів Сардинія - типові середземноморські райони, тоді як передгір'я Альп і басейн По - центральноєвропейські. За винятком гірських місцевостей, де температура з висотою знижується, решта Італії перебуває в зоні тривалого теплого літа. Зими на узбережжі м'які, з достатньою кількістю погожих сонячних днів. Однак лише південь Апеннінського півострова і Сицилію можна з повним правом вважати краєм сонця і теплого моря. У внутрішніх районах півострова на північ від Неаполя зимові заморозки заважають дозріванню цитрусових, а у верхньому поясі Апеннін сніг лежить до травня. У басейні По зими набагато суворіші, з частими туманами. В Альпах із жовтня до травня бувають сильні снігопади, що змінюються тривалими періодами з ясною сонячною погодою. Кліматичні особливості регіону, де розміщені найбільш популярні італійські курорти, виразно демонструє діаграма на рис. 2. 4, з аналізу якої можна зробити висновок - найкращим періодом для відпочинку на узбережжі північно-західної Італії є травень - жовтень. Пляжно-купальний сезон, коли вода прогрівается до +18⁰ С і вище, триває з травня до листопада на півночі Італії і з травня до грудня на півдні

⁶⁸ Колізей – найбільший амфітеатр Давнього Риму, символ могутності Римської Імперії. Колізей вмщав до 50 000 глядачів. Будівництво цієї споруди розпочато імператором Віспасіаном після його перемоги в Юдеї і закінчено у 80 р. н. е. імператором Титом, який ознаменував відкриття влаштуванням у ньому ігор, які тривали сто днів і коштували життя сотням гладіаторів і тисячам диких звірів. Довгий час Колізей був для римлян і приїжджих головним місцем розважальних видовищ: бої гладіаторів, цькування диких звірів, театралізовані вистави. Попри усталену думку, що в Колізеї страчували християн, останні дослідження указують на те, що це був міф, створений католицькою церквою в подальші роки. При імператорові Макріні Колізей сильно постраждав від пожежі, але був відреставрований за указом Александра Севера. У 248 році імператор Філіп святкував у ньому тисячоліття існування Риму. Гонорій у 405 році заборонив гладіаторські бої як несумісні з духом християнства, яке було запроваджено після Костянтина Великого пануючою релігією римської імперії; проте різноманітні вистави продовжували відбуватися в Колізеї до смерті Феодорика Великого. Після цього для амфітеатру настали сумні часи руйнації і забуття...

	Єгипту, доісторичний, музичних інструментів, посуду; <i>Ка Гранда</i> (Університет Мілану); Площа і театр « <i>Ла Скала</i> »; <i>Палаццо дель Раджоне</i> ; <i>Палаццо Реале</i> ; <i>Центральний вокзал</i> (найбільший в Італії); <i>Палаццо Сербеллоні</i> ; <i>Галерея Вітторіо Емануеля II</i> ; <i>Башта Веласка</i> ; <i>Башта Пирелли</i> – одна з найвищих будівель Італії; Новий міланський <i>торгово-виставковий комплекс М. Фуксас</i> ; <i>Картинна галерея Брера</i> ; <i>Вулиця Montenapoleone</i> ;
Турин	<i>Собор Іоанна Хрестителя</i> , де зберігається Плащаниця Ісуса Христа. Вважається, що саме нею було накрите тіло Ісуса після його розп'яття; <i>Башта-синагога Моле Антонелліана</i> , в якій розташовано національний музей кінематографії Італії; <i>Єгипетський музей</i> – перший у Європі спеціалізований музей, присвячений давньому Єгипту; <i>Давньоримський театр і ворота порту Палатина</i> ; <i>Монастир Суперга</i> – шедевр барокової архітектури, традиційне місце поховання представників Савойського дому;
Венеція	<i>Палац Ка'д'Оро</i> , в якому розміщена галерея Franchetti – зібрання gobelенів, бронзових виробів і картин XV-XVI ст.; <i>Палац Дожів</i> – найкращий зразок венеціанської готики; <i>Музей Венеціанського мистецтва</i> – величезне зібрання творів мистецтва XVIII ст.; <i>Галерея академії мистецтв</i> , яка містить незмірне зібрання полотен художників XIV-XVIII ст.; <i>Колекція сучасного мистецтва Пеггі Гуггенхейм</i> ; <i>Міст Ріальто</i> з гамірним базаром навколо нього; <i>Площа Сан-Марко</i> ; <i>Собор Сан-Марко</i> ;
Неаполь	<i>Національний музей і галерея Каподімонте</i> ; <i>Національний археологічний музей</i> , де зібрана колекція знахідок у Помпеях і Геркуланумі; <i>Сан-Карло</i> – оперний театр Неаполя; <i>Кастель-дель-Ово</i> – середньовічна фортеця; <i>Катакомби Сан-Гаудіозо</i> , <i>Сан-Дженнаро</i> , <i>Сан-Северо</i> – ранньохристиянські підземні кладовища з античними мозаїками; <i>Королівський палац</i> – головна резиденція Бурбонів; <i>Церква святої Кларі</i> – готична церква, монарша усипальня; <i>Собор Святого Януарія</i> – соборна церква Неаполя; <i>Національний музей Сан-Мартіно</i> ; <i>Замок Сант-Ельмо</i> ;
Флоренція	<i>Галерея Уффіці</i> – палац, один із найбільших і значущих у Європі музеїв образотворчого мистецтва; <i>Дуомо Санта-Марія-дель-Фьорі</i> – кафедральний собор, найбільш відома архітектурна споруда флорентійського кватроченто; <i>Палаццо Веккьо і площа Сіньорії</i> ; <i>Палаццо Пітті</i> ; <i>Палаццо Строчи</i> ; <i>Барджелло</i> – художній музей, який раніше був казармою і в'язницею; <i>Палаццо Медічі-Ріккарді</i> ; <i>Базиліка Санта-Кроче</i> .

До Італії туристів також приваблює відпочинок на морі. Найбільш популярні курорти розташовані на *Лігурійському узбережжі* (*Сан-Ремо*, *Діано Маріна* і багато інших) та на південь від Риму на *Рив'єрі ді Улісс* або *узбережжі Одиссея*, відомого ще з античних часів. Узбережжя Одиссея - це майже 100 км пляжів, дивної краси пейзажі, чисте море, багата флора і фауна, невеликі містечка з елегантною архітектурою, цікава історія і традиції. У 1998 р. узбережжя було відзначено «*блакитним прапором*» ЄС за чистоту моря та пляжів. Відомим курортом є *Реджо-ді-Калабрія*. Із Калабрії практикуються екскурсії на *острів Капрі* - рідкісний за красою природних ландшафтів острів. Неподалік від Капрі розташований *острів Іскья*, знаменитий своїми термальними водами, які рекомендуються для лікування ревматичних захворювань і відновлення після травм опорно-рухового апарату, гінекологічних захворювань.

Рис. 2. Туристичні центри Італії

хронічних недуг дихальних шляхів і деяких

*Острів Сицилія є найбільшим у Середземному морі. Із континентом Сицилія пов'язана мережею залізничних, морських і повітряних шляхів сполучення. На цьому острові знаходиться найбільший діючий вулкан у Європі - Етна. Столиця Сицилії - місто Палермо*⁶⁹.

Сардинія - другий за величиною острів у Середземному морі. Сардинія була заселена з давніх часів, про що свідчать «кураги» - масивні кам'яні башти. Туризм - одна із головних статей доходу області. Курорти острова - Санта Маргеріта ді Пула і Смарагдовий берег - нині найбільш відомі та престижні і, як наслідок, - дороги.

Невід'ємна частина культурного надбання - національна кухня. Італійське гастрономічне мистецтво здобуло світове визнання і нині є одним із найбільш модних⁷⁰.

Сан-Марино. Неподалік від італійської Флоренції знаходиться карликова Республіка Сан-Марино, населення якої нараховує 25 тис. жителів, а площа складає всього 61 км². У 1960-ті роки, із огляду на збільшення потоку туристів, у Сан-Марино починається прискорений розвиток туристичної індустрії, яка базується на історичній і культурній унікальності країни, ремісничому виробництві (насамперед, кераміка) і торгівлі. Щороку сюди приїжджає понад 0,5 млн туристів із усього світу, щоб побачити історичний центр Сан-Марино, оглянути гору *Монте-Титано*, *давні фортецю у комуні Серравалле*, помилуватися ландшафтами із оглядових майданчиків, придбати поштові марки, монети, сувеніри, вироби із хутра і шкіри, вина місцевого виробництва. Туризм забезпечує 60 % доходів країни.

Словенія. Республіка Словенія (площа - 20,3 тис. км²; населення - 2 млн осіб) існує на політичній карті світу з 1991 р. Словенія розташована в передгір'ях Альп і має вихід до узбережжя Адріатичного моря (довжина берегової лінії - 46 км). Ці географічні атрибути - головні особливості геотуристичного положення, які визначають туристичну спеціалізацію країни. Основою розвитку туризму є природні ресурси: морське узбережжя із сезонно комфортними погодно-кліматичними характеристиками, гірські ландшафти, карстові печери, яких нараховується більше 1 000, мінеральні і термальні води, озера і гірські річки. Суспільні туристичні ресурси відносно бідні і презентовані пам'ятками архітектури у столиці - місті *Любляна (середньовічний замок IX ст., палац єпископа, замок Тіволі, церква францисканців), Мариборі (готичний собор XII ст., Мариборський замок), Целе (Цельський замок).*

Перевагою відпочинку на морському узбережжі Словенії, що за погодно-кліматичними умовами схоже з французькою та італійською Рив'єрою, є те, що ціни на туристичні послуги, у першу чергу, на засоби розміщення, тут набагато нижчі, ніж у Франції та Італії, але якість послуг цілком відповідає кращим європейським і світовим стандартам. Найбільшими морськими курортами Словенії є *Порторож («порт троянд»), Піран та Ізола. Краньска Гора* - престижний гірський курорт в передгір'ях Юлійських Альп. Неподалік нього розташований *національний парк «Триглав»*, що дозволяє поєднувати гірськолижний відпочинок з екологічними турами. *Бовець* - не тільки гірськолижний центр, а і місце проведення змагань із екстремальних водних видів спорту, рафтингу. Розповсюдженням

⁶⁹ Туристичні ресурси Сицилії надзвичайно різноманітні: тепле морське узбережжя, багата флора, культурна спадщина, які є основою для розвитку пляжно-купального відпочинку, подієвого і гастрономічного туризму. На пляжах острова не скрізь піщане дно, є і кам'янисте із колоніями морських їжаків. Сицилія - острів, який відвідують в основному заможні люди. Ціни на товари тут вищі, ніж в інших провінційних містах Італії.

⁷⁰ Для приготування страв використовуються найрізноманітніші продукти, спеції і приправи. Перевага віддається тушкуванню у власному соку з додаванням оливкової олії та вина. Але, наприклад, італійська кухня - це величезна кількість виробів із тіста, кожен з яких має неповторний смак. Національною стравою є не піца, як вважає більшість туристів, а паста - макаронні вироби різних форм і кольорів. Перебуваючи в Італії, слід неодмінно скуштувати анжелотті - пасту, схожу на вареники, але з дуже тонким шаром начинки (м'ясо, сир, шпинат), канеллоні - млинці із різною начинкою, лазанью - запечену між кількома тонкими широкими пластинками локшини м'ясу чи грибу начинку із сиром, равіолі - невеликі вареники із сирно-овочевою начинкою. Сир - кулінарна пристрасть італійців. Його сортів дуже багато і кожен має своє призначення: моцарелла - для піци, горгонцолла - для соусів, рикотта і маскарпоне - для десертів. «Король сирів» - пармезан додається практично до всіх страв. У більшості ресторанів Італії туристам обов'язково запропонують суп міністроне, який готується із різних типів м'яса, овочів і приправ. Другою стравою, як правило, буде рагу - великий шматок м'яса, спочатку підсмажений, а потім тушкований у томатному соусі. Окремо до рагу подається овочевий салат, який, за італійською кулінарною мудрістю, мають готувати 4 кухарі: перший повинен бути сканрою і приправити салат оцтом, другий - філософом і посолити, третій - марнотратом і полити олією, четвертий - художником і змішати та прикрасити страву. На десерт - торт тірамісу, який в Італії вважається популярнішим за морозиво, винахід якого приписують флорентійському архітектору Бернардо Буонталенті. Десерт завершується обов'язковою кавою. Італійці вважають, що найкращу каву варять у Неаполі. Туристу варто пам'ятати, що капучіно - ранкова кава, яку після 12 години пополудню замовляти не прийнято, еспресо ж п'ють цілодобово. Невід'ємний супутник італійської гастрономії - вино. Італія - провідна виноробна країна світу, де кожна провінція і комуна змагаються за першість у мистецтві виробництва цього напою. Та все ж гурмани вважають, що вина північних провінцій ніжніші і тонші, ніж насичені сонцем вина півдня. Винятком із цього правила є Сицилія, де виробляються відмінні вина. Найбільш популярне - тосканське к'янті і його краща марка «Классіко», знаменита сицилійська марсала, неаполітанські «Сльози Христа» і знане в усьому світі амаретто.

видом відпочинку стало рибалення на гірських річках. Популярними місцями проведення вільного часу в Словенії є *озера Блед і Бохинь*, околиці яких перетворилися на туристичні райони міжнародного значення. Одним із напрямків їх розвитку став *сільський туризм*, який набуває популярності в Європі. Словенська індустрія туризму інтенсивно використовує багаті бальнеологічні ресурси, на базі яких діє низка курортів світового рівня, наприклад, *Рогашка Слатіна, Лендава, Долинське Топлице* й інші.

Хорватія. Республіка Хорватія зі столицею у *Загребі* (площа - 56,6 тис. км²; населення - 4,5 млн осіб) - молода балканська держава, яка утворилася у 1991 р. і розташована південніше Словенії. Головними особливостями геотуристичного положення Хорватії є розміщення її території у зоні комфортних і сезонно комфортних погодно-кліматичних умов, наявність значної за довжиною берегової смуги адриатичного узбережжя і численних островів, близькість до споживчого туристичного ринку. Негативною рисою є сусідство з осередком політичної нестабільності у Європі - частково визнаним Косово, що утримує частину латентних туристів від подорожі до країни⁷¹. Хорватія має давні традиції використання туристичних ресурсів. Пляжно-купальний відпочинок на узбережжі Адриатики (довжина берегової лінії - близько 1 800 км, а із врахуванням островів - понад 6 000 км), яке знаходиться у зоні впливу середземноморського типу клімату, розвивається з ХІХ ст. Уже тоді у районі *Середньої Далмації* почав формуватися курортний район *Макарська Рив'єра*⁷². Південніше знаходиться один із найбільш відомих культурно-історичних і туристичних центрів Хорватії - *Дубровник*. Популярне місце відпочинку - узбережжя *півострова Істрія* із курортними центрами *Пореч, Пула, Умаг, Опатія, Рабац, Новіград*. У Хорватії налічується понад тисячу дрібних островів, з яких заселені лише кілька десятків. Острови Хорватії становлять інтерес для любителів пляжного відпочинку і яхтсменів. Уряд країни оригінально використовує цей природний ресурс - острови здаються у довгострокову оренду для організації індивідуального відпочинку й усамітнення. Вважається, що найкраще приїздити до Хорватії на відпочинок у другій половині літа або на початку осені. У цей час можна досягти компромісу між засмаганням на пляжі й ознайомленням із багатим культурним спадком країни та участю у цікавих заходах. Хорватія надзвичайно багата на події ресурси⁷³. На території країни створено кілька державних заповідників. Найбільш цікавими із них є *Бріоні*, що складається із 2 великих і 12 маленьких островів, *Рісњак і Крка* з унікальною середземноморською рослинністю і мальовничими каньйонами.

Чорногорія. - одна із «наймолодших» країн Європи (або Монтенегро, італ.). Чорногорія здобула незалежність у 2006 р. Площа країни складає 13,8 тис. км², населення - понад 670 тис. осіб. Її узбережжя омивається водами теплого Адриатичного моря, що є головною особливістю геотуристичного положення країни. Чорногорія інтенсивно використовує природний туристичний потенціал, головними складовими якого є комфортний клімат, морське узбережжя, бальнеологічні і флоро-фауністичні ресурси. Незважаючи на низку балканських геополітичних проблем, Монтенегро належить до популярних і перспективних країн з точки зору розвитку міжнародного туризму. Берегова курортна зона країни

⁷¹ До специфічних атрибутів геотуристичного положення належить те, що південний фрагмент адриатичного узбережжя відділений від основної частини території країни 25-кілометровим виходом до моря Боснії-Герцоговини, де розташоване місто Неум. Але між країнами існує домовленість, яка дозволяє туристам безвізово перетинати «неумський коридор». У 1990-их роках туристична індустрія країни зазнала серйозного спаду, пов'язаного з військовими діями у колишній Югославії. Із початку ХХІ ст. туризм розвивається бурхливими темпами.

⁷² Нині він простягнувся від міста Брела на заході до міста Градач. Макарська Рив'єра є національним заповідником. Море тут найбільш чисте на узбережжі Хорватії. Для цієї частини узбережжя Хорватії характерні галькові пляжі, соснові ліси, оливкові гаї, гори, затишні бухти.

⁷³ Численними різноманітними заходами країна успішно повертає втрачений протягом 1990-их років авторитет у світі індустрії туризму. До найбільш помітних подій належать: фестиваль у *Загребі* «Музичний Біснале», щорічний карнавал у Дубровнику, паломництво на честь *святої Євфимії до міста Ровинь, парусна регата Ровинь - Песаро*, відкрита першість Хорватії із великого тенісу у місті *Умаг* за участю відомих міжнародних спортивних зірок, Фестиваль мультфільмів, а також численні ярмарки і виставки. Міста і селища Хорватії мають багатющу історію, матеріалізовану у численних пам'ятках архітектури і зібрану у музейних колекціях. Багато із хорватських поселень були засновані ще у часи античності, середні віки і зберегли свою самобутність та неповторний колорит, який найбільше цінується туристами. У Хорватії багато природних визначних пам'яток. Наприклад, *Плітвіцькі озера* щороку приваблюють тисячі туристів.

користується попитом у європейських туристів. До їх послуг відомі курорти: *Котор, Херцег Нови, Будва*⁷⁴, *Ада Бојана, Бар* та ін. Купальний сезон триває із кінця квітня до кінця жовтня.

На півночі чорногорської частини узбережжя Адриатичного моря розташовані курортні центри *Херцег Нови і Котор*⁷⁵. *Ада Бојана* - курорт на півдні чорногорського узбережжя. Протягом останнього десятиліття він перетворився на «столицю» європейського нудизму. Популярність Барської Рив'єри пов'язана із хорошою транспортною доступністю, поєднанням культурних і природних ландшафтів, якісними піщаними пляжами і сучасною інфраструктурою розміщення туристів. Головними курортними центрами є *Бар і Сутоморе*.

Греція. *Грецька Республіка* із 11-мільйонним населенням і територією у 132 тис. км² - важливий осередок міжнародного туризму у Середземномор'ї. Головними рисами геотуристичного положення країни є: вихід до сильно розчленованого узбережжя теплих морів з численними островами і належність території до середземноморської кліматичної зони; території країни займають середньовисокі гори і плоскогір'я; розміщення у центрі культурного світу, створеного античною еллінською цивілізацією; розташування у безпосередній близькості до європейського споживчого туристичного ринку. Греції притаманна висока забезпеченість туристичними ресурсами. При цьому в їх структурі зберігається паритет між природною і культурно-історичною складовою, що створює ідеальні передумови для розвитку туристичної індустрії. Із одного боку, для країни типовими є погодно-кліматична сезонна комфортність і ландшафтне різноманіття суходолу, берегів і морського дна (неподалік від мису *Тенаро на Пелопоннесі* знаходиться «Інусський колодязь» - найглибше місце Середземного моря - 4 850 м). Із іншого - пам'ятки минулого у Греції знаходяться практично на кожному кроці. Тут тісно переплелися античність і середньовіччя, епоха турецького панування і сучасність, світське життя і духовне.

Індустрія туризму Греції найбільш інтенсивно використовує ресурси острівних територій. *Крит* - найбільший острів Греції. Пляжно-купальний сезон тут починається вже в квітні, а закінчується у кінці жовтня. Крит - один із центрів давньої егейської культури. У 1900 р. у результаті археологічних розкопок на Криті виявлено *Кносський палац*, який перетворився на одну із найбільших атракцій острова. *Родос* вважається найбільш сонячним островом Греції. У місті Родос розташований *замок Кастелане*, який був колись місцем зустрічі середземноморських купців. Туристичною «родзинкою» острова є так звана «долина метеликів». Із найближчих околиць до долини злітаються десятки тисяч метеликів, яких приваблює особливий ароматом смоли, яку виділяють дерева, що тут ростуть. *Острів Корфу* - найпівнічніший острів Греції. Одноїменне головне місто - це застигла в камені історія цієї землі: венеціанські будинки і площі, англійські мезоніни, аркади у французькому стилі, оповиті легендами і міфами Давньої Греції. Незмінним інтересом у туристів користуються й інші грецькі острови: *Санторін, Скіатос, Кефалонія, Лесбос*.

Не менш привабливою є і материкова частина Греції. Особливу популярністю користується район *півострова Халкідікі*, який, у свою чергу, складається з трьох півостровів, які носять назву *Кассандра, Ситонія і Святий Афон*. Кожен православний мріє здійснити паломництво на гору Афон, яка вважається однією із головних православних святинь. На горі протягом століть існують православні монастирі. Наразі їх 20 і вони утворюють особливу адміністративну одиницю Греції із широкими правами самоуправління. Згідно давніх церковних приписів, на Афон допускаються лише чоловіки будь-якого віросповідання.

Столиця Греції - *Афіни* - визнаний центр світового туризму. Головними туристичними об'єктами є давньогрецькі і давньоримські пам'ятки: *Акрополь, Одеон, театр Діоніса, храм Зевса Олімпійського, Ареонаг, Лікавіт, храм Гефеста, Башта Вітрів, Афінська агора*. У

⁷⁴ *Будва* знаходиться в одному із красивих місць Адриатичного узбережжя. Тут між буйною середземноморською рослинністю і морем пролягають довгі піщані пляжі, в безпосередній близькості від яких розміщені комфортабельні готелі. *Стару Будву* оточують стіни епохи Відродження - унікальна архітектурна пам'ятка XV ст. У місті регулярно проводяться мистецькі фестивалі та свята.

⁷⁵ *Котор* виник на узбережжі *Бока Которська* - найбільшої і мальовничої затоки цієї частини Середземномор'я, яка вдається вглиб Балканського півострова майже на 30 км. *Херцег Нови* називають середземноморським ботанічним садом. Це місто карнавалів та мистецтва. Недалеко від Херцег Нови розташований невеликий оздоровчий курорт *Ігало* - сучасний центр фізіотерапії та грязелікування, де допомагають хворим на хронічний ревматизм та нервові розлади. Місцеві пляжі мають лікувальний ефект. Їх пісок насичений солями та йодом. Він сприяє оздоровленню суглобів, корисний для жінок.

місті свої послуги пропонують кілька десятків музеїв з унікальними експозиціями, які знайомлять із матеріальною і духовною культурою різних епох. Серед них - *Національний археологічний музей, Національний історичний музей, Новий музей Акрополя, Археологічний музей кераміки* та багато ін.

Мальта. *Республіка Мальта* розташована у центрі Середземного моря в 93 кілометрах на південь від Сицилії та в 288 кілометрах від африканського узбережжя. Країна займає 316 км² Мальтійського архіпелагу, що включає *острови Мальта, Гозо і Каміно*, а також ряд незаселених островів. Населення - близько 400 тис. осіб. Столиця держави - *місто Валлетта*. Середземноморський тип клімату, який є головним туристичним ресурсом країни, дозволяє відпочивати на Мальті цілий рік. З травня до жовтня - найбільш сприятливий час для пляжно-купального відпочинку, а з листопада до квітня - для пізнавального і «сірого» туризму. Береги архіпелагу в основному скелясті і багато туристів засмагають на плоских скелях. Поєднання кришталево чистого Середземного моря і комфортного клімату створюють лікувально-оздоровчий ефект. Культурно-пізнавальний туризм пов'язаний із великою кількістю історичних визначних пам'яток, таємницями Мальтійського ордену, архітектурними пам'ятками і музеями Валлетти, серед яких найбільший інтерес викликають *рицарське подвір'я Оберж-де Кастій, Палаццо Ферерія* (чудовий палац, зведений у стилі італійського класицизму), *Форт Святого Елмо*, у якому розташований *Військовий музей, Національний музей археології*.

Туреччина. *Турецька Республіка*, зі столицею Анкара, розташована у двох частинах світу - в Європі (*Східна Фракія*) та Азії (*Анатолія і півострів Мала Азія*). Туреччина - досить велика за площею і чисельністю населення країна - 779,5 тис. км² і близько 77 млн осіб. Туреччина розділена на європейську та азійську частини стратегічно важливими *протоками Босфор і Дарданелли, а також Мармуровим морем*. Країна у цілому має вигідне геотуристичне положення за рахунок розташування у зоні взаємодії кількох великих культур: еллінської, християнської та ісламської, що створило унікальний культурний світ, близькості до європейського споживчого туристичного ринку, розташування окремих районів у комфортних погодно-кліматичних умовах, ландшафтного різноманіття. Негативною рисою геотуристичного положення Туреччини є розташування її території у зоні підвищеної сейсмічності. Туреччина - переважно гірська країна. На заході її азійської частини знаходиться *Малоазійське нагір'я*, на півдні - *гори Тавр*, на сході - *Вірменське нагір'я*. Континентальний клімат з різкими перепадами зимових та літніх температур характерний для більшої частини території країни. На узбережжі Середземного моря, де розташовані найбільш популярні курорти, температура влітку досягає більше 40 °С. Тому в денні години перебувати на пляжі не рекомендується. Як один із варіантів міжнародної спеціалізації країни виступає туризм. У Туреччині розташована велика кількість екологічно чистих курортів, що поєднують, у більшості випадків, відносно дешевизну та висококласний сервіс. Розвиток туризму в Туреччині, комфортний відпочинок приваблюють сюди туристів з європейських країн, особливо із Німеччини та Росії. Окрім того, турки споконвіку вважаються добрими торговцями, і туристи можуть робити тут вигідні і порівняно дешеві покупки. Це приваблює сюди подорожуючих із багатьох країн. До найбільш відомих курортів належить *Анталія, Аланія, Белек, Кемер, Сіде, Мармарис, Кушадаси* та ін. У готелях на турецьких курортах відпочинок часто поєднується з різноманітними екскурсійними програмами, ярмарками і виставками. *Кемер* розташований на схилах Таруських гір, які близько підступають до моря. Соснові ліси, зручні пляжі, сонце, мережа сучасних готелів і клубів роблять відпочинок комфортним. Неподалік Кемера знаходяться руїни античного *міста Олімп*, заснованого у середині I тис. до н. е. Курортний центр *Фетхіє* розташований біля підніжжя гір, вкритих сосновими та кедровими лісами. Фетхіє знаходиться в зоні сейсмічної активності. У його околицях у 1956 і 1957 роках відбулося два сильних землетруси. Популярним місцем відпочинку є район *Кушадаси* на узбережжі Егейського моря. На його території розташований національний *парк Ділек* - місце гніздування різних видів птахів і життя тварин у природних умовах. Неподалік від міста розташовані відкриті після археологічних розкопок давньогрецькі міста *Ефес і Прієна*. Одна з туристичних принад району - гарячі мінеральні джерела.

Унікальне поєднання природної і культурно-історичної пам'ятки світового рівня пізнавальної цінності перетворили *Памуккале* на одне із найбільш відвідуваних місць країни. Памуккале у перекладі із турецької означає «бавовняна фортеця». У цьому мальовничому місці дія гарячих джерел привела до утворення вапняних відкладень химерної форми і білосніжного кольору. Туристи милуються незвичайним видовищем і купаються у «басейні Клеопатри», вода якого містить мінеральні солі. Неповдалік джерел знаходяться руїни *античного міста Іераполь*, яке виникло у II тис. до н. е. На сьогодні туристи мають можливість бачити добре збережені давньогрецькі будівлі: некрополь, театр, *храм Аполлона, мартирій св. Філіпа. Мармарис* знаходиться на межі Егейського і Середземного морів. Він виріс на місці давнього міста *Фіскос*. Тому тут пам'ятники давньої архітектури поєднуються із ультрасучасними будівлями. Ще одна цінність курорту - ліси, які займають більше половини території Мармарису. Популярний курорт *Аланію*, який виріс на місці античного піратського *Коракесіону*, називають «містом бананів і німців»⁷⁶.

Кіпр. На третьому за площею острові у Середземному морі уживаються дві країни, на території яких живе понад 1 млн кіпріотів: Республіка Кіпр, населена переважно греками-кіпріотами і Турецька Республіка Північного Кіпру, населена переважно турками-кіпріотами. Окрім цього існує буферна зона, підконтрольна ООН і військові бази Великої Британії. Ці геополітичні реалії, незважаючи на відносну стабілізацію політичної ситуації та масовану рекламу, належать до стримуючих чинників розвитку міжнародного туризму. До 1960 р. Кіпр був британською колонією. Тому офіційною мовою на острові є англійська, а серед туристів переважають британці. На даний час економіка країни великою мірою залежить від міжнародного туризму. На Кіпрі сприятливий середземноморський тип клімату і острів відомий, насамперед, як центр пляжно-купального відпочинку. Але це одностороннє уявлення. На Кіпрі знаходяться численні пам'ятки давньогрецької та давньоримської культур, а також християнської історії, багато священних для православних місць, куди приїжджають паломники, у тому числі з України. Найбільшими курортними центрами Південного Кіпру є: *Ларнака, Пафос, Лімасол, Протарас, Айя-Напа*. Останній із них більшою мірою зорієнтований на молодь, інші пропонують чудові умови для сімейного відпочинку. Багато пляжів Південного Кіпру нагороджені Блакитним прапором Євросоюзу за екологічність та якісну інфраструктуру. *Фамагуста і Кіренія* - найбільш відомі курорти Північного Кіпру.

Ізраїль. Держава Ізраїль розташована у південно-західній частині Азії біля східного узбережжя Середземного моря. Площа країни - 22 тис. км², населення - 7,2 млн осіб. Основою економіки Ізраїлю є промисловість, зокрема, ограновування алмазів, субтропічне сільське господарство. Нинішнє геотуристичне положення країни суперечливе і складне. З одного боку, Ізраїль володіє надпотужним ресурсним потенціалом і розташований на узбережжях теплих морів, у зоні взаємодії світових релігій і культур. Із іншого - країна має складні стосунки з арабським світом, які часто переходять у збройне протистояння і належить до держав з високою ймовірністю терористичних актів. Величезне значення для Ізраїлю має міжнародний туризм, який базується на багатих природних, суспільних і подієвих туристичних ресурсах. На основі їх використання розвивається пляжно-купальний, пізнавальний, релігійний та лікувально-оздоровчий туризм. До найбільш відомих туристичних районів і центрів Ізраїлю належать: один із головних світових релігійних осередків світу - *Єрусалим*; узбережжя Середземного і Червоного морів - місця пляжно-купального відпочинку; узбережжя Мертвого моря, де розмістилися знані лікувально-оздоровчі курорти⁷⁷. На узбережжі Середземного моря розташований курортний район *Тель-*

⁷⁶ Так повелося, що у другій половині XX ст. багато аланців працювали в Німеччині. Заробивши грошей, вони поверталися до рідного міста, купували земельні ділянки, де вирощували банани і будували готелі. На відпочинок вони запрошували своїх колишніх роботодавців і колег по роботі. Нині влітку до Аланії приїжджають туристи із різних країн світу. Окрім моря і сонця, вони мають можливість оглянути цікаві пам'ятки природи й архітектури: печеру *Дамлаташ*, відвідування якої корисне хворим на астму, фортецю XII ст. та ін.

⁷⁷ У 1996 р. Єрусалим відзначив своє 3000-річчя. Тридцять століть тому цар Давид переніс сюди столицю свого нового царства. Камені Єрусалима зберігають пам'ять про римське, візантійське, арабське правління, пам'ятають панування хрестоносців і мамелюків. Єрусалим перетворився на найбільший релігійний центр світу, де перетинаються інтереси прихильників трьох світових релігій - іудаїзму, християнства та ісламу. Іудеї приїждять до Священного міста, щоб побути біля Стіни Плачу і звернутися до Бога Яхве. Для християн

Авів-Яффо. На півдні Ізраїль має вихід до Червоного моря. На його узбережжі знаходиться місто-курорт *Ейлат*. Цікаве для туристів і місто *Хайфа*. Тут представлені свідчення сучасної і давніх культур, серед яких найбільш відомою пам'яткою є *Бахійський храм*. Близько мільйона років тому Мертве море було відрізане від океану і перетворилося на озеро без стоку з підвищеною концентрацією солей і мінералів. Його вода містить у 80 разів більше броду, в 35 разів магнію і в 10 разів більше солі, ніж океанічна⁷⁸. На сучасних курортах Мертвого моря, серед яких найбільш відомі *Ейн-Бокен*, *Ейн-Геді*, *Неве-Зохар*, лікують псоріаз, дерматит і інші захворювання шкіри, дихальних шляхів, опорно-рухового апарату, артрит та багато інших недугів. Особливою популярністю серед жінок користуються спеціальні програми омолодження, розроблені на основі використання солей Мертвого моря.

3. Північноєвропейський туристичний район. (*Велика Британія - Гренландія - Данія -*

Рис.3. Туристичні об'єкти Великої Британії

Ірландія - Ісландія - Норвегія - Фінляндія - Швеція). Туристичний район Північна Європа включає країни, які окрім географічної близькості і розташування на півночі Європи мають і ряд інших загальних рис: культурно-історичну спільність, високий рівень економічного розвитку і добробуту, порівняно невелику чисельність населення, за винятком Великої Британії.

Велика Британія. *Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії* вважається батьківщиною сучасного туризму⁷⁹. Займає в Європі крайнє північно-західне острівне положення і має сухопутний кордон лише з однією країною - *Ірландією*. «Туманний Альбїон», як образно звать країну європейці з материка, омивається водами Північної Атлантики і займає загальну площу в 224,8 тис. км².

Єрусалим пов'язаний із земним перебуванням Ісуса Христа і головною святинею - храмом Воскресіння та унікальним явищем - сходженням Священного Благодатного Вогню. Метою паломництва мусульман до Єрусалиму є мечеть Омара (Бейт ас-Сухур) - найстаріша ісламська культова споруда, звідки пророк Мухаммед вознісся на небо, третя за значенням в ісламському світі після аналогічних храмів Мекки та Медини. У місті розташовані представництва майже всіх християнських церков - римо-католицької, російської православної, грецької православної, вірмено-григоріанської, коптської, ефіопської та ін. Проблема «Святого міста» - одна із найбільш болючих в арабо-ізраїльських стосунках. У 1980 р. кнесет Ізраїлю прийняв закон, який проголосив Єрусалим «вічною і неділюмою столицею» країни. У відповідь Організація Звільнення Палестини неодноразово заявляла про намір зробити Східний Єрусалим столицею майбутньої палестинської держави. Такий стан речей заважає нормалізації стосунків між Ізраїлем та всім арабським світом, гальмуючи інтенсифікацію розвитку різних видів туризму в регіоні у тому числі.

⁷⁸ Мертве море знаходиться на 395 м нижче рівня океану, що створює додатковий повітряний «фільтр», який утримує ультрафіолетове випромінювання Сонця. Із давніх-давен використовуються цілющі властивості вод і пелоїдів Мертвого моря. Археологічні розкопки свідчать, що на березі цієї водойми у давні часи діяв прообраз косметичної фабрики, яка вдовольняла забаганки єгипетської царіці Клеопатри. Особливий хімічний склад води та лікувальних грязей сприяє відновленню життєвих сил і омолоджує організм. Високою щільністю пояснюється феноменальна здатність води Мертвого моря утримувати на поверхні тіло людини. Таке перебування у стані «невагомості» - ефективна оздоровча процедура, особливо для людей із хворими суглобами. На березі Мертвого моря легко дихати, оскільки кисню в повітрі на 15 % більше, ніж в інших районах.

⁷⁹ Англієць Томас Кук першим у світі з 1840 р. започаткував туристичну діяльність: організовував екскурсійні поїздки, видавав до кожної подорожі путівники. Приклад Кука надихнув його співвітчизників і до початку 50-х років XIX ст. в Англії існувало вже кілька туристичних фірм і щорічно в поїздках країною брало участь більше 160 тис. англійців. Кук пішов далі: у 1855 р., заснована ним фірма, яка існує і до сьогодні, організувала групову туристичну поїздку до Парижу на світову виставку. Із 1856 р. туристичні поїздки до країн Західної Європи фірма Кука робить регулярними. Цю дату, зазвичай, вважають початком розвитку міжнародного туризму. Сучасна Велика Британія належить до провідних туристичних держав світу. Вона - безперечний лідер серед країн Північної Європи як за міжнародними прибутками, так і за обсягами надходжень від туризму, які у середині першого десятиріччя XXI ст. склали близько € 25 млрд. Із 1990 р. потік туристів до країни постійно зростає і у 2005 р. досяг 30 млн осіб, що складає майже 7 % від загальноєвропейського і майже 4 % від загальносвітового обсягу міжнародних прибутків

Загальна кількість населення Великої Британії становить 61,1 млн. осіб. Велика Британія - країна міст і міського способу життя - рівень урбанізованості складає 90 %. Королівство складається із чотирьох історико-географічних областей: *Англія, Шотландія, Уельс та Північна Ірландія*, кожна з яких має національну і культурну самобутність. Визначальними рисами геотуристичного положення країни є: природна ізоляваність, що сформувала особливе культурне середовище, безпосереднє межування із ємким споживчим туристичним ринком Європи і популярними рекреаційно-туристичними районами літнього і зимового відпочинку, розташування в зоні субкомфортних погодно-кліматичних умов з відносно багатою ландшафтною різноманітністю, потужна культурна спадщина⁸⁰. Понад 10 % території Великої Британії займають природоохоронні території - національні парки і ландшафтні території. Найбільші за розмірами національні парки розташовані в *Шотландії (Нортумберленд, Нордворкмурс, Ворюдир Далес), Уельсі (Ексмур, Дартмур) і Північній Англії (Дервент)*. Велика Британія - країна із давньою історією і багатою культурою, які матеріалізовані у численних пам'ятках архітектури, археології, що стали основою для розвитку сучасного пізнавального туризму. Із них 27 занесені до списку Світової спадщини, створеного під егідою ЮНЕСКО і ще подані заявки на включення 17 об'єктів. Найбільш відомими об'єктами зі згаданого списку є замки і *фортеці короля Едуарда I* у королівстві *Гвінед*, що в *Уельсі, мегалітичні пам'ятки Стоунхедж, Ейвбері* і прилеглі археологічні об'єкти в Південно-Західній Англії, *місто Бат, Вестмінстерський палац у Лондоні, Старе і Нове місто в Единбурзі, Кентерберійський собор, абатство Святого Августина і церква Святого Мартіна в Кентербері* та багато інших (рис. 3).

Велику Британію неможливо уявити без музеїв, які є чи не в кожному поселенні і пропонують багаті та цікаві експозиції. Найбільшими музейними центрами є Лондон, Единбург, Кардіфф та ін. міста (табл. 3). Лондон, в якому налічується близько 240 музеїв, де зібрані найбільш значущі твори мистецтва, старожитності, артефакти практично з усіх країн, належить до переліку найбільших світових музейних осередків.

Таблиця 3.

Музеї Великої Британії

Місто	Музей. Коротка характеристика
Лондон	<i>Британський музей</i> – головний історичний музей країни, один з найбільших у світі; заснований у 1753 р.; був відкритий як зібрання старожитностей з Давнього Єгипту, Давньої Греції, Давнього Риму, Ассирії тощо; нині у його складі 10 підрозділів (доісторичний, грецький, римсько-британський, середньовічний, Ренесансу та ін.); має у своєму складі величезну бібліотеку ⁸¹ ; <i>Галерея Тейт</i> – художній музей, найбільше у світі зібрання англійського мистецтва XIV-XX ст.; відкрита у 1897 р.; <i>Музей мадам Тюссо</i> – музей воскових фігур; перша постійна виставка була відкрита у 1835 р.; <i>Лондонська Національна галерея</i> – музей, де зібрано понад 2 тис. зразків західноєвропейського живопису XIII - поч. XX ст.; заснована у 1824 р.; <i>Музей природознавства</i> – один з найбільших музеїв світу, який включає понад 70 млн експонатів з ботаніки, зоології, мінералогії, палеонтології; заснований у 1881 р.; <i>Національна портретна галерея</i> – один із найстаріших лондонських музеїв, відкритий у 1856 р.; <i>Тауер</i> – фортеця, колишні в'язниця, зоопарк

⁸⁰ Суттєвий вплив на клімат Великої Британії має тепла течія Гольфстрім, яка проходить вздовж її західного узбережжя. Територія країни розташована у зоні помірно-континентального клімату морського типу, який характеризується теплою зимою і нежарким літом. Більшу частину року температура повітря коливається між +10 і +20о С. Опادي розподілені рівномірно протягом всього року з незначним максимумом в осінньо-зимовий період. Головними рисами погоди є нестійкість і яснаота опадів. Дощ і сонце можуть змінювати одне одного протягом лічених хвилин. Країна відома своєю хмарністю і туманами. Відпочинок на південних курортах Великої Британії рекомендується любителям прохолодного дощового літа, для яких засмага на сонці не є головною метою подорожі. На півночі і заході країни переважає гірський рельєф, на півдні і на південному сході - горбистий.

⁸¹ Британський музей щорічно відвідує більше 4 млн відвідувачів. Така популярність пояснюється досить просто: по-перше, у ньому зосереджені унікальні колекції з історії, археології, етнографії, природознавства, живопису, скульптури, нумізматики тощо, які вважаються одними з кращих у світі; по-друге, експозиції постійно оновлюються, тому людям, які вже відвідували Британський музей, завжди буде на що подивитися; по-третє, вхід до музею безкоштовний. Британці лишаються оригіналами у всьому: для того, щоб пацюки та миші не псували унікальні колекції, у штат музею зараховано шість котів. Тому, якщо, прогулюючись залами Британського музею, побачите кога з жовтим бантом на шиї, знайте - перед вами державний службовець при виконанні своїх обов'язків. Велика Британія - країна, яка свято шанує пам'ять видатних земляків. Увага до великих британців настільки велика, що місця, пов'язані з їх життєвим шляхом, стають «метками» для туристів. У прагненні відвідувати такі місця є щось особливе.

	і монетний двір; історичний центр Лондона; музейний комплекс, де зберігаються й експонуються скарби британської корони, середньовічна зброя; <i>Музей Шерлока Холмса</i> ⁸² ;
Бірінгем	<i>Музей Бірінгема і картинна галерея</i> , відкриті у 1885 р.; <i>Музей ювелірного мистецтва</i> ; <i>Якобінський сільський масток</i> – грандіозна споруда, збудована у 1618 р., де експонуються зразки меблів і речі побуту XVII-XVIII ст.;
Ліверпуль	<i>Музей «Бітлз»</i> ⁸³ ; <i>Музей рабства</i> ; <i>Музей Ліверпуля</i> ;
Шеффілд	<i>Оранжеря «Зимовий сад»</i> – одна з найбільших у країні; <i>Галерея живопису «Міленіум Галерея»</i> ; <i>Музей поліції і пожежної служби</i> ; <i>Музей – промислове поселення Ебідейл</i> ; <i>Музей промисловості на острові Келем</i> ;
Манчестер	<i>Урбіс</i> – музей міського життя; <i>Манчестерська художня галерея</i> ; <i>Галерея костюму</i> ;
Единбург ⁸⁴	<i>Національна портретна галерея Шотландії</i> ; <i>Національна галерея Шотландії</i> – одна з найдавніших; функціонує з 1859 р.; зібрана багата колекція європейського живопису і скульптури; <i>Національний військовий музей Шотландії</i> ; <i>Національна галерея сучасного мистецтва Шотландії</i> ; <i>Королівський музей Шотландії</i> ;
Белфаст	<i>Музей Ольстера</i> – музей археології, старожитностей, ірландського мистецтва, природознавства та історії; <i>Музей-готель «Королівський спиртний салон»</i> .
Кардіфф	<i>Національний музей Уельсу</i> – мережа, яка складається з 8 музеїв, серед яких – <i>Національний музей Кардіффа</i> , <i>Національний музей вугілля</i> , <i>Національний музей римського легіонера</i> , <i>Національний музей вовни</i> .

Пам'ять про Вільяма Шекспіра перетворила провінційне англійське містечко *Стратфорд-на-Ейвоні* на туристичний центр світового рівня. Центральні вулиці і площі міста названі на честь шекспірівських героїв. Після недавньої реставрації у будинку, де народився і жив Шекспір, відкрився музей, в якому майже повністю відновлені деталі інтер'єру XVI ст. Однак головною цінністю експозиції вважаються перші видання творів Шекспіра, його рукописи й інші документи. А будинок і місце роботи Чарльза Дарвіна британці хочуть внести до переліку об'єктів світової культурної спадщини.

Британія - країна замків. Вони уособлюють давні традиції, могутність, історію і пов'язані з різними подіями й іменами. Нині британські замки - не лише екскурсійні об'єкти і музеї. Багато з них перетворені теперішніми власниками на комфортабельні готелі, де збережена атмосфера минулих часів і пропонується вишуканий відпочинок: верхова їзда, гольф, фехтування. Замки розташовані у багатьох регіонах країни, але особливо виділяється Шотландія: *Інверлох*, *Единбург*, *Еті*, *Форбс* і багато інших.

Природні об'єкти на Британських островах доповнюють туристичний потенціал країни. Серед найбільш відвідуваних - узбережжя «*Бруківка гігантів*» у Північній Ірландії (графство Антрім), юрське узбережжя *Дорсета і Східного Девону* у Південно-Західній Англії. Незмінний інтерес у туристів викликає *Гринвіч*, де проходить нульовий меридіан - місце зустрічі Сходу і Заходу. Численні озера і гірські ландшафти Північно-Західної Англії перетворили цю територію на «Озерний округ» - популярний туристичний район.

Консерватизм - одна із рис британського менталітету. Він повною мірою присутній і в національній кухні. Це проявляється у приготуванні простих, ситних страв практично без використання соусів і гострих спецій. Приправи використовуються при їх безпосередньому вживанні і подаються до столу в окремому посуді. Дякуючи зусиллям молодих шеф-кухарів, традиційні британські рецепти отримали нове життя і стали більш «європейськими».

Ірландія. Сусідня із Великою Британією *Республіка Ірландія* надзвичайно цікава як осередок міжнародного туризму. Острівна країна площею 70,3 тис. км² з населенням 4,2 млн

⁸² Британці, які давно звикли вважати Шерлока Холмса не вигаданим літературним персонажем, а реально існуючою людиною, відкрили у 1990 р. його музей. Зараз це - одне з найбільш відвідуваних місць Лондона, яке за популярністю поступається лише Тауеру, Вестмінстерському абатству та Британському музею.

⁸³ В потужному портово-промисловому Ліверпулі - нещодавно відкрився музей сера Пола Маккартні. Тепер будинок № 20 на Шортлі-Роуд перетворився на місце паломництва для туристів з багатьох країн. Маккартні жив за цією адресою з 1955 до 1964 року. Саме тут були написані ранні пісні знаменитої ліверпульської четвірки, які залишаються в історії світової культури як «Бітлз».

⁸⁴ Пам'ятник Вальтеру Скотту, що більше нагадує архітектурно-сакральний комплекс, є одним із найбільш відомих в Единбурзі. У центрі своєрідного пантеону знаходиться велична фігура сера Вальтера Скотта і його собаки Маїди, яких оточують маленькі фігурки героїв творів всесвітньовідомого письменника.

осіб вже сама по собі є унікальним природним і культурним явищем і заслуговує на увагу. Це підтверджують понад 5 млн туристів, які щороку відвідують Ірландію. До природних туристичних принад країни належать прибережні ландшафти, які надають широкі можливості для розвитку відпочинку на воді: яхтинг, морське рибалення, літнє купання. Ірландська озерна рівнина - ідеальне місце для любителів піших і велосипедних туристичних походів, рибалок. Ірландія багата на культурно-історичні пам'ятки: середньовічні фортеці, замки, монастирі, собори, а також дольмени - доісторичні кам'яні споруди. Головним культурним осередком Ірландії є столиця - *Дублін*. Традиційним для країни є релігійний туризм. Щороку в липні приблизно 50 тис. людей здійснюють паломництво на *святу гору Кроу*. Ця гора знаходиться на заході країни біля атлантичної затоки *Клу*. На Кроу піднімався свого часу *Святий Патрік - покровитель Ірландії*. Тут він сорок днів і ночей без їжі та води молився за спасіння ірландців та їх навернення до християнства.

Фінляндія. *Фінляндська Республіка* розташована на півночі Європи. Її береги омиває Балтійське море. Значна частина країни - Лапландія - розташована за Полярним колом. Не дивлячись на північне розташування, клімат на більшості території помірно-континентальний завдяки теплій течії Гольфстрім і безлічі внутрішніх водойм. Особливістю природи Фінляндії є полярна ніч. Населення Фінляндії складає 5,2 млн осіб, площа - 338,2 тис. км². На міжнародному ринку туристичних послуг Фінляндія позиціонується як країна пізнавального і зимового лижного туризму, активного літнього відпочинку з використанням природних ресурсів: озер, річок і лісів. На головний туристичний бренд країни перетворився Дід Мороз, якого тут звать Юлуппукі. На зустріч з ним з'їжджаються батьки з дітьми зі всієї Європи. Фінляндія належить до світових лідерів за рівнем екологічних стандартів і безпеки життя. Згідно даних ЮНЕСКО країна займає перше місце у світі за якістю ґрунтових вод. Вона настільки чиста, що водопровідну воду можна пити не фільтруючи і не піддаючи кип'ятінню. Рівень злочинності - один з найнижчих у світі. За природними та історико-культурними особливостями у Фінляндії виділяють кілька туристичних районів: *Південну Фінляндію* із організаційним центром у *Гельсінкі*, *Західну Фінляндію* з центром у *Турку*, *Центральну Фінляндію* з двома великими центрами: *Тампере* і столицею лижного туризму *Лахті*; *Східну Фінляндію* з центром у головному морському порту *Котка*; *Північ Фінляндії* займає *Лапландія* з центром у *Рованіємі*. Одним із найкрасивіших регіонів країни вважається *Центральна Фінляндія* - край озер і лісів. Найбільш відомими культурно-історичними туристичними об'єктами Фінляндії є стара частина міста *Раума*, *фортеця Суоменлінна* у *Гельсінкі*, *церква у місті Петаяйвесі*, *поховальний комплекс бронзової доби Саммаллахденмякі*. Для залучення туристів широко використовуються подієві ресурси: фольклорні, гастрономічні і лижні фестивалі та свята, змагання з рибалення, регати і багато іншого.

Швеція. *Королівство Швеція* займає більшу частину Скандинавського півострова і має вихід до Балтійського та Північного морів. Площа країни - 450,3 км², загальна кількість населення - 9 млн осіб. Столиця країни - Стокгольм - важливий порт на Балтійському морі. Високі соціальні й екологічні стандарти життя, низький рівень злочинності, гостинність роблять відпочинок у Швеції комфортним. Королівство - край незайманих лісів, багатих на рибу озер і порожистих річок та гірських ландшафтів. Помірно-континентальний клімат Швеції - наслідок дії двох чинників: притоку теплих вологих повітряних мас з Атлантики і проникнення холодного повітря з Арктики. Розвиток туристичної індустрії Швеції базується на використанні природних ресурсів, допоміжну роль виконують суспільні і подієві. Швеція пропонує як літній пляжно-купальний відпочинок на узбережжі морів та озер, так і відома лижними курортами. Серед останніх виділяється *Оре*. За високу технічну оснащеність і якість обслуговування цей курорт часто називають «Скандинавськими Альпами». В *Оре* неодноразово проводилися спортивні змагання світового рівня. У південних районах країни ландшафти більш різноманітні. У береговій смузі чергуються піщані і галькові пляжі із виступами відшліфованих льодовиком скель. Тут знаходиться одне із найбільших в Європі озеро *Венерн*, ростуть знамениті букові ліси. *Південна Швеція* пропонує хороші місця для відпочинку в затишних готелях на узбережжі у невеликих шведських містечках, які уособлюють несквапність шведського життя. *Центральна Швеція* - «мекка» для тих, хто

цікавиться народною культурою країни. У Балтійському морі розташовані два великих острови - *Еланд і Готланд*, що входять до складу Швеції. Еланд знаменитий піщаними пляжами. Тут же, на острові, є достовірно відтворене поселення часів вікінгів з усіма атрибутами тієї епохи. Готланд відомий чудово збереженим ганзейським містом *Вісбю*, внесеним до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Головними організаційними туристичними центрами Швеції є *Стокгольм, Гетеборг і Мальме* - міста, які приваблюють численними музеями, пам'ятками архітектури, монументальністю і гармонією з природою. Стокгольм називають «Північною Венецією», Мальме – «містом парків», Гетеборг – «морськими воротами» Швеції. Традиційно король Швеції щороку вручає Нобелівські премії п'яти найбільшим видатним ученим і громадським діячам світу. Ця подія - один із вагомих чинників розвитку міжнародного туризму в країні.

Норвегія. *Королівство Норвегія* площею 323,8 тис. км² і з населенням 4,7 млн осіб - одна з найбільш розвинутих і благополучних країн світу. Більшу її частину займають Скандинавські гори. Помірний океанічний клімат Норвегії, незважаючи на північне положення, обумовлений течією Гольфстрім, що проходить біля берегів країни. Подорожі норвезькими фіордами останнім часом перетворилися в Європі на модний вид туризму. Норвезькі фіорди - глибоководні затоки Атлантичного океану, які глибоко врізаються у суходіл серед стрімких скель і високих гір з льодовиками на вершинах та водоспадами. Фіорди були сформовані льодовиками, які протягом тривалого часу врізалися у тверді скелі. Найкращим місцем для подорожі фіордами вважається *ганзейський Берген* - Норвегія в мініатюрі, столиця королівства тролів і мальовничих ландшафтів. У Бергені туристи можуть відвідати набережну, давню *фортецю Бергенхус* - першу столицю Норвезького королівства, маєток «Пагорб Тролів», стати учасниками фольклорних фестивалів. Не менші враження від споглядання фіордів туристи отримують, приїхавши до *Ставангера*⁸⁵. Популярна туристична дестинація - *Лофотенські острови*, які входять до складу Норвегії і часто називають «Лофотенською стіною». Вони знамениті своїми високими горами, красивими бухтами і дикими прибережними пейзажами.

Столиця Норвегії - *Осло* - розташована на півдні країни. Для туристів вона цікава музеями (*Музей кораблів вікінгів, музей Кон-Тікі, Музей Мунка, Фрам, Національний музей мистецтва, архітектури і дизайну*), парками (*парк скульптур Вігелланда, ботанічний сад*), архітектурою (*фортеця Акерсхус, церква Гамле-Акерс-Кірке, резиденція єпископа, міська ратуша*).

Норвегія - *батьківщина лижного спорту*. Зимові курорти Норвегії почали розвиватися практично одночасно з основними гірськолижними центрами Європи. Цьому сприяло те, що зимовий сезон у країні є найбільш тривалим у Європі. Найбільш відомими норвезькими гірськолижними курортами є *Гейло, Ліллехаммер, Хафьель, Квітфьель, Гаусдал, Гала, Хемседал* та інші.

Данія. *Королівство Данія* займає більшу частину півострова *Ютландія* і групу прилеглих островів. Державі також належать *Фарерські острови і Гренландія*, які мають широку автономію (так, Данія є членом Євросоюзу, але Гренландія прийняла рішення про вихід з нього). Населення країни складає близько 5,5 млн осіб, площа - 43 тис. км². Данія - рівнинна країна. Клімат - помірний, пом'якшений північно-атлантичною течією. Основні визначні пам'ятки зосереджені у столиці королівства - *Копенгагені*. В історичному центрі міста, біля ратуші, стоїть пам'ятник, можливо найбільш відомому данцю, великому казкарю *Гансу Крістіану Андерсену*, а на вході до Копенгагенської гавані - *всесвітньо відома скульптура Русалочки*, героїні казки Андерсена, яка стала символом міста. Серед визначних пам'яток столиці Данії особливо слід відзначити палацові комплекси *Амалієнборг і Росенборг*, де експонується колекція фарфору, дорогоцінностей і прикрас королівської сім'ї. Столиця багата музеями: *Державний музей мистецтв*, де зберігаються полотна Рубенса, Рембрандта, Матісса; *Музей Торвальдсена* з унікальним зібранням скульптур; *Національний музей*, де зібрані свідчення найголовніших історичних подій, що відбувалися у королівстві;

⁸⁵ Місто зберегло неповторний колорит давніх часів: на вузьких вуличках можна знайти безліч кафе, ресторанів, магазинів і музеїв. Спочатку Ставангер розвивався за рахунок риботоргівлі, як і багато міст у Норвегії. Після того, як на шельфі Північного моря були відкриті родовища нафти, тут з'явилися штаб-квартири нафтових компаній.

*Нова гліптовка Карлсберга - художній музей, заснований відомими данськими пивоварами; Музей Ордрунгард із чудовою колекцією імпресіоністів та ряд інших*⁸⁶.

Цікаві в плані туризму й данські острови. *Острів Зеландія* - комерційний центр країни. Разом із тим, тут є прекрасні пляжі, озера, ліси і палаци. *Острів Фюн* називають «садом Данії». На його території розмістилися більше сотні замків, відкритих для відвідувачів. *Фарерські острови* - автономна область Данії, що включає ряд островів на північному сході Атлантичного океану в Норвезькому морі, між Норвегією та Ісландією. Столицею островів є місто *Торсхавн*. До місцевих визначних пам'яток належить *Історичний музей, галерея мистецтв, давній монастир Мункастован, Норуландажюси - Будинок Північних країн* з бібліотекою і конференц-залом, де проводяться «Фарерські вечори для туристів». Окрім культурної програми, фарерці пропонують гостям екскурсії на вівчарські ферми, рибалення у морі. *Гренландія* - найбільший у світі острів. Його площа - понад 2 млн км². Лід товщиною 3-4 км покриває значну частину острова. Столиця Гренландії - місто *Нук*, в якому мешкає близько 15 тис. жителів. Гренландія відома як місце зупинки круїзних лайнерів. Туристи приїждять на острів за екзотикою, позайматися рибалкою, полюванням, покататися на собачих упряжках, мотосанях, взяти участь у лижних прогулянках.

Ісландія. Острівна Ісландія розташована в північній частині Атлантичного океану. Вона мало заселена. На 103 тис. км² живе трохи більше 300 тис. осіб. Незважаючи на приполярне розташування, клімат тут порівняно м'який: на узбережжі середня температура січня змінюється від 0 до +2°C, липня - від +10 до +15°C. Це - наслідок впливу Гольфстріму, який не дозволяє острову перетворитися на арктичну пустелю. Льодовики і вулкани - типові ландшафти Ісландії. Вони доповнюються численними водоспадами і гейзерами, тепла вода яких використовується для обігріву будівель, теплиць, наповнення плавальних басейнів, які є у кожному навчальному закладі. Туризм в Ісландії пов'язаний, насамперед, із спостереженням за життям птахів і китів у природних умовах, із лижним туризмом, із рибаленням, із оглядом природних визначних пам'яток: льодовиків, фіордів, каньйонів, вулканів, гейзерів. Сірчиста вода гейзерів - основа для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Найбільшу зацікавленість у туристів викликають *вулкан Снайфедельсйокудль*, висота якого становить майже 1,5 км, національний парк *Йокульса-арглюфур*, льодовик *Ватнайю-Кудла*, водоспади *Скогафосс і Селья-ландфосс*. Серед туристичних об'єктів столиці країни, міста *Рейк'явіка* виділяється *Музей природи, Національний музей, Національна галерея, церква Халгріма і пам'ятник Лейфу Еріксону* - подарунок США на честь тисячоліття заснування альтингу - найстарішого діючого парламенту світу.

4. Західноєвропейський туристичний район. (Австрія - Бельгія - Ліхтенштейн - Люксембург - Нідерланди - Німеччина - Франція - Швейцарія).

Західна Європа - традиційний туристичний район світового рівня, індустрія туризму якого пропонує високоякісний і різнохарактерний туристичний продукт - від пляжно-купального відпочинку і гірськолижного туризму до паломництва й екологічних турів. Висока матеріальна і духовна культура, яка проявляється у вмінні оптимально організувати життєвий простір, розмаїття природи і «старого каміння», узвичаєна століттями система гостинності, високі гарантії особистої безпеки, політична стабільність, міжособистісна, міжетнічна і міжконфесійна толерантність, можливість вільного перетину державних кордонів перетворили Західну Європу на взірцевий туристичний простір. Безперечне лідерство за багатством туристичних ресурсів, їх різноманітністю і залученням до використання належить *Франції та Німеччині*.

⁸⁶ Особливої уваги туристів заслуговує тематичний парк Леголенд, який пропонує змістовний сімейний відпочинок. Перший тематичний парк Леголенд був збудований у 1968 р. в Данії, у маленькому містечку Біллунд. На сьогодні це - найбільший Леголенд у світі. Його площа - близько 100 тис. м², на його створення пішло понад 46 млн кубиків конструктора ЛЕГО різної величини. Паркова зона данського Леголенду складається з 8 тематичних зон: Світ мініатюр, де зібрані копії найбільш відомих куточків світу; Світ Дупло, розрахований на найменших відвідувачів; Світ яви - місце, де можна створювати власні іграшки; Місто Легоредо - куточок американського Дикого Заходу; Земля піратів, яка спонукає до подорожі і пошуку пригод; Королівство рицарів - середньовічний світ принцес, літаючих драконів і рицарів; Світ пригод, який пропонує різноманітні атракціони; ЛЕГО місто - копія справжнього міста. Протягом року Леголенд у Біллунді відвідує більше 1 млн туристів з багатьох країн Європи і світу. Окрім Данії Леголенди створені у Великій Британії (Віндзор), Німеччині (Гюнцбург) і США (Карлсбад, Каліфорнія)

Франція. *Французька Республіка* - одна із провідних туристичних країн світу. Географічне і геотуристичне положення країни надзвичайно вигідне. Франція займає західну частину континентальної Європи та острів Корсика, володіє надзвичайною природною різноманітністю, багатою культурною спадщиною, давніми традиціями гостинності і знаходиться фактично у центрі одного з найбільших світових туристичних ринків - європейського. Францію із повним на те правом можна називати середземноморською, атлантичною, альпійською та піренейською країною. Країна ділиться на департаменти, метропольські регіони, округи, кантони і комуни. Існує також поділ на 37 історичних провінцій⁸⁷.

Загальна площа країни - 643,4 тис. км², без заморських володінь - 547 тис. км². Франція – «країна з провінцією» - роль столиці в політичному, соціально-економічному, культурному і туристичному житті є надзвичайно великою. Клімат континентальної Франції переважно помірний, що забезпечує м'яку температуру повітря протягом всього року⁸⁸. На початку 2010 року загальна кількість населення Франції становила 64 млн осіб, із них 62,2 млн - мешканці метрополії. Питома вага міського населення складає 77 %. Середня очікувана тривалість життя - одна з найвищих у світі - 81 рік⁸⁹. Природна і культурна різноманітність та привабливість Франції підтверджується незмінним інтересом туристів - країна утримує європейське і світове лідерство за обсягом міжнародних прибуттів до країни⁹⁰. Туристам пропонуються різноманітні види активного відпочинку, які ґрунтуються на використанні якісних і різноманітних туристичних ресурсів, традицій, культурних цінностей і соціальних пріоритетів. Найбільш популярним є пляжно-купальний відпочинок на Середземномор'ї й Атлантичному узбережжі та гірський туризм в Альпах і Піренеях. Традиційним для країни є оздоровчо-лікувальний туризм із використанням мінеральних вод і клімато-терапевтичних властивостей гірських і приморських ландшафтів⁹¹.

⁸⁷ Окрім того, країна володіє чотирма заморськими департаментами (*Гваделупа, Французька Гвіана, острови Реюньон і Мартініка*), які за статусом прирівняні до регіонів і чотирма заморськими територіями з особливим статусом (*острови Уолліс і Футуна, Нова Каледонія, Французька Полінезія і Французькі південно-антарктичні території*). До складу Франції входять ще дві залежні території - *острови Майотта та Сен-П'єр і Мікелон*. Наявність заморських територій, розташованих поблизу різних споживчих ринків - один із сприятливих чинників розвитку туристичної індустрії Франції і специфічна риса геотуристичного положення країни.

⁸⁸ Територія країни ділиться на чотири кліматичні зони: - м'який і вологий океанічний клімат із прохолодним літом західніше лінії Байонна - Лілль; - гірський клімат із суворою зимою і жарким літом в Ельзасі, Лотарингії, вздовж долини Рони і в гірських масивах (Альпи, Піреней, Центральний масив); - помірно-континентальний клімат на півночі, в паризькому і центральному регіоні, де прохолодна зима і тепле літо; - південь країни належить до середземноморської кліматичної зони з теплою зимою і спекотним літом. Погода на території материкової Франції досить передбачувана - у ній не відбувається різких змін, практично відсутня надмірна спека чи надто низькі температури. Літню погоду посушлива, але цей ефект пом'якшують західні вітри, які приносять відчуття свіжості. Зимою погода відносно тепла, сніг іде не часто. Пляжно-купальний сезон на популярних приморських курортах північно-західного узбережжя Франції триває з червня до вересня, середземноморського узбережжя із травня до листопада. Погодно-кліматичні характеристики заморських володінь дещо інші. Французька Гвіана: клімат тропічний, вологий із невеликими сезонними температурними коливаннями; Острови Гваделупа і Мартініка: клімат субтропічний помірний із перемінно-високою вологістю; дощовий сезон із червня до жовтня; можливі руйнівні циклони (урагани); Реюньон: клімат тропічний із помірним температурним режимом під час сухого сезону з травня до листопада і спекотним дощовим періодом із листопада до квітня. Рельєф материкової Франції переважно рівнинний із м'якою горбистою місцевістю на півночі і заході. У центрі і на сході - середньовисотні гори. На південному заході знаходяться Піреней, на південному сході - Альпи із найвищою вершиною Франції та Західної Європи - г. Монблан висотою 4 807 м. У рельєфі Французької Гвіани домінують прибережні рівнини, які переходять у горбисту місцевість і невисокі гори. Більшість островів у складі Гваделупи мають вулканічне походження і складний пересічений рельєф. Мартініка - гористий острів із порізаною береговою лінією. На Реюньоні також переважають гірські ландшафти, а вздовж океанічного узбережжя тягнеться родюча низовина. Клімат і рельєф Франції сприяють розвитку різноманітних видів туризму. Тепле морське узбережжя та гірські ландшафти - природна основа, на якій сформувалася туристична індустрія країни.

⁸⁹ «Різнманітна» – ключове слово для характеристики Франції туристичної і підтвердженням цьому є розмаїття природних і культурних ландшафтів, традицій і діалектів, багатство культурної спадщини - 40 тис. культурних пам'яток (із них більше 30 об'єктів занесені до Світової спадщини ЮНЕСКО), у тому числі - 10 тис. замків, абатств і садиб, 6 тис. музеїв, де зберігаються найкращі твори мистецтва, історичні пам'ятники видатним діячам Франції, які охороняють традиції і спокій минувшини, пізнавальні маршрути і тематичні парки, де використовуються сучасні мультимедійні системи.

⁹⁰ Загальна кількість візитерів, досягнувши рекордного значення у 2000 р., протягом останніх років лишається практично незмінною на рівні 75-77 млн, що складає 17 % від загальноєвропейського і майже 10 % від загальносвітового обсягу міжнародних прибуттів. Обслуговування туристів принесло країні у 2005 році € 35млрд. Це - другий показник у Європі і третій у світі. На першому місці в Європі - Іспанія, яка за надання послуг туристам отримала € 38,5млрд, на першому місці у світі - США, які заробили на туризмі майже стільки ж, скільки Франція та Іспанія разом узяті.

⁹¹ Велику кількість поціновувачів знаходить пізнавальний туризм на основі культурної спадщини та природних національних парків. Незмінним успіхом користується гастрономічний туризм, який зародився у Франції і розвивається сьогодні, зберігаючи і використовуючи традиції виноробства та національної кухні. Не останнє місце у системі туристичних цінностей займають походи магазинами у країні, яка давно здобула й утримує звання «законодавця моди», при цьому більшість магазинів Франції працюють за системою такс-фрі, що дозволяє шоп-туристу заощаджувати досить значні суми. Франція однією з перших почала розвивати сільський туризм і європейські туристи із здивуванням зрозуміли, що спокій французьких виноградників є найкращим відпочинком. На іншому полюсі - розважальний туризм, який опирається на технології і пропонує феєричні шоу, яскраве життя, повне азарту і пригод. Французька туристична індустрія сповна враховує потреби й інших категорій споживачів: туризм «третього» віку і «сірий» туризм спрямовані на адаптацію літніх людей і

Територія всієї країни, кожен округ і кантон вміло розрекламовані й освоєні туристами. Та найбільш популярними туристичними центрами стали Париж, «візитівками» якого є *Нотр-Дам-де-Парі, Ейфелева вежа, Лувр, Монмартр, Єлисейські поля, центр мистецтв Жоржа Помпиду, «Блошиний ринок» в Сент-Уені*, які очолюють «топ-20» найбільш

Рис.4. Туристичні центри Франції

відвідуваних туристичних об'єктів Франції, а також *Версаль, Реймс, замки у долині Луари, тематичний парк ЄвроДіснейленд, національний парк Сен-Клу*, які щороку відвідують мільйони туристів. *Лазурний берег (Французька Рив'єра)* на південному сході Франції на кордоні з Італією відомий престижними курортами: *Канни, Грасс, Ніцца, Вільфранш, Больє, Менгоні, Антіб* (рис. 4). *Французька Рив'єра* - місце проведення фестивалів і карнавалів⁹². *Аквітанія та Південні Піренеї* (південний захід

Франції) із центром виноградарства в місті Бордо відомі поєднанням соснових лісів і пляжів з дрібним піском, які закінчуються на півдні престижним аристократичним курортом *Біарріц*. На території *Бретані і Нормандії* (захід Франції) вражають уяву круті океанічні береги з рожевими та бузковими скелями і піщаними пляжами⁹³. *Бургундія і Шампань-Ардени* - регіон, який історично зарекомендував себе як центр французького виноробства. Землі на *Луарі і Пуату-Шаранта* відомі м'якістю клімату, прекрасними краєвидами річкових долин і округлих пагорбів уздовж Луари і традиційною кухнею (паштети, дари моря, жаб'ячі лапки). Пуату-Шаранта вважається батьківщиною коньяку і багата великою кількістю пам'яток римської епохи. *Лотарингія* на північному-заході Франції межує із Німеччиною. Центри цього старопромислового району - *Мец і Нансі*, наразі мають перш за все туристичну привабливість. Їх архітектурні пам'ятки внесено до списку Світової спадщини, створеного під егідою ЮНЕСКО. Землі *Провансу, Корсики і Лангедоку* на південному сході Франції повні свідчень багатого культурного минулого: римські арени і терми, триумфальні арки, акведуки. Центр цього району - найбільший порт Франції - *Марсель*. Знаними туристичними центрами є також *Перпеньян і Монпельє*. Розташований на узбережжі Середземного моря регіон *Лангедок-Руссільйон* простягається від кордону з Іспанією до дельти Рони. Дикі пляжі чергуються з дикими лагунами, які стали притулком для пташиних колоній, у тому числі для рожевих фламінго. *Острів Корсика*, де народився Наполеон, відомий надзвичайною мальовничістю, пляжами і цитрусовими садами. *Район Рона-Альпи, Овернь, Лімузен* в центрі Франції - осередки зимового відпочинку, перш за все гірськолижного (Альбервіль,

туристів із обмеженими можливостями до світу відпочинку і подорожей. Своїх споживачів знаходить освітній і спортивний любительський туризм. Масовими і звичними є паломництво, участь у фестивалях, конференціях та багато інших видів «лінійної» рекреації чи активного пізнання культурного і природного середовища Франції.

⁹² Лазурний берег володіє всім необхідним для організації повноцінного відпочинку: розвинена мережа автострад, автомобільних і залізних доріг пов'язує його із усіма найбільшими містами Франції та Європи; міжнародний аеропорт у Ніцці обслуговує до 7 млн пасажирів на рік; готельне господарство складається в основному із готелів класу люкс.

⁹³ Нормандія - батьківщина імпресіонізму та великих письменників - Клода Моне, Гі де Мопассана та ін. Це земля, на якій збереглося безліч фортець, замків, абатств. Тут знаходиться багато пам'яток романської та готичної архітектури. У всьому світі відомі *абатство Сан-Мішель*, засноване в VII ст., розташоване на острові, а також собор в місті Руані, мальовничий Онфлер - місто художників і поетів, середньовічне місто *Сен-Мало*. До природних явищ Бретані, які викликають незмінну цікавість туристів належать потужні припливи і відливи. Їх називають «диханням» Атлантичної Європи. Кожні шість годин морський пейзаж, а разом з ним і берегова зона змінюється до невпізнаності.

Гренобль). Місто *Страсбург* у регіоні *Ельзас* часто називають столицею Європи, тому що тут засідає парламент ЄС.

У міжнародному туристичному поділі праці Франція спеціалізується на гірськолижному туризмі⁹⁴. Незмінне захоплення у відвідувачів Франції викликають шедеври світової культурної спадщини у багатьох містах країни: пам'ятки епохи римлян в *Арлі та Пон-дю-Гарі*, *палац і парк у Фонтенбло*, *фортифікаційні споруди у Каркасоні і Безансоні*, *історичні центри Ліону, Авіньйону, Страсбургу* й інших центрів. Туристичні центри і регіони Франції настільки популярні, що стали класичним уособленням певних напрямків і видів відпочинку⁹⁵.

Сектор розміщення у Франції представлений численними готелями, об'єднаними у мережі, більшість з яких - інтернаціональні⁹⁶. Сектор розваг туристичної індустрії Франції пропонує якісний відпочинок, що базується на потужній матеріально-технічній базі і високих технологіях. Провідним компонентом сектору розваг є *тематичні парки*⁹⁷. На окрему увагу заслуговують музеї Франції, які є практично в кожній комуні і пропонують увазі відвідувачів цікаві й унікальні колекції. Але найбільшим музейним центром не лише країни, а і світу є Париж. Один лише перелік музеїв і художніх галерей, яких у столиці Франції налічується більше 350, викличе непереборне бажання відвідати країну та її столицю (табл.4).

Таблиця 4.

Музеї Франції

Місто	Музей. Коротка характеристика
Париж	<i>Лувр</i> . Веде свою історію із XIII ст. Музей – із 1793 року. За кількістю експонатів, їх якістю і різноманіттям займає перше місце в світі. Каталоги музею нараховують близько 400 тис. експонатів, розділених на кілька історико-географічних напрямків: Давній Єгипет, Антична Греція, Римська Імперія, Давній Схід, Середні віки, Новий час, які, у свою чергу, діляться на живопис, скульптуру, прикладне мистецтво тощо. Лувр значно збагатив свою колекцію за часів Наполеона I, який вимагав від підкорених народів своєрідну данину у вигляді творів мистецтва;

⁹⁴ Країна є лідером за кількістю гірськолижних курортів - їх понад 400. Саме у французьких Альпах можливі найбільш високогірні катання в Європі - до 3 900 м. Тут, у Шамоні, знаходиться найбільший за протяжністю лижний схил у світі довжиною 22 км. Шамоні вважається найстарішим (1893 р.) і найбільш відомим гірськолижним курортом французьких Альп. Користуються популярністю й інші гірськолижні курорти Франції: *Межев*, *Морзін*, *Куршевель*, *Мерibel* та ін. Французькі Альпи – найбільша у світі область для гірськолижного відпочинку, це справжня держава в державі, де прокладено більше 4 000 гірськолижних трас і працює більше 2 500 підйомників. На більшості гірськолижних центрів у Франції підйомники з'єднані у єдину мережу, яка об'єднує від 100 до 200 підйомників, що дозволяє спускатися різноманітними трасами та використовувати всю систему підйомників центру або кількох туристичних центрів, не звертаючись за допомогою до інших видів транспорту. "Три долини" – чи не найбільш привабливий гірськолижний район Французьких Альп, який об'єднує 5 гірськолижних центрів: Куршевель, Мерibel, Валь Торанс, Ле Менюїр і Ла Танья. Район має величезну мережу підготованих гірськолижних трас різних ступенів складності – 120 км широких і плавних «бульварів» для початківців, 210 км трас середньої складності, 180 км технічно цікавих трас для хороших лижників, і 90 км трас підвищеної складності, яка включає найбільш складну в Європі трасу «*Vouquetin*».

⁹⁵ Французька Рив'єра або Блакитний берег дала назву всім подібним місцевостям в інших країнах і частинах світу, де поєднується тепле море і зручний пляж. Ніцца - місто королів, яке вважається світовим центром фешенебельних готелів і престижного пляжно-купального відпочинку, Гренобль - визнаний центр гірськолижного відпочинку, Лурд - один із найбільш відомих у Європі центрів релігійного туризму з унікальним комплексом підземних церков. Канни давно стали європейською «столицею» кіно, а Грас – «столицею» французьких ароматів. Назви провінції Шампань і міст Коньяк та Бордо говорять самі за себе і лише одним дим притягують сотні тисяч туристів.

⁹⁶ Серед зручних готельних мереж із практично повсюдним розміщенням території країни і високою якістю обслуговування виділяються: «Формула 1», «Новотель», «Ібіс», «Мотель 6», «Студіо 6», «В+В Готель», «Меркурі».

⁹⁷ Технологія їх створення і використання базується як на національних традиціях, так і на міжнародних підходах. Найбільш популярним тематичним парком Франції став *ЄвроДіснейленд* - 12,5-13 млн туристів щороку відвідують його численні атракціони. Парк розташований за 32 км від Парижу. Він - точна копія американського Діснейленду і був відкритий у 1992 р. Парк займає площу близько 2 тис. га. ЄвроДіснейленд - величезний туристичний комплекс, який складається із парку розваг, парку студії Уолта Діснея, семи готелів, розважального центру, полів для гольфу, тенісних кортів, дитячої футбольної школи, численних магазинів, ресторанів, барів і дискотек. На околицях Парижу діє літній парк атракціонів «Астерікс», де можна здійснити захоплюючу подорож у часі від Давньої Галлії до наших днів, поєднавши пізнання історії з відпочинком і розвагами. На вуличках давнього галльського села, де панує сміх, виступають клоуни, факіри, акробати, гостей обов'язково зустрінуть герої популярного мультиплікаційного серіалу і кількох художніх фільмів, галли Астерікс і Обелікс та познайомлять із побутом своїх односельців. Антична Греція вразить «Громом Зевса» - «американськими гірками», де швидкість досягає 80 км/год. і «Театром Посейдона», в якому головні ролі виконують дельфіни і морські котики. Римська Імперія запропонує «Каруселі Цезаря» й обід у римській таверні. На площі середньовічного Парижа демонструватимуть свої вміння трубадури, архітектори, складуви, ковалі, гончарі, різьбярі. У XVII ст. неодмінно відбудеться зустріч із Д'Артаньяном і його друзями-мушкетерами. Нова епоха - Франція XIX ст. запросить до світу Дега, Мопассана, Оффенбаха. Парк Пюю дю Фу в Західній Луарі знайомить із історією Франції. На величезній площі збудовані поселення, де живуть і працюють люди як у минулі часи, розбиті розарії епохи Ренесансу, унікальні сади і парки. Тут влаштовуються спектаклі, що ілюструють історію країни від давньої Галлії: перегони на колісницях, римські паради, бої гладіаторів. Водний театр милує погляд балетом із тисяч кольорових струменів води, керованих комп'ютером. Але найбільш грандіозним видовищем, в якому приймають участь майже 3 тис. акторів, є «Кіносценія» - спектакль про історію французької сім'ї протягом 700 років. Це видовище, події якого розгортаються на «сцені» площею 18 га, відоме усій Європі. Із часу прем'єри виставу побачило 6 млн глядачів.

	<i>Музей д'Орсе</i> . Розташований у приміщенні колишнього залізничного вокзалу, збудованого до Всесвітньої виставки у 1900 році. Основа експозиції – твори мистецтва, створені за період 1848-1914 роки; <i>Музей Родена</i> . Розташований у будинку, де жив скульптор. Роден отримав будинок від держави в обмін на свої твори. Експозиція нараховує більше 500 робіт; <i>Центр Помпіду (Бобурж)</i> . Музейно-виставковий комплекс площею 100 тис м ² , відкритий у 1977 році. Експонується більше 4 тис. творів мистецтва: картини, графіка, скульптура, меблі. Постійна експозиція займає два поверхи, один із яких присвячено роботам, створеним між 1905 і 1960 роками, інший містить сучасні твори. На інших поверхах – тимчасові виставки, бібліотека, кінотеатр, театральна студія, дитячий центр, заклади харчування; <i>Музей Оранжевої</i> . Величезна колекція творів імпресіоністів і сучасних художників; <i>Центр Ла Віллет</i> . У центрі демонструються великі науково-технічні досягнення нашого часу. До послуг відвідувачів – медiateка, планетарій, дитячий центр; <i>Музей музики</i> ; <i>Музей декоративного мистецтва</i> ; <i>Музей східного мистецтва</i> ; <i>Музей реклами</i> ; <i>Музей сучасного мистецтва Парижа</i> ; <i>Музей куріння в Парижі</i> ; <i>Музей Коньяк-Же</i> ; <i>Музей швидкої допомоги</i> ; <i>Музей моди і текстилю</i> ; <i>Музей Делакруа</i> ; <i>Музей армії</i> ; <i>Музей Пікассо</i> ; <i>Музей Клюні</i> ; <i>Музей мистецтва країн Африки й Океанії</i> ; <i>Музей Моро</i> ; <i>Музей Далі</i> ; <i>Музей Жакмар-Андре</i> ;
Реймс	<i>Музей Сен-Ремі</i> . Розміщений у будівлі колишнього бенедиктинського монастиря і відомий колекцією зброї, килимів та археологічних артефактів; <i>Музей мистецтв</i> . Основа експозиції – колекція полотен майстрів XV-XVI ст., роботи імпресіоністів і сучасних художників;
Версаль	<i>Версальський палац і Тріанон</i> . Резиденція французьких королів;
Ніцца	<i>Музей східного мистецтва</i> , який складається з часткових галерей, присвячених окремим країнам: Індії, Китаю, Камбоджі та Японії; <i>Музей Маттіса</i> розміщений у віллі XVII ст. Основою музейної колекції є роботи, подаровані Маттісом місту у 1953 р.; <i>Музей Шагала</i> відкритий у 1972 р. Основа його експозиції – авторські полотна, малюнки, мозаїки, скульптура;
Біаріцц	<i>Музей моря</i> ; <i>Музей шоколаду</i> ; <i>Музей східного мистецтва</i> ;
Кольмар	<i>Музей Унтерлінден</i> . Розташований у колишньому домініканському монастирі XII ст. Основа колекції – твори сакрального мистецтва від Середніх віків до епохи Відродження;
Домремі	<i>Будинок Жанни Д'Арк</i> ;
Руан	<i>Морський, річковий і портовий музей Руану</i> ;
Нансі	<i>Музей-акваріум</i> ;
Тулуза	<i>Музей Бембер</i> . Основа колекції – зібрання полотен майстрів епохи Відродження і школи французького модернізму; <i>Музей старої Тулузи</i> , <i>Музей графічного мистецтва</i> , <i>Музей живопису і скульптури</i> , <i>Музей сучасного мистецтва</i> ;
Комп'єнь	<i>Комп'єньський палац</i> . На території парково-палацового комплексу діє Музей Другої імперії та Музей засобів пересування;
Шенонсо	<i>Замок Шенонсо (Замок Дам)</i> . Один із найбільш відвідуваних замків Франції, який входить до так званих замків Луари. Замок перебуває у приватній власності, відкритий для відвідування, включений до переліку об'єктів світової культурної спадщини під егідою ЮНЕСКО;
Фонтевро-л'Абеї	<i>Абатство Фонтевро</i> . Місце поховання Генріха II Плантагенета і Ричарда Левове Серце.

Франція має давні традиції розвитку лікувально-оздоровчого туризму⁹⁸. (табл.5). Франція - визнаний центр виноробства та гастрономії, що перетворило національну кухню на туристичну принаду⁹⁹. Практично всі департаменти країни мають специфіку у виробництві вин і різного роду делікатесів. Тому популярні гастрономічні тури, один із яких отримав

⁹⁸ Природною основою для його розвитку є багаті бальнеологічні ресурси й унікальний мікроклімат лісових масивів, гірських районів і морських узбереж. Частина курортних центрів розвивається із XVII-XVIII століть, а лікувальні властивості мінеральних вод, морського повітря і води використовуються з античних часів. Найбільш відомими курортами Франції є *Віші*, *Ніцца*, *Біаріцц* та багато інших у різних районах країни

⁹⁹ Серед гурманів всього світу французька кухня вважається найбільш вишуканою. Традиційними першими стравами є прозорі бульйони або супи-пюре з цибулею і картоплею, цибульний суп, заправлений сиром, рибний суп «буйабес», для приготування якого потрібна лише свіжо вилловлена риба. Серед різноманіття других страв найбільш «французькими» вважаються тушковане м'ясо з овочами - пот-о-фе і тріска по-селянськи з червоним і жовтим перцем та кабачком під маринадом. Невід'ємна частина французької кухні - салати із овочів. У всіх ресторанах пропонуються омлети і сирні суфле з різним начинням - гриби, шинка, зелень, а також кіш-лорен - пиріг із сиром і шинкою. «Екзотичними» для туристів і повсякденними для французів є виноградні слимаки із зеленню і прянощами, устриці белон, маренн, аркашон. Перед десертом неодмінно подається сир, адже у Франції виробляють близько 500 його сортів. На десерт - французький яблучний пиріг і морозиво. Французьку кухню вирізняє неймовірна багатоманітність соусів і, звичайно ж, вино. Червоне вино виробляють на околицях Бордо, в Бургундії, Лангедоці, біле - в Провансі, у долині Рони і Луари. Вино не лише п'ють, а і додають до страв у процесі приготування. Із неалкогольних напоїв найбільшою популярністю користується кава.

назву «Винні дороги Франції». Вони часто поєднуються з аграрним туризмом, який завойовує все більшу популярність у Європі.

Таблиця 5.

Курорти Франції

Курорт	Основні характеристики
Віші	Один із престижних світових бальнеотерапевтичних курортів із високо розвинутою курортною медициною, комфортабельними готелями, сектором розваг; розвивається з XVII ст.; природна основа розвитку – гідрокарбонатно-натрієві мінеральні і термальні води; спеціалізація: захворювання системи травлення (гастрит, гепатит, виразка шлунку, коліти), порушення обміну речовин (захворювання підшлункової залози, подагра), захворювання опорно-рухового апарату (артроз, ускладнення після травм, остеопороз), лікування хронічної втоми і стресів;
Ла Боль	Морський курорт у Бретані; природна основа розвитку – унікальний мікроклімат, який формується завдяки поєднанню морського повітря, насиченого іонами солей, випарів із соляних озер і лісового повітря, насиченого фітонцидами; спеціалізація: функціональний розлад нервової системи, захворювання опорно-рухового апарату, порушення обміну речовин; для оздоровлення і лікування застосовується таласотерапія;
Порт Круесті	Кліматичний приморський курорт; спеціалізація: функціональний розлад нервової системи, захворювання опорно-рухового апарату, порушення обміну речовин, відновлення після родів; природна основа розвитку – унікальний мікроклімат; для оздоровлення і лікування застосовується таласотерапія, дієтотерапія, водна гімнастика;
Евіан-ле-Бен	Бальнеотерапевтичний кліматичний низькогірний курорт на березі Женевського озера; природна основа розвитку: слабо мінералізовані гідрокарбонатно-натрієві лужні води і м'який клімат; спеціалізація: захворювання нирок і сечовивідних шляхів, захворювання серцево-судинної системи, порушення обміну речовин, захворювання органів травлення;
Екс-ле-Бен	Бальнеотерапевтичний кліматичний передгірський курорт на березі озера Бурже; природна основа розвитку: термальні гідрокарбонатно-кальцієві і натрієво-магнієві мінеральні води, особливий мікроклімат; спеціалізація: ЛОР-захворювання, хронічні захворювання ротової порожнини, захворювання органів дихання, функціональний розлад нервової системи, захворювання опорно-рухового апарату;
Біаріцц	Бальнеологічний приморський кліматичний курорт на узбережжі Біскайської затоки; природна основа розвитку – морський мікроклімат і хлоридно-натрієва мінеральна вода; спеціалізація: загальне оздоровлення організму, функціональний розлад нервової системи; особливо рекомендується людям з надлишковою вагою;
Портіччо	Кліматичний приморський курорт на Корсиці;
Ніцца	Один із найбільш відомих і популярних приморських курортів на Середземноморському узбережжі;
Шамоні	Гірськолижний курорт із 200-літньою історією, розташований біля підніжжя Монблану;
Сен-Тропе	Кліматичний приморський курорт на Середземноморському узбережжі;
Антіб	Кліматичний приморський курорт на Середземноморському узбережжі;
Довіль	Кліматичний приморський курорт на узбережжі Ла-Маншу; природна основа розвитку – морський мікроклімат, спеціалізація: захворювання нервової системи;
Кіберон	Кліматичний приморський курорт на узбережжі Бретані; природна основа розвитку – морський мікроклімат, спеціалізація: захворювання нервової системи, опорно-рухового апарату, порушення обміну речовин;
Роскоф	Кліматичний приморський курорт на узбережжі Бретані; природна основа розвитку – морський мікроклімат, спеціалізація: захворювання опорно-рухового апарату;
Енген-ле-Бен	Бальнеотерапевтичний рівнинний курорт; природна основа розвитку – хлориді сульфатно-кальцієві мінеральні води, лісовий мікроклімат; спеціалізація: захворювання органів дихання, опорно-рухового апарату, запалення ротової порожнини.

Німеччина. Об'єднання у 1990 р. двох німецьких держав, які існували із 1949 року, стало початком закінчення «холодної» війни і привело до появи політично повноцінного європейського економічного лідера. Із того часу країна доклала значних фінансових і матеріальних зусиль аби вирівняти рівні економічних та соціальних стандартів між Західною і Східною Німеччиною. Об'єднання Німеччини надало додаткового імпульсу для розвитку як внутрішнього, так і зовнішнього туризму. *Федеративна Республіка Німеччина* розташована в

центрі Європи і має вихід до Північного і Балтійського морів. Геотуристичне положення країни досить вигідне за рахунок центрального розміщення у межах Європи і близького розташування до головних районів зимового гірськолижного відпочинку й узбережжя теплого Середземного моря¹⁰⁰. Загальна площа країни - 357 тис. км². До складу ФРН входять 16 федеративних земель, у тому числі три міста (*Бремен, Гамбург і Берлін*), які мають статус федеративної землі. Загальна чисельність населення Німеччини становить 82,3 млн осіб, із них у містах мешкає 74 %. Німці - подорожуюча нація. У середньому за рік громадяни країни здійснюють близько 80 млн закордонних туристичних поїздок. Поступово зростає популярність Німеччини і як країни-дестинації - європейці, американці, японці «відкривають» нову об'єднану Німеччину, її природні дива і багату культурну спадщину. У середині першого десятиріччя 2000-их років кількість міжнародних прибуттів до країни досягла 22 млн, що привело до «вливання» у національну фінансову систему € 23,5 млрд¹⁰¹. Німеччина здавна має розвинуте санаторно-курортне господарство¹⁰². *Баден-Баден, Вісбаден, Бад Кіссінген, Бад-Хомбург, Бад Ельстер* - одні з перших і найбільш відомих нині курортних центрів країни, де туристи отримують послуги високої якості та різної функціональної спрямованості (табл.6).

Таблиця 6.

Курорти Німеччини

Курорт	Основні характеристики
Баден-Баден	«Літня столиця Європи» – один із найбільш популярних бальнеотерапевтичних курортів світового рівня з високо розвинутою курортною медициною, комфортабельними готелями, сектором розваг, особливо відомим є казино; у сучасному вигляді розвивається з XVI ст.; природна основа розвитку – хлоридно-натрієві мінеральні, радонові і термальні води, м'який клімат; спеціалізація: захворювання системи травлення, верхніх дихальних шляхів, опорно-рухового апарату, порушення обміну речовин, ревматичні та гінекологічні захворювання, лікування хронічної втоми і стресів, захворювання нервової системи, лікування посттравматичних і постопераційних синдромів;
Бад-Рейхенхальм	Гірський кліматичний курорт у Баварії; природна основа розвитку – унікальний мікроклімат і природні соляні джерела; спеціалізація: дерматологічні захворювання, профілактика і лікування ревматичних захворювань, захворювання опорно-рухового апарату, верхніх дихальних шляхів, гінекологічні захворювання;
Вісбаден	Бальнеологічний курорт; природна основа розвитку – термальні води; спеціалізація: захворювання опорно-рухового апарату, алергічні реакції, хронічні запалення, хронічні

100 Основними елементами рельєфу країни є Північно-Німецька низовина на півночі, середньовисокі гори в центрі і Баварське плоскогір'я та Альпи на півдні. Природа подбала про ландшафтне різноманіття для Німеччини. На її території можна зустріти пейзажі на будь-який смак - від морських піщаних пляжів до гірських вершин і долин, що сприяє розвитку різних видів туризму. Головна річка країни - Рейн. Серед інших - Дунай на півдні й Одер на сході. Німеччина багата озерами. Найбільшим є Боденське, частково розташоване на території Австрії та Швейцарії. Чиста вода і м'який клімат приваблює на береги озера велику кількість туристів. Клімат країни - помірний, морський і перехідний від морського до континентального. Пануюче західне перенесення повітряних мас із циклональною циркуляцією приносить тепло і вологу з Атлантичного океану. У гірських районах характерна висотна кліматична поясність. Пересічна температура січня на рівнинах заходу і сходу коливається від -1° до +3о С (рис. 2. 13), на північному сході - від -1 до -2° С, на Баварському плоскогір'ї - від -2 до -4° С, у верхніх частинах Середньонімецьких гір температура складає -4° С, в Альпах - -5° С і нижче. Середня температура липня на півночі та північному заході - +16-17° С, у долинах Рейну, його приток і Дунаю - +18-20°С, у верхніх частинах Середньонімецьких гір і Альп - +14° С і нижче. Річна кількість опадів на рівнинах складає у середньому 600-700 мм, в окремих міжгірних улоговинах менше 500 мм, у горах - до 1 600-1 800 мм (у Гарці і Шварцвальді), місцями понад 2 000 мм у рік (в Альпах). Максимум опадів на північному заході випадає восени, мінімум - навесні, південніше виражені літній максимум і зимовий мінімум опадів. Сніжний покрив на рівнинах мінливий, тримається близько 2 тижнів, у Середньонімецьких горах - місцями 4-5 місяців, в Альпах на висоті від 1 100 м і вище - 6 місяців, на вершинах є сніжники, що дозволяє розвивати гірськолижний туризм.

101 У питаннях розвитку внутрішнього туризму Німеччина донедавна орієнтувалася на соціальні програми. На місцевих курортах, здебільшого, відпочивали самі німці за рахунок оплачених підприємствами турів. Протягом останніх років ситуація кардинально змінилася і більшість підприємств відмовилася від подібної практики. Внутрішній туризм значно скоротився і постала проблема залучення закордонного споживача, який значно вибагливіший до комфорту. А це вимагає нових готелів і надання послуг відповідного рівня. Готельний бізнес, як національний, так і міжнародний, оперативно відреагував на даний виклик. До існуючих 11 200 готелів, у Німеччині до 2012 року заплановане відкриття 410 нових на 66 тис. номерів. Більшість із них - новобудови, частина - реконструйовані заклади розміщення. Прагнення збільшити номерний фонд пояснюється ще і тим, що Німеччина перетворилася на головного європейського транзитного перевізника пасажирів, організатора міжнародних виставок, симпозіумів, фестивалів, спортивних змагань європейського і світового рівнів.

102 Перші відомості про користь підземних водних джерел, розташованих на території сучасної Німеччини, належать до античних часів. Слава ж про цілющі властивості мінеральних і термальних вод та ефективні лікувально-оздоровчі методики, які застосовували німецькі лікарі ще за часів Парацельса поширюється Європою з XVI-XVII ст. На той же час припадає і початок формування курортної мережі країни, яка на сьогодні налічує близько 300 курортів. Про велику кількість джерел термальних і мінеральних вод і напрацьовану століттями культуру їх використання говорять німецькі топоніми - у назвах багатьох поселень і місцевостей присутнє слово «bad», що в перекладі з німецької означає «купання», «баня», «курорт».

	ревматичні захворювання, реабілітація після травм і операцій;
Гарміш-Партенкірхен	Один із найбільших кліматичних гірськолижних курортів Баварії, розташований біля підніжжя Цугшпіце – найвищої гори Німеччини;
Оберстдорф	Гірськолижний курорт на південному заході Баварії;
Герольштейн	Бальнеологічний курорт; природна основа розвитку – мінеральні води; спеціалізація: захворювання системи травлення;
Бад Емс	Бальнеологічний курорт; природна основа розвитку – термальні і високомінералізовані води; спеціалізація: захворювання опорно-рухового апарату, алергічні реакції, хронічні запалення, захворювання верхніх дихальних шляхів, лікування і профілактика ревматичних захворювань;
Бінци	Один із найбільших популярних приморських курортів на острові Рюген у Балтійському морі;
Бад-Хомбург	Бальнеологічний курорт міжнародного значення з високо розвинутою курортною медициною, готелями, сектором розваг (казино, в якому свого часу програвав у рулетку великі суми Федір Достоєвський; свої власні переживання він поклав в основу написання роману "Игрок"); природна основа розвитку – мінеральні води;
Бад Кіссінген	Бальнеологічний міжнародний курорт в Баварії з високо розвинутою курортною медициною; природна основа розвитку – вуглекислі хлоридно-натрієві мінеральні води, м'який клімат; спеціалізація: захворювання органів травлення, верхніх дихальних шляхів, опорно-рухового апарату, порушення обміну речовин, гінекологічні захворювання;

Рис. 5. Туристичні центри Німеччини

Бад Ельстер	Бальнеогрязевий передгірський курорт; природна основа розвитку – вуглекислі мінеральні води, торфові грязі, унікальний мікроклімат; спеціалізація: захворювання серцево-судинної системи, нирок і сечовивідних шляхів, гінекологічні й андрологічні захворювання, порушення обміну речовин.
--------------------	---

Країна володіє широкою мережею гірськолижних курортів, які задовольняють широкий спектр потреб як масового пересічного споживача, так і професійних гірськолижників. *Гарміш-Партенкірхен, Оберстдорф, Берхтесгаден* - далеко не повний перелік гірськолижних курортів, обладнаних за останнім словом техніки (рис.5). Німеччина - країна музеїв із багатими колекціями різноманітних творів мистецтва і свідчень розвитку матеріальної та духовної культури всього світу¹⁰³. (табл.7). Німецька кухня сформована на основі

¹⁰³ На відміну від Франції, де музейним мегацентром є Париж, у Німеччині у багатьох великих містах і численних музеях експонуються рівнозначні за значенням колекції. Серед таких міст, насамперед, виділяються *Мюнхен, Ганновер, Бонн, Франкфурт-на-Майні, Дрезден*.

протестантської етики. Її характерними ознаками є простота приготування ситних страв і невибагливість до їх зовнішнього оформлення¹⁰⁴.

Розташування Німеччини у центрі Європи, високий рівень соціально-економічного розвитку всього господарства, в тому числі і транспорту зробили країну головним регулювальником транзитних пасажиропотоків. Повною мірою перевагами високоорганізованої транспортної системи користуються і туристи, як міжнародні, так і внутрішні. У їхньому розпорядженні у 2007 році був 331 аеропорт, із яких 14 могли приймати міжконтинентальні авіалайнери, 28 гелікоптерних станцій, 8 морських і річкових пасажирських терміналів у *Бремені, Бремерхафені, Дуйсбурзі, Гамбурзі, Карлсруе, Любеку, Ростоці і Вільгельмсхафені*¹⁰⁵.

Таблиця 7.

Музеї Німеччини

Назва музею і місце його розташування	Коротка характеристика музею і його експозиції	Веб-сторінка музею в Інтернеті
Німецький історичний музей, Берлін	Один із найбільш відвідуваних музеїв Німеччини; експозиція включає більше 8 тис. експонатів, які охоплюють період від I ст. до н. е. до нашого часу.	http://www.dhm.de/
Єгипетський музей,Бонн	Експозиція складається із близько 700 експонатів, які розповідають про історію Єгипту з IV тисячоліття до н. е. до III ст.	www.aegyptisches-museum.uni-bonn.de
Баварський національний музей, Мюнхен	Заснований у 1855 році; належить до найбільших художньо-історичних музеїв Європи; експозиція включає твори мистецтва різних епох і напрямків: від середньовіччя до нового часу, від класицизму до модерну.	http://www.bayerisches-nationalmuseum.de
Національна галерея, Берлін	Один з найбільших музейних комплексів Європи, який складається із 6 структурних компонентів: Стара національна і церква Фрідрігсвердер (мистецтво XIX ст.); музей Берггрюна "Пікассо і його час", Музей сучасності, Нова національна галерея (мистецтво XX ст.); Гамбурзький вокзал (мистецтво XXI ст.).	http://www.smb.spk-berlin.de
Галерея старих майстрів, Дрезден	Основа експозиції Дрезденської галереї – всесвітньовідома колекція майстрів живопису від епохи Відродження до бароко; зібрання формувалося з XVIII ст.	http://www.skd-dresden.de/de/museen/alte_meister.Html
Штедель, Франкфурт-на-Майні	Один із найбільших художніх музеїв Німеччини і Європи, який веде свою історію з 1815 року; колекція складається з 2,7 тис. картин, 600 скульптур, 100 тис. малюнків і охоплює період від XIV ст. до нашого	http://staedelmuseum.de/sm/

Разом із тим, Берлін, на рівні з Парижем і Лондоном, належить до найбільших музейних центрів Європи і світу. У німецькій столиці особливо виділяється «Музейний острів» - унікальний у своєму масштабі і наповненні історичний архітектурно-культурний простір, занесений до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. На острові *Шпреїнзель*, що утворився на річці Шпрее, розмістилася низка музеїв, галерей, архітектурних пам'яток. Непідробний інтерес у туристів викликають експозиції *Пергамського музею*, найбільш відомими із яких є *Пергамський вівтар*, який і дав назву музею, *ворота Іштар із Вавилону*, *фриз із Миаатти*, *ворота Мілетського ринку*. Не менш відвідуваними є *Музей Бодє*, *Стара національна галерея*, *Новий музей*, в яких протягом сотень років були зібрані неперевершені колекції. Німецькі музеї одними із перших у світі почали освоювати Інтернет-простір. Ці зусилля дозволяють сьогодні здійснювати віртуальні подорожі їхніми залами і знайомитися з шедеврами світового мистецтва, розміщеними в них, не вирушаючи в дорогу, що, зрозуміло, ніколи не замінить насолоди «живого» споглядання творів мистецтва.

¹⁰⁴ Переважають різноманітні м'ясні страви. У північних районах на узбережжі морів головна страву - риба. Відбивні котлети, смажена ковбаса, відварена свиняча грудинка, кров'яна ковбаса з родзинками - далеко не повний перелік того, що запропонують туристу в Німеччині. Запивати ситний обід чи вечерю слід пивом. У цій країні його п'ють кругом і завжди. Популярність німецького пива настільки висока, що привела до формування окремого виду туристичних подорожей - пивних турів. Особливої популярності пивні тури набули до Баварії і Мюнхена - визнаної столиці пивоваріння. Найбільше "пивних туристів" приїздить під час "Октоберфесту" - щорічного пивного фестивалю, який проводиться у Мюнхені в жовтні.

¹⁰⁵ Німеччина однією із перших у світі почала реанімувати залізничні пасажирські перевезення. Слідом за нею це зробили Франція, Італія й інші країни. На сьогодні туристи в Німеччині активно користуються системою «Інтерсіті-Експрес», яка дозволяє швидко дістатися всіх великих туристичних центрів. При цьому мандрівники можуть користуватися комбінованим залізничним квитком, що називається «сврорайлпас», який дає право на проїзд залізницями країн Західної Європи зі значними знижками. Для тих, хто подорожує автомобілем, Німеччина пропонує майже 650 тис. км якісних доріг, прокладених до всіх найбільш віддалених куточків. Із загальної довжини автошляхів 12,4 тис. км - швидкісні магістралі.

	часу.	
Нова пінакотека, Мюнхен	Один із найбільших музеїв світу, колекція якого присвячена мистецтву XIX ст.; веде свою історію з 1853 року; у новому приміщенні функціонує з 1981 року.	http://pinakothek.de/neue-pinakothek
Німецький музей іграшки, Зоннеберг	Заснований у 1901 році і охоплює історію створення іграшок з 5 тис. років; нараховує близько 100 тис. експонатів, із них 60 тис. – іграшки.	http://spielzeugmuseum-sonneberg.de
Музей Людвіга, Кельн	Одне з найбільш значних світових зібрань сучасного мистецтва.	http://museenkoeln.de/museum-ludwig
Музей Кестнера, Ганновер	Багате зібрання творів мистецтва, ремісничих виробів із часів Давнього Єгипту і до наших днів.	http://hannover.de/museen/museen/kestner
Лінден-музей, Штутгарт	Один з найбільших етнографічних музеїв Європи.	http://lindenmuseum.de

У туристичній індустрії країни інтенсивно використовуються річкові артерії, особливо Рейн, ділянки якого включені до одного із найбільш популярних туристичних маршрутів «Романтичний Рейн».

Нідерланди. *Королівство Нідерландів* - західноєвропейська держава, береги якої омиваються Північним морем. Столиця - *Амстердам*, але парламент, уряд і посольства ряду держав знаходяться в *Гаазі*. Країна належить до переліку найбільш заселених: на площі 41,5 тис. км², з яких на суходіл припадає 33,9 тис. км², живе майже 17 млн осіб. До головних атрибутів геотуристичного положення належать: 1) розташування у центрі європейського туристичного ринку; 2) приморське положення; 3) входження до складу королівства острова Аруба і Нідерландських Антилських островів у Карибському басейні, що різко розширює ресурсну базу національної туристичної індустрії; 4) розташування у головному осередку західноєвропейського цивілізаційного масиву. Унікальність Нідерландів, яка викликає підвищений інтерес туристів, полягає в тому, що досить велику частину території було отримано шляхом осушення заболочених ділянок морського узбережжя. Ці ділянки називаються «польдери». 40 % території, на якій живе 60 % населення, лежить нижче рівня моря, а ще має абсолютні висоти до 1 м. Клімат у Нідерландах морський, помірно теплий. Пересічна температура січня становить +1-3 °С, липня - +16-17 °С. Сонячних днів мало, погода швидко міняється, часті тумани.

Потужна культурна спадщина та цікаві події - основа розвитку національної індустрії туризму. Головні туристичні центри країни - *Амстердам* із численними каналами і мостами, найбільший за вантажообігом порт Європи - *Роттердам*, *Гаага* - справжній музей під відкритим небом та інші міста, де дбайливо зберігаються пам'ятки минувшини (табл.8).

Таблиця 8.

Головні туристичні центри Нідерландів

Місто	Головні туристичні об'єкти, події та видовища
Амстердам	<i>Королівський палац</i> (одна з резиденцій, яка знаходиться у розпорядженні монарха і відкрита для відвідування – у численних залах розміщені полотна Рембрандта, Йорданса, Боля й інших художників); <i>Музей Мадам Тюссо</i> ; <i>середньовічні бапти Амстердаму</i> – Схрейерсторен та Монтелбансторен; <i>численні канали</i> з будинками на воді; <i>Кафешопи</i> – заклади, де дозволене вживання легких наркотиків; <i>квартал Червоних Ліхтарів</i> ;
Роттердам	<i>Всесвітній музей</i> , раніше відомий як Музей географії й етнографії; <i>Кубічні будинки</i> – житлові будинки, зведені за новаторським проектом Піта Блома (паралелепіпед будинку повернутий на 45 ° і поставлений кутом на шестигранний пілон); <i>Євромачта</i> – 185-ти метрова башта зі спеціальною панорамною кабіною; <i>Джазовий фестиваль Північного моря</i> ;
Гаага	<i>Мадуродам</i> – музей під відкритими небом з мініатюрними копіями головних пам'яток країни; <i>Музеон</i> – освітній музей; <i>пам'ятник Сталіну</i> ; <i>Панорама Месдаха</i> ; <i>Будинок Мауріца</i> – художній музей, де експонуються полотна Рембрандта, Вермера, Поттера та ін.; <i>"HaSchiBa"</i> -

	мультикультурний фестиваль; "Pasar Malam Besar" – індонезійський фестиваль; <i>палацовий комплекс Бінненхо</i> ;
Утрехт	<i>Домський собор; Музей музичних автоматів;</i>
Маастрихт	<i>Міст і собор св. Сервація; ратуша; фрагменти бастіонів; церква св. Іоанна; Боннефантенмузеум – зібрання творів давньонідерландського мистецтва.</i>

П'яний дух свободи і демократичність суспільної моралі приваблює до королівства велику кількість молоді з різних країн світу. Наркотиризм, галантний туризм, тютюнові тури користуються постійним попитом і перетворилися на символи сучасних туристичних Нідерландів.

Бельгія. *Королівство Бельгія* розташоване в Західній Європі, на узбережжі Північного моря. Територія королівства є малою навіть за європейськими мірками, але густозаселеною. Його площа складає 30,5 тис. км² (площа Чернігівської області - 31,9 тис. км²). Загальна кількість населення - 10,4 млн осіб - майже у 10 разів більше, ніж на Чернігівщині. Клімат Бельгії морський, помірно теплий із м'якою зимою і нежарким літом. Ландшафти Арден і річки - важливі компоненти природних туристичних ресурсів країни. У різні пори року на їх основі розвивається велосипедний і гірськолижний туризм, а також сплави руслами майже 100 річок. Найбільш відомий курорт на морському узбережжі - *Остенде*. Подорож до Бельгії - мандрівка у середньовічну Європу. Найбільшу кількість туристів приваблюють *Брюссель*, де у центрі міста розташована площа *Гранд Плас*, визнана однією з найкрасивіших площ світу, *Гент* – «Венеція» у мініатюрі, *Брюгге* - місто, пересічене каналами, через які перекинуті повиті плющем містки і збереглися численні пам'ятники середньовічної архітектури, *Антверпен* - місто готики, ювелірів і творців світової моди, *Монс* - готично-бароковий університетський і туристичний центр. Найбільш знаним туристичним символом Бельгії є фігура «Хлопчика, який став до вітру». Його вилита у бронзі постать знаходиться у центрі Брюсселя, неподалік від середньовічної ринкової площі, і щодня приваблює тисячі гостей столиці країни. Мало хто із туристів утримається, щоб не придбати на пам'ять бельгійські мережива, а то і зробити цінніший подарунок - купити мисливську зброю, яка вважається однією із кращих у світі.

Люксембург. *Велике Герцогство Люксембург* має площу всього 2,6 тис. км² і півмільйона жителів. Попри скромні параметри, Люксембург - туристична Європа у мініатюрі і є надзвичайно цікавим з точки зору організації відпочинку, оздоровлення і подорожей. Насамперед, герцогство - осередок ділового туризму. Тут розташовані великі банки та штаб-квартири низки транснаціональних корпорацій і міжнародних організацій. Країна також пропонує унікальні гастрономічні тури, які базуються на вмінні місцевих виноробів з *Мозельської долини*, де створюють вишукані вина, лікери, фруктові соки. Визнаними центрами винного туризму вважаються містечка *Реміхіо і Гревенмахер*. Курорти *Мондорф і Мондору-ле-Бен* - відомі центри бальнеологічного профілю. Давній *Ехтернах* поряд зі столицею країни - визнані центри пізнавального туризму: палаци, собори, унікальні технічні і фортифікаційні споруди, музеї, бібліотеки не залишать байдужими шанувальників культурного надбання і «старого каміння» Європи. Природа не забула і про прихильників активного й екологічного туризму. «Люксембурзька Швейцарія», де в тріасових вапняках і юрських пісковицях утворилися дивні за красою ландшафти, - рай для скелелазів і цінителів незайманого людиною довкілля.

Швейцарія. Швейцарія - країна альпійська. Площа держави складає 41,3 тис. км², населення - 7,5 млн осіб. Космополітична, офіційно чотиримовна *Швейцарська Конфедерація* розташована фактично у центрі Європи між Францією, Німеччиною, Австрією, Ліхтенштейном та Італією, що й обумовило формування особливого культурного середовища. Північ Швейцарії з організаційним центром у *Цюріху* культурно тяжіє до Німеччини, південь із центром у *Лугано* - до Італії, захід із центром у *Женеві* - до Франції. Швейцарці говорять, що у їхній країні Арктика мирно уживається з субтропіками. Таке «сусідство» створила висотна поясна Альп: екосистеми, в яких домінують пальми і мімози змінюються широколистяними, потім хвойними лісами, далі - альпійськими луками і льодовиками. Країна багата озерами, лісами і належить до екологічно благополучних. Ці

природні ресурси й особливості інтенсивно використовуються в індустрії туризму. Швейцарія знаменита гірськолижними, кліматичними, бальнеологічними і фітотерапевтичними курортами (*Бад-Рагац, Бад-Пфаферс, Ароза, Вербье, Церматг, Грінденвальд, Давос, Кран-Монтана, Санкт-Моріц, Івердон-ле-Бан*), відпочинком на мальовничих озерах (*Боденське, Женевське, Цюріхське, Фірвальдштетське*), захоплюючими туристичними залізничними маршрутами, прокладеними в Альпах: «Льодовиковий експрес» (*Церматг - Давос - Санкт-Моріц*), «Золотий перевал» (*Цюріх - Люцерн - Монтре - Женева*), «Пальмовий експрес» (*Санкт-Моріц - Лугано*). Для Швейцарії характерне багатство і різноманіття суспільних і подієвих туристичних ресурсів. У країні безліч цікавих для туристів міст і містечок із середньовічною архітектурою і неповторним колоритом: *Цюріх, Берн, Люцерн, Лозанна, Базель* та ін. (табл.9).

Таблиця 9.

Туристичні центри Швейцарії

Місто	Головні туристичні об'єкти/події
Лозанна	Готичний собор Св.Франциска, замок Св. Марії, Олімпійський музей, ярмарковий центр Пале-де-Вільє, парк Мон-Репо;
Веве	Церква Св. Мартіна, Російська церква, Фестиваль вин, осінні щосуботні дегустації вин;
Женева	Собор Св. Петра, Ратуша, Арсенал, Оперний театр, Консерваторія, фонтан Жет Д'О, годинник із квітів на Променад-дю-Лак, палац ООН, Музей годинників, Музей мистецтв, Міжнародний автомобільний музей, Музей автомобілів Жака Тюа;

Рис. 6. Туристичні центри Австрії

Монтрю	Шильонський замок, телефестиваль "Золота троянда", Фестиваль сміху;
Цюріх	Історичний центр міста Нідердорф, численні пам'ятки середньовічної архітектури, Художній музей Кунстхаус, Швейцарський історичний музей, Музей Рітберга, Музей шоколаду, Музей сучасного мистецтва;
Базель	Ратуша, Історичний музей, кафедральний Мюнстерський собор, ворота Шпалентор, Музей паперу, зоопарк, Музей образотворчого мистецтва;
Санкт-Галлен	Кафедральний собор, монастир Св. Катерини, Музей текстилю, абатська бібліотека;
Берн	Дзвіниця і в'язнична башта, вуличні фонтанчики XVI ст., Годинникова вежа з курантами і рухомими фігурками XVI ст., Ратуша, Бернський музей образотворчого мистецтва;
Люцерн	Міст Капельбрюкке, Палац уряду, Музей національних костюмів, Музей Пікассо, Музей Вагнера, Глетчергарден, найсумніший пам'ятник світу – "Лев, який помирає", Музей засобів комунікації.

Австрія. Австрійська Республіка - альпійська держава у центрі Європи. Її площа складає 83,9 тис. км². Населення країни становить 8,2 млн осіб. Якщо на заході Австрії панує переважно волога погода, то на півдні та сході вона сухіша. В австрійських Альпах багато сніжників, льодовиків і лижних полів, які стали природною основою для розвитку гірськолижного туризму¹⁰⁶. Надра країни багаті на бальнеологічні ресурси, на базі яких

¹⁰⁶ У горах зустрічаються карстові печери зі сталактитами і сталагмітами, крижаними напливами, підземними озерами й річками. Вони широко використовуються для пізнавального і спелеологічного туризму, рафтингу й інших форм екстремального відпочинку.

сформувалася система лікувально-оздоровчих закладів. Особливістю австрійських Альп є їх розчленованість глибокими і широкими поперечними долинами, наявність великої кількості озер. Найбільш освоєною туристами є долина Дунаю, круїзи яким належать до популярних видів відпочинку. Австрія - країна гірськолижних курортів, замків, палаців і монастирів (рис.6). Найбільш популярні гірськолижні курорти розташовані в *Тіролі, Зальцбургеленді та Каринтії (Санкт-Антон, Лех, Зеефельд, Нассфельд*. Найпівденніша земля Австрії - *Каринтія* - вважається прекрасним гірничо-озерним регіоном літнього та зимового туризму¹⁰⁷. Столиця Австрії - *Відень* - вважається одним із найкрасивіших міст світу¹⁰⁸. *Зальцбург* - місто, що виникло на місці колишніх соляних копалень. Популярність Зальцбурга пов'язана, перш за все, з ім'ям *Вольфганга Амадея Моцарта*¹⁰⁹. *Абатство Мельк* - найбільш відомий монастир Австрії, розташований у місті *Мельк*. Його називають «колискою Австрії». Монастир вражає розмірами. Площа, яку він займає, складає 17,5 тис. м², довжина однієї із стін перевищує 360 м.

Ліхтенштейн. Маленьке за площею (160 км²) і населенням (35 тис. осіб) *Князівство Ліхтенштейн* розташоване між Австрією та Швейцарією, у басейні Верхнього Рейну. Близько території країни займають відроги Альп. Столиця держави - *Вадуц*. Ліхтенштейн - країна із одним із найвищих у Європі та світі рівнів життя. Важливі статті прибутку - туризм і продаж поштових марок. «Карликовість» держави, гірські ландшафти, історія та культура - головні туристичні принади князівства. Гори Ліхтенштейну використовуються для альпінізму, лижного спорту. Країна є визнаним центром зимового відпочинку, особливо гірськолижного, а також популярним центром дельта- і парапланеризму. *Малбюн* - головний лижний курорт країни. Він розташований серед гірських хребтів у південно-східній частині країни. Крім двох першокласних лижних шкіл, Малбюн має хороші лижні поля для новачків і більш складні - для досвідчених лижників. Столиця багата історичними і культурними пам'ятками: *князівський замок IX ст., готична капела XV ст., Національний музей, Музей поштових марок*.

5.Центрально-Східноєвропейський туристичний район. (*Азербайджан - Білорусь - Болгарія - Вірменія - Грузія - Естонія - Казахстан - Киргизстан - Латвія - Литва - Молдова - Польща - Росія - Румунія - Словаччина - Таджикистан - Туркменістан - Угорщина - Узбекистан - Україна - Чехія*)

Центрально-Східноєвропейський туристичний район складається з країн із різними рівнями соціально-економічного розвитку і несхожими культурами, які заселені народами із відмінними ментальностями. На одному полюсі знаходяться Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, країни Прибалтики й ін. - держави, які неоднаково успішно здійснили перехід від командно-адміністративної до регульованої ринкової економіки і стали членами Європейського Союзу. На іншому боці - Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан - типові азійські держави із сировинно орієнтованими економіками й авторитарними політичними системами. Особливе місце і в районі, і в усьому світі посідає Російська Федерація з її

¹⁰⁷ Популярним видом відпочинку тут є відвідування озер Каринтії. Одне з них - озеро *Вертерзее*. Довжина озера досягає 16 км, ширина - 1,6 км, максимальна глибина - 84,6 м. Температура води влітку досягає +27 °С. На берегах Вертерзее розташовано кілька містечок, кожне із яких є чудовим місцем літнього сімейного відпочинку: *Фельден, Марія Верт, Шіфлінг, Крумпендорф* та ін. Приваблива сторона відпочинку в Каринтії - можливість поєднати гірськолижний спорт із бальнеологічними процедурами. Всього в Каринтії розташовано близько 20 гірськолижних курортів, кращими з яких вважаються *Бад-Кляйнкірхайн і Лаванталь*.

¹⁰⁸ Відень розташований на перехресті європейських доріг, на березі Дунаю. Колишня столиця однієї із найбільших імперій у Європі зберегла у собі імперський дух, залишаючись при цьому демократичним і відкритим містом. У Відні збереглися численні пам'ятки. Архітектурна візитка міста - знаменитий *собор Св. Стефана*, зведений у XIV-XV ст. у готичному стилі. Однією із відомих архітектурних споруд Відня є *палац Бельведер*, архітектурний ансамбль якого складається з двох палаців: Верхнього і Нижнього Бельведеру. Комплекс вважається одним із найкрасивіших зразків бароко в світі. На сьогодні у Бельведері розміщені експозиції *Австрійської галереї*. До пам'ятних місць Відня також належать міський парк «Пратер», *Віденський будинок мистецтва, численні музеї, Національна бібліотека* із унікальною колекцією глобусів та місця, пов'язані із життям і діяльністю великих композиторів: Гайдна, Моцарта, Бетховена, Брамса, Штрауса. У місті багато незвичайних архітектурних пам'яток. Так, на одній із вулиць височіє похмурий колос із сірого каменю - барочна «*Чумна колона*». Вона споруджена в 1682 р. на знак завершення епідемії чуми, що забрала життя понад 100 тис. людей. Відень називають музичною столицею світу. Символом мистецького Відня є *Віденська опера*, де щороку в лютому проходить найбільш знаний бал Австрії та Європи - *Опернбал*. На час його проведення зал для глядачів і сцена перетворюються на величезний танцювальний майданчик.

¹⁰⁹ Під час екскурсії містом туристи можуть відвідати будинок, де народився геніальний композитор. Один із символів Зальцбурга - фортеця, історія якої починається в XI ст., коли виникло дерев'яне укріплення. Незабаром з'явилися кам'яні стіни, а потім протягом шести століть фортеця розширювалася і перебудовувалася.

претензіями на геополітичну винятковість й економічну роль у Європі та світі. Специфічне культурне й економічне середовище формують республіки Закавказзя. Така ж строкатість характерна і для ресурсної забезпеченості індустрії туризму та специфіки її розвитку в окремих державах.

Польща. *Польська Республіка* (площа - 312,7 км²; населення - 38,5 млн осіб) є однією із найбільших країн Східної Європи. Вона розташована між Балтійським морем на півночі, Карпатами та Судетами на півдні. Геотуристичне положення Польщі оцінюється як надзвичайно вигідне¹¹⁰. У горах, розташованих на території Польщі, а це Карпати і Судети, практикуються гірськолижні тури, які відчутно дешевші, ніж у більш дорогих для туристів країнах - Австрії, Франції, Німеччині і Швейцарії. На відпочинок до Польщі приїжджають жителі сусідньої Німеччини й інших країн Євросоюзу, багато з яких беруть участь в екологічних турах у польській провінції, де збереглися незаймані ліси, функціонують національні парки. Особливою популярністю користуються кінні тури, рибалення, велосипедний туризм. До послуг туристів близько 500 км піщаних пляжів на узбережжі Балтійського моря, де сформувався ланцюг курортних центрів: *Дарлуво, Дзвизино, Колобжег, Криниця Морська, Леба, Мендзиздрое, Нехоже, Реваль, Свіноуйсьце, Устка, Ярославець*. Пляжно-купальний сезон (температура води - понад +18⁰ С), триває із початку червня до початку вересня. Північно-східну частину Польщі (*Вармія, Мазури і Підляшшя*) називають «зеленими легенями Європи». У цьому малолюдному районі переважають ліси і озера (Великі Мазурські озера). На схід розташовуються Бебжанські болота і Біловезька пуща. Ця територія приваблює перш за все любителів природи. Польща багата численними *архітектурними пам'ятками*, такими, як королівські замки у *Варшаві і Кракові*, замками польських магнатів, костелами, фортифікаційними спорудами. До списку Світової спадщини ЮНЕСКО увійшли архітектурні ансамблі Кракова, Варшави, Торуня, але не менш привабливими для туристів є *Гданськ, Познань* та інші міста, в яких сконцентровані численні туристичні атракції світового рівня пізнавальної цінності (табл.10).

Таблиця 10.

Туристичні центри Польщі

Місто	Головні туристичні об'єкти
Варшава	<i>Старе місто</i> , занесене до списку Світової культурної спадщини ЮНЕСКО з численними пам'ятками, серед яких <i>Барбакан</i> – частина міської стіни; оборонна споруда, зведена у XIV-XVIII ст.; Одна із найкрасивіших площ міста – <i>Замкова площа</i> із колоною королю Сигізмунду III; <i>Костел Святого Хреста</i> ; <i>Єврейське кладовище</i> ; <i>Парк Лазенки і Палац на воді</i> – найбільш відомий парк Варшави із численними пам'ятками архітектури; <i>Ринкова площа</i> із собором Ордену сакраменток; <i>Кафедральний собор Св. Яна</i> ; <i>Палац Сташица</i> ; <i>Цитадель</i> ; <i>Галерея Захента</i> – найбільша у Польщі; <i>Галерея сучасного мистецтва</i> ; <i>Галерея Пляц Замкови</i> ; <i>Археологічний музей</i> ; <i>Вилянув</i> – парково-палацовий ансамбль – резиденція короля Яна II Собеського; <i>Королівський замок</i> ; <i>Королівські Лазенки</i> – парково-палацовий ансамбль; <i>Палац Радзивілів</i> ; <i>Національний музей і Музей Війська Польського</i> ; <i>Етнографічний музей</i> ;
Вроцлав	«Свята квітка Європи, перлина серед міст», так називали це місто, збудоване на 12 островах, з'єднаних 112 мостами. Збереглися численні пам'ятки середньовічної архітектури;
Гданськ	Історичний квартал – <i>Головне (старе) місто</i> , де зосереджені найбільш важливі пам'ятки; <i>Галерея живопису</i> ; <i>Археологічний музей</i> ; <i>Морський музей і Журав</i> – унікальна споруда XV ст., яка виконувала кілька функцій: міських воріт, оборонної вежі і портового крану; зоопарк ;
Краків	<i>Вавель</i> – архітектурний комплекс у складі Королівського замку і Кафедрального собору св. Станіслава і Вацлава; <i>Костел Св. Марії</i> ; <i>Костел Св. Ганни</i> з гробницею <i>Коперника</i> ; <i>Ягеллонський університет і бібліотека</i> ; <i>Музей Чарторійських</i> ; <i>Насипна дорога Пілсудського</i> ; неподалік від Кракова – <i>соляні копальні Велички</i> – найбільші у Європі; <i>Водний парк</i> ;
Лодзь	<i>Костел Успіня Богородиці</i> ; <i>Палац Познанського</i> – найбільша у Польщі резиденція фабриканта, де нині розміщується музей історії Лодзя; <i>Музей Текстильної Промисловості</i> , де проводиться

¹¹⁰ - територія країни розташована у зоні дії сезонно комфортних і субкомфортних погодно-кліматичних умов; - країна має вихід до узбережжя Балтійського моря, що дозволяє пропонувати на ринку туристичних послуг пляжно-купальний відпочинок; - для території характерним є ландшафтне різноманіття - від гірських до рівнинних і заболочених місцевостей, від незайманих природних ландшафтів до урбаністичних і руралістичних краєвидів; - розгалужена річкова й озерна мережа; - поляки пишаються багатомістовою історією і культурою, які полишили потужну матеріальну і духовну спадщину, що стали основою розвитку пізнавального туризму;- країна розташована у центрі ємного туристичного ринку.

	Трієнале декоративних тканин; вулиця Петрковська – найдовша торговельна вулиця в Європі;
Люблін	<i>Старе місто</i> із численними пам'ятками архітектури; <i>Замок</i> із готичною капелою <i>Троїці</i> ; <i>Костели</i> домініканців і брігіток; <i>Музей Любліна</i> ;
Познань	<i>Ратуша</i> і центральна площа <i>Ринок</i> ; <i>Архікафедральна базиліка св. Петра і Павла</i> ; <i>Палац архієпископа</i> ; <i>Костел св. Діви Марії</i> ; <i>Академія Любранського</i> ; <i>Палац Рачинського</i> ; <i>Палац Дзялинських</i> ;
Торунь	Місто включене до списку Світової культурної спадщини ЮНЕСКО. У його межах знаходиться близько 200 пам'яток історії та культури, серед яких монументальні церкви, ратуша, житлові будинки;
Закопане	Найбільший у Польщі центр зимового відпочинку;
Ченстохова	<i>Ясногорський монастир</i> , де зберігається чудотворна Ченстоховська ікона Божої Матері.

Варшава - найбільше місто Польщі. Це також і найбільший промисловий та туристичний центр. Варшава - столиця країни із 1918 р. У місті розташовані найбільш цікаві туристичні об'єкти, понад 30 театрів, майже 50 музеїв і картинних галерей. Варшава складається зі Старого та Нового міста. Старе місто (Старе М'ясто) - символ відродженої повоєнної Польщі. Воно було повністю відновлене після руйнувань у 1945 р.

Чехія. *Чеська Республіка*, зі столицею у *Празі*, стала незалежною державою після розділу в 1993 р. Чехословаччини на Чехію та Словаччину. Площа країни складає 78,9 тис. км². Її населяє 10,2 млн осіб. Центральність положення Чехії та її межування із розвинутими європейськими державами - членами Європейського Союзу є важливим чинником економічного зростання країни, у тому числі й розвитку індустрії туризму. Територія Чехії розташована у межах дії сезонно комфортних і субкомфортних погодно-кліматичних умов і складається з рівнин, пагорбів, плато, оточених низькими горами, схили яких вкриті лісами. Надра країни багаті на бальнеологічні ресурси. Туристів до Чехії приваблюють дивовижні зразки архітектури у Празі¹¹¹ й численних містах і містечках (*Градець-Кралоуе*, *Пардубіце*, *Табор*, *Оломоуц*, *Чеське-Будейовіце*, *Чеські-Крумлов*, *Брно* та багато ін.), лікування на бальнеологічних курортах, таких як *Карлові Вари*, *Маріанське Лазне* та ін¹¹², відпочинок у горах.

Карконоши - найвищі гори Чехії, відомий курортний район країни з популярним центром *Янек Лазні*, де використовується вода теплих джерел. У Чехії відомі й інші курортні місця. Так, *Теплиці* вважають найстарішим курортом Чехії. Про використання води місцевих радіоактивних джерел в далекому минулому свідчать знахідки монет епохи Римської Імперії. Сучасний розквіт курорту припав на початок ХІХ ст. Визначною природною пам'яткою країни є *Моравський карст*, розташований на захід від міста Брно. Численні печери були відомі вже в ХVІІ ст. Печери приваблювали здавна ще й тому, що в них можна було розшукати кістки доісторичних тварин. Їх розмелювали в порошок, якому приписувалися чудодійні властивості виліковувати від усіх хвороб.

Словаччина. *Словацька Республіка* (площа - 49 тис. км²; населення - 5,5 млн осіб; столиця - *Братислава*) з точки зору туристичного попиту, насамперед, відома

¹¹¹ Величезний інтерес у туристів викликають визначні пам'ятки столиці Чехії. Протягом багатьох століть вона захоплює своєю красою і приваблює мільйони відвідувачів з різних куточків світу. Основу сучасної Праги склали дві середньовічні фортеці - *Вишеград* і *Градчани*. Найбільш значна будівля на Градчанах - *Празький кремль*. Над річкою *Влтава* розкинувся незрівнянний *Карлів міст*, який був побудований у 1357 р. за наказом Карла ІV. За Карловим мостом починається празький квартал *Старе Місце* (*Старе місто*) з центральною площею, що колись була торговельним центром міста. До числа найбільш значних історичних будівель на Староміській площі належить ратуша ХІV ст. з надзвичайно цікавим годинником, бій якого збираються послухати численні туристи. Тут же знаходиться середньовічний *Тинський храм* з двома дзвіницями. Криві вулички, в оточенні історичних будинків, ведуть із *Староміської* на *Бетлемську площу*, де збереглася каплиця, в якій самим видатним проповідником був магістр *Ян Гус* - національний герой Чехії. Інший відомий історичний празький район - *Нове Місто*. Центр Нового Міста і одночасно центр нинішньої Праги - *Вацлавська площа*, де знаходяться *Національний музей* і популярні магазини

¹¹² Лікувальна сила природних джерел Чехії відома ще із ХІІІ ст. Одним із перших був курорт Карлові Вари, який був знаний вже на початку ХІV ст. На основі цілющої води карловарських мінеральних джерел у Чехії виробляють добре знану туристами «Бехеровку» - міцний лікер, настояний на більш ніж 20 травах, який при правильному вживанні має лікувальний ефект. Курорт *Маріанське Лазне* був заснований на початку ХІХ ст. Він відрізняється сприятливим місцем розташування. Курорт знаходиться у гірській долині на висоті 630 м над рівнем моря. Місто оточене лісистими схилами гір, що досягають висоти 900 метрів. Гори захищають долину від північних і північно-західних вітрів, створюючи клімат субальпійського характеру. Маріанське Лазне славиться великою кількістю мінеральних джерел. Незважаючи на те, що джерела зосереджені на порівняно невеликій території, вони мають різний хімічний склад. Водою із цих мінеральних джерел лікуються захворювання шлунково-кишкового тракту і жіночі хвороби, хвороби дихальних органів, подагру та інші недуги. Проводиться лікування неврологічних і серцевих захворювань

гірськолижними, бальнеологічними і кліматотерапевтичними курортами, розташованими у *Високих і Низьких Татрах*. Ці гори чудово підходять для туризму, дякуючи ландшафтному різноманіттю, мінеральним і термальним джерелам та розвинутій транспортній інфраструктурі. У Татрах зустрічається багато високогірних озер - слідів давнього зледеніння. Найбільше із них - *Штребське Плесо*, площа якого складає 19 га. Незмінне захоплення у туристів викликають дивовижні за красою *Татранські водоспади*. Схили Татр вкриті хвойними лісами з насиченим фітонцидами і багатим озоном повітрям, виходами на поверхню мінеральних і термальних джерел, що формує сприятливі природні передумови для функціонування санаторіїв, де лікують сухоти, астму, неврози й інші захворювання. Найбільш відомими лікувальними курортами стали *Бардесв* (найстаріший курорт Словаччини, у межах якого перший санаторій був збудований у 1777 р.), *Жиліна*, *Тренчин*, *Штребське Плесо*, *Бардейовське Купеле* та ін.

Словацька індустрія туризму використовує унікальне природне явище - термальні пляжі, розташовані у невеликих курортних центрах: *Бешеньова*, *Ликава*, *Квачани*, *Жяр*, *Прибилина*, *Заважна-Поруба*, *Липтовський Ян*, де пропонується широкий спектр лікувально-оздоровчих послуг. Світову славу має курорт *Пьештяни*, розташований у долині річки *Ваг* на так званому *Курортному острові*¹¹³.

На північ від Низьких Татр розташована *Демановська долина*. Саме тут знаходиться відома *Демановська карстова печера Свободи*, довжиною 8 126 м. Вона відкрита у 1921 р., а до туристичного показу включена із 1924 р. Нині печера - популярний туристичний об'єкт країни. Із загальної довжини ходів до екскурсійного показу включено 1 800 м.

Багата культурними пам'ятками столиця Словаччини. У минулі часи Братислава була невеликим форпостом Римської Імперії. Пізніше вона стала прикордонною угорською фортецею. Поступово Братислава перетворилася на місто стильних палаців, вишуканих парків, дорогих магазинів, на європейський центр мистецтва. Національною пам'яткою словаків є *замок Девін*, руїни якого височіють на скелі біля злиття *Дунаю і Морави* та створюють неповторну панораму міста. У Братиславі багато музеїв з пізнавальними експозиціями: *Словацький національний музей*, *Братиславський міський музей*, *Музей виноробства*, *Музей зброї*, *Словацька національна галерея*.

Угорщина. Країна термальних бань - Угорська Республіка (площа - 93 тис. км²; населення - 10 млн осіб; столиця - *Будапешт*) розташована на південь від Чехії та Словаччини. Угорщина знаходиться у межах *Середньодунайської рівнини у басейні Тиси і Дунаю*. Геотуристичне положення країни досить вигідне. Вона розташована у безпосередній близькості як від західноєвропейського, так і східноєвропейського споживчих туристичних ринків, має сприятливі природні й культурно-історичні передумови для розвитку індустрії туризму. Із точки зору ресурсів міжнародного туризму країна багата історичними пам'ятками, насамперед у столиці, курортною зоною *озера Балатон*, лікувальними бальнеологічними курортами, м'яким кліматом. Будапешт - одне із найкрасивіших міст світу. Дунай ділить його на дві історичні частини: *Буду і Пешт*¹¹⁴.

Озеро Балатон - традиційний район пляжно-купального відпочинку міжнародного рівня. Південний берег озера особливо привабливий для сімейного відпочинку¹¹⁵. Один із найбільш відомих бальнеологічних курортів Угорщини - *Хевіз*. Свою популярність він

¹¹³ Перші письмові згадки про гарячі джерела і грязі та їх лікувальну силу датуються 1549 р. Курорт постійно діє із 1822 р. Тоді ж він отримав і свою другу назву - *Наполеонівський курорт*. Символ курорту - людина, яка ламає милиці, вказує на спеціалізацію - лікування хвороб опорно-рухового апарату, артритів, захворювань центральної нервової системи, відновлення після травм і ортопедичних операцій. *Пьештянська* сульфатно-бікарбонатна, кальцієво-натрієва вода надходить із декількох джерел із глибини близько 2 000 м і має температуру +67-69 °С. Води, а особливо сірчані грязі курорту належать до найбільш якісних бальнеологічних ресурсів у світі.

¹¹⁴ Сполучають береги 7 мостів для автомобільного руху і 2 - для залізничного. Найбільш відомі визначні пам'ятки міста - *Будайська фортеця*, *набережна Дунаю із будівлею Парламенту та проспект Андраші*. Квартал Будайської фортеці представлений такими пам'ятками як *Музей історії Будапешта*, *Військово-історичний музей*, *Музей «Людвіг»*, *Угорська національна галерея*. Будапешт також відомий тим, що це - єдина в світі столиця, де в межах міста розташовуються термальні купальні із вільним доступом до мінеральних джерел.

¹¹⁵ Тут навіть на відстані 200-300 м від берега глибина води не перевищує 1 м. Любителі плавання, зазвичай, відпочивають на північному березі Балатону, де глибини більші. В околицях Балатону діють бальнеологічні курорти, клуби верхової їзди, численні кемпінги надають послуги автотуристам з Австрії, Німеччини й інших країн Європи. Відомими містами-курортами на березі Балатону є *Балатонфюред* («мекка для сердечників», базовий центр міжнародної кардіологічної програми), *Балатондерек*, *Кестхей*. Окрім зручних пляжів, туристам пропонується знайомство з природними пам'ятками і багатомісною культурною спадщиною міст і їх околиць: *Таваш* - карстова печера з підземним озером, *фортеця Шюмег*, *Музей Африки*, *палац Фештетич з цікавою бібліотекою*, *фортеця Резі*.

здобув завдяки однойменному найбільшому термальному озеру Європи. Вода, що містить сірку, натрій, магній, кальцій, органічні речовини, допомагає при лікуванні ревматизму, запаленні суглобів, нервових і гінекологічних захворювань, покращує обмін речовин в організмі людини. Навіть взимку температура води в озері не опускається нижче +29° С.

Не менш популярним є курорт *Хайдусобосло*. Його природною основою є вуглеводнева лужна вода, температура якої досягає +73-78° С. Вода характеризується високим вмістом соди, йоду, бромиду, фтору, заліза, марганцю. У ній розчинені ще близько 20 мінералів, серед яких і природний бітум, що разом із йодом надає воді темно-коричневого кольору. Застосовується вона дуже широко: лікування суглобів, органів дихання і травлення, шкіряних і гінекологічних захворювань. Неповдалі курорту розкинувся найбільший у країні національний парк - *Хортобадський степ*, де збережено унікальний рослинний і тваринний світ. Парк широко використовується для організації екологічних турів.

Румунія. Румунія – «батьківщина» графа Дракули - придунайська, причорноморська і прикарпатська держава на південному сході Європи зі столицею у місті *Бухарест*. Країна займає площу 238,4 тис. км². Її населення складає 22,2 млн осіб. Геотуристичне положення Румунії досить вигідне, насамперед, за рахунок виходу до узбережжя Чорного моря, наявності гірської системи Карпат і близькості до споживчого туристичного ринку. Протягом останніх років прогресуючим компонентом економіки Румунії є міжнародний туризм. Цьому є об'єктивні передумови - потужний природно-ресурсний потенціал. До найбільш важливих туристичних ресурсів країни належать: ландшафтне різноманіття, бальнеологічні ресурси (у надрах країни сконцентровано 1/3 запасів мінеральних і термальних вод Європи), багата флора і фауна. Важливим чинником розвитку туризму є середньовисотні *гори Карпати*. Вони розташовані всередині країни у вигляді дуги і діляться на три гірські ланцюги: *Східні, Південні і Західні Карпати*. У всіх зонах Карпат функціонують туристичні центри, які спеціалізуються на зимових видах спорту та літньому відпочинку¹¹⁶. Прикладами є *Синая, Буштень, Предял, Пояна-Брашов, Борша, Дуреу, Стина-де-Вале, Азуга*.

У гірських та передгірських районах розташовані численні бальнеологічні курорти: *Бейле-Херкулане* - один із найдавніших курортів світу, *Бейле-Фелікс, Ефорі-Норд*, відомий грязьовими ваннами на озері *Текиргіол, Бряза, Ринка, Ковасна* – «курорт тисячі джерел», *Бэйле-Тушнад, Балвантош*. У містечку *Тиргу Вікна* знаходиться найбільший у Європі підземний санаторій, розташований на глибині 130 м у давній соляній шахті. Це - ціле підземне містечко із цілющим мікрокліматом, де є своя православна церква, кіоск із продовольчими товарами і обладнані місця для ігор та відпочинку.

Чорноморське узбережжя Румунії має загальну довжину близько 250 км. Відомі морські курорти Румунії, такі як *Мамайя, Ефорія, Мангалія, Текиргіоле*, дякуючи пляжам із дрібним, чистим піском і рівному пологому дну, завоювали заслужену популярність¹¹⁷.

Румунія - країна із багатою і цікавою історією. Бухарест - найбільший культурний та індустріальний центр країни, залишає у туристів двоєке враження. Із одного боку, багата архітектура і велика кількість пам'яток у «Старому Бухаресті», з іншого - запустіння і безликі квартали. Цікавими для туристів є палац *Котрочень, Парламент, Королівський палац, караван-сарай Хануллуй-Манук, музеї, серед яких виділяються Національний історичний музей, Етнографічний музей на острові Херестреу*. У місті збереглася велика кількість сакральних пам'яток: *кафедральний собор Патріархії (XVII ст.), собор Св. Георгія Старого (XIX ст.), монастир Плумбуїта, Антім, Михай-Воде* та ін.

¹¹⁶ До традиційних видів туризму, поширених у Румунських Карпатах, належать гірський велосипедний туризм та спелеотуризм. Широкої популярності набуває екологічний туризм і відвідування заповідників та природних національних парків, найбільш відвідуваними із яких є *Чахлеу, Залізні Ворота, Родна, Домоглед - Валя Черней*. Гори Румунії багаті на фауну, що перетворило їх на відомий у Європі осередок мисливського туризму.

¹¹⁷ Разом із тим, значна частина морського узбережжя практично не придатна для організації пляжно-купального відпочинку. Вона зайнята *дельтою Дунаю*, на яку припадає майже 2,5 % території Румунії, із численними протоками, рукавами, каналами і болотами. До того ж Дунай, який вважається найбруднішою річкою Європи, не додає популярності пляжному відпочинку на узбережжі. Натомість, дельта Дунаю - найбільша річкова дельта в Європі - місце гніздування птахів і осередок біорізноманіття. Вона визнана об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО і перетворилася на регіон розвитку *екологічного туризму*. Особливою популярністю серед туристів користуються *бердвотчинг-тури*.

Найбільш романтичним і відвідуваним паломниками містом країни вважаються *Ясси*. Відомими пам'ятками міста є *церкви Трей-Ієрах та Митрополітане*, де знаходяться *моці Св. Параскеви, Св. Миколи Чудотворця, монастир Арджеша, палац Іоан-Кузи*.

На березі Чорного моря лежить *Констанца* - давньогрецький поліс *Томіс*, сучасний порт і популярний приморський курорт, де збереглися *мозаїки давньоримських часів, пам'ятник Овідію, який свого часу був засланий сюди, Генуезький маяк, мечеть Махмуда*.

Туристів зі всього світу приваблюють численні палаци і замки Румунії¹¹⁸. На окрему увагу заслуговує *Марамуреш* - найбільш гористий і найбагатший на мінеральні води регіон країни. Його туристичною «візиткою» є *Чимитирул-Весел у Селинці* - єдиний у світі меморіальний комплекс, де смерть і пов'язані з нею обряди, подані у гумористичному ключі.

Болгарія. *Республіка Болгарія* - держава площею 111 тис. км² і з населенням 7,2 млн осіб - знаходиться на південному сході Європи у межах Балканського півострова. Геотуристичне положення Болгарії оцінюється як вигідне. Країна омивається Чорним морем, наявні гірські системи і рівнини формують ландшафтне різноманіття. Болгарія близько розташована до споживачів туристичного продукту як зі східних, так і західних регіонів Європи. Туристів приваблює, насамперед, Чорноморське узбережжя. Курорт «*Сонячний берег*» вважається найбільшим і найвідомішим туристичним комплексом Болгарії. Він розташований за 36 км на північ від *Бургаса* і за 90 км від *Варни*, усередині невеликої затоки. Північну частину курорту оконтурюють підвищення *гірського масиву Стара Планина*, що створює чудову гармонію поєднання гірських та морських пейзажів. Пляжі «Сонячного берега» простягаються на відстань 16 км і складаються із дрібного золотисто-жовтого піску. Море мілке, тому цей курорт є прекрасним місцем для сімейного відпочинку із дітьми.

Морський курорт «Золоті піски» знаходиться за 18 км на північ від *Варни* і розташований на території однойменного *Народного парку*. Своїй назві курорт зобов'язаний пляжам із ніжнозолотавим дрібнозернистим піском, до яких підступають масиви хвойних лісів. Поєднання моря і лісу створює унікальний лікувальний ефект.

Велику частину країни займають гірські хребти *Стара Планина, Средна-Гора, Рила*. Гірський рельєф створив сприятливі передумови для розвитку гірськолижного туризму¹¹⁹. Знамениті мінеральні джерела гармонійно доповнюють туристичні ресурси країни. У Болгарії нараховується близько 500 джерел мінеральних і термальних вод. Найбільшим бальнеологічним комплексом є «*Вонеца вода*» поблизу *Велико-Тирново*. Великою популярністю користуються курорти *Хісаря, Санданські, Девін, Банкя*.

Столиця Болгарії - *Софія* - цікаве місто з багатою і давньою історією. Туристів у ньому приваблюють *храм-пам'ятник Олександра Невського, побудований у пам'ять про звільнення країни від турецького панування, Історичний музей, Ботанічний музей, Національна галерея мистецтв, Боянська церква XIII ст.* та інші об'єкти.

Пізнавальні туристичні маршрути пролягають всією Болгарією та її історичними містами: *Пловдиву* із пам'ятками римської епохи, містом-заповідником *Велико-Тирново*, де незмінну цікавість викликають *Царський палац, монастир св. Петра і Павла, «містом жартів» Габрово*, містом-музеєм *Несебр* із численними пам'ятками архітектури різних епох, яке належить до найдавніших міст Європи і перебуває під егідою ЮНЕСКО, *Варною*, де збереглися треті за величиною в Європі римські терми. На території країни знаходяться

¹¹⁸ Вони найкраще ілюструють середньовічну культуру країни, унаочнюють унікальні архітектурні стилі, напрямки й елементи, які відображають історію, національні традиції і звичаї. Але для переважної більшості туристів замки Румунії, особливо її історико-географічної області Трансільванія, асоціюються з іменем «першого» літературного вампіра - графа Дракули - героя роману Брема Стокера «Дракула» та дійовими особами відомого твору Жульє Верна «Замок у Карпатах». Найбільш знаним серед туристів є замок *Бран або замок Дракули*, розташований неподалік *Брашова*. На даний час у замку розміщено експозиції *Музею історії і середньовічного мистецтва*, де представлені твори мистецтва, меблі, колекція зброї, а також інші цікаві предмети побуту XIV-XIX ст.

¹¹⁹ У країні є недорогі популярні гірськолижні курорти, такі як *Боровець, Пампорово, Бансько*. Гірськолижний курорт *Боровець* - найбільш популярний гірськолижний курорт Болгарії. Він розташований за 72 км на південний схід від *Софії*. Курорт знаходиться серед вікового хвойного лісу на схилах Рильських гір. Він був заснований ще у XIX ст. як мисливське угіддя болгарських царів. *Пампорово* - найпівденніший гірськолижний курорт Болгарії. Він розташований у Родопах, недалеко від Егейського моря. Мікроклімат курорту має цілочи властивості, дякуючи негативно іонізованому повітрю цієї місцевості. *Бансько* вважається порівняно молодим гірськолижним курортом Болгарії. Він розташований у гірській улоговині, що зумовило тривалу зиму, на висоті понад 900 м над рівнем моря. Лижний сезон у *Бансько* триває із грудня до середини квітня.

відомі православні монастирі, що є основою розвитку *релігійного туризму*: *Рільський (X ст.)*, *Кіліфарівський (XIV ст.)*, *Бачково (XI ст.)* та ін.

Україна. Розташована у південно-східній частині Європи. Її територія із заходу на схід має протяжність 1316 км, із півночі на південь - 893 км. Площа країни становить 603,7 тис. км², кількість населення складає 46,1 млн осіб. За цими кількісними характеристиками Україна посідає провідні позиції в Європі. Геотуристичне положення України характеризується кількома головними особливостями: - розташування у зоні дії сезонно комфортних і субкомфортних погодно-кліматичних умов¹²⁰; - вихід до узбережжя Чорного й Азовського морів; для території характерне ландшафтне різноманіття і густа річкова й озерна мережа; - багатовікова історія і культура, перебування у зоні взаємодії католицизму, православ'я та ісламу; - розташування у безпосередній близькості від ємного туристичного ринку Росії, населення якої є традиційним споживачем українських туристичних послуг. Україна володіє значними природними туристичними ресурсами: сприятливими кліматотерапевтичними умовами, привабливими рівнинними, гірськими й аквальними (морськими та річковими) ландшафтами, багатою флорою і фауною. На їх основі створено національні природні парки, дендропарки, заповідники та заказники. Лікувально-оздоровчі ресурси країни - мінеральні і радонові води, лікувальні грязі, ропа лиманів, бішофіт, озокерит - належать до унікальних у світовому масштабі.

Загальна площа земель, придатних для рекреаційного і туристичного використання, складає майже 16 % від території країни. Важливим ресурсом туристично-рекреаційної діяльності є ліси¹²¹. На території України виявлено близько 500 джерел мінеральних вод різного рівня мінералізації а також інших бальнеологічних ресурсів¹²².

Ландшафтні ресурси є одними із головних серед природних туристичних ресурсів нашої держави¹²³. На території України діє 4 біосферні заповідники загальною площею понад 240 тис. га, що становить 0,4 % території держави, 16 природних заповідників, площа яких складає 0,3 % від загальнодержавної та 29 національних парків, частка яких у площі країни

¹²⁰ Для клімату нашої країни, у цілому сприятливого для господарювання і комфортного для життя людей, притаманна чітка сезонність. Пік туристичної активності припадає на літні місяці. Головний туристичний сезон із комфортним погодно-кліматичним режимом у країні триває близько 100 днів, але пляжно-купальний період, коли температура води перевищує +18° С, дещо менший і складає 60-70 днів. Зимовий туристичний сезон, якому притаманне поєднання мінусових температур і тривалого снігового покриву, чітко виражений у Карпатах та на Поліссі і складає близько 45 днів. На території України знаходиться особлива кліматична область - Південний берег Криму, де від кліматичних ресурсів значною мірою залежить інтенсивність і потужність туристичних потоків. Період із комфортним погодно-кліматичним режимом у межах Південного берегу значно довший, ніж у цілому по країні і складає близько 150 днів. Тривалішою є і пляжно-купальна фаза - 90-95 днів (рис. 2. 17). Саме кліматичні особливості Криму в поєднанні з гірськими ландшафтами та морським узбережжям перетворили півострів на головний рекреаційно-туристичний район України.

¹²¹ Ними вкрито 14 % території України. Найбільші лісові масиви зосереджені в Карпатах, де лісистість досягає 40 %, у Кримських горах, де вона перевищує 30 % та на півночі країни - більше 25 %. На хвойні породи, відомі своїми лікувально-оздоровчими фітонцидними властивостями, припадає більше половини загальних запасів деревини. Основними районами поширення хвойних порід є Полісся та Карпати. За оцінками фахівців рекреаційне значення мають лише 10 % лісів державного лісового фонду.

¹²² Найбільш поширеними є вуглекислі, сірководневі, залізисті, йодобромні, бромні, радонові (радіоактивні) мінеральні води. Понад 80 джерел мінеральних вод України використовуються для потреб близько 50 курортів, 20 бальнеолікарень, 40 заводів лікувально-столових вод. Найбільш потужні запаси мінеральних вод приурочені до надр Українських Карпат (*Трускавець, Свалява, Поляна Квасова, Моршин* та ін.), Українського кристалічного щита (*Хмільних, Миронівка* та ін.), Дніпровсько-Донецької западини (*Миргород*). У гірських та передгірських районах Українських Карпат є значні запаси вуглекислих вод, на базі яких працює ряд курортів, наприклад *Свалява*. Гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, натрієво-кальцієві води з цінними лікувальними властивостями стали основою розвитку санаторно-курортного господарства в Трускавці та Східниці. У Моршині активно використовуються сульфатно-хлорні, натрієво-магнієво-кальцієві води. Головне багатство курорту Миргород - хлоридно-натрієві і хлоридно-гідрокарбонатно-натрієві мінеральні води, які за складом і якістю близькі до тих, що на увесь світ прославили німецький Ба-ден-Баден. Родовища *бішофіту* - мінералу з унікальними лікувальними властивостями - зустрічаються лише у кількох місцях на планеті: затока *Кара-Богаз-Гол*, *Мертве море* (Ізраїль), Росія та Україна (*Полтавська і Чернігівська обл.*). Бішофіт широко застосовується у лікуванні багатьох захворювань опорно-рухового апарату, нервової, серцево-судинної систем, а також в якості адаптогенного, антистресового та седативного засобу. В Україні лише 1 % від загального обсягу видобутку бішофіту використовується для лікувально-оздоровчих потреб, все інше - для технічних цілей (одержання магнію і його сполук, виробництво магнезійного цементу та ін.). Промислові родовища *озокериту* або *гірського воску* - *Бориславське, Трускавецьке, Дзвиняцьке та Старунське*, знаходяться в *Передкарпатті* у надрах Львівської та Івано-Франківської областей і є найбільшими у світі. Озокерит - цінний різновид бальнеологічних ресурсів, який має протизапальні й обезболюючі властивості і використовується для оздоровлення і лікування теплом при артритах, артрозах, хронічних радикулітах, контрактурах, хронічних виразках тощо.

¹²³ Українські ландшафти мають риси перехідності між мозаїчними західноєвропейськими й одноманітними східноєвропейськими, що формують достатню пейзажну різноманітність, яка найбільше цінується при виборі місць для відпочинку. Унікальними в цьому відношенні є два регіони: *Українські Карпати та Крим*. Карпати мають надзвичайно потужні ландшафтні ресурси, придатні для організації гірського зимового та літнього туризму. Кримські приморські ландшафти не поступаються кращим взірцям європейських пляжно-курортних місцевостей. *Атрактивними* ландшафтами багатий Кримський півострів (Димерджі із «Долиною привидів», вулканічний масив Карадаг, Великий і Малий Кримські каньйони), Поділля з унікальними і найдовшими в Європі карстовими печерами та мальовничими каньйонами, Карпати, де кожен куточок є рідкісним і незабутнім, Полісся - край озерних, річкових і лісових ландшафтів.

досягає 2 % (рис. 2. 18). У недалекому майбутньому ці показники планується довести відповідно до 0,5, 0,4 та 3,7 % за рахунок створення нових об'єктів природно-заповідного фонду, що сприятиме розвитку *екологічного туризму*.

У цілому, високі показники природного ресурсного туристичного потенціалу притаманні західним областям України, Автономній Республіці Крим, Одеській і Київській області. Україна належить до країн із потужними *суспільно-історичними туристичними ресурсами*¹²⁴. Із Україною пов'язане життя і діяльність багатьох відомих діячів світової культури і науки¹²⁵. На основі суспільних ресурсів у нашій країні створено низку історико-культурних заповідників, кожен з яких є унікальною комплексною культурологічною пам'яткою, здатною привабити туристів. Територіальне розміщення заповідників та інших пам'яток історії та культури дозволяє виділити на території України *три просторові рекреаційно-туристичні осередки*, які сформувалися на основі суспільно-історичних ресурсів: *західний, північно-центральный і південний*¹²⁶.

Але тільки наявності суспільно-історичних ресурсів, якими б привабливими вони не були, сьогодні замало. Сучасна туристична індустрія використовує пам'ятки історії та культури як підґрунтя для організації виставок, фестивалів і різноманітних шоу, в яких задіяні як професійні виконавці, так і самі туристи¹²⁷.

Латвія. *Латвійська Республіка* - прибалтійська держава площею 64,6 тис. км² і з населенням 2,2 млн осіб. Столиця Латвії - *Рига*. У рельєфі країни переважають низовини і пагорби. У Латвії близько 3 000 озер і понад 12 тис. річок, що створює хороші передумови для організації активного відпочинку. Більше 40 % території займають ліси. Столиця країни - головний туристичний центр. У Ризі багато архітектурних ансамблів і пам'ятників: район *Старої Риги - Векрига, Домський Собор* з одним із найбільших у світі органом, *церкви Св. Петра, Св. Якова і Св. Іоанна, Порохова вежа, Шведські ворота, Ратушна площа*. У місті велика кількість музеїв: *Державна художня галерея, Музей природи, Музей історії Риги і мореплавства, Музей воскових фігур* і багато інших. Не менш цікавим є балтійський курорт *Юрмала*. Місто простягається на 30 км вздовж Ризького затоки. Сосновий ліс і дюни уздовж узбережжя затримують сильний вітер з моря і сприяють формуванню особливого мікроклімату.

¹²⁴ Численні унікальні пам'ятки архітектури, археології, мистецтва формують неповторну ауру історичної і культурної значимості нашої держави, що є додатковим позитивним чинником розвитку туризму в Україні. Культурно-історичні пам'ятки є ваговою складовою туристично-рекреаційного потенціалу України. Туристів приваблюють залишки античних міст Північного Причорномор'я (*Ольвія, Херсонес, Пантікапей*), мегаліти (*Кам'яна Могила на Запоріжжі*), архітектура епохи Київської Русі, унікальні культові споруди (*Софія Київська, Почаївська і Святогірська лаври, Спаський та Борисо-Глібський собори в Чернігові, собор Святого Юра у Львові* та багато інших), замкові, палацові і парково-палацові комплекси (*Паланок на Закарпатті, Ластів'яче Гніздо, Бахчисарай, Лівадійський і Воронцовський палаці у Криму, Сокиринці і Качанівка на Чернігівщині*), фортифікаційні споруди (*Білгород-Дністровська, Судацька, Хотинська, Кам'янець-Подільська фортеці*), численні музеї з унікальними експонатами. На весь світ відомий специфічний напрямок архітектури - українське бароко. Прикладами є *Колегіум, Катерининська церква та будинок Якова Лизогуба в Чернігові, Миколаївський собор у Ніжині*. Витворами людських рук є шедеври садово-паркового мистецтва, серед яких чільне місце посідають *Софіївка й Олександрія та дендрологічні парки, наприклад Тростянець*.

¹²⁵ Просте перерахування імен займе не одну сотню аркушів друкованого тексту. Лише із *Ніжином*, невеликим містом у Чернігівській області, пов'язані долі Р. Ракушки-Романовського, І. Мазепи, М. Гоголя, Н. Кукольника, О. Пушкіна, Т. Шевченка, Є. Гребінки, М. Заньковецької, М. Бернеса, С. Корольова, Ю. Лисянського, М. Самокиша, Я. Батюка, О. Богомольця та багатьох інших неординарних особистостей, що лишили помітний слід в історії та культурі України й людства.

¹²⁶ У межах кожного з них реальним і доцільним є створення кільцевих чи радіальних екскурсійно-туристичних маршрутів державного значення, пролонгованість яких на внутрішньому і зовнішньому ринку принесе економічний ефект. Організаційними центрами *західного осередку є Львів і Кам'янець-Подільський* - міста із потужним суспільно-історичним рекреаційно-туристичним потенціалом і розвинутою інфраструктурою. Західне екскурсійно-туристичне кільце включає такі історико-культурні заповідники: *«Львів», «Одеський замок», «Поле Берестецької битви», «Збараж», «Давній Галич», «Кам'янець»*. Потужні ресурси *північно-центрального регіону*, із організаційними центрами *Київ і Чернігів*, дозволяють пропонувати різні спеціалізовані культурно-історичні тури з високим ступенем атракції: *«Гетьманські столиці», «Історія Київської Русі», «Шляхами Шевченка», «Шляхами Гоголя»* та інші. У південних регіонах України найвища концентрація суспільно-історичних туристичних ресурсів притаманна *Кримському півострову*. Це створює передумови для організації на його території екскурсійно-туристичних маршрутів міжнародного значення, які включатимуть історико-культурні заповідники *«Бахчисарай», «Херсонес Таврійський», «Алупка», «Судаки»*.

¹²⁷ Практично безмежними можливостями для організації різноманітних заходів на історичні теми володіє і наша держава. Не одну тисячу глядачів зі Швеції, Росії й інших країн Європи могло б привабити театралізоване дійство «Полтавська битва», безсумнівний інтерес викликала б масова постановка «Чорної Ради» або театралізований штурм Судацької фортеці, де учасниками можуть бути самі туристи. Лише при такому підході «старе каміння» оживе, набуде другого життя і «розкаже» про минувшину сучасним туристам. Потужна культурна спадщина країни створює чи не ідеальні передумови для розвитку багатьох видів рекреаційно-туристичної діяльності, в першу чергу, освітнього, релігійного, пізнавального туризму. Справа за малим: треба призвичаїтися цінувати власне культурне надбання, зрозуміти його значення і навчитися доносити його до інших. Можливо, що таким «уроком» стане проведення в Україні фінальної частини Євро-2012.

Курорт *Сігулда*, який називають «латвійська Швейцарія» - належить до найбільш відвідуваних місць країни. Місто і його найближчі околиці відомі, дякуючи численним атракціям: замок *Турайда*, *Біріні* і *Кримульдський*, садиба князя *Кропоткіна*, парк скульптур, палац *Ігате*, руїни *Арайшського замку*, одна з найкращих бобслейних трас світу, долина річки *Гауя*, *Національний парк «Гауя»*, парк пригод *«Mezakakis»* («Лісова кішка»), печера *Гутманя* - найбільша в Латвії із джерелом, яке вважається святим.

Литва. На південь від Латвії, на узбережжі Балтійського моря розташована Литовська Республіка. Площа країни складає 65,3 тис. км², населення - 3,6 млн осіб. *Вільнюс* - столиця Литви, найбільше місто республіки, промисловий, культурний і туристичний центр. У Литві нараховується близько 760 річок, понад 2 800 озер, 5 національних і 30 регіональних парків. Ліси займають близько 30 % території. Ліси Литви вважаються екологічно чистими, тому там розташовані відомі курорти і туристичні центри. Для Литви характерна збалансованість забезпеченості туристичними ресурсами різного походження. Країна володіє багатими і різноманітними природними та культурно-історичними комплексами, які стали основою розвитку сучасної індустрії туризму. Організаційним центром туристичної індустрії Литви, у якому сконцентровані значні суспільні і подієві ресурси, є столиця. *Вільнюс* - надзвичайно красиве місто із бароковою архітектурою¹²⁸. *Каунас* знаменитий середньовічною архітектурою (*Каунаський замок*, *костел Вознесіння Пресвятої Діви Марії*, *монастир єзуїтів*, *палац князів Масальських* та ін.), *концертами дзвонарів*, *музеями чортів*, *кераміки*, *авіації*, *медицини* і *Чюрльоніса*.

Литва пропонує як пляжно-купальний відпочинок на узбережжі Балтійського моря, так і лікувально-оздоровчі тури з використанням лісових і бальнеологічних ресурсів у внутрішніх районах країни¹²⁹.

Курорт *Біриштонас* славиться мінеральною водою і лікувальними грязями, відкритими у XIX ст. Особливої уваги туристів заслуговує *Тракай* - давня столиця Литви. Замок *Тракай*, заснований у 1341 р. і розташований на мальовничому острові *озера Гальве* свого часу вважався неприступною фортецею. У XIV-XV ст. замок був резиденцією великих литовських князів. Нині тут розміщені експонати *Тракайського історичного музею*. Велику зацікавленість у відвідувачів міста викликають руїни «Півострівного замку» та домініканського монастиря, палац *Узутракіс*, караїмські релігійні споруди та інші численні археологічні й архітектурні пам'ятки.

Естонія. *Естонська Республіка* розташована у північно-східній частині Європи, на південному узбережжі Фінської затоки Балтійського моря. Це невелика рівнинна країна площею 45,2 тис. км² і з населенням 1,3 млн осіб. Величезне багатство країни - ліси, де водяться лосі, кабани, козулі. Естонії належить більше 1 500 островів, на її території розташовано понад 1 000 озер. Естонія приваблює туристів своїми архітектурними та історичними пам'ятками, унікальними природними заповідниками, відмінними можливостями для оздоровчого та активного відпочинку. В окремих районах країни природа збереглася у первісному вигляді. Долина річок *Ахья* і *Котіорг*, височина *Хаанья*, *озера Пюхаярв*, *Аегвіду*, *Отеня*, *заповідники Соома й Ендла* - визнані осередки екологічного туризму й активного відпочинку - походів на байдарках, велосипедних і пішохідних турів.

¹²⁸ Найбільш цікавим архітектурним ансамблем є *Старе місто* із вежею *Гедімінаса на Замковій горі*, *Старим і Новим арсеналом*, *Кафедральною площею із собором*, *Артилерійським бастіоном*, *палацом єпископа*, *Вяркайським і Президентським палацами*. І, звичайно, церкви і костели. У жодному іншому місті Східної Європи немає такої кількості храмів на невеликій території. Взагалі ж, *Старе місто Вільнюса* - одне із найбільших у Європі (займає площу в 360 га), де зосереджено більше тисячі археологічних, історичних, архітектурних і художніх пам'яток XIII-XVI ст. Вільнюс також вважається великим виставковим і музейним центром Європи. Незмінною увагою вільнюсців і гостей міста користуються *Центр сучасного мистецтва*, *Національний музей «Арсенале»*, *Музей прикладного мистецтва*, *Національна і Художня галерея*, *Музей Геноциду*, численні літературні і меморіальні музеї.

¹²⁹ Литовським курортам притаманна домашня сімейна атмосфера і неквапний ритм життя, позбавлений метушні та зайвих переживань. *Друскінінкай* - бальнеологічний курорт на півдні Литви. Хвойні ліси, багато озер і річок, мінеральні джерела і чистота навколишнього середовища приваблюють сюди курортників цілий рік. *Паланга* - один із найбільш популярних курортних центрів Литви, розташований на березі Балтійського моря. Популярність до Паланги як курорту прийшла у XIX ст., коли перші відпочиваючі оцінили гармонійне поєднання моря, сонця, дюни та соснового лісу. Визначною пам'яткою курорту вважається Ботанічний парк Паланги, створений у кращих європейських традиціях паркової архітектури. *Пляжі Курішської коси* вважаються найкращими на всьому балтійському узбережжі. Смуга чистого піску шириною 25-70 м тягнеться вздовж усього берега. У 2001 р. пляжам у Ніді, а в 2004 р. - в *Юодкранте* за високу якість було присвоєно «блакитний прапор» Євросоюзу.

Курорти Естонії особливо привабливі влітку. Це, насамперед, *Пярну*, *Хаапсалу*, *Курессааре*, *Тойле* і *Нарва-Йіесуу* розташовані на морському узбережжі, а також приозерні туристичні центри *Вярске* і *Пюхайярве*¹³⁰.

Таллінн - столиця Естонії, центр економічного та культурного життя країни - належить до найбільш збережених середньовічних міст Європи. Історична частина столиці - Старе місто складається із Вишгорода з численними храмами, фортечними стінами і баштами. Його головними архітектурними атракціями є *Домський собор Тоомкірх* (XIII ст.) із масивною баштою, старі будинки під червоною черепицею і численними флюгерами, які формують незабутній колорит Таллінна. У місті діють понад 20 музеїв, які пропонують для огляду численні артефакти й унікальні колекції старожитностей і творів мистецтва.

Острів Сааремаа - другий за величиною острів у Балтійському морі - вважається найбільш «естонським» регіоном. На острові серед соснових лісів і ялівцевих чагарників збереглися дерев'яні вітряки, середньовічні кам'яні церкви і хутори, де будівлі вкриті соломомою. *Курессааре* - головне місто острова. Нині місто відоме далеко за межами Естонії, дякуючи *Єпископському замку* - єдиному повністю вцілілому середньовічному замку у країнах Балтії. У його залах розміщується *Художня галерея* і *Сааремааський музей*. Туристів на острів також приваблюють можливість дайвінгу, відвідування *Війдумяєського* і *Вілсандійського заповідників та геологічного заказника Каалі* з ідеально круглим озером метеоритного походження.

Казахстан. *Республіка Казахстан* розташована в Центральній Азії та Східній Європі. На південному заході має вихід до Каспійського моря. На території Казахстану, в центрі колишнього Семіпалатинського атомного полігону, знаходиться географічний центр Євразії. Рельєф країни переважно рівнинний - понад 80 % території займають сухі степи. На південному сході і сході підіймаються гірські системи: Алтай, Джунгарський Алатау, Тянь-Шань. За площею, що перевищує 2,7 млн км², країна посідає 9-е місце у світі, а за кількістю населення (15,4 млн осіб) - лише 62-е. Столиця Казахстану - *Астана*.

Казахстан володіє різноманітними і багатими туристичними ресурсами, але його геотуристичне положення не вирізняється вигідністю через значну віддаленість від головних споживчих ринків і розташування у зоні дії різко континентального сухого клімату із суворими зимами і коротким спекотним літом. Найголовніший і, на перший погляд, малопомітний туристичний ресурс Казахстану - давній «Великий Степ», прабатьківщина багатьох сучасних народів Євразії.

Туристична індустрія Казахстану пропонує кінні маршрути, полювання та рибалення, тури «Великим Шовковим шляхом», санаторно-оздоровчі, екологічні, орнітологічні маршрути, гірськолижний і пізнавальний туризм. До найбільш відомих курортів Казахстану належать: *зони Медео* з однією із найбільших у світі арен для швидкісного бігу на ковзанах і *Чімбулак* - одне із найкращих лижних місць у Центральній Азії; приморський район міста *Актау*, де на узбережжі Каспійського моря функціонує ряд санаторіїв; степове озеро *Алаколь*, яке називають «перлиною Казахстану» - бальнеологічний курорт, де використовуються хлористо-натрієва вода і сірководневі лікувальні грязі.

Цікавими для туристів є *Шимкент*, місто, яке знаходилося на Великому Шовковому шляху і зберегло до сьогодні середньовічний колорит, Туркестан із *мавзолеєм Ходжі Ахмета Ясаві (XII ст.)* і знаменитою *Туркестанською мечеттю*, *Караколь із Меморіалом Пржевальського*, *Тамгали-Тас із Галереєю наскальних малюнків*.

Мрія багатьох альпіністів і треккерів - *пік Хан-Тенгри*, «семитисячник», який вважається однією із найкрасивіших гірських вершин світу.

Киргизстан. *Киргизька Республіка* (столиця - *Бішкек*; населення - 5,4 млн осіб) знаходиться у північно-східній частині Середньої Азії, простягнувшись вздовж гірських ланцюгів *Тянь-Шаню* і *Паміро-Алаю*. Уся територія країни лежить вище 500 м над рівнем

130

Пярну - відомий і популярний курорт Прибалтики. Естонці називають його літньою столицею країни. Пярну славиться своїми широкими пляжами, добре прогрітим морем, бульварами, прекрасною архітектурою. Хаапсалу - курортне місто на заході Естонії. Тут найтепліше в Естонії море і лікувальна морська грязь, багате подіями культурне життя. Соснові ліси і свіже морське повітря створили в Нарва-Йіесуу особливий цілющий мікроклімат, а джерела мінеральних вод дозволяють поєднати пляжно-купальний відпочинок із оздоровленням і лікуванням.

моря. Її площа - майже 200 тис. км², з яких зайнята гірськими хребтами. Геотуристичне положення республіки не вигідне з точки зору організації масового туризму. Країна не має виходу до моря, її територія знаходиться на периферії світових споживчих туристичних ринків і не виділяється сприятливістю погодно-кліматичних характеристик (виняток слід зробити для гірськолижного туризму, для якого клімат Киргизії практично ідеальний). Але з іншого боку, Киргизстан цікавий для альпіністів, поціновувачів екзотичної природи і любителів екологічного туризму.

Гори, озеро *Іссик-Куль*¹³¹, мінеральні й термальні води та унікальний тваринний і рослинний світ - головні туристичні ресурси Киргизстану. Туристична індустрія країни намагається використовувати прекрасні умови для організації гірськолижного туризму, який може розвиватися цілорічно. Свої послуги вже пропонують кілька гірськолижних баз, обладнаних сучасним устаткуванням: *Норус, Орловка, Кашка-Суу, Оруу-Сай*. Усі вони розміщені навколо Бішкеку. Непогані гірськолижні центри виникли навколо Іссик-Кулю (наприклад, Каракол). Але на більшості туристичних баз рівень сервісу не відповідає світовим стандартам.

Різноманіття ендеміків рослинного і тваринного світу можна спостерігати в національних парках і заповідниках республіки: *Сари-Челекський біосферний заповідник - єдиний у горах Середньої Азії, природний парк Ала-Арча, Іссик-Кульський заповідник*.

На основі *Аламудунського* родовища мінеральних вод, розташованого неподалік Бішкека, функціонує курорт «*Теплі ключі*». Серед бальнеологічних ресурсів Чуйської долини важливе місце займають слабо мінералізовані сірководневі родовища лікувальних грязей і мінеральних вод.

Столиця - головний туристичний організаційний центр країни. Звідси туристи вирушають у подорожі горами Центрального Тянь-Шаню, Паміро-Алаю і до озера Іссик-Куль.

Любителів історії та паломників привабить *Ош* - місто, якому понад 2 500 років. Від минулої величі лишилося не дуже багато: престол Сулеймана - місце, до якого прагнуть паломники, *медресе Алимбек Параванчі, медресе Мухамедбой Тюрк Халь Муратбаєв, медресе Хазрет Дамулла Мухаммед Сидик Ахунд Аглам (всі XII-XVII ст.), православна Михайло-Архангельська церква (поч. XX ст.), городище Ак-Буура*.

Одним із найдавніших міст Киргизстану і Середньої Азії є *Узген*. Час майже не залишив слідів інших епох. До наших днів зберігся *мінарет (XII ст., висота 44 м) із медресе і три мавзолеї династії Караханідів*.

Туркменістан. *Туркменістан* - прикаспійська держава в Центральній Азії. Її площа складає 488,1 тис. км², населення - 4,9 млн осіб, столиця - *Ашхабад*. Геотуристичне положення Туркменістану, як і інших центральноазійських держав, не дуже вигідне. Його головні особливості - віддаленість від споживчих ринків, розташування країни у зоні дії різко континентального клімату. Більша частина країни зайнята *пустелею Кара-Кум*, що в перекладі означає «чорні піски». Температура у пустелі влітку сягає +50° С, а поверхня піску розжарюється ще більше. Не випадково тут функціонує Репетекський центр дослідження пустелі. У *Репетекському заповіднику* можна ознайомитися із представниками тваринного світу пустелі.

Плато динозаврів у *Кугитангському заповіднику* займає перше місце у світі за кількістю і площею слідів давніх тварин (занесене до Світової спадщини ЮНЕСКО). Тут же розташована і найдовша «стежка» зі слідів динозаврів - 195 м. У Туркменістані активно освоюється узбережжя Каспійського моря. Найбільшим проектом є створення поблизу *Туркменбаши (колишній Красноводськ)* до 2020 року курортної зони міжнародного рівня «Аваз», де вже збудовано кілька сучасних готельних комплексів. *Затока Кара-Богаз-Гол* багата великими покладами глауберової солі, потенціал якої для лікувальних цілей повною

¹³¹ Головною пам'яткою природного походження є озеро Іссик-Куль. Це високогірне озеро, розташоване всередині Тянь-шанських хребтів на дні величезної тектонічної улоговини, перетворилося на головний район літнього відпочинку в країні. Його краса дозволила великому російському мандрівникові П. П. Семенову-Тянь-Шанському порівняти Іссик-Куль із високогірними озерами Швейцарії. Купальний сезон на Іссик-Кулі триває кілька місяців. Влітку вода прогрівається до +25° С. *Чолпон-Ата* - головний курортний центр на березі озера.

мірою поки що не використовується. Незважаючи на переважно пустельний ландшафт, у Туркменістані є численні оазиси. Один із них - *Фірюза*, овіяна міфами мисливська резиденція перських шахів, яка тепер є популярним і найбільшим у країні кліматичним курортом.

На давній землі Туркменістану збереглося багато пам'яток історії та культури: мечеті, фортеці, мавзолеї. Декілька десятиліть тому в результаті археологічних розкопок було відкрите давнє місто *Мерв* - столиця держави Сельджуків. У середні віки тут жили і творили поет Омар Хайям, географ ас-Самані, історик Імамад дін-Ісфакані. Нинішній Мерв належить до Світової спадщини людства. На його території збереглися цитаделі, городища, усипальні, храми, *мавзолей султана Санджара*. Оглянути розкопки - мрія багатьох мандрівників.

Печерне місто *Єкедешик* має статус Державного історичного й архітектурного заповідника. «Єкедешик» туркменською означає «один отвір». І дійсно, величезний печерний комплекс має лише один вхід, що забезпечувало йому неприступність. Походження печерного міста овіяне таємницями і легендами.

Грузія. *Республіка Грузія* (площа - 69,7 тис. км²; населення - 4,6 млн. осіб; столиця - Тбілісі) займає центральну і західну частину Закавказзя, омивається на заході Чорним морем. Країна володіє унікальними туристичними ресурсами, насамперед природного походження, які на сьогодні використовуються далеко не повною мірою. Традиційними споживачами грузинських туристичних послуг є росіяни. Нинішні напружені стосунки між Російською Федерацією і Грузією заважають нормальному розвитку туристичної індустрії останньої. Надра Грузії містять значні запаси мінеральних вод. На їх основі функціонує понад 100 кліматичних і бальнеологічних курортів, серед яких *Ахкала, Цхалтубо, Набеглаві, Цагвері, Уцера, Цемі, Авадхара, Джава, Абастумани, Бахмаро та ін. Боржомі* - найбільш відомий курорт, розташований у долині річки *Кура*.

Пропонують послуги і знані гірськолижні курорти *Гудаурі та Бакуріані*, лижний сезон на яких триває з грудня до квітня. Численні приморські курорти (*Гагри, Піцунда, Новий Афон, Кобулеті, Орд, Махінджаурі, Зелений Мис*) переживають не кращі часи, але як завжди пропонують якісний відпочинок. За кількістю культурних і архітектурних пам'яток *Тбілісі* належить до найбагатших міст світу¹³².

Незвичайні в Грузії храми та монастирі. Прості і строгі за формою грузинські церкви органічно вписані до навколишнього ландшафту і відрізняються типовим для архітектури Закавказзя конічним куполом. Прикладами є *церква Св. Марії в Старому Гавазі (VI ст.), Дзвелі Шуамта (V-VII ст.) та Ікалто (VI ст.) неподалік Телаві, монастир Іоанна Зедазенського (VII-VIII ст.), діючий жіночий монастир Бодбі (IX ст.), монастирі Сапара (XIII ст.), Рконі (VII ст.), Моцаметта (X ст.), храм Ніноцмінда (VI ст.) та багато інших.*

Вірменія. *Республіка Вірменія* - переважно гірська закавказька країна (середня висота території - 1 800 м над рівнем моря), яка займає північно-східну частину вулканічного Вірменського нагір'я. Площа республіки складає 29,7 тис. км², її населяє майже 3 млн осіб. Столиця - *Єреван*. На заваді інтенсивному використанню багатих туристичних ресурсів країни (мінеральні води, лікувальні грязі, лижні поля) стоїть проблема неврегульованості територіальних питань між Вірменією та Азербайджаном, яка супроводжується силовим протистоянням.

Курорти Анкаван, Аревік, Ванадзор, Джермук, Діліжан, Цахкадзор та інші відомі своїми мінеральними джерелами, цілющим гірським повітрям і краєвидами. За 10 км від столиці знаходиться найбільш відомий бальнеологічний *курорт Арзні* із вуглекислими гідрокарбонатно-хлоридними натрієвими мінеральними водами.

Серед гірськолижних курортів виділяється *Цахкадзор*, розташований у мальовничій долині *Мармарик* на висотах 1 900-2 100 м. 12 гірськолижних трас різного рівня складності

¹³² Історичне ядро столиці - *Старе місто* забудоване 2-3-поверховими цегляними і кам'яними будинками, більшість із яких мають історичну цінність. Цікавими є *Музей грузинського мистецтва із Золотим фондом, Палац намісника, Музей народної архітектури поблизу Черепашого озера, Музей історії Грузії, Музей шовку*. Особливого колориту місту надають численні пам'ятники. За 20 км від Тбілісі розташована давня столиця країни - *Міхета* із відомим монастирем *Джаврі* («Хрест») - символом становлення християнства у Грузії. Неодмінну увагу в туристів викликає величезний кафедральний собор *Светицховелі*, жіночий монастир *Салтавро*.

дозволяють відпочивати на курорті як початківцям, так і досвідченим лижникам. Неподалік Цахкадзору розташований *монастирський комплекс Кечарис (XII-XIII ст.)*.

У горах Вірменії розташовано високогірне *озеро Севан*, що займає гігантську улоговину на висоті майже 2 000 м над рівнем моря. Басейн озера перетворено на національний парк. Озеро перетворилося на популярне місце відпочинку.

Вірменія - країна із давньою християнською культурою. Тут збереглося багато сакральних пам'яток - храмів, монастирів, церков, які розкидані країною. Заслуговує на увагу резиденція вірменського католикаса – *Ечміадзин*. Багато із них розташовані в столиці. Єреван також відомий численними музеями: *Музейний комплекс на площі Республіки, Музей історії Єревана, Матенадаран ім. Месропа Маїстоца, ряд меморіальних музеїв*. Помітний інтерес у туристів викликають давні міста країни: *Армавір - перша столиця Вірменії, Арташат – «Вірменський Карфаген»*, околиці Гюмрі.

Росія. *Російська Федерація* (далі - РФ) розташована в північно-східній частині Євразії. 1/3 території країни - Європа і 2/3 - Азія. Майже вся територія Росії розташована у східній півкулі. Із-за величезної протяжності по довготі (9 тис. км) країна розділена на 10 часових поясів. РФ - найбільша країна світу, площа якої перевищує 17 млн км², що в 1,8 рази більше від площі США і у двічі більше від Австралії. Країну населяє 140 млн жителів. Столиця - *Москва*.

РФ, з одного боку, має потужні туристичні ресурси, а з іншого - відчуває труднощі у їх освоєнні. Це пов'язано із природними (суворість клімату і важка доступність окремих ландшафтних комплексів)¹³³, соціально-економічними (слабка транспортна й готельна інфраструктура, недостатня рекламна підтримка, відсутність широкого споживчого попиту і традицій вітчизняного відпочинку) та політичними (нестабільність окремих регіонів) чинниками. У той же час, країна володіє надзвичайно багатими ресурсами, які є основою для розвитку екологічних і спортивних видів туризму, натомість відчуває гостру нестачу територій, де б реалізувалися потреби споживача в традиційному пляжно-купальному відпочинку.

Бальнеологічні ресурси презентовані численними джерелами мінеральних вод і родовищами лікувальних грязей¹³⁴. Район *Кавказьких Мінеральних вод* - найбільша курортна зона країни. Головні курортні центри розташовані доволі компактно. Вони пов'язані між собою електрифікованою залізницею й автомобільними шляхами. Серед низки популярних курортних центрів найбільш обладнаним вважається *Кисловодськ*, найбільш мальовничим - *Железноводськ*, найбільш популярним і найбільшим - *Єсентуки*, найбільш функціональним -

¹³³ Більше 70 % території Росії - рівнини і низовини. Західна частина країни знаходиться в межах Східноєвропейської рівнини. Меридіонально витягнута гірська система Уралу розділяє Східноєвропейську рівнину і Західносибірську низовину. На схід від останньої простягається Середньосібірське плоскогір'я з окремими гірськими масивами, які переходять у Центральнокуйтську рівнину. Південна і східна частини Російської Федерації переважно гористі - північні хребти Великого Кавказу з найвищою точкою г. Ельбрус (5 633 м), Алтай, Західні та Східні Саяни, Станове нагір'я, Сіхоте-Алінь тощо. Півострів Камчатка і Курильські острови - царство вулканів і гейзерів (Ключевська Сопка, Кроноцька Сопка, Шивелуч та ін.). У країні знаходиться більше 120 тис. річок і близько 2 млн озер. Річки та озера традиційно відіграють величезну роль - не лише як транспортні шляхи, траси заселення і господарського освоєння, а і як місця масового відпочинку і туризму. Клімат РФ у цілому суворий. Для нього характерні довга холодна зима і коротке прохолодне літо, чітка зміна пір року. Великий вплив на клімат мають океани (західне перенесення повітряних мас із Атлантики; арктичний холодний басейн; літній мусон на далекосхідному узбережжі). Кліматичні умови значно різняться територією. Із півночі на південь країна розташовується в арктичному, субарктичному і помірному кліматичних поясах. Суттєві відмінності спостерігаються і в межах кожного поясу. Широтна зональність найбільш виразно проявляється на рівнинах. Найповніший спектр природних зон притаманний європейській частині, де із півночі на південь послідовно міняються зона арктичних пустель, тундри, лісотундри, тайги, мішаних лісів, лісостепу, степу, напівпустель. Із просуванням на схід клімат стає континентальнішим і кількість природних зон в одному широтному інтервалі значно скорочується. На більшій частині Росії (11 млн км²) поширена вічна мерзлота. Вона охоплює північ європейської частини і Західного Сибіру, а за Єнісеєм зустрічається від північних морів до південних кордонів. Товща мерзлоти коливається від 1-2 м на півдні до 500-600 м на півночі. Очевидним є погіршення геотуристичного положення РФ після розпаду Радянського Союзу. Звичні райони відпочинку (Крим, Прибалтика, Закавказзя) опинилися в близькому зарубіжжі. Політична нестабільність на Кавказі не дозволяє повною мірою використовувати ресурси й туристичну інфраструктуру регіону. Території за Уралом із багатими природними ресурсами і стабільною ситуацією мало заселені, недостатньо забезпечені шляхами сполучення, розташовані далеко від споживачів туристичного продукту.

¹³⁴ Найбільш поширеними серед мінеральних вод є хлориди, які зустрічаються практично повсюдно, особливо в межах платформених областей. Велику лікувальну цінність мають сульфідні (сірководневі) води, які поширені на Кавказі, Уралі, Поволжі. Джерела вуглекислих вод приурочені до складчастих областей: Кавказ (район Кавказьких Мінеральних Вод), Забайкалля, Примор'я, Камчатка. У межах гірських систем поширені й джерела радонових вод: Алтай (Білокуриха), Забайкалля (Ургучан). За походженням лікувальні грязі, що поширені територію Росії, поділяються на кілька типів: торфові, сапропелеві, сульфідні мулові та сопкові. Торфові грязі належать до найбільш поширених. Вони є на Північному Заході, в Західному Сибіру й Далекому Сході. Найбільші родовища сапропелів сконцентровані на Уралі та в Західному Сибіру (озеро Молтаєво, Ахманка, Великий і Малий Тараскуль). Сульфідні мулові грязі приурочені до материкових озер у Ставропольському краї та озерно-джерельних водойм на Півночі Росії. Головним районом поширення сопкових грязей є Сахалін.

П'ятигорськ, де використовуються води понад 40 джерел і лікувальна грязь озера *Тамбукан*. Серед регіонів із найбільш сприятливими кліматотерапевтичними умовами для організації літніх і зимових видів рекреаційної діяльності виділяються: *узбережжя Чорного моря, Середній Урал, Західний Кавказ, Алтай, Саяни, Прибайкалля, окремі райони Далекого Сходу, Північний Захід Росії*. РФ володіє значним культурно-історичним потенціалом¹³⁵. Із великих міст РФ найбільш відвідуваним є *Санкт-Петербург*, який часто називають Північною Венецією¹³⁶.

Столиця Росії *Москва* має значний туристичний потенціал¹³⁷. Багате на визначні місця і *Підмосков'я*¹³⁸. Взагалі ж говорити про індустрію туризму як повноцінний сегмент російського господарства ще зарано. У країні лише розпочалося інтенсивне вивчення та освоєння багатих природних і культурно-історичних ресурсів, створення сучасної туристичної, особливо готельної інфраструктури, перші згустки якої з'явилися в Москві, Санкт-Петербурзі та їх околицях, у районі Байкалу, на Кавказі й узбережжі Чорного моря, де виділяється кілька туристичних центрів і курортних зон міжнародного рівня - Сочі, Туапсе, Анапа, Геленджик та інші. Потужного імпульсу розвитку туристичної інфраструктури у

135 Лише до списку світової спадщини внесені 11 історико-культурних і природних об'єктів: історичний центр Санкт-Петербургу, комплекс церков у Кіжах, Московський Кремль і Красна площа, історичні пам'ятки Новгороду, культурно-історичний ансамбль на Соловецьких островах, архітектурні ансамблі Володимира й Суздаль, Троїцько-Сергієва лавра в Сергієвому Посаді, церква Вознесення в Коломенському, вулкани і гейзери Камчатки, озеро Байкал, первісні ліси республіки Комі.

136 Увага туристів, у першу чергу, звернена до Зимового палацу, де розташований музей Державний Ермітаж, в якому зібрано понад 2,7 млн картин, скульптур, малюнків, гравюр, костюмів, медалей, зброї та інших предметів практично всіх епох людської цивілізації. Серед інших пам'яток міста - Адміралтейство, Петропавлівська фортеця, Державний Російський музей, архітектурні ансамблі Невського проспекту і Василівського острова, Літній сад. Приваблюють туристів околиці Санкт-Петербургу: Царське Село з Царськосільським ліцеєм, де навчався О. С. Пушкін і розкішним Катериненським палацом, який розташований серед чудового парку в оточенні інших палаців; Павлівськ із Великим палацом і одним із найкрасивіших і найбільших пейзажних парків Європи (площа - 600 га). «Перлиною мистецтва» називають мальовничі сади і парки, пишні палаци і фонтани Петергофу. Його ансамбль формують 7 парків, понад 20 палаців, 140 фонтанів. Великий каскад фонтанів прикрашають 225 позолочених скульптур. Парково-палацовий ансамбль Оранієнбауму розташований на узбережжі Фінської затоки та складається з фортеці Петерштадт і мініатюрного палацу, китайського палацу і Каталіної гірки з павільйоном. Бурштиновий кабінет був створений майстром Г.Тюссо для прусського короля Фрідріха I. Його син, король Фрідріх Вільгельм I подарував кабінет російському імператору Петру I, який наказав доправити щедрий подарунок до Росії. Імператриця Єлизавета Петрівна доручила «виправити» кабінет. До 1770 р. під керівництвом Ф. Б. Растреллі він суттєво змінюється. Колишній кабінет додає у величчю, пишноті і перетворюється у знамениту Бурштинову кімнату Катериненського палацу у Царському Селі. Зміни були настільки різкі, що дозволили говорити про Бурштинову кімнату як про "восьме чудо світу". Під час Великої Вітчизняної війни Бурштинова кімната була вивезена гітлерівцями до Кенігсбергу (сучасний Калінінград), де виставлялася у Королівському замку до 1944 р. Після цього її сліди губляться і кімната не знайдена і до сьогодні. До 300-ліття Санкт-Петербургу, яке святкувалося у 2003 році, Бурштинова кімната відновлена у повному обсязі і стала головною туристичною атракцією Катериненського палацу у Царському Селі. Практично в усіх палацах і павільйонах, розташованих на околицях Петербургу, експонуються шедеври мистецтва і предмети побуту, якими користувалися російські монархи.

137 Найбільш знайомими є Кремль і Красна площа. У центрі Кремля на Соборній площі знаходяться кілька храмів: Успенський, Благовіщенський і Архангельський собори, зведені у XV-XVI ст. Тут же розташовані Грановита палата, церква Дванадцяти апостолів, Патріарші палати, дзвіниця Івана Великого, Цар-дзвін і Цар-гармата. Серед інших будівель незмінну увагу викликають Великий Кремлівський палац і «Оружейна палата», де зібрані унікальні прикраси і твори декоративного мистецтва, зразки вогнепальної зброї, а також легендарна шапка Мономаха й експозиція діамантів. Поряд із Кремлем розташована Красна площа, на якій збудовані кілька цікавих об'єктів: незрівняний за вишуканістю архітектурних форм Покровський собор, який частіше називають собором Василя Блаженного; мавзолей Леніна; пам'ятник Мініну і Пожарському; будинок Державного історичного музею, у фондах якого зібрано близько 4 млн предметів; колишні Верхні торгові ряди. До важливих атракцій міста належать: Державна Третьяковська галерея, де зібрані понад 5 тис. художніх полотен, більше 30 тис. малюнків і гравюр, 900 скульптурних робіт; Державний Музей образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна; Воробйові гори із висотною будівлею Московського державного університету ім. М.В.Ломоносова; архітектурний комплекс «Коломенське», де діє історичний музей; Новодевічий і Донський монастирі.

138 У переважній більшості це - колишні дворянські садиби і місця, пов'язані з життям і діяльністю відомих людей. Наприклад, садиба Муранове, де створено музей Ф. І. Тютчева, садиба Архангельське, де бував Пушкін, місто Клин, де розташована садиба-музей П. І. Чайковського. Популярним туристичним маршрутом є «Золоте кільце», що включає давні руські міста: Сергіїв-Посад, Переяславль-Заліський, Ростов, Кострому, Іваново, Суздаль, Володимир та ін. Сергіїв-Посад приваблює Троїцько-Сергієвим монастирем, який є одним із найбільш знайомих російських центрів паломництва. Не-змінно цікавість у туристів викликає Успенський собор, де внутрішній розпис належить пензлю Андрія Рубльова. Переяславль-Заліський відомий історико-архітектурними пам'ятками починаючи з XII ст. Спасо-Преображенський і Володимирський собори, історико-художній музей - головні атракції міста. Ростов, який виник значно раніше Москви, вражає туристів своїм кремлем, зведеним у XV-XVII ст. та іншими пам'ятками. Ярославль був заснований в XI ст. київським князем Ярославом Мудрим. Нині місто відоме численними пам'ятками, серед яких Спаський і Толгський монастирі, Іллінська церква. Найбільш відомим пам'ятником культури Костроми є Іпатіївський монастир, де відомий російський історик М. М. Карамзін знайшов давній літопис, названий Іпатіївським. Із 1958 р. монастир - історико-архітектурний і художній музей-заповідник. Його ансамбль формують Троїцький собор і дзвіниця (XVII ст.), Палати Романових, башти та ін. архітектурні компоненти. Засноване у XII ст. київським князем Володимиром Мономахом місто Володимир - обласний, великий промисловий і туристичний центр. У Володимирі туристи знайомляться з Золотими Воротами, відвідують Володимиро-Суздальський історико-художній і архітектурний музей-заповідник, музей «Старий Володимир», будинок-музей купців Столетових. Давньоруський Суздаль - місто-заповідник. У ньому збереглися численні перлини архітектурного мистецтва. Серед них чільне місце посідає Суздальський кремль. Тисячі туристів і прочан відвідують Покровський, Олександрівський і Спасо-Євфиміївський монастирі, зазнають з ансамблями Торгової площі, Посаду, Зарічної сторони, слободи Скучилихи, експонатами Музею дерев'яного зодчества. Із 2002 р. в Суздалі щорічно проводиться Відкритий російський фестиваль анімаційного кіно, Свято Огірка й інші заходи, які підсилюють туристичну привабливість міста.

горах Кавказу і на чорноморському узбережжі надасть проведення зимових Олімпійських ігор у Сочі в 2014 році.

Тема 10. МІЖНАРОДНИЙ І ВНУТРІШНІЙ ТУРИЗМ В КРАЇНАХ АЗІЇ І БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Азія: Індія, Непал, Шрі-Ланка, Індонезія, Пакистан, Китай, Японія, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Монголія. Близький Схід: Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Ізраїль, Сирія, Кіпр, Туреччина, Саудівська Аравія, Йорданія. Правила в'їзду-виїзду, біокліматичні умови, природні рекреаційні ресурси, інфраструктура, гідромінеральні ресурси, екологічні умови природного середовища, культурно-історичний потенціал, рекреаційна освоєність території, основні центри туризму і проблеми рекреаційного освоєння.

План. *1. Загальна характеристика Азійсько-Тихоокеанського регіону. 2. Південноазійський туристичний район. 3. Північно-Східноазійський туристичний район. 4. Південно-Східноазійський туристичний район 5. Туристичний район Австралія і Океанія.*

1. Загальна характеристика Азійсько-Тихоокеанського туристичного регіону. Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон включає полярні типи країн. З одного боку - Японія, Австралія і Нова Зеландія, які належать до світових економічних лідерів та найбагатших країн з високим рівнем розвитку, а з іншого - Афганістан, Непал, Шрі-Ланка, М'янма, Бангладеш, Папуа - Нова Гвінея, які належать до найбідніших держав світу. До регіону також належать Китай та Індія - країни з більш ніж мільярдним населенням кожна, з потужним сировинним і промисловим потенціалом, але з низькими прибутками на одного жителя.

Туристичні ресурси регіону відзначаються надзвичайним багатством і різноманіттям. Це стосується як природних, так і суспільних та подієвих ресурсів. Їх залучення до інтенсивного використання у туристичній індустрії залежить від економічного розвитку і демократичних перетворень у багатьох країнах регіону. Міжнародний туризм в Азійсько-Тихоокеанському регіоні - відносно молоде явище, оскільки індустрія туризму в окремих країнах почала розвиватися у 1980-ті роки. Просторова структура в'їзного туризму в цьому регіоні значною мірою залежить від політики Китаю в галузі міжнародного туризму, його відкритості і демократичності¹³⁹. Стрімко завойовують міжнародний туристичний ринок країни Південно-Східної Азії. Таїланд, Індонезія, В'єтнам, поряд із традиційним для західного споживача відпочинком на чистих пляжах, якісним дайвінгом, численними розвагами на кшталт мавпячих чи слонячих театрів, фестивалів трансвеститів, тайського боксу тощо, пропонують широкі можливості для екологічного туризму і пізнання біологічного різноманіття, для релігійного туризму і знайомства з буддизмом та специфічною для європейців і американців східною культурою, для дешевого шопінгу¹⁴⁰. Значна кількість островних країн в Океанії існує за рахунок міжнародного туризму. Федеративні Штати Мікронезії, Палау, Фіджі вже тривалий час асоціюються у західного споживача із туристичним «раєм» - блакитні лагуни з чистою водою і теплим піском пляжів, коралові рифи, екзотична флора і фауна манять до себе тисячі мандрівників. Але відсутність на багатьох островах в Океанії постійного населення через нестачу питної води і ресурсів першої необхідності ускладнює розвиток туристичної індустрії. Десятки і сотні кілометрів ідеальних пляжів чекають свого часу. На заваді інтенсифікації використання потужного природного потенціалу Австралії і Нової Зеландії стоїть їх віддаленість від головних споживчих туристичних ринків. Але розвиток круїзного туризму, авіаційного транспорту і цінова політика провідних авіаперевізників з кожним роком все більше нівелюють цей негативний чинник.

¹³⁹ На географію виїзних потоків визначальний вплив має Японія, де один із найвищих у світі показників величини внутрішнього валового продукту у розрахунку на одну особу. Високий соціально-економічний рівень життя зробив японців подорожуючою нацією, які «відкривають» для себе Європу, Америку, Росію, але у першу чергу, відвідують сусідні країни. Китай у цьому списку - на одному з перших місць. Саме ці особливості пояснюють високу питому вагу Китаю і Японії у структурі в'їзних та виїзних потоків на регіональному ринку міжнародних туристичних послуг. За рахунок цих двох держав Північно-Східна Азія утримує лідерство у загальному обсязі міжнародних туристичних прибуттів до Азійсько-Тихоокеанського регіону - її частка складає майже 60 %.

¹⁴⁰ У кінці першого десятиліття ХХІ ст. країни Південно-Східної Азії дещо втратили свої позиції на ринку туристичних послуг у порівнянні з 1990 роком. Це пояснюється низкою причин: фінансова криза у країнах Південно-Східної Азії у 1997-98 роках; спалахи небезпечних захворювань протягом 2002-03 років; катастрофічне цунамі у 2005 році, яке практично повністю знищило туристичну інфраструктуру окремих районів Таїланду та Індонезії, протести місцевого населення проти інтенсивного розвитку туризму і навіть терористичні акти.

2.Південноазійський туристичний район (Афганістан - Бангладеш - Бутан - Індія - Іран - Мальдіви - Непал - Пакистан - Шрі-Ланка Індія).

Республіка Індія, загальною площею 3,3 млн км² (7-е місце у світі) із населенням 1,2 млрд осіб (2-е місце у світі) і столицею *Нью-Делі*, розташована у Південній Азії на півострові *Індостан*. Вона омивається водами *Індійського океану*, до її складу входять *Андаманські, Нікобарські та Лаккадівські острови*. На території Індії *Гімалаї* простягаються дугою із півночі на північний схід, утворюючи природний кордон із Китаєм, Непалом та Бутаном. Практично вся територія Індії знаходиться в субекваторіальному поясі¹⁴¹. В Індії проживає більше мільярда осіб. Враховуючи, що в країні не так жорстко, як у Китаї, проводиться політика планування сім'ї, за прогнозами демографів Індія незабаром стане найбільш багатонаселеною у світі. Окрім того, Індія вважається найбільш багатонаціональною країною світу.

Індія володіє чудовими ресурсами, придатними для організації масового літнього і зимового відпочинку, екологічного і пізнавального туризму. Тисячі кілометрів пляжів на узбережжі Індійського океану, численні лижні поля. Країна лише починає освоювати ці природні багатства. Уже зараз великою популярністю у туристів користується пляжі штатів *Гоа і Керала*. До того ж, *Керала* - визнаний центр аюрведи - особливої практики лікування та піклування про здоров'я. Своєрідним туристичним ресурсом країни є культурний світ, його духовні і матеріальні прояви: філософія індуїзму, відтворена в архітектурній симфонії храмів, пишні палаци, які свято оберігають пам'ять минувшини, багатоголосі сучасні мегалополіси і «загублені» міста. *Тадж Махал*— одне із «семи чудес нового світу», архітектурна перлина Сходу, уособлення любові, кохання, вірності, синівської невдячності й англійської колоніальної пихи...¹⁴² Із точки зору пізнавального і релігійного туризму велике значення мають міста країни: *Делі, Мумбаї (Бомбей), Колката (Калькутта), Ченнай (Мадрас), Варанасі* та інші. Шанувальники екологічного туризму відвідують національні парки, серед яких великою популярністю користуються *Казіранга, Манас, Джавхар, Дачігам, Корбет та Саріска*.

Таблиця 1.

Туристичні центри Індії

Місто	Головні туристичні об'єкти
Делі	<i>Червоний Форт</i> (Лал-Кіла, 1639-1648 рр.) з палацовим комплексом епохи Великих Моголів і «різнокольоровим палацом» <i>Ранг-Махал</i> ; руїни храму <i>Бхайрона</i> ; ансамбль <i>Кутб-Мінар (Віджай-Стамбх, 1191-1370 рр.)</i> ; руїни <i>Лалкота</i> ; «Стара фортеця» <i>Пурана-Кіла (Дін-Панах, 1530-1545 рр.)</i> ; палац <i>Радж Гхат</i> ; обсерваторія <i>Джантар-Мантар (1725 р.)</i> ; комплекс <i>Джахаз-Махал («палац-корабель», 1229-1230 рр.)</i> ; «башта-плаха» <i>Чор-Мінар, Університет Делі; Парламент; Меморіал повстання 1857 р.; Президентський палац Раїштрапаті-Бхаван (1931 г.), колона Ашоки (250 р. до н. е., висота понад 12 м) із суцільної брили піщаника; нержавіюча металічна колона (895 р. до н. е.) біля мечеті Кувват-уль-Іслам; численні храми всіх світових релігій; численні музеї і меморіальні комплекси: Національний музей; Національна галерея сучасного мистецтва;</i>

¹⁴¹ Основною рисою, яка визначає погодно-кліматичні характеристики є тропічні мусони. Дощі в Індію приносить літній мусон. Вони посилюються на початку червня на західному узбережжі і приблизно в середині червня на східному - у Бенгалії. Ця закономірність добре простежується на прикладі Мумбаю, який знаходиться на західному узбережжі країни і одним із перших «зустрічає» мусон із Аравійського моря. Саме там мусонний клімат виражений найбільш чітко. Календарний рік у країні можна розділити на три основні кліматичні сезони. У листопаді - лютому, коли панує північно-східний мусон, свіжо, сонячно і сухо. У березні температура поступово підвищується і з кінця місяця до червня триває жаркий і сухий сезон. Із липня і до середини вересня, під дією літнього мусону, тримається волога спекотна погода. Жовтень - перехідний час. Вологість висока, але дощі припиняються. Враховуючи ці особливості, слід пам'ятати, що найбільш невдалим періодом для відпочинку в Індії буде час від середини червня до середини вересня. Пляжно-купальний сезон в Індії триває цілий рік - температура прибережних вод не опускається нижче +25° С.

¹⁴² Монумент розташований за два кілометри від індійського міста Агра. Збудований імператором Шах Джахан Мугалом як мавзолей для своєї дружини Мумтаз Махал. У будівництві брало участь до 20 тис. робітників. Ім'я архітектора невідоме, але поширена думка, що в розробці проекту брали участь найкращі архітектори Індії та інших країн Сходу на чолі з агрьським архітектором Устад-Ісою. Не виключено, що одним з авторів був сам Шах Джахан, який мав високий художній смак. Навколо Тадж Махалу було висаджено сад, причому сам мавзолей знаходиться на його початку. У центрі саду - водойма, береги якої викладені мармуровими плитами. Вздовж зрошувального каналу з фонтанами висаджені кипариси. Напроти Тадж Махалу, на іншому березі річки, Шах Джахан хотів побудувати ще один мавзолей для себе, тієї ж форми, що і Тадж Махал, але з чорного мармуру. Обидва мавзолеї повинні були з'єднуватись мостом. Та після того як син Аурангзеб усунув батька від влади і посадив до в'язниці, плани не втілилися в життя. Після смерті Шаха Джахана поховали в одному склепі з Мумтаз Махал. На їхніх могилах лежать плити, прикрашені орнаментом із золота та срібла. За часів колоніальної залежності мавзолей було розграбовано. Освічені британці повелися як варвари. Коштовне оздоблення Тадж Махалу вкрадене, або вивезене до Англії.

	<i>Меморіальний музей Джавахарлара Неру «Тінмурті-Хауз»; меморіал Індіри Ганді;</i>
Агра	<i>Мавзолей Тадж-Махал (1630-1648 рр.); Велика фортеця Агри з комплексом палаців, площ, мечетей і парків; Перлинова мечеть (XVII ст.) і Нагіна-Масджід; Кхаз-Махал і Дзеркальний палац; мавзолей Джахангрі-Махал, усипальня Ітемад-уд-Даули; водний парк «Павільйон риб»;</i>
Мумбаї	<i>Тріумфальна арка «Ворота Індії»; міський форт (1720 р.), церкви Св. Іоанна і Св. апостола Фоми; собор Св. Томаса (1672-1718 рр.), Музей принца Уельського (1911 р.); храм Махалакшмі, мавзолей і мечеть Хаджи-Алі; Бомбейський університет; Монетний двір (1828 р.); акваріум Тарапореваля; Музей Західної Індії; парк Вікторія-Гарденз і зоопарк; Планетарій ім. Неру; Галерея сучасного мистецтва;</i>
Джайпур	<i>Палацовий комплекс Чандра-Махал; палаци Радж-Махал, Джал-Махал (Озерний палац), Хава-Махал (Палац вітрів); фортеця Ембер (XI-XVI ст.); форти Джайгарх і Нахагарх (XVIII ст.); храми Бірла, Шрі-Говінд-Дев, Лакшмі-Нараїн і Канак-Вріндаван; мінарет Ісварі-Мінар-Сварга-Сал; обсерваторія під відкритим небом – Джантар-Мантар;</i>
Ченнай	<i>Храмовий комплекс Махабаліпурам з храмами VII-VIII ст. і відомими скельними барельєфами «Покаяння Арджуни»; центр паломництва Мадурай, з храмом богині Менакші (1560 р.) і комплексом храму Шиви (XII-XVII ст.) з «Тисячаколонним залом» (середина XVI ст.); Форт Св. Георгія; Кафедральний собор св. Апостола Фоми (1504 р.);</i>
Колката	<i>Меморіальний музей ім. королеви Вікторії (1921 р.); форт Вільям (1696 р.); Індійський музей; Ботанічний сад (XVIII в.); храм Калі; технологічний музей Бірла; Будинок уряду Радж-Бхаван; собор Св. Павла; храм Махабодхі-Мандір;</i>
Варанасі	<i>Колона і ступа Дхармараджика; ступа Дамекх на місці першого богослужіння Будди; храм Сріянсантх; храми Вішванатх, Аннапурна і Манмандір, мечеті Гьянвані (XVII ст.) й Аламгір; музей Бхаван.</i>

Непал. Федеративна Демократична Республіка Непал (площа - 147,2 тис. км²; населення - 28,5 млн осіб; столиця - Катманду) - найбільш високогірна держава світу. Вона повністю розташована у Гімалаях. Понад 40 % території Непалу знаходиться на висоті понад 3 000 м. Непал – «мекка» для альпіністів. На території країни повністю або частково знаходяться 8 найбільш високих вершин світу, у тому числі *Еверест (Джомолунгма)* - найвищий пік на Землі. У Гімалаях прокладені сотні маршрутів та екологічних стежок для піших мандрівок. Не меншою популярністю користуються сплави гірськими річками, відвідування національних природних парків і *елефант-трекінги* - прогулянки на слонах найбільш унікальними і привабливими ділянками. Непал - країна із давньою і самобутньою культурою, яка вважається *батьківщиною Будди*. Монастирі, релігійні обряди і церемонії, фестивалі залишають незабутні враження у туристів, які відвідали країну.

Бутан. У Східних Гімалаях розташована невелика держава Південної Азії - *Королівство Бутан* зі столицею *Тхімпху*. Площа королівства складає 38,4 тис. км², його населяє 691 тис. осіб. Бутан - одна з найбільш загадкових і самобутніх країн світу. Вона практично не зачеплена цивілізацією. У країні переважає натуральне господарство. Навіть у столиці відсутні сучасні будівлі зі скла і бетону, на дорогах немає світлофорів, а перше Інтернет-кафе відкрилося у 2000 р. Іноземці отримали право відвідувати королівство з 1974 р. Перебування туристів у Бутані значною мірою регламентоване дозволами (дуже часто за підписом короля) на відвідування багатьох об'єктів. Окрім своєї соціально-економічної незвичності, країна цікава багатою культурною спадщиною і незайманою природою. Дикий пейзаж зрідка «розривають» характерні лише для Тибету *дзонги* - *буддистські фортеці-монастирі*, які гармонійно вбудовані в оточуючі гори. Дзонги виконують оборонні, освітні, управлінські та релігійні функції. У них проводяться різноманітні офіційні церемонії і релігійні свята, які називаються *тсечу*. Найбільшими дзонгами є Тонгса, перший храм якого збудований у 1543 р., і *Вангді* (1638 р.), який вважається одним із найкрасивіших храмово-палацових комплексів країни. Внутрішній туризм у його сучасному розумінні в країні практично відсутній. Екологічний, релігійний і пізнавальний туризм - головні напрямки освоєння ресурсного потенціалу і розвитку міжнародного туризму в Бутані.

Шрі-Ланка .На південь від Індії розташована острівна держава - *Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка*. Її площа складає 65,6 тис. км², населення - 21,3 млн осіб. Офіційною столицею вважається *Шрі-Джаяварденепура-Комте*, фактичною - *Коломбо*.

Узбережжя Шрі-Ланки - сучасний «туристичний рай», який формують понад 1 500 км пляжів з дрібним піском, пальмами і кораловими рифами із фантастичним біорізноманіттям і затонулими кораблями. На обладнаних курортних зонах західним туристам пропонують модний цілорічний «коктейль» із активного відпочинку на воді, екологічних турів і національного колориту: національних свят, рибних і фруктових базарів, пам'яток архітектури та святих місць. *Негомбо, Берувела, Когалла і Калутара* - найбільш популярні курорти у різних частинах острова, на території яких діють дайвінг-центри, спортивні клуби для шанувальників віндсерфінгу, водних лиж, сноркелінгу, підводного полювання, організовуються пізнавальні тури. Найбільша кількість історичних і культурних пам'яток зосереджена в центрі острова і утворює «культурний трикутник»: *Анурад-ханура* - перша давня столиця Шрі-Ланки, яке вважається «святим містом», *Полоннаруві* - середньовічна столиця держави, *Канді* - останній бастион правителів незалежної сингальської держави, де у храмі *Далада Малигава* зберігається одна із сакральних буддистських святинь - зуб Будди. Серед туристів незмінною популярністю користується комплекс *печерних храмів Дамбулла*. Тут у 5 великих і численних малих печерах із настінним високохудожнім розписом V- VIII ст. розміщено велику кількість статуй Будди. Одним із чудес Дамбулли є печера, стінами якої вода тече догори. У найвищій точці печери вода накопичується і спадає вниз у золоту чашу, навколо якої медитують монахи.

Мальдіви. *Мальдівська Республіка* - острівна держава в екваторіальних водах Індійського океану, розташована на південний захід від острова Шрі-Ланка. Мальдіви складаються із майже 1 200 невеликих коралових островів, які лише на кілька метрів підіймаються над водою. Заселеними є лише 220 атолів. Площа країни - 298 км², населення - майже 400 тис. осіб, столиця - *Мале*. Головним туристичним ресурсом країни є океанічні пляжі, які вважаються одними із найбільш мальовничих на планеті. Білий м'який пісок, чиста блакитна вода, яка зливається з небом, буяння тропічної рослинності формують образ туристичного едему. Його доповнює і стиль відпочинку: спокійне усамітнення, нескvapність, респектабельність, які не відміняють активного відпочинку. Насолода рухом - невід'ємний атрибут близько 100 острівних курортів. Їх вибір залежить від цілей відпочинку: *насолада розкішю (Атоли Фаафу, Північний Мале, Баа), оздоровлення (Атоли Південний і Північний Арі), дайвінг (Атоли Лаванї, Алавелі, Маччафуші, Вілігілі-вару, Эллайду, Батала, Рангалі-Фінолу), «медовий» місяць (Атол Південний Мале), сімейний відпочинок (Атол Північний Мале)*. На Мальдівах реалізується цікава концепція використання ресурсів і розвитку туристичної індустрії - «один острів - один курорт - один готель»¹⁴³. Мальдіви бідні на культурно-історичні ресурси. У столиці вартими уваги є *Національний музей* із унікальною експозицією скульптур XII ст., *палац Муліаге, Мечеть П'ятниці*, національна святиня - *каплиця Меду Зіраят, базар Сінганур*. На *атолі Кураматі* знаходиться археологічна зона, де вів розкопки *Тур Хейердал*. Мальдівці підтримують екологічність і престижність своїх курортів рядом обмежень і табу, порушення яких карається значними штрафами, а то й арештом. На пляжах забороняється вживання спиртного, засмага і купання топлес (лише пляжі острова Кураматі чекають шанувальниць подібного відпочинку), збір коралів, підводне полювання. Мусульманські традиції не передбачають появу в громадських місцях у пляжному одязі.

Іран. *Ісламська Республіка Іран* розташована в південно-західній частині Азії. На півночі країну омивають води *Каспійського моря*, на півдні - *Перської й Оманської заток Індійського океану*. За площею (1,6 млн км²) країна займає 18-е місце у світі, за населенням (66,4 млн осіб) - 19-е. Столиця - *Тегеран*. Значну частину території країни займають гори і пустелі. На території Ірану виділяються *три природно-кліматичні зони*: узбережжя Перської й Оманської заток із тропічним спекотним кліматом, центральні області з посушливим субтропічним кліматом і гірські райони з помірним кліматом. У силу існуючих традицій ісламського фундаменталізму міжнародний туризм в Ірані не отримав широкого

¹⁴³ Це дозволило створити унікальні курортні комплекси, які відрізняються між собою не лише дизайном, а й атмосферою відпочинку та категоріями туристів, які обирають готелі за смаком і фінансовими можливостями. При цьому острови діляться на «туристичні» і ті, де живуть мальдівці, що, за бажанням відвідувачів країни, зводить до мінімуму спілкування з її жителями.

розповсюдження. Разом із тим країна має великий ресурсний потенціал для розвитку міжнародного туризму з ряду напрямків: лікувально-оздоровчий, пізнавальний, пляжно-купальний та ін. Поблизу *Тебриза* на березі найбільшого в Ірані *озера Урмія* знаходяться бальнеологічні курорти-купальні, які використовують для лікування й оздоровлення солону воду, близьку за мінералогічним складом до води Мертвого моря. Найбільш відомим місцем відпочинку в Ірані є курортна зона на острові *Кіш* в *Ормузькій протоці*. Іран відомий кількома *гірськолижними курортами*: *Дізін, Тошаль, Абе Алі*. Потужні культурно-історичні ресурси пов'язані з давніми містами, серед яких виділяється *Тегеран, Ісфаган, Шираз, Тебриз*. У них можна побачити багато історичних визначних пам'яток: середньовічні мечеті, пам'ятки давнини, гробниці перських діячів науки і мистецтва. Найбільш відомими є *зіккурат Дур-Унташ* (давнє місто і храм, зведені близько 1250 р. до н. е.), розташований неподалік міста *Дізфуль, Сольтаніє* в однойменній давній столиці - найбільший купол планети, збудований із цегли у 1305-1313 рр., нині занесений до Світової спадщини ЮНЕСКО.

3. Північно-Східноазійський туристичний район (Китай - Монголія - Південна Корея - Північна Корея - Тайвань - Японія).

Китай. Китайська Народна Республіка (КНР) розташована в східній частині Азії. Територія Китаю омивається водами західних морів Тихого океану. Площа - 9,6 млн км². Китай - найбільша країна в Азії і третя у світі за площею (поступається лише Росії та Канаді). Територія Китаю з півночі на південь простягається на 5,5 тис. км., а з заходу на схід - на 5 тис. км. Протяжність сухопутного кордону країни складає 22,8 тис. км. Країна гориста -

Рис.1. Об'єкти Світової спадщини зі списку ЮНЕСКО на території Китаю.

приблизно 2/3 території займають гірські масиви. У туристичній індустрії це - додатковий чинник для розвитку окремих видів туризму¹⁴⁴. Розвиток туристичної індустрії Китаю ґрунтується на «трьох китах»: культурна спадщина, природне різноманіття і дисциплінованість на всіх рівнях - від топ-менеджерів до покоївок. Туристична індустрія Китаю демонструє динамізм розвитку і високу економічну ефективність. При чому це стосується як міжнародного, так і внутрішнього туризму¹⁴⁵.

За оцінками фахівців

КНР у XXI ст. стане світовим лідером за кількістю міжнародних туристичних прибуттів.

¹⁴⁴ Із огляду на величезну територію, Китаю властива різноманітність кліматичних характеристик. Північний Китай знаходиться у межах помірного кліматичного поясу. У свою чергу, тут виділяються дві кліматичні області: мусонного клімату прибережних територій з дощовим теплим літом і холодною зимою; континентального клімату внутрішніх районів із спекотним літом та морозною зимою. Центральний Китай розташований у зоні субтропіків. У цілому для цього району характерне жарке дощове літо і прохолодна зима. Літні опади приносить мусон, який панує із квітня до вересня. Клімат Південного Китаю - субтропічний у північних областях і тропічний на решті території. Південь Китаю перебуває під впливом зимового північно-східного і літнього південно-західного мусонів. Тривалість пляжно-купального сезону (температура води вища +18⁰ С) на північному сході - з червня до жовтня, а на південному сході - цілий рік.

¹⁴⁵ Протягом 2007 року сумарна потужність туристичного в'їзного потоку склала 132 млн прибуттів. У структурі в'їзного потоку переважають візитери із Гонконгу. На них припадає 60 % від загальної кількості міжнародних туристів. Прибутки від обслуговування в'їзних туристів у 2007 р. оцінюються на рівні \$ 42 млрд. Обсяг внутрішніх туристичних поїздок у Китаї - найбільший у світі. У 2007 році він сягнув позначки в 1,6 млрд. У Китаї більше подорожують сільські жителі. Їх частка у структурі загального туристичного потоку перевищує 60 %. Для внутрішнього туризму в Китаї характерна гіпертрофована сезонність і сконцентрованість у часі - 25 % всіх подорожей здійснюється протягом трьох «золотих тижнів» у травні і жовтні, коли в країні організуються весняні та осінні фестивалі.

Велика китайська стіна, названа одним із нових «семи чудес нового світу», є найбільшою оборонною спорудою всіх часів і народів¹⁴⁶. Китай володіє надпотужними культурно-історичними ресурсами. На території країни розташовано близько 40 культурно-історичних і природних об'єктів, занесених до списку Світової спадщини. Більшість із них сконцентровані на сході країни (рис.1). Один із найбільш грандіозних пам'яток архітектури всього людства - Велика Китайська стіна на півночі країни є туристичною «візитівкою» Китаю. Поблизу стіни діє безліч храмів, кожен із яких є унікальним витвором архітектурного мистецтва. Найбільша кількість туристичних атракцій характерна для великих міст, які перетворилися на популярні центри міжнародного туризму: *Пекін*¹⁴⁷, *Шанхай*, *Гуанчжоу*, *Макао*, *Сянган (Гонконг)*, *Сіань*, *Чунцин*, *Харбін*.

Шанхай, розташований у гирлі найбільшої ріки Китаю - *Янцзи*, більше відомий як діловий центр. До визначних пам'яток Шанхаю належить *буддійський монастир*, *храми Ченхуанмяо і Юйфеси з нефритовою скульптурою Будди*, *п'ятиярусна пагода Лунхуа*, *Сад мандарина Ю*, *Сад Багряних Осінніх Хмар*, *площа Реньмін*, *мальовнича вулиця Сіжжоу Крік*, численні музеї. У давньому місті *Сіань* знаходиться єдиний у своєму роді *музей теракотових фігур воїнів і коней із поховання імператора Цінь Ши Хуан-ді*. Теракотова армія, знайдена у 1974 р., складається з понад 8 тис. повнорозмірних фігур, які не повторюють одна одну. На початку 2000-их років до воїнства і коней додалися знайдені фігури чиновників, акробатів, музик.

Гуанчжоу - велика промислова агломерація на південному сході Китаю. У Гуанчжоу проводяться міжнародні виставки-ярмарки, які дозволяють західним фірмам отримувати уявлення про китайські товари. У безпосередній близькості від Гуанчжоу розташовані колишня англійська та португальська колонії *Сянган (Гонконг)* і *Макао (Аоминь)* - визнані міжнародні туристичні центри із численними атракціями. Туристів завжди приваблювали культура *Тибету* і неприступні вершини *Гімалаїв*, які постійно намагаються штурмувати альпіністи. Адміністративним центром Тибету є *Лхаса* - «місто богів» - традиційна резиденція *Далай-Лами*¹⁴⁸. Туристична індустрія КНР поступово стає на шлях використання природних туристичних ресурсів для потреб розвитку масового пляжно-купального відпочинку, традицій якого в країні фактично не існувало. Поширення західної моди на такий вид туризму привело до формування відповідної інфраструктури. Наприклад, популярністю став користуватися тропічний *острів Хайнань*, розташований на півдні Китаю. Тут збудовані сучасні готелі, які спеціалізуються на пляжному відпочинку та оздоровленні.

Китай - багатонаціональна і найбільша за кількістю населення країна планети - понад 1,5 млрд осіб. Прогодувати таку кількість населення - завдання не з простих. А нагодувати смачно, і так, щоб сподобалося і туристам - ще складніше. Але китайська кухня із багатими традиціями завоювала визнання всього світу і належить до справжніх туристичних ресурсів, використання яких - один з найбільш приємних способів познайомитися з країною.

Історія китайської кухні нараховує більше 3 тисяч років і невідривна від давньої китайської філософії¹⁴⁹. Парадокс сучасного Китаю - поєднання комуністичної ідеології і

¹⁴⁶ Будівництво стіни тривало дуже довго: починаючи з VII ст. до н.е. і до XVII ст. Велетенська споруда має довжину понад 6,7 тис. км. Сьогодні Велика китайська стіна втратила військові функції - це туристична атракція світового рівня, яка має велику культурно-історичну цінність, приголомшує технікою будівництва й архітектурною довершеністю. До показу включена не вся споруда, а її окремі ділянки: *Бадалін*, *Симатай*, *Мутяньюй (передмістя Пекіна)*, *фортеця Шаньхайгуань*, що знаходиться на крайній східній ділянці стіни і свого часу названа «морською митницею Китаю», а також *фортеця Цзяюйгуань*, що знаходиться на західній ділянці.

¹⁴⁷ Історія столиці Китаю - Пекіна - налічує більше 3 тис. років. У місті збереглася велика кількість культурно-історичних пам'яток, що дозволяють осмислити минуле, зрозуміти сьогодення, скласти уявлення про майбутнє цієї країни. У Пекіні знаходиться найбільший у Китаї *державний музей Гуґун* - «заборонене місто», колишній імператорський палац, резиденція 24 імператорів династій *Цінь і Мін*, найбільший у світі палацовий комплекс. За 20 км від центру Пекіна розташований *Літній імператорський палац - Парк Іхеюань*. За 50 км від міста в *Долині Гробниць* покійся прах більшості імператорів династії Мін. На південній околиці Пекіна височіє *храм Неба (Тяньтань)*. Тут у день літнього сонцестояння проходили служби ченців за участю імператора з проханням до Неба послати гарний врожай. У північно-східній частині китайської столиці був побудований знаменитий ламаїстський храм *Юнхе-гун*. У багатьох містах Китаю, у тому числі і в Пекіні, є *храми Конфуція*.

¹⁴⁸ Місто розташоване на висоті 3 660 м над рівнем моря. Світову славу Тибету і Лхасі принесли монастирі - центри буддизму і ламаїзму, де до цих пір оберігаються і примножуються культурні традиції минувшини. Активнішому залученню ресурсів Тибету до туристичного використання сприяє збудована у першому десятилітті XXI ст. високогірна залізниця. Вона з'єднала Тибет із рівнинним Китаєм і сама пособі є унікальним об'єктом, вартим спеціальної уваги туристів.

¹⁴⁹ Ще в другому тисячолітті до нашої ери в Китаї була створена теорія «гармонізації харчування», а Конфуцій вчив кулінарному мистецтву в VI-V ст. до н. е. Китайці їдять всі відомі нам продукти, а також «екзотику» на кшталт ластів'ячих гнізд, акул'ячих плавників,

ринкової економіки. Для країни характерні одні з найвищих у світі темпи економічного зростання, економічної могутності держави і злиднів переважної частини населення. Китай став найбільшим у світі виробником автомобілів, чорних металів, алюмінію, електроніки й електротехніки, взуття, синтетичних і бавовняних тканин та впевнено перетворюється на провідну туристичну країну. У Китаї реалізується концепція територіального розвитку, заснована на залученні зарубіжних інвестицій у вільні економічні зони, які спрямовуються в промисловість і туристичну індустрію.

Монголія. Монголія - держава у північно-східній частині Центральної Азії площею 1,6 млн км² і з населенням 3 млн осіб. Столиця країни - місто *Улан-Батор*. Головними рисами геотуристичного положення є значна віддаленість від головних туристичних споживчих ринків і відсутність виходу до моря¹⁵⁰. Монголія, як і багато інших країн, заохочує розвиток туризму. Найбільш перспективними стали екологічні, етнографічні та історичні пізнавальні тури. Країна і сьогодні зберігає спосіб життя, давні традиції та самобутню культуру кочівників. У якій ще столиці світу можна побачити юрти, де живуть городяни, і вершників, які на конях поспішають на роботу до офісів? Окрім такої «екзотики», Улан-Батор приваблює туристів численними атракціями: *мавзолей Сухе-Батора*, *Зимовий палац останнього імператора Монголії*, *монастирі Гандан і Чойжин-Ламин-Сум*, *дзвін Миру*, численні музеї і галереї (*Музей історії і природознавства* з чи не найкращою у світі колекцією кісток динозаврів, *Музей мистецтв*, *Музей національної іграшки* та ін.).

Метою багатьох відвідувачів країни є *Каракорум* - колишня столиця монгольської імперії XIII-XVI ст., де збереглися залишки кам'яних стін, ремісничі квартали, культові споруди, палац *хана Удегея* і ведуться інтенсивні археологічні розвідки, які обіцяють нові відкриття.

Серед природних об'єктів Монголії незмінною увагою туристів користуються могутній водоспад у верхів'ї річки *Орхон*, «монгольська Швейцарія» - *озеро Хубсугул* і його околиці, *каньйон річки Чулут*, виняткове за масштабами планети кладовище викопних тварин юрського і крейдяного періодів у *пустелі Гобі* та кладовище динозаврів у горах *Немегету*.

У 2009 р. в околицях Улан-Батора, на священній горі *Богд Кан Уул*, з'явився перший монгольський гірськолижний курорт «*Sky Resort*», що ознаменувало початок нового етапу в освоєнні багатих ландшафтних ресурсів країни.

Республіка Корея. У 1953 р. Корейський півострів був розділений на дві частини демаркаційною лінією, проведеною приблизно по 38 паралелі. На південь від цієї лінії розташована *Республіка Корея* (далі - РК), а на північ - *Корейська Народна-Демократична Республіка*. Стосунки між двома корейськими державами далекі від дружніх, що гальмує розвиток багатьох політичних і соціально-економічних процесів, у тому числі і туризму. У межах РК (столиця - *Сеул*) на площі близько 100 тис. км² живе 48,5 млн осіб. Країна омивається водами *Японського і Жовтого* морів. Берегова лінія надзвичайно розчленована й обрамлена майже 3 тис. островів. Суходолу притаманна ландшафтна різноманітність - 70 %

деревних грибів чи качиних яєць, які до 100 днів витримуються в землі. Є кілька інгредієнтів, які присутні практично в усіх китайських стравах. Насамперед, це - соєвий соус, який має специфіку приготування. Сою відварюють, змішують із підсмаженою пшеницею і додають до цієї суміші особливий вид плісняви. Коли пліснява достатньо розвинеться, суміш поміщають у соляний розчин, потім віджимають, фільтрують і пастеризують. Другий традиційний компонент - імбир - корінь із пряним і гострим смаком. Відмінною рисою китайської гастрономії є методи приготування. Своєрідність страв досягається за рахунок майстерності обробки сировини. Один із головних принципів - страву повинна складатися із маленьких шматочків. Звідси випливають два головні кулінарні «секрети» китайської кухні - правильно нарізати і правильно підсмажити. Основу китайської кухні складають страви з найрізноманітніших продуктів: крупи, борошно, овочі, м'ясо, риба, морські безхребетні тварини, водорості, молоді пагони бамбуку і багато іншого. Зазвичай, в одну страву входить велика кількість інгредієнтів, які готуються окремо. Це приводить до незвичного для європейців поєднання смаків і ароматів: свинина із запахом риби, яловичина з фруктовим смаком, кисло-солодкі огірки тощо. Китайську кухню неможливо уявити без рису, який в окремих районах навіть заміняє хліб. Туристам на сніданок обов'язково запропонують даміджоу - рідку рисову кашу, а на обід - дань - розсипчасту рисову кашу з м'ясом, креветками, рибою, дрібно нашаткованого цибулею чи паростками бамбуку. Бути в Китаї і не скуштувати качку по-пекінськи, теж саме, що бути в Парижі і не побачити Ейфелеву вежу. Ця страву - туристична "візитка" китайської кухні. Китайці і донині тримають у таємниці технологію відгодівлі качок, з яких готують страву з неповторним смаком і ароматом. Туристам неодмінно розкажуть історію про те, що американські дипломати згодилися визнати Тайвань невід'ємною частиною Китаю, лише після того, як скуштували качку по-пекінськи.

150

Різко континентальний клімат формує на більшій території країни зони суб'єктивно негативних тепловідчуттів протягом тривалого періоду часу, що призводить до формування відносно короткого туристичного сезону. Ці негативні моменти компенсуються майже дикими ландшафтами річкових долин, степів, пустель і гірських країн, а також самобутньою культурою місцевих жителів. Монголія - одна із небагатьох країн світу, для яких характерні багаті комбінації екосистем. Пустеля Гобі, що займає більше половини Монголії, відрізняється великою різноманітністю флори і фауни. Тут можна зустріти як кам'яністі пустелі із рідкісною рослинністю, так і піщані бархани. Найбільш цікавою областю є Південна Гобі, де зосереджені основні пам'ятки та туристичні центри.

території зайнято невисокими горами¹⁵¹. У країні створено ряд національних парків, які стали основою розвитку окремих видів туризму: *Сораксан*, відомий первісними ландшафтами і належить до найбільш мальовничих місць планети, пропонує екологічні тури і гірськолижний відпочинок, *Чірісан* вважається найкращим місцем для трекінгу й альпінізму; *Соннісан з храмом Попчуса* (553 р.) є головною туристичною звабою центральної частини РК; *Сорак Уотерпія* знаний термальними джерелами.

Гірські лижі і сноуборд користуються серед корейців великою популярністю, що дозволило залучати гірські ландшафти до активного туристичного використання і створювати відповідну інфраструктуру, яка не поступається кращим зразкам європейської. Гірськолижних курортів у країні доволі багато. Найбільш популярними серед них є *Канвондо*, *Чолла-Пукто*, *Стар-Хілл*. Гірськолижний сезон, зазвичай, триває із кінця листопада до середини березня.

Країна володіє багатими й унікальними культурно-історичними ресурсами. Вони концентруються переважно у містах, стали основою для створення ряду національних парків. Сеул - головний центр політичного, економічного та культурного життя країни¹⁵². Південно-східні райони країни - головний осередок формування нації, тому пам'ятки історії зустрічаються тут на кожному кроці. Найбільша їх кількість сконцентрована в *Кьончжу* - столиці давнього *королівства Сілла*. Тут розташований найдавніший буддійський храм країни – «*Монастир царства Будди*» із *дзвоном Емілле*, а також найдавніша обсерваторія, численні пагоди, королівські поховання і гробниці, печерний *храм Соккурам* (включений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО), курортний комплекс на *озері Помун*.

Японія. Японія - острівна держава на сході Азійсько-Тихоокеанського регіону, розташована на *Японському архіпелазі*, який складається із 6 852 островів. Загальна площа країни становить 377,9 тис. км², на її території мешкає 127 млн осіб. Столиця - *Токіо*. Рельєф країни переважно гористий (гори займають понад 60 % території), сильно розчленований. Найвища вершина - *вулкан Фудзіяма* (3 776 м) - національний символ країни. На півночі Японії переважає помірний мусонний клімат, на півдні - субтропічний і тропічний мусонний¹⁵³. Для розвитку туризму в країні необхідні значні фінансові і матеріальні вкладення в курортну інфраструктуру, що на сьогодні є не вигідним, оскільки японці віддають перевагу відпочинку за кордоном.

Фактично до другої половини XIX ст. Японія була «закритою» для зовнішнього світу державою, що зумовило самотність японської культури. Саме виняткові культурно-історичні і подієві ресурси є основою розвитку туризму. Численні історичні пам'ятки, храми, святі для японців місця розкидані територією країни. Вони збережені і дбайливо доглянуті, що залишає незабутні враження у кожного, хто відвідав Японію.

Туристичним символом країни є священні ворота *храму Іцукусіма на острові Міядзіма*, які стоять у бухті прямо у воді. Тут же на палях розмістився і сам храм - одна з найбільш шанованих японцями сакральних святинь. Ще одним знаковим об'єктом, який уособлює

151 Клімат помірний мусонний. Найкращий час для відвідування країни протягом літнього туристичного сезону - травень-червень і вересень-жовтень. Купальний сезон розпочинається із другої половини липня і триває до кінця жовтня. Такий пізній початок пов'язаний із особливостями циркуляції холодних і теплих океанічних течій поблизу узбережжя країни. Узбережжя Жовтого моря - головний район пляжно-купального відпочинку, а *Кентхоче і Наксан* у його межах вважаються найкращими пляжами. Приблизно за 100 км від південного узбережжя знаходиться острів *Чечжудо*. Завдяки своєму ізолюваному положенню, унікальній природі і м'якому тропічному клімату острів перетворився на популярне місце відпочинку. Головні туристичні принади острова - *пляжі із чорним піском, каскади мальовничих водоспадів, згаслий вулкан Халласан із кратерним озером на вершині*. Потіки застиглої лави утворили на схилах вулкану численні *тунелі, гроти, печери*, знайомство з якими залишає незабутні враження у відвідувачів.

152 У місті збереглися численні архітектурні пам'ятники: королівські палаци *династії Чосон*, серед яких світову відомість має *Кьонбоккун*, давні церемоніальні *ворота на площі Намдеун*, які вважаються найбільш цінною пам'яткою країни, *Сеульська телевежа, англійський собор* і багато іншого. Столиця багата музеями. Найбільш відомими із них є *Державний музей Кореї, Королівський музей, Музей мистецтв Токсугун, Художня галерея «Чосон Ільбо»*. Околиці Сеулу активно використовуються для організації відпочинку і пізнавального туризму. *Велетенський дольмен* бронзового віку, *парк-музей «Корейське село», фортеця Хвасон*, яка занесена до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, *гробниці династії Лі*, розважальний комплекс «Еверленд», *фортеці Намхансансон і Пуюсансансон* - далеко не повний перелік атракцій, розміщених довкола столиці.

153 Літній температурний діапазон змінюється у межах +25-+35о С, зимовий - у межах -15-+15о С. Найкращий час для відвідування островів - весна (особливо час цвітіння сакури) і кінець вересня - початок жовтня. Характерними особливостями природи є часті землетруси й активна вулканічна діяльність, що стримує певну частину потенційних туристів від поїздок до Японії. Теплий клімат на більшості території, наявність безлічі островів і протяжної берегової лінії, гірські ландшафти і природні лижні поля роблять Японію потенційно сприятливим місцем для масового туризму. Тим не менше, прибережних і гірськолижних курортів тут, на відміну від інших країн світу з подібним ресурсним забезпеченням, значно менше.

індустріальну велич Японії, став міст *Сето-Охасі*. Він збудований у 1988 р. і перекинутий через внутрішнє Японське море. Міст з'єднав острови Сікоку і Хонсю. Його довжина перевищує 12 км. Найбільшими туристичними центрами країни із великою кількістю високоатракативних об'єктів є Токіо, Нара, Кіото, Камакура, Саппоро й інші міста та регіони (табл. 3).

Таблиця 3.

Туристичні центри Японії

Місто / регіон	Головні туристичні об'єкти
Токіо	Імператорський палац <i>Кокьо</i> в оточенні парків <i>Хігасі-гьоен</i> і <i>Кітаномару</i> ; храм <i>Тосегу</i> ; <i>Токійський Національний музей</i> ; <i>Національний музей науки і парк Уено</i> ; храм богині <i>Кеннон</i> ; комплекс <i>Хмародряпів «Три бапти»</i> ; <i>Галерея Тенрі</i> ; <i>Музей Ідеміцу</i> ; парк <i>Сіба</i> з численними пагодами і храмами; <i>Токійський метрополітен-музей</i> ; головна торгова вулиця <i>Гінза</i> ; <i>Діснейленд</i> ; центр старого міста – <i>Асакуса</i> з храмом <i>Сенсодзі</i> й унікальною бібліотекою давніх манускриптів; храм <i>Мейдзі-дзингу</i> ; олімпійський комплекс <i>Йойош</i> ; <i>Національний музей сучасного мистецтва</i> ; «міст Японії» – <i>Ніхонбасі</i> ;
Нара	Храм <i>Кофукудзі</i> ; храм <i>Тодайдзі</i> з «Залою Великого Будди» <i>Дайбуцуден</i> – одна з найбільших дерев'яних будівель світу; храм <i>Хорюдзі</i> і парк, де живуть олені, котрі вважаються «божими посланцями»; одна із найбільших бронзових статуй Будди – <i>Великий Будда</i> (<i>Дайбуцу</i> , 16 м висотою і вагою 452 т); <i>Південні ворота</i> з фігурами небесних стражів; храми <i>Якусідзі</i> , <i>Тоседайдзі</i> , <i>Касуга-Тайся</i> , <i>Сін-Якусідзі</i> , <i>Музей східного народного мистецтва</i> , музей <i>Ямато Бункакан</i> , <i>Національний музей Нара</i> , <i>Художній музей Нара</i> , <i>Художній музей Нейраку</i> ;
Кіото	У місті знаходиться близько 2 000 храмів; <i>Імператорський палац Госьо</i> ; <i>палаці Саннай-ден</i> і <i>Нідзьо</i> з класичними японськими садами; « <i>Золотий павільйон</i> » <i>Кінкакудзі</i> ; « <i>Срібний павільйон</i> » <i>Гінкакудзі</i> ; імператорська вілла <i>Кацура Рікю</i> з ландшафтним парком; палацовий ансамбль <i>Кацура</i> ; « <i>сади каменів</i> » <i>Рьондзі</i> і <i>Самбо-Ін</i> ; <i>Мінамідза</i> – найдавніший в Японії театр « <i>кабукі</i> »; <i>Національний музей</i> ; <i>Національний музей сучасного мистецтва</i> ;
Камакура	Давня столиця Японії, місце паломництва і популярний морський курорт; храми <i>Сугімото-дера</i> , <i>Кентьо-дзі</i> із найстарішим у країні дзвоном, <i>Енгаку-дзі</i> з «залом святих реліквій» <i>Сяріден</i> , <i>Цуругаока Хатіман</i> ; « <i>лотосові ставки</i> » <i>Гендзі</i> і <i>Хейке</i> з перекинутими через них «щасливим» <i>Барабанним містком</i> ; <i>13-метрова бронзова статуя Будди</i> ; <i>священне джерело у печері Дзенарай Бентен</i> ;
Саппоро	Провідний центр гірськолижного туризму; <i>Ботанічний сад</i> ; квартал розваг <i>Сусукіно</i> ;
Беппу	Центр бальнеологічного туризму, один з найбільших у світі районів виходу на поверхню термальних вод (понад 3,5 тис. джерел); <i>гейзер Татсумакі Дзігоку</i> ; « <i>киплячі озера</i> » <i>Чіноіке Дзігоку</i> й <i>Умі Дзігоку</i> ; зоопарк, де незмінним успіхом у відвідувачів користуються «снігові макаки», які приймають гарячі ванни;
Хоккайдо	Найменш заселений і найбільш «зелений» острів Японії; близько 20 національних парків – основа розвитку екологічного туризму й активного відпочинку; гарячі джерела <i>Дзікокудане</i> у вулканічному кратері <i>Ноборібецу</i> ;
Фурано, Акакура	Гірськолижні курорти.
Нагоя	Головні сакральні святині синтоїзму – <i>Атсута</i> й <i>Іся</i> з <i>Музеєм скарбів</i> ; <i>Художній музей Токугава</i> ; <i>Ботанічний сад</i> ; <i>Військово-морський арсенал</i> ; храм <i>Токуфудзі</i> ;
Кобе	<i>Муніципальний художній музей</i> ; храм <i>Сумо</i> ; акваріум; європейські квартали вулиці <i>Ямамото</i> і <i>християнські церкви</i> ; парк <i>Соракуен</i> ; штучний острів <i>Порт-Айленд</i> .

4. Південно-Східноазійський туристичний район (В'єтнам - Індонезія - Камбоджа - Лаос - М'янма - Сінгапур - Таїланд – Філіппіни)

Індонезія. Республіка Індонезія (столиця - Джакарта), площа якої складає 1,9 млн км², займає значну частину найбільшого у світі *Зондського архіпелагу*. До переліку великих островів, які вона займає повністю чи частково, належать *Суматра*, *Ява*, *Калімантан*, *Сулавесі*. Індонезія розташована в безпосередній близькості до двох внутрішньорегіональних туристичних споживчих ринків - японського та австралійського і значно віддалена від європейського та північноамериканського. При цьому головні споживачі індонезійського

туристичного продукту знаходяться саме у двох останніх регіонах¹⁵⁴. На особливу увагу заслуговує тваринний світ країни¹⁵⁵. Природне розмаїття доповнюється культурним і соціальним¹⁵⁶.

Острів Балі користується найбільшою популярністю серед туристів. Тут розташовані численні сучасні готелі, у розпорядженні яких знаходяться чудові пляжі. На острові відкриті для відвідування давні храми індуїстів, Парк птахів, Парк рептилій.

На *острові Ява* зберігся найбільший у світі буддійський храмовий комплекс VIII ст. - *Боробудур* - місце паломництва і масового туризму¹⁵⁷. Неподалік Боробудура розташований царський палац *Рату Боко* і комплекс буддійських та індуїстських храмів *Прамбанан*. Між унікальних споруд найбільшою популярністю серед туристів користується храм *Лара Джонгранг*, зведений на честь бога Шиви.

Суматра – «рай» для любителів природи й екологічного туризму. На них чекають екваторіальні ліси, вулкани, водоспади, гарячі сірководневі джерела, спеції, які ростуть прямо над головою. Тут розташовано ряд національних парків та заповідників. Широко відомий *парк відпочинку Ганнінг*. Туристів сюди приваблює можливість здійснення трекінгу гірськими лісами, а також відвідування центру реабілітації орангутангів.

Популярною туристичною дестинацією Індонезії є національний *парк Комодо*, який розкинувся у центрі архіпелагу на 603 км² суходолу і 1 214 км² морських вод. Парк включає три головні острови - *Комодо, Рінка, Падар* і численні дрібні острівки.

У туристів, які відвідують Індонезію, великим попитом користується продукція народних промислів: срібні, керамічні та плетені вироби, предмети художнього різьблення по кістці, сувеніри з дерева і пір'я.

Таїланд. *Сіам* - така історична назва сьогоденішнього Таїланду - кілька десятків років у світі асоціюється з туризмом, тайським боксом і тайським масажем. *Королівство Таїланд* - конституційна монархія із 1932 р. Країна розташована на *півострові Індокитай* і займає площу 514 тис. км². Загальна кількість населення складає 66 млн осіб. Протяжність території країни із півночі на південь досягає 1 500 км, із заходу на схід - 800 км. Більше половини території займають низовинні рівнини, на півночі і заході здіймаються ланцюги гір. Прибережна територія відома чудовими піщаними пляжами¹⁵⁸. На території країни створено 5 національних природних парків, загальною площею близько 8 тис. км², ряд природних заповідників, які стали основою розвитку екологічного туризму. До складу більшості природоохоронних об'єктів включені унікальні природні атракції: *водоспад Ераван, гора Дой-Інтанон, місця поселень слонів* тощо.

154 Країна знаходиться між Азією й Австралією у зоні впливу вологого тропічного клімату і володіє надзвичайним різноманіттям унікальних природних туристичних ресурсів: тропічні й екваторіальні ліси з неймовірним біорізноманіттям, які стали основою розвитку екологічного туризму; морське узбережжя, придатне для пляжно-купального відпочинку (пляжно-купальний сезон триває цілий рік, при цьому середня температура води не опускається нижче +27° С); вулкани.

155 На індонезійських островах уживаються ссавці Азії, сумчасті Австралії і власні ендеміки: орангутанг, тигр, леопард, носоріг, слон, дюгонь, аноа, кенгуру, проєхидна, бабірусса, тапір, ведмідь, гавіал. Пташине царство представлене понад 600 унікальними видами птахів, серед яких шестиперий «райський птах» *Берлепша, малео, казуар, птах-носоріг, вінценосний голуб*.

156 Індонезія - неповторний культурний світ, який утворився шляхом взаємодії чотирьох світових релігій: християнства, ісламу, буддизму й індуїзму. 250-300 етнічних груп, об'єднаних в одну державу із населенням понад 240 млн осіб, живуть більше ніж на 17 тис. островах, мають власні мови чи діалекти. На одному острові живуть переважно мусульмани (Ява), на іншому - індуси (Балі), на третьому - християни (північ Сулавесі). Розвиток масового міжнародного туризму сприймається в індонезійському суспільстві неоднозначно. Особливо це стосується залучення сакральних пам'яток до туристичного використання, яке супроводжується суперечками, скандалами і навіть терористичними актами. Найбільше нарікань викликають західні туристи, які мало знайомі із буддійською чи індуїстською культурою окремих районів країни і інколи ображають своєю поведінкою релігійні почуття аборигенів.

157 Це - монументальна будова, заввишки 35 м. У нижній частині він складається з галерей, що утворюють шестиступінчасту квадратну в плані піраміду. На трьох верхніх круглих терасах, навколо великої центральної ступи (дагоби), розміщені 72 маленькі ступи. Сходи посередині кожного боку піраміди ведуть на вершину. Мури нижніх терас прикрашені різьбленими реалістичними, високохудожніми барельєфами на теми буддійських легенд.

158 Клімат Таїланду доволі різноманітний, але переважають два його типи - тропічний саван і тропічний мусонний клімат. Для центральної частини країни характерні три сезони: спекотний з березня до травня - денна середня температура складає +32-34° С; дощовий і спекотний з червня до жовтня і прохолодний з листопада до лютого, коли денна температура знижується до +30° С. Тому найкращий період для відпочинку в Таїланді - кінець листопада - березень. На узбережжя країни час від часу накочуються цунамі - велетенські хвилі, які виникають під час землетрусів і завдають значних збитків курортній інфраструктурі. Загроза цунамі є стримуючим фактором для поїздок потенційних туристів.

Рис.3. Курорти Таїланду

Велике значення у житті тайців мають річки Меконг, Менам, Салуїн. Вони є і головними «коридорами» туристичного освоєння внутрішніх районів країни, насамперед, для потреб екологічного туризму. Живлення у річок дощове, тому повені влітку і на початку осені - звичне явище. Таїланд - безумовний лідер серед країн Південно-Східної Азії за відвідуваністю. Туристичну славу країні принесли відмінні морські курорти: Ча-Ам, Хуа-Хин, Паттайя, Пхукет та інші (рис. 3).

Королівство відоме надзвичайно цікавими для туристів культурно-історичними і подієвими ресурсами, стравами тайської кухні, плаваючими базарами й іншою «екзотикою». Тисячі буддистських храмів і монастирів, палаці і пагоди формують неповторне тло, на фоні якого проходить відпочинок. Найбільш вражаючим є Бангкок¹⁵⁹.

Туристам, яким набридло використовувати лише «пісок, сонце і воду», обов'язково покажуть крокодилячу ферму в Самутпракарне, парк

Муанг-Боран, де у мініатюрі відтворена територія королівства зі всіма визначними пам'ятками, найбільшу у світі статую Будди (висота - 127 м), розташовану поблизу міста Накхонпатхом, історичний парк на території Аюттхая - давньої столиці Сіаму - з унікальними храмами і палацами, занесеними до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Особливої уваги заслуговують яскраві видовища, які приваблюють до Таїланду тисячі туристів. Відомими далеко за межами країн Південно-Східної Азії стали тайський бокс, півнячі бої, змагання бійцівських рибок, слонячі поєдинки, паради трансвеститів, буддистські свята. Не менше вражень, ніж від пляжів, буддистських храмів і різноманітних видовищ залишає тайська кухня¹⁶⁰. Туристам слід бути обережними. Гостра тайська кухня може викликати алергію, жар, печію, проблеми зі шлунком, тому захоплюватися екзотичними стравами і фруктами не варто. На всіх курортах працюють ресторани з європейською, арабською, мексиканською кухнею.

Сінгапур. Визнаним центром міжнародного туризму стала невелика острівна Республіка Сінгапур (площа - 697 км²) - держава-місто, великий фінансовий, промисловий і транспортний центр у Південно-Східній Азії. Острів вважається одним із найбільш відвідуваних місць світу - щороку сюди приїздить у 2 рази більше туристів, ніж корінних мешканців, яких нараховується близько 4,7 млн. Сінгапур приваблює своєю незвичністю. На невеликій території поєднуються старі колоніальні квартали й ультрасучасні хмародряпи,

¹⁵⁹ Його «візитівка» - Великий Королівський палац - архітектурний комплекс, який включає ряд унікальних об'єктів. Вражають уяву відомі на увесь світ фігури Будди, одна з яких вилита із золота (вага статуї - 5,5 т), а друга висічена з цілісного шматка нефриту. Зберігаються вони у храмах Золотого та Смарагдового Будди відповідно. По-своєму цікаві численні канали, які підтримують діловий ритм столиці, парк Луміні із дельфінарієм і аквапарком, Музей науки - один із кращих у південно-східній Азії, нічні базари, на яких задешево можна придбати продукцію найвідоміших торговельних брендів.

¹⁶⁰ Вона була практично не відома європейцям майже до середини ХХ ст. Характерною рисою тайської гастрономії є поєднання у стравах п'яти смаків: солодкого, за рахунок кокосового молока, цукрової тростини, спілого ананаса і цукрової пальми; кислого, за рахунок лимону, лайму, лимонного сорго, неспілих манго й ананаса, оцту; гіркого, за рахунок свіжих трав і гіркого огірка; солоного, за рахунок рибного соусу; гострого, за рахунок свіжого чи висушеного перцю чілі. Тайським стравам притаманні три компоненти, присутні практично завжди - рис, соус карі і кокосове молоко. Рис - національна страва. Він може бути і головною стравою, і гарніром, і десертом. Переважають два способи його приготування з використанням різних сортів рису - розсипчастий і клейкий. Туристам пропонують менш екзотичний обсмажений рис у поєднанні з рибою, крабами, яйцями і овочами. Основою приготування соусу карі є перець чілі, який використовується у супах, салатах. Кокосове молоко заміняє звичне для європейця коров'яче молоко і широко застосовується для тушкування та варіння, при приготуванні м'ясних і рибних страв. На обід туристу-європейцю запропонують на вибір гостро-кислі супи з креветками і грибами або з кокосового молока з курицею. Другою стравою буде рис із свининою або м'ясом птиці, густо здобрений гострим соусом. Тайці не відчувають особливої пристрасті до солодкого, тому на десерт буде запропоновано суміш із яєць, клейкого рису, кокосів або фруктове асорті, де крім звичних бананів, апельсинів, ананасів можна побачити і скуштувати папайю, тамаринд, лічі, тангерин, рамбутан, помело, лангсат, ююбу, дур'ян. Запивати все слід холодною водою або чаєм. Алкогольні напої не сумісні з гострою їжею, тому до столу не подаються. Взагалі ж, тайці віддають перевагу пиву.

храми різних релігій і розважальні заклади, один із найбільших портово-промислових комплексів світу з сотнями танкерів на рейді і курорт із пляжами з білосніжного піску, гамірні, стерильно чисті торговельні вулиці і ділянки майже незайманих лісів. Місто багате на природні та культурно-історичні пам'ятки, видовища і техногенні атракції. *Сінгапурський зоопарк, парк птахів, парк орхідей, парк метеликів, океанарій, етнічні квартали (ЧайнаТаун, маленька Індія), вечірнє шоу фонтанів (музичні фонтани Сентози вважаються найбільшою у світі спорудою такого характеру), фонтан багатства, статуя Мерліона (міфічний напівлев-напівриба - символ Сінгапура), штучний острів Семаку, який повністю створений із сміття, тематичний парк розваг Universal Studios Singapore, найвище на планеті оглядове колесо Singapore Flyer (165 м), набережна Клар-Кі, нічні прогулянки й екскурсії - ось ті об'єкти і видовища, які зазвичай відвідують туристи. Острів Сентоза, що входить до складу Сінгапуру, - головний курортний центр, який приваблює туристів 3,5 км пляжів, гольфовими полями, сучасною готельною інфраструктурою.*

Малайзія. Малайзія - держава в Південно-Східній Азії, яка складається із двох частин, розділених Південно-Китайським морем. Західна складова країни - Малайя - розташована на півдні півострова Малакка, а східна - Сабах і Саравак - на півночі острова Калімантан (Борнео). Площа Малайзії складає 329,8 тис. км². Загальна кількість населення - 25,7 млн осіб. Із 2005 р. столиця країни Куала-Лумпур поступово передає столичні функції новому спеціально збудованому місту Путраджайа¹⁶¹.

Протягом останніх років у країні проводиться політика стимулювання міжнародного туризму як перспективної галузі міжнародної спеціалізації господарства. Це має об'єктивні підстави. Малайзія відрізняється від інших країн регіону унікальною комбінацією природних екзотичних ресурсів, давньою цивілізацією, яка поєднує елементи місцевої, індійської, китайської, європейської та японської культур і вищим рівнем соціально-економічного розвитку.

Малайя - регіон активного розвитку традиційного пляжно-купального відпочинку і пізнавального туризму на основі ресурсів моря, сонця і «старого каміння». Острови Пенанг і Лангкави - належать до головних курортів країни (рис. 4). Розвиток туристичної індустрії на о. Борнео (штати Сабах і Саравак) більшою мірою орієнтується на використання надзвичайно багатих лісових і ландшафтних ресурсів. Головними туристичними принадами

Рис.4. Курорти і національні парки Малайзії

острова є Національний парк Гунунг Мулу з найдовшими у світі вапняковими печерами, заповідник орангутангів у Сепилоці, Морський заповідник острова Лабуан з численними місцями для дайвінгу і сноркелінгу, національні парки Абдул-Рахман, Бако і Кінабалу з унікальними екологічними стежками, прокладеними серед первісних джунглів, карстовими печерами, відслоненнями гірських порід тощо. Багато районів Малайзії мають свої неповторні природні і культурні особливості, які щороку приваблюють все більшу кількість туристів (табл. 4). Малайзія є визнаним центром релігійного туризму. Мусульманські, індійські, буддистські сакральні святині приваблюють тисячі прочан і туристів. До переліку найбільш відомих святилищ належать печери Бату з храмовим комплексом, які знаходяться приблизно за 30 км від Куала-Лумпуру. Щороку, наприкінці січня - на початку лютого, тут проходить релігійне свято, що збирає численних паломників із країн регіону.

¹⁶¹ Обидві частини країни переважно гористі. Територія Малайзії розташована у зоні екваторіального, спекотного і дуже вологого клімату. Пересічні денні температури протягом року тримаються на рівні +31-33° С, сезон дощів триває із березня до травня і з вересня до листопада. Найбільш прийнятний для європейців час відвідування країни - зимові місяці і початок літа.

Туристичні об'єкти і ресурси Малайзії

Штат/федеральна територія	Головні туристичні об'єкти і ресурси
Кедах	«Рисова чаша Малайзії»; численні археологічні пам'ятки; приморський курорт Лангкави;
Перак	«Срібний штат»; унікальні печерні храмові комплекси; приморські курорти Ламут, Пангкор, Пангкор Лаут;
Селангор	Один з головних індустріальних осередків; приморські курорти Моріб, Баган Лаланг, а також на островах Карей, Кетам, Індах і Ангса;
Негери -Сембілан	Приморські курорти у 50-кілометровій смузі в районі порту Діксон;
Малакка	Численні історичні пам'ятки – індуїстські храми, мечеті, мавзолеї, церкви; приморські курорти: Танджунг Бідара, Танджунг Клінг; крокодиляча ферма; музей-заповідник «Палац султана»; гірський курорт Гентінг Хайлендс; аквапарк Сануей-Лагун;
Джохор	Національні парки; палац султана; парк розваг Форест Сіті; парк орхідей;
Пенанг	«Перлина Сходу», один із відомих приморських курортів країни; ботанічний сад; храм змії; храм Кек Лок Сі; ферма метеликів; сад тропічних прянощів; сад орхідей і гібіскусів; Пенангський національний парк;
Келантан	Будівля банку «Морський окунь»; Королівський палац; Музей ремесел і Крафт Віллідж (ремісничі поселення, які спеціалізуються на виробництві батику, сувенірної продукції з срібла, дерева); міні-зоопарк; пляжі;
Перак	Королівське місто Перак з мечетями і палацом султана; Замок Келлі; пляжі і курорти острова Пангкор;
Сабах	Меморіал другої Світової війни Кундасанг; культурологічне село Монсоп'яд (мисливці за головами); Галерея Борнео; ремісничі поселення Сумангкап (в-во гонгів); пляжі; коралові рифи; джунгли; карстові печери; національні парки;
Саравак	Палац «білих раджив» Астана; англіканський і католицький собори; коралові рифи; джунгли і мангрові зарості; пляжі; національні парки;
Паханг	Приморський курорт Тіоман; національні парки (Рейнфорест) і заповідники; коралові рифи; озера Тасік Бера і Рамсарське; олов'яні копальні;
Тренгану	Високогірне озеро Кунуїр; водоспад Сінаїа; виробництво сувенірної продукції – батику; приморський курорт Реданг;
Куала-Лумпур	Зоопарк; Палац султана; Масджид Негара – національна мечеть; парки орхідей, птахів, метеликів; Чайна Таун; карстові печери; численні музеї;
Путраджайа	Ботанічний сад; мечеть і міст Путра; Монумент Тисячоліття.

Бруней. На північно-західному узбережжі острова Борнео розташована *Держава Бруней-Даруссалам* площею 5,8 тис. км², яку населяє майже 400 тис. жителів. Економічне благополуччя країни базується на видобутку і продажі нафти. Більшість туристів приїздить до Брунею з метою знайомства з історією і культурою ісламського світу, традицій якого свято дотримуються місцеві жителі. У столиці султанату *місті Бандар-Сері-Бегаван*, єдиному великому місті країни, знаходиться одна із найбільших сакральних споруд Азії - *мечеть Омар-Алі-Сайфуддін і найбільший у світі житловий палац*, який належить султану¹⁶². Незважаючи на невелику територію, у країні є національні парки та заповідники з пишною екваторіальною флорою й унікальною фауною. Узбережжя багате зручними пляжами, які здебільшого використовуються для організації пікніків. У 1994 р. в країні відкрито тематичний *парк Джерудонг*, який відразу перетворився на одну із головних туристичних атракцій султанату. Підтвердженням того, що країна існує за рахунок нафти, є цікавий пам'ятник – *«Білліон-Барель-Моньюмент»*, яким відзначено видобуток мільярдного бареля «чорного золота».

¹⁶² Він нараховує 1 778 кімнат, 18 ліфтів, 44 сходи, 51 тис. світильників. Для оздоблення будівлі мармур привезли з Італії, граніт із Китаю, люстри замовлялися у Великій Британії. У межах палацового комплексу розміщена найбільша у світі приватна колекція автомобілів, більшість з яких існують у єдиному екземплярі, оскільки виконані на замовлення султана. У колекції лише роллс-ройсів нараховується більше 150. Палац відкритий для відвідування туристами у кінці Рамадану.

М'янма. *Союз М'янма (Бірма, Бірманський Союз)* - держава, що розташована в західній частині півострова Індокитай. Вона займає площу 676,6 тис. км². Загальна кількість населення складає 48,1 млн осіб. Із 2006 р. функції столиці виконує місто *Нейн'їдо* («Королівська країна»), збудоване на місці селища *Чен'ї* і розташована у центрі країни¹⁶³.

Основою розвитку туризму є надзвичайно багаті культурно-історичні ресурси. Не даремно Бірму називають «країною золотих пагод», яких нараховується близько 2,5 тис. Фактично вся держава є величезним історико-культурним і археологічним заповідником, де залишилися сліди давніх цивілізацій і могутніх імперій. Сотні храмів збереглися, ще більше перетворилися на руїни¹⁶⁴. Увагою туристів користується *Паган* - місто пагод і храмів, зруйноване у 1287 р. й більше так і не відбудоване¹⁶⁵. *Мандалай* - одна із давніх столиць країни - приваблює своїм відносно сухим мікрокліматом і численними архітектурними дивами, парками і сакральними святинями¹⁶⁶.

Згаслий *вулкан Попа-Даунг-Калат*, висотою близько 1,5 тис. м, вважається одним із найбільш загадкових місць країни. До вулкану протягом багатьох сотень років здійснюються паломництва. Це - священне місце для жителів країни.

Здобувають популярність приморські курорти *Нганалі, Лінтха, Чікто, Чунгтха, пляжі півострова Сетсе й узбережжя в Кантая, Манг-Ма-Ган і Чанг-Та*, що вказує на залучення ресурсів узбережжя «теплого моря» до активного туристичного використання.

Слабка готельна інфраструктура не може оперативного обслуговувати туристичний потік, який постійно зростає. Навіть старі кораблі, обладнані під плаваючі готелі, не вирішують проблеми розміщення туристів.

Філіппіни. *Республіка Філіппіни* - держава у Південно-Східній Азії, розташована на архіпелазі, що складається із понад семи тисяч островів. Із них заселені близько 1 тис., а щось із 2,5 тис. не лише безлюдні, а навіть не мають назв. Площа країни - 300 тис. км², населення - 98 млн осіб, столиця держави - *Маніла*¹⁶⁷.

Одним із кращих місць для дайвінгу є прибережні води *о.Палаван, затока Субік-Бей (о.Лусон)* із курортним центром *Олонгало*, курортні зони *островів Капонес і Камера, затока Лінгаєн*, в акваторії якої розмістилися близько 400 острівків, обрамлених білими піщаними пляжами і кораловими рифами. До туристичної «екзотики» Філіппін належать: печери *Сагада* - місце захоронень племені «мисливців за головами»; рисові тераси на о.Лусон загальною довжиною близько 22,5 тис. км, вирубані у скельних породах близько 3 тис. років

¹⁶³ Бірма - одна із бідних країн світу. Водночас, вона належить до головних світових незаконних виробників опіуму та героїну і входить до так званого «Золотого трикутника» - гірської території, розташованої на кордоні Бірми, Таїланду й Лаосу і відомої великими обсягами вирощування опійного маку, виробництва і торгівлі наркотиками. Це накладає певну специфіку на розвиток міжнародного туризму. Незважаючи на таку «славу», відпочинок у М'янмі стає все більш популярним. Країна перебирає на себе частину туристів, для яких Таїланд вже втратив екзотичність.

¹⁶⁴ Національним символом країни є грандіозна *пагода Шведагон*, побудована 2 500 років тому і розташована в *Янгоні* - найбільшому місті країни. Її висота - понад 110 м. Для оздоблення храмового комплексу було використано 8 тис. золотих пластин, 5 тис. алмазів, 2 тис. дорогоцінних і напівдорогоцінних каменів. У пагоді зберігаються 4 волосини із голови Будди. На околицях Янгоу знаходиться ще один унікальний об'єкт - найбільша у світі мармурова скульптура Будди вагою понад 400 т і висотою близько 50 м.

¹⁶⁵ Паган із повним правом можна вважати найбільш унікальним на планеті архітектурно-археологічним музеєм під відкритим небом. Тут на площі близько 42 км² зосереджено понад 5 тис. храмів і пагод. Найбільш відомою спорудою є «золота пагода» *Швезигон*, збудована у 1057 р. Високу художню цінність також мають *храми Годопалін-Пато, Ананда-Пато (XI ст.), пагоди Швезуг'ї, Локананда-Кьяунг, Швесандо-Пая, Мануха-Пая, Махабодхі-Пая (XI-XIII ст.)*.

¹⁶⁶ Найбільш важливими серед останніх є *Махамуні* або Аракан-Пая («Велика Пагода») із 4-метровою статуєю Будди з позолоченого металу і велетенським гонгом вагою 5 т, а також *пагода Кутходо* зі знаменитою «мармуровою книгою», де у 729 мармурових павільйонах зберігаються висічені в камені сторінки *Трипітакі* - сукупності буддистських священних текстів. Не меншу цікавість викликає *пагода Садамуні, парки Нандоун і М'янхуон, пагода Чактог'ї і зоопарк Ядананон, монастирі Атумаші-Чанг, Шве-Ін-Бін-Чанг і Такоун-Чанг, "золота пагода" Еіндоа з парком, пагода Швечимін із образом Будди, баптистська церква Хадсон, Кафедральний собор Сакред-Херт, три мечеті, індустський храм Шрі-Ганеша, Королівський парк, Музей Мандалая, дерев'яний міст в Амрануру* і багато інших виняткових творінь людини.

¹⁶⁷ Клімат країни - тропічний, спекотний і вологий. Пересічна річна температура складає +26,5° С. Значну частину островів займають тропічні ліси. Численні національні парки країни (*Канлаон, Маунт-Апо, Волькано* та ін.) роблять перспективним розвиток екологічного туризму. На Філіппінських островах є велика кількість діючих вулканів, серед них - Тааль на острові Лусон - найменший вулкан планети. Територія країни перебуває у зоні дії руйнівних тайфунів, які налітають на острови до 20 разів на рік. Ці природні особливості належать до головних стримуючих чинників розвитку міжнародного туризму, який в основному пов'язаний із пляжно-купальним відпочинком, дайвінгом (дайверів приваблюють не лише коралові рифи, а і численні залишки затонулих кораблів і літаків часів другої світової війни), відвідуванням екзотичних місць і незайманих куточків дикої природи, оздоровленням на основі використання бальнеологічних ресурсів.

тому; підземна річка *Пуерто-Прінсеса* на о.Палаван; район вулкану *Пінатубо*; місце солевидобутку в районі затоки *Дасол* і багато іншого.

Головним районом пляжно-купального відпочинку країни є острівна група *Вісаян*, яка складається із безлічі великих і малих островів, на яких зосереджені найбільш відомі курорти країни¹⁶⁸. Не зважаючи на відчутну перевагу природних ресурсів, країна активно долучає до використання культурно-історичну складову ресурсно-туристичного потенціалу. Найбільше атракцій антропогенного походження сконцентровано у столиці¹⁶⁹. У другому за величиною місті країни - *Себу* - інтерес у відвідувачів викликають місце висадки *Магеллана* і монумент на його честь, *форт Сан-Педро*, численні зразки колоніальної архітектури, центр із виготовлення гітар, які вважаються одними з найкращих у світі.

Камбоджа. *Королівство Камбоджа* - держава на півдні півострова Індокитай зі столицею *Пномпень*. Його площа - 181 тис. км². Населення - 14,5 млн осіб. Південно-західні береги королівства омиваються водами неглибокої *Сіамської затоки*, в якій знаходяться декілька камбоджійських островів (*Танг, Прінг, Ко-Конг, Ко-Тотанг* та ін.), що разом із материковим узбережжям належать до територій пріоритетного розвитку туризму. Країна перебуває у зоні дії тропічного мусонного, спекотного і вологого клімату. Чітко виділяються два сезони: спекотне і вологе літо із травня до початку листопада (+26-32о С) і суха зима (+22-26° С).

Незабутні враження у гостей *Пномпеня* залишає Музей геноциду *Туол-Сленг*, експозиції якого розмістилися у приміщенні в'язниці за часів *Пол Пота*¹⁷⁰. Страшні свідчення злочинів режиму «червоних кхмерів» зібрані тут як пересторога майбутнім поколінням. Гордість столиці Камбоджі - численні храми, серед яких особливої уваги заслуговують *Ват-Пном, Тонле-Баті, храмовий комплекс Ват-Оуналом* - головний буддистський центр країни і резиденція патріарха, пагода *Ват-Ланг-Ка*.

Головною туристичною атракцією Камбоджі є *Анкор* - місто-храм, давня столиця кхмерської імперії¹⁷¹. Класичним прикладом модерного приморського курорту світового рівня із красивими пляжами, розвинутою готельною і ресторанною інфраструктурою є місто *Сіануквіль*.

В'єтнам. *Соціалістична Республіка В'єтнам* - держава, що розташована у східній частині півострова Індокитай. Зі сходу і півдня країна омивається водами Південно-Китайського моря. У його акваторії В'єтнаму належить ряд островів. Загальна площа республіки - 331,2 тис. км². Населення - 88,6 млн осіб. Столиця - *Ханой*.

На більшій частині території країни переважає тропічний мусонний клімат, на півночі він близький до субтропічного, на півдні - до субекваторіального. Пересічна температура повітря протягом року практично незмінна - від +26° С восени і взимку, до +29° С весною і літом. Протягом року випадає близько 2 000 мм опадів. У гірських районах клімат близький до помірного. Весною й осінню погода буває нестійкою, а із середини жовтня до кінця грудня на узбережжя налітають тайфуни, тому у цей час не рекомендується приїздити до країни на відпочинок.

¹⁶⁸ Серед них виділяється невеликий о.*Боракай*, який вважається одним із найкращих у світі місць для засмаги і купання. Головне його багатство - багатокілометрова пляжна смуга, складена із дрібного білого коралового піску. Не менш привабливими є пляжі островів *Себу, Бохоль, Негрос*. На основі гарячих сірчистих джерел о. *Лусон* функціонують популярні бальнеологічні курорти *Куйяб і Лос-Банос*.

¹⁶⁹ У Манілі увагу туристів привертають *форт Сантьяго, церква і дзвіниця Паоай, Манільський собор, музеї Каса-Маніла і Санто-Томас, Лонета-Парк, Рісаль-Парк, зоопарк, Кокосовий палац, фортечні стіни XVI ст.*, що мають довжину до 4,5 км. У середині цих стін нині розташовані картинні галереї, музеї, ресторани і навіть акваріум. Незмінним інтересом туристів користуються колоритні східні базари.

¹⁷⁰ Камбоджа входить до групи найбідніших країн світу. Економіка королівства базується на надходженнях від текстильної промисловості і міжнародного туризму. У ній порівняно недавно закінчилася громадянська війна, яка забрала незмірну кількість людських життів і нанесла значної шкоди господарству. Небезпечний спадок війни - величезна кількість замінованих територій. Це - один із стримуючих чинників розвитку міжнародного туризму в країні. Особливо небезпечним для туристів є відвідування внутрішніх районів країни.

¹⁷¹ Нинішній Анкор є величезним комплексом палаців, культових і фортифікаційних споруд. Його площа вражає яву. Із заходу на схід Анкор простягнувся на 24 км, із півночі на південь - на 8 км. У X-XII ст. Анкор був одним із найбільших міст світу і домінував в усій Південно-Східній Азії. В Анкорі найкраще збереглися видатні пам'ятки кхмерської культури - храм-мавзолей *Анкор-Ват* (найбільша культова споруда світу; її площа - 81 га) і цитадель *Анкор-Тхом*. «Воротами» для мандрівників, які бажають ознайомитися з архітектурними перлинами Ангкору є місто *Сіем-Пін*, яке протягом декількох років перетворилося на туристичний центр із сучасною готельною інфраструктурою і міжнародним аеропортом.

Протягом останнього десятиліття проблема використання природних і культурно-історичних ресурсів для потреб розвитку міжнародного туризму набула в країні актуальності. У В'єтнамі, насамперед за рахунок іноземних інвестицій, з'явився ряд сучасних готельних комплексів, які входять до американських і китайських готельних мереж, приморських і кліматичних курортів (*Нячанг*¹⁷², *Фантхіет*¹⁷³, *Дананг*¹⁷⁴, *Далат*¹⁷⁵), які пропонують активний відпочинок у поєднанні зі специфічними оздоровчими програмами і високою якістю обслуговування.

В'єтнам багатий архітектурними пам'ятками, що нагадують про давню культуру місцевих народів. Це - мавзолеї, давні поховання і мегаліти, пагоди, серед яких найбільш відомою є семиярусна споруда у Хошиміні. У Ханой увагу туристів привертають нетипові сакральні споруди, музеї, а також Храм Літератури, де на 82 плитах, розташованих на спинах кам'яних черепах, вибиті імена відомих на всю країну вчених і літераторів.

Значну частину території країни займають тропічні джунглі. У В'єтнамі формується мережа національних парків, де туристи можуть насолодитися ландшафтами незайманих лісів, життям екзотичних тварин і рослин у природних умовах.

5. Туристичний район Австралія і Океанія (*Австралія - Вануату - Гуам - Кірибаті - Кокосові Острови - Маршалові Острови - Мікронезія - Нова Зеландія - Нова Каледонія - Норфолк - Острів Різдва - Острови Кука - Острови Піткерн - Палау - Папуа - Нова Гвінея - Північні Маріанські Острови - Самоа - Соломонові Острови - Тонга - Тувалу - Уолліс і Футуна - Фіджі - Французька Полінезія*)

Австралія. *Австралійський Союз* (далі у тексті - АС) - єдина держава світу, що займає цілий континент. До складу країни входить о.*Тасманія* та ряд дрібніших островів. Австралія має площу 7,7 млн км², омивається водами Тихого й Індійського океанів. На її території мешкає 21,3 млн осіб. Для геотуристичного положення Австралії характерні дві головні риси: наявність величезного природно-ресурсного туристичного потенціалу (ендемична флора і фауна, різноманіття незайманих ландшафтів суходолу і прибережних вод, багатий підводний світ коралових рифів, комфортні погодно-кліматичні умови, які дозволяють протягом року експлуатувати різноманітні і багаті ресурси) і значна віддаленість від головних споживчих ринків¹⁷⁶.

Австралія має високорозвинуту економіку. В останні роки до одного із перспективних сегментів господарського комплексу Австралії слід віднести туризм. Найбільш відомим міжнародним курортом Австралії є *Золотий Берег (Голд Кост)*, розташований на східному узбережжі. Золотий Берег - це 80 км піщаних дюн-пляжів у обрамленні світлотінних евкаліптових лісів. У цій курортній зоні знаходяться найбільш відвідувані тематичні парки, серед яких «*Світ Кіно*», «*Світ Мрії*», «*Світ Моря*».

¹⁷² Нячанг - найбільш відомий курорт В'єтнаму. Він розташований на березі однойменної затоки. Курорт славиться не тільки білосніжними пляжами, а й цілющими мінеральними джерелами і лікувальними грязями. Повітря, наповнене ефірними оліями евкаліптів та іонами морських солей, сприятливо впливає на самопочуття людей, які страждають захворюваннями органів дихання.

¹⁷³ Фантхіет - відомий приморський курорт, на якому відпочивають шанувальники пляжно-купального відпочинку, яхтингу та гри в гольф.

¹⁷⁴ На околицях Дананга сформувалася потужна курортна зона - місце для любителів активного відпочинку на морі: водні лижі, дайвінг, серфінг. Серед фанатів серфінгу і віндсерфінгу сьогодишній В'єтнам користується великою популярністю. Цьому сприяє сучасна інфраструктура, дешевизна послуг, зручні пляжі і високі хвилі, що найбільше цінуються серферами.

¹⁷⁵ Отримав визнання високогірний курорт Далат, що приваблює красою місцевої природи: водоспади, озера, сосновий бір, квітники, цілюще гірське повітря.

¹⁷⁶ Розвиткові туризму, насамперед на узбережжі, сприяє комфортний для відпочинку клімат. Хоча Австралія і вважається найбільш спекотним регіоном південної півкулі, на її узбережжі ніколи не буває виснажливої спеки, так само як і пронизливого холоду. Високі температури пом'якшуються впливом океанів. На півночі континенту переважає субекваторіальний, мусонний, спекотний клімат, у центральній частині - тропічний пустельний, на південному заході - субтропічний із переважанням зимових опадів, на східному узбережжі - тропічний, морський, спекотний із літнім максимумом опадів. Пересічні температури повітря у січні змінюються у діапазоні +20-30° С, липня - +12-20° С. Купальний сезон фактично цілорічний - температура прибережних вод у найбільш холодну пору року не опускається нижче +16°С. Більшу частину території Австралії займають великі за площею пустелі і низовини. На сході підіймається невисокий Великий Вододільний хребет, ландшафти якого активно освоюються любителями активного відпочинку в горах. Куполоподібні вершини гір і велика кількість природних лижних полів сприяють розвитку гірськолижного туризму.

До визначних туристичних пам'яток АС належить *Великий Бар'єрний риф*, розташований поблизу східного узбережжя країни. Він має протяжність близько 2 500 км. Це - найбільша коралова споруда на планеті. Велика кількість туристів приїздить до країни саме заради знайомства із цим унікальним природним об'єктом. Вони здійснюють круїзи на острови Великого Бар'єрного рифу, займаються дайвінгом і сноркеллінгом. Великий Бар'єрний риф - світова підводна «мекка» для дайверів, які шукають нових вражень і професійних аквалангістів, які вивчають коралові екосистеми.

Однією із тенденцій розвитку туризму Австралії є використання диких, незайманих цивілізацією територій. Туристів все більше приваблюють малодосліджені райони. Так, популярним є ексклюзивний тур до Центральної Австралії, де можна побачити *скелю Айрес Рок*, складену з особливих геологічних порід червоного кольору. До заповідних місць Австралії, окрім Великого Бар'єрного рифу, належать *Акуляча затока* біля західних берегів Австралії, вологі тропіки на північному сході країни, *Західна тасманійських пустеля*, *о.Фрейзера* та ін.

Популярними місцями відпочинку в Австралії є прилеглі острови Тихого океану, наприклад, *Кернс*, *Магнетик-Айленд*, *Херон-Айленд*, *Гамільтон*, *Хайман*. Цьому сприяють виняткові ресурси суходолу і прибережних вод та розвинута туристична інфраструктура островів: численні готелі, бунгало, ресторани, тенісні корти, тренажерні зали, басейни, поля і майданчики для гри в гольф, сквош, крикет, футбол, волейбол, хокей на траві, дайвінг- та фітнес центри, яхт-клуби і т. п.

Дуже часто метою подорожі до континенту є знайомство із його рідкісним тваринним світом: *кенгуру*, *коала*, *качконіс*, *східна вомбат*, *страус Ему* та інші представники фауни не залишають байдужими ні дітей, ні дорослих. На основі фауністичних ресурсів у країні створено ряд національних парків: *Какаду* (включений до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО*), *Парк диких тварин Північних Територій* та ін.

Австралійська індустрія туризму інтенсивно залучає до використання єдині у своєму роді виробничі об'єкти: залізниці, які раніше використовувалися для освоєння територій і транспортування лісу, кам'яного вугілля й іншої сировини; шахти і кар'єри, де ведеться або вівся видобуток корисних копалин (копальні найбільшого у світі *алмазозного району Кімберлі*, *золотоносні родовища у районі Калгурлі*); вівчарські ранчо у внутрішніх районах Австралії; авіабаза знаменитої медичної Королівської Служби «Літаючий Лікар»; радіостанція «Аеро-скул», що транслює радіоуроки для дітей фермерів, які живуть у віддалених районах; крокодилячі і верблюжі ферми і багато іншого, що має інтерес для туристів.

Міста Австралії, незважаючи на невелику історію розвитку, багаті на туристичні атракції. Серед них чільне місце займає столиця країни - *Канберра*: *Австралійський військовий меморіал*, *Національна галерея Австралії*, *Національний музей Австралії*, *Національна бібліотека Австралії*, *зоопарк*, *акваріум*, *башта Телсра*, *Національний музей динозаврів*, *театри* і багато іншого.

Сідней визнано одним із найкрасивіших міст світу. Його символ - *Сіднейська Опера* - унікальна будівля, яка з висоти пташиного лету нагадує білокрилого лебедя. Туристів до Сіднею приваблює *океанарій*, *зоопарк Торонга*, *Королівський Ботанічний сад*, *олімпійські споруди*. Для гостей міста відкриті двері десятків музеїв, художніх галерей, магазинів, закладів харчування, казино і нічних клубів.

Мельбурн, із повним на те правом, називають «культурною столицею Південної півкулі». *Національна галерея*, *меморіал Джеймса Кука*, *Музей сучасного австралійського мистецтва*, *Монетний двір*, *Королівський Ботанічний сад*, *Музей Вікторії*, *собор Св. Патрика* - далеко не повний перелік цікавих туристичних об'єктів міста.

Казино сучасного міста *Перт* чекають азартних гравців. Туристи зі спокійнішою вдачею мають можливість побувати в *Галереї образотворчого мистецтва*, *Музеї Західної Австралії* або *Коуну Коала Парку* - *заповіднику-зоопарку*, де відвідувачам дозволяється бавитися з коалами і тримати їх на руках. Неподалік Перту у місті *Фрімантл* розташовані цікаві для туристів об'єкти: *Морський музей*, *Фрімантльська Темниця*, *Центр образотворчого*

мистецтва. А на околицях обох міст на узбережжі простяглася низка відмінних пляжів, дайвінг-центрів та інших туристичних зваб, які роблять перебування в Австралії незабутнім.

Нова Зеландія. Нова Зеландія - держава, що розташувалася на двох великих островах - Північному і Південному, розділених протокою Кука та на ряді дрібних у південно-західній частині Тихого океану. Нова Зеландія займає площу 267,7 тис. км². Це розвинута країна із високими соціальними стандартами життя і порівняно невеликим населенням - близько 4,2 млн осіб¹⁷⁷. Ландшафти - одна із головних туристичних принад країни¹⁷⁸. Безсумнівне багатство країни - національні парки. Найбільш відвідуваними є *Маунт-Кук*, *Тонгаріро*, *Фьордленд*, *Уревера* та ін. Дуже часто мета поїздки до Нової Зеландії - *озеро Роторуа* - район давнього вулканізму площею понад 80 км² із сотнями гейзерів і насиченим запахом сірководню, який не відлякує справжніх шанувальників природної і фольклорної екзотики¹⁷⁹. До відомих туристичних атракцій Нової Зеландії належать курортні зони *Раглан* і *Кафіа*. Окрім пляжно-купального відпочинку, дайвінгу і серфінгу вони приваблюють водоспадом *Брідал-Вейл-Фаллс* (висота - 60 м), мінеральними джерелами *Тей-Пуйа-Хот-Спрінгс*, карстовою печерою *Вайтомо*, природним парком *Те-Коуту*, знаного захоплюючими бердвотчинг-турами.

На території країни функціонує значна кількість сучасних гірськолижних курортів. Найбільші з них - *Факапана* і *Туроа* - розташовані на схилах вулкану *Руапеху*. Головними туристичними центрами Нової Зеландії є *Окленд* (найбільше місто країни), столичний *Веллінгтон* і *Крайстчерч* - найбільше місто на о. Південний.

Унікальність Окленда полягає у тому, що місто розташоване на території *Оклендського вулканічного району*¹⁸⁰.

Крайстчерч - відправна точка екскурсій на південно-західне узбережжя Нової Зеландії, до краю фіордів і дикої незайманої природи. В усіх містах великий вибір розважальних комплексів, казино, пабів, кафе, ресторанів, великих торгових центрів.

Острови Кука - залежна від Нової Зеландії територія. Це - архіпелаг, що складається з 15 островів. Туристична індустрія використовує природні ресурси островів і пропонує пляжно-купальний відпочинок, дайвінг, екологічні вилазки у джунглі, океанічне рибалення, прогулянки на яхтах.

Новозеландці - піонери у царині екстремального й адреналінового туризму. *Зорбінг*, *рівербаїтінг*, *скідайвінг*, «білий» і «чорний» *рафтинг*, *кайонінг*, *даунхіл*, *глайдинг* і *параглайдинг* та багато інших видів ризикованих видів розваг і відпочинку зробили перші кроки або інтенсивно розвиваються саме у Новій Зеландії. Це приваблює до країни любителів гострих відчуттів і є додатковим чинником розвитку туризму.

Океанія. Величезні простори найбільшого у світі Тихого океану помережені тисячами островів. Найбільші з них заселені людьми. За етнічним складом населення та історико-географічними умовами в Океанії виділяють *Полінезію*, *Мікронезію* та *Меланезію*. *Східна частина Океанії належить до Полінезії (Гаваї, Токелау, Тувалу, Самоа, Тонга, Туамоту, Маркізькі острови, острови Кука, Табулаї, Лайн, Фенікс, Острови Товариства тощо)*. До *Меланезії належить західна частина Океанії (Нова Гвінея, Вануату, Нова Каледонія,*

¹⁷⁷ Північ країни перебуває у зоні дії субтропічного морського клімату, а південь - помірного морського. Пересічні температури липня мінються у діапазоні від +12° С (на півночі) до +5° С (на півдні), а січня - від +19° до +14° С відповідно. У гірських районах, де сніг лежить із червня до листопада - значно прохолодніше. Одна із особливостей природи країни - майже постійні і досить сильні вітри.

¹⁷⁸ Візуально вони добре знані мільйонам глядачів з різних куточків світу, дякуючи популярним кінострічкам і серіалам. Достатньо лиш згадати кінотрилогію за романом Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів», серіали «Ксена - принцеса-воїн» та «Геркулес: легендарні подорожі», які були зняті в Новій Зеландії, аби у пам'яті численної глядацької аудиторії спливали незабутні пейзажі, що були природним фоном для захоплюючих пригод кіногероїв. Привабливість новозеландських ландшафтів помножена на популярність художніх творів навіть привела до появи так званого «фродо-туризму». Шанувальники «Володаря Перснів» влаштовують справжні паломництва до пагорбів *Бомбей*, гірських масивів *Нгарухо* і *Тонгаріро*, вулкану *Руапеху*, *гори Санді*, *озера Уанак* й інших місцевостей у Новій Зеландії, де були зняті окремі епізоди кінотрилогії.

¹⁷⁹ Лише тут можна побачити *гейзер Похуту*, який викидає струмінь гарячої води на висоту понад 30 м, долину гейзерів *Ваймангу* із блакитними і зеленими озерами в кратерах згаслих вулканів, унікальні геотермальні форми рельєфу, заповідне поселення аборигенів племені маорі, які зберегли патріархальні традиції. На основі бальнеологічних ресурсів *Роторуа* споруджено більше ста грязелікувальних і гідротермальних комплексів.

¹⁸⁰ У його межах знаходяться кратери близько 50 згаслих вулканів. Останнє виверження відбулося 600-800 років тому. Його «результатом» став *о. Рангітто*, який нині є однією із природних окрас міста. До визначних культурних пам'яток Окленда слід віднести *Картинну галерею*, *Музей транспорту і техніки*. *Веллінгтон відомий Національною галереєю мистецтв*, *Національним музеєм*, "вуликом" - оригінальною будівлею парламенту, ботанічним садом, собором Св. Петра.

архіпелаг Бісмарка, Соломонові Острови, Фіджі тощо). Мікронезія - це центральна частина Океанії. До її складу входять Маріанські, Каролінські, Маршаллові Острови, острови Гілберта, Банаба, Науру тощо. Всього понад 1500 островів. Як приклад країн Океанії розглянемо Маршаллові Острови.

Маршаллові Острови. Республіка Маршаллові Острови. Столиця - Маджуро (понад 33 тис. осіб). Площа - 181 км² (186-те місце у світі). Населення - близько 80 тис. осіб (182-ге місце). Державна мова - англійська. Грошова одиниця - долар США. Географічне положення. Знаходиться в Тихому океані на північний схід від Австралії. Це центральна частина Океанії, яка має назву Мікронезія. Географічне положення країни з розвитком транспорту та глобалізаційних процесів покращується, хоча в цілому держава ще залишається доволі ізольованою від світу¹⁸¹. Геологічно країна є двома паралельними ланцюгами вулканічних гір, на вершинах яких біля поверхні води поселилися корали. Вони й утворили 34 острови та 870 рифів. Острови низовинні, гір тут немає. Вони піднімаються над поверхнею океану лише на декілька метрів. Підземні прісні води відсутні. Є насадження кокосових пальм. На узбережному мілководді ростуть мангрові ліси. Клімат упродовж усього року вологий і жаркий. Середньорічна температура перевищує +27 °С. Опадів випадає від 2000 до 4000 мм на рік. Нерідко бувають тайфуни. Корисних копалин майже немає.

Густота населення велика та перевищує 430 осіб на 1 км². Коефіцієнт народжуваності мабуть найвищий у світі - 45 ‰. На фоні одного з найнижчих у світі показників смертності - 6 ‰, природний приріст близький до біологічного максимуму - 40 ‰. Частка міського населення - 70 ‰. Маршалльці, або мікронезійці, становлять 97 ‰ населення. Переважають протестанти - 90 ‰.

В економіці домінують сільське господарство та рибальство. Основними продуктами харчування мешканців островів Океанії була кокосова пальма та морепродукти. І нині вони збирають плоди кокосової пальми та хлібного дерева. На експорт виготовляють копру і пальмову олію. Вживають у їжу також батат, таро, помідори. На одному з атолів ведеться розробка фосфатів. На *атолі Маджуро* є єдиний міжнародний аеропорт - ворота у світ.

Близько 90 ‰ населення країни вміє читати та писати. Тривалість життя жінок становить 66 років, чоловіків - 63 років. Своєрідна культура народу, витворена острівним життям, його звичаї принадають сюди нечисленних туристів, переважно із США (5 тис. на рік).

181

Історики вважають, що острови були заселені ще за 2000 років до нашої ери переселенцями з Азії. У 1529 р. ці острови захопили іспанці. Наприкінці XIX ст. Іспанія продала їх Німеччині. Після Першої світової війни перейшли під опіку Ліги Націй, а після Другої світової війни - підопічні території ООН. Фактично управлялися США, які на атолах Бікіні та Еніветок провели випробування ядерної зброї. З 1991 р. суверенна держава. Державний устрій і форма правління. Маршаллові Острови - унітарна держава, президентська республіка. Глава держави та уряду - президент. Законодавча влада належить парламенту, який складається з 33 депутатів. Країна поділяється на 25 дистриктів.

Тема 11. МІЖНАРОДНИЙ І ВНУТРІШНІЙ ТУРИЗМ В КРАЇНАХ АМЕРИКИ

США, Канада, Мексика, Бразилія, Аргентина, Венесуела, Куба, Ямайка, Коста-Ріка. Правила в'їзду-виїзду, біокліматичні умови, природні рекреаційні ресурси, інфраструктура, гідромінеральні ресурси, екологічні умови природного середовища, культурно-історичний потенціал, рекреаційна освоєність території, основні центри туризму і проблеми рекреаційного освоєння.

План: 1. Загальна характеристика Американського туристичного регіону. 2. Північноамериканський туристичний район. 3. Центральнопівнічноамериканський туристичний район. 4. Туристичний район Карибського басейну. 5. Південноамериканський туристичний район.

1. Загальна характеристика Американського туристичного регіону. Американський регіон посідає третє місце у світі за кількістю міжнародних туристичних прибуттів. У межах регіону домінує Північна Америка - майже 70 % туристів приїждить до США, Мексики та Канади. Усі основні потоки в цьому регіоні починаються і закінчуються в США. Між США та Мексикою сформувався найбільш потужний світовий міждержавний туристичний потік - близько 20 млн американців щороку відвідують південного сусіда. Протягом останніх років кількість прибулих туристів до США стабілізувалася на рівні 55-58 млн осіб. Туристів приваблюють унікальні природні об'єкти, національні і тематичні парки, міста з хмарочосами, музеї із багатими колекціями художніх творів та інші атракції. Канада та Мексика щороку приймають близько 17 і 22 млн туристів відповідно.

У межах Карибського басейну розташована переважна більшість «країн-готелів» світу, які існують за рахунок міжнародного туризму. Головним видом ресурсу, який став основою розвитку туризму в районі є узбережжя теплих морів.

Центральна і Південна Америка нині позиціонуються як райони з потужними природними ресурсами, насамперед лісовими, флоро-фауністичними і ландшафтними, які сприяють інтенсивному використанню екотуристичних технологій. Екологічний туризм в обох районах перетворився на реальну альтернативу сільському господарству і лісозаготівлі. До країн, які реалізують грандіозні екотуристичні проекти належать Бразилія, Перу, Венесуела, Беліз, Гватемала.

Латинська Америка у цілому багата на культурно-історичні ресурси. Особливий інтерес у туристів викликають пам'ятки доколумбових часів на території Перу, Мексики та інших країн регіону.

2. Північноамериканський туристичний район (США - Канада - Мексика). Виділяється надзвичайно високим рівнем розвитку внутрішнього туризму. У США щороку здійснюється близько 1 млрд подорожей; щоденно у цій країні туристи витрачають більше \$ 1,5 млн. Подорожі та активний відпочинок стали невід'ємним елементом культури американців, що відбилося і на виробництві - індустрія туризму стала найбільшим експортером послуг і галуззю, де зосереджена найбільша кількість підприємств.

США. *Сполучені Штати Америки* є світовим політичним і економічним лідером. За загальним обсягом внутрішнього валового продукту зі США може зрівнятися лише Європейський Союз. Китай, який займає 2 місце у світі за обсягом ВВП, поступається США майже у 2 рази. США - *федеративна республіка*, до складу якої входять 50 штатів та федеральний округ Колумбія. Загальна площа США становить 9,8 млн км²; населення - 307,2 млн осіб (за показниками площі і кількості населення країна займає 3-тє місце у світі); столиця - місто *Вашингтон*. Геотуристичне положення США надзвичайно вигідне. Основну частину країни формують так звані «суміжні штати», які знаходяться в центрі Північної Америки між Мексикою і Канадою. На ці 48 штатів припадає 83% площі країни, 49-м штатом є Аляска (площа - 1,5 млн км²), 50-м - Гавайські острови, що знаходяться у центральній частині Тихого океану. Водний шлях між «суміжними штатами» і Аляскою

Рис.1. Національні парки та природоохоронні території США

(Сіетл - Анкорідж) становить 2 600 км, а відстань до Гавайських островів (Сан-Франциско - Гонолулу) - понад 3 900 км.¹⁸²

Наявність мальовничих місць сприяє розвитку туризму, орієнтованого на використання природних ресурсів - у країні створено більше 350 національних парків і заповідників загальною площею понад 30 млн га, які мають світову славу і приймають до 300 млн туристів за рік. Завжди багато відвідувачів у *Єллоустоні, Великому*

Каньйоні, Каньйонленді, Ачезі, Титані, Глешієрі, Олімпіку, Йосеміті, Мамонтовій печері та на територіях багатьох інших цікавих об'єктів.

Розміщення національних парків США подано на рис.1. Більшість із них зосереджена на заході країни в Гірських і Тихоокеанських штатах¹⁸³. США - високоурбанізована країна. Частка міського населення у середньому перевищує 70 %¹⁸⁴. Міжнародний туризм у США значною мірою пов'язаний із відвідуванням великих міст: *Нью-Йорк, Вашингтон, Чикаго, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Лас-Вегас* і багато інших. *Нью-Йорк* - провідний

182 Територія країни поділяється на високу гористу, переважно посушливу західну частину, яка зайнята Кордильєрами, і здебільшого рівнинну вологу східну частину (лише вздовж Атлантичного узбережжя простягнулися давні середньовисокі гори Аппалачі). Центр країни займають обшири Внутрішні рівнини (Центральні і Великі). Кожен із регіонів по-своєму привабливий і цікавий з точки зору організації туристичної діяльності. 50 штатів простягнулись від спекотного до холодного поясів, однак більша їх частина розташована в помірній зоні. Континентальна частина має помірний і субтропічний клімат, лише південь Флориди, як і Гавайські острови, знаходиться в тропіках. На Алясці клімат субарктичний та помірний. Безморозний період триває від півроку на кордоні з Канадою до цілого року на півдні і на Гавайях. Континентальність клімату зростає в центральних і західних районах. Східна половина країни - більш зволожена, середньорічна кількість опадів від 500 до 2 000 мм, тоді як західна - має більш посушливий характер - 200-500 мм, а в пустелях південного заходу - менше 100 мм опадів. Лише тихоокеанський північний захід виділяється надмірністю опадів - до 6 000 мм. Така різноманітність умов, ресурсів і просторового розташування сприяє розвитку практично всіх видів туризму і задовольняє всі потреби пересічного споживача туристичних послуг.

183 Знайомство із національними парками США найкраще розпочинати із *Єллоустона* - найстарішого національного парку США і світу, заснованого у 1872 р. Єллоустон розташований у північно-західній частині штату *Вайомінг* на висоті 2 300 м. Його площа - 900 тис. га. Щороку до парку приїждить до 3 млн туристів. Їх приваблюють *Мамонтові гарячі джерела* з терасами і знаменита долина гейзерів, де найбільший інтерес викликає гейзер Олд Файтфул, який через кожні 80 хвилин викидає фонтан води на висоту майже 100 м. Не менш цікаве і високогірне озеро Єллоустон з однойменною річкою, що витікає із нього й утворює мальовничий каньйон із ланцюгом водоспадів. Кемпінг на території національного парку *Ачез (Кам'яні Арки)* у штаті Юта, який можна вважати типовим для країни, має необхідні системи життєзабезпечення і функціонування (електро- й водопостачання, телефонний зв'язок, пункт прокату туристського спорядження, службу охорони, екскурсійне обслуговування тощо) і окремі майданчики для розміщення наметів чи автофургонів, які все частіше приходять на зміну традиційним туристським наметам. Кожен майданчик обладнаний столом та грилем, але дрова треба привозити з собою - на території парку і кемпінгу їх збирати заборонено і американці чітко дотримуються цього правила. Від кемпінгу до найближчого поселення - більше 20 км. Заасфальтовані дороги утримуються в ідеальному стані і прокладені до найбільш цікавих панорамних точок національного парку. До унікальних природних об'єктів, таких як «*Ландшафтна арка*», «*Балансуючий камінь*», «*Делікатна арка*», прокладені марковані пішохідні доріжки. Плата береться як за в'їзд на територію парку (\$ 10 за автомобіль, \$ 5 за мотоцикл і велосипед), так і за використання кемпінгу (\$ 10 за добу із середини березня до кінця жовтня і \$ 5 - із кінця жовтня до середини березня або \$ 3 з особи у випадку розміщення групи до 11 осіб). 80 % всіх зібраних коштів лишаються на рахунок адміністрації парку і використовуються для потреб його розвитку. Щороку національний парк «*Кам'яні Арки*» відвідує до 1 млн туристів. Створення і функціонування національних парків у США переросло у потужний сектор сфери обслуговування з єдиною системою управління (Служба національних парків) і багатомільярдними обіговими коштами. На Службу національних парків покладені обов'язки з охорони природної і культурної спадщини, пропаганди її ролі і значення для американського суспільства, благоустрою об'єктів, організації туристичної діяльності на території парків.

184 Своєрідним туристичним ресурсом країни є урбаністичний ландшафт. Численні міста утворюють міські агломерації. На окремих територіях сформувалися суцільні урбаністичні смуги, що отримали назву мегалополісів. Найбільшими з них є суцільна урбанізована зона від міста Бостон до столиці США Вашингтона, яка отримала назву мегалополісу «*Босваши*». У районі Великих Озер сформувався мегалополіс «*Чінітс*» (Чикаго-Пітсбург). На заході країни суцільна урбанізована територія, що простягнулася від Сан-Дієго до Сан-Франциско, стала основою мегалополісу «*Сан-Сан*».

фінансовий, економічний, політичний, культурний і туристичний центр США, головний порт країни¹⁸⁵.

Особливо привабливою столиця США- *Вашингтон* - стає під час цвітіння сакури. У цей час помилуватися містом приїздять тисячі американців¹⁸⁶.

Численних туристів приваблює Приозер'я і його найбільше місто - *Чикаго*, яке можна порівнювати із Нью-Йорком за кількістю бірж, штаб-квартир корпорацій, банків, хмародряпів¹⁸⁷.

Район у північно-східній частині США має назву «*Нова Англія*». Це перший район, який був освоєний європейськими колоністами¹⁸⁸.

У центрі континентальної частини США розкинулися *Великі рівнини*, які у широтному напрямку розрізаються притоками Міссісіпі¹⁸⁹.

Значний потенціал мають природні та культурно-історичні туристичні ресурси південних штатів. *Флорида* на південно-східному узбережжі - відомий регіон відпочинку жителів США і туристів з-за кордону¹⁹⁰.

Природа і визначні місця західних штатів приваблюють численних туристів. *Лос-Анджелес* - найбільше місто *Каліфорнії* - штату, який за своїм економічним потенціалом перевищує багато країн світу¹⁹¹.

¹⁸⁵ Візитною карткою Нью-Йорка є *Статуя Свободи*. Символом фінансової могутності США вважається *Уолл-Стріт*. Тут розташована Нью-Йоркська фондова біржа, провідні банки і брокерські контори. Відомими туристичними атракціями міста є штаб-квартира ООН з тематичними скульптурними композиціями довкола, *Рокфеллер-центр* та 102-поверхова *Емпайр-Стейт-Білдінг* із оглядовими майданчиками на даху, *Бродвей* із театрами, кінотеатрами, ресторанами, магазинами й оригінальними пам'ятниками, Центральний парк - острівок окультуреної природи серед хмародряпів, *Бруклінський міст довжиною близько 2 км, що з'єднує Манхеттен і Лонг-Айленд*. Місто відоме своїми численними музеями: африканського, сучасного і примітивного мистецтва, американських індіанців, сексу, поліції, імміграції, єврейської історії, дизайну та багато інших. Але неперевершеного свого зібрання виділяється *Метрополітен-музей* - один із найбільших художніх музеїв світу, який пишається унікальними експозиціями різножанрових творів мистецтва. Колекція імпресіоністів і постімпресіоністів є однією із найбільших. Зібрання єгипетського мистецтва вважається одним із найбільш повних і представницьких у світі. Нині у постійній експозиції перебуває близько 2 млн творів мистецтва. Метрополітен-музей існує за рахунок спонсорської допомоги і мінімальної державної підтримки. Важливим моментом є те, що хоча вартість вхідного квитка й обумовлена \$ 20), але зайти до музею можна за символічну плату. Варто лише підійти до відповідного віконця, внести пожертву, скажімо \$ 1, і отримати невеликий значок, який дає право на вхід до музею. Нью-Йорк - космополітичне місто. Тут компактними осередками живуть китайці, італійці, росіяни, українці і багато інших національних громад. Так, китайський квартал *Чайна Таун* знаний серед туристів особливою атмосферою Сходу, а також своїми магазинчиками, вуличними ятками і ресторанами, де можна смачно і недорого поїсти. А *Гарлем*, де мешкають переважно чорношкірі громадяни США, і сьогодні є небезпечним місцем для вечірніх прогулянок. *Брайтон-Біч* - район компактного проживання іммігрантів з колишнього Радянського Союзу, де працюють російськомовні магазини, ресторани, радіостанції, культурні центри.

¹⁸⁶ Основними визначними пам'ятками Вашингтону є *Білий дім, Капітолій, бібліотека Конгресу США, меморіали ветеранів В'єтнаму і корейської війни, меморіал Лінкольна, монумент Вашингтона, меморіал Другої світової війни, національні музеї: американських індіанців, американської історії, природознавства і ряд інших*. Виняткової уваги заслуговує *Національна галерея мистецтва*. У колекції музею представлена одна з кращих у світі колекцій італійського Відродження. Музей також відомий творами нідерландського та іспанського бароко, роботами французьких та американських художників. Шедеврами колекції Національної галереї мистецтв є твори Леонардо да Вінчі, Рембрандта, Ван Гога, Моне, Вермера, Пікассо, Матісса, Поллока. Вхід до музею безкоштовний.

¹⁸⁷ Тому Чикаго часто називають «другим містом» або «містом вітрів». Воно розташоване на південно-західному березі незамерзаючого озера *Мічиган*. У місті туристи, насамперед, знайомляться із найвищим хмарочосом Америки - *Уілліс-тауер* (до 2009 р. - *Сірс-тауер*), який належить до найвищих будівель світу. Із оглядових майданчиків 110-поверхової споруди відкривається незабутня панорама Чикаго й озера Мічиган. Серед інших атракцій на увагу заслуговують *Музей науки і промисловості, Інститут мистецтв, Милленіум-парк, Музейний кампус Чикаго, до складу якого входить Планетарій Адлера, Акваріум Шеда і Музей історії природи*. Не можна оминати увагою *Українське село* - колоритний район Чикаго із православними храмами, котеджною забудовою, україномовним населенням і маленьким магазином із назвою «Одеський привіз».

¹⁸⁸ Нова Англія - інтелектуальний осередок Америки. У *Бостоні* знаходиться широко відомий *Гарвардський університет*, а в Нью-Хейвені (штат Коннектикут) - престижний *Єльський університет*. У Новій Англії сформувався національний тип американця-янкі. Так назвали перших колоністів, які освоювали цей край.

¹⁸⁹ Як нагадування про екологічні аномалії у штаті *Південна Дакота* заснований національний парк «*Бедлендс*» - «погані, дурні землі». Це - одна з типових ділянок у передгір'ях Кордильєр, складених товщами пухких порід, які в умовах посушливого клімату легко розмиваються зливовими опадами і піддаються вітровій ерозії. У результаті утворюється складна, заплутана мережа розгалужених ярів, розділених вузькими вододілами-гребенями, що перетворює ці землі в важко прохідні ділянки, непридатні для господарського використання.

¹⁹⁰ *Маямі* - південне місто штату відоме своїми чудовими пляжами, пальмами, готелями, крокодилячими фермами, будинками і віллами знаменитостей. Місто *Орlando* у центральній частині Флориди приваблює ушлявленими тематичними парками, розташованими в околицях міста: «*Юніверсал Студіос*» - сукупність парків, присвячених технологіям та історії кіно; «*Морський світ*» - розважальний парк, який пропонує неймовірні шоу з участю морських тварин і велетенський прозорий тунель-акваріум для знайомства з життям підводного царства; «*Світ Уолта Диснея*» - декілька дитячих освітньо-розважальних парків. Варто відвідати і *Космічний центр імені Кеннеді на острові Мерріт і мис Канаверел* - головний стартовий майданчик NASA. Поняття «Флорида» і «пляж» невідривні одне від одного. Найбільш відомим в околицях Орlando є *Нью-Смерна-Біч* - пляж, що носить титул найбезпечнішого. Місто *Тампа* розташоване на західному узбережжі півострова. Головними туристичними атракціями міста є *Музей науки і промисловості, Флоридський акваріум, Музей мистецтв, район Айбор-Сіті з Міським музеєм і центром виготовлення кубинських сигар, сади Буша з ландшафтними зонами й імітацією ділянки танзанійського парку Серенгети, водний парк Едвенчер-Айленд*.

¹⁹¹ Відомими далеко за межами країни туристичними атракціями Лос-Анджелеса є *Голівуд* - легендарний осередок кіноіндустрії та *Диснейленд* - один з перших і найбільш відвідуваних тематичних парків світу. *Сан-Франциско* вважається найкрасивішим містом США. Квартали міста розкинулися на пагорбах тихоокеанічного узбережжя. Могутні мости з'єднують ділову частину міста з материком. Серед

Місто *Лас-Вегас* (штат Невада) виросло серед пустелі за рахунок кондиціонерів і грального бізнесу. Лас-Вегас - ціла країна казино, у якій нараховується близько 500 гральних закладів, 30 із яких належать до найбільших у світі.

За межами континентальної частини країни розташовані два штати - *Гавайї та Аляска* - своєрідні природні і туристичні антиподи¹⁹².

Протягом останніх десятиліть у США відбулися помітні зміни у культурному середовищі. Країна перейшла від політики «плавильного казана», яка орієнтувалася на створення єдиної американської культури шляхом інтеграції багатьох національних традицій, принесених іммігрантами, до доктрини полікультурності, що має образні назви «яскравої мозаїки» або «салатниці», тобто збереження і підтримки як національної, так і релігійної самобутності з одночасним вихованням поваги і толерантного ставлення до проявів інокультурності¹⁹³.

США вважаються важливим центром освітнього туризму. Тут знаходяться престижні університети, що приваблюють багато іноземних студентів: *Гарвардський, Єльський, Стенфордський, Принстонський*.

Канада. Найбільша країна Західної півкулі, друга за величиною країна світу (площа - майже 10 млн км²), Канада простирається на 7 700 км із заходу на схід і на 4 600 із півночі на південь. Загальна кіль кість населення країни становить 33,5 млн осіб. Столиця Канади - місто *Оттава*. Єдиний сухопутний сусід Канади - США, «прозорий» кордон з якими перетворився на значний чинник соціально-економічного розвитку країни. Повною мірою це стосується і туризму. Американці - головні споживачі канадського туристичного продукту¹⁹⁴. У країні станом на початок 2010 р. нараховується 39 національних парків і заповідників: *Банфф* - найстаріший національний парк країни і найбільш відвідуваний парк світу; *Йохо із водоспадом Такаккау*, каньйонами і карстовими печерами; *Вуд-Баффало із найбільшою чередою бізонів*; *Джаспер* із льодовиками і гарячими джерелами та ін. (табл.1). Національні природні парки - основа розвитку природноорієнтованого туризму, розвиток якого переважає в Канаді.

них і популярний серед туристів об'єкт - знаменитий міст «Золоті Ворота». Сан-Франциско виникло у часи золотої лихоманки. Зараз місто існує завдяки високим технологіям, банківській справі і туризму. Власне зовнішній образ міста, його культурне середовище, дякуючи кіноіндустрії та поп-культурі, є пізнаваними і знаними в усьому світі. Вони перетворилися на специфічний туристичний ресурс. Щороку близько 15 млн туристів відвідують Сан-Франциско - світову «столицю» сексуальних меншин, батьківщину руху хіпі, місто, де відбуваються події художніх фільмів «Основний інстинкт», «Втеча із Алькатрасу», «Солодкий листопад», серіалу «Детектив Неш Бріджер» і залишають у місті майже \$ 8 млрд. У більшості з них метою є потрапити на пірс № 39. Саме тут знаходиться Акваріум затоки Сан-Франциско - один із найбільш відвідуваних туристичних об'єктів у США. У Каліфорнії багато й інших визначних місць. Серед них - *Долина Смерті*, оголошена національним пам'ятником природи. Долина Смерті - одна із найбільш глибоких, пустельних і безводних западин світу. Її абсолютна висота складає 86 м нижче рівня моря. Температура повітря у долині досягає +60оС. Виняткова сухість призводить до інтенсивної вітрової ерозії на схилах довколишніх хребтів. Свою назву унікальний природний об'єкт отримав у 1849 р. після загибелі у цьому районі групи золототукачів. На *плато Колорадо* сформувався один із найглибших каньйонів світу. *Річка Колорадо* «створила» це диво у своїй середній течії. Американці ж створили у долині річки низку національних парків: *Гранд Каньйон, Глен Каньйон, Каньйонлендс, Брайс Каньйон*, які своїми фантастичними красвидами приваблюють туристів із усього світу.

¹⁹² Гавайські острови розмістилися в центрі Тихого океану і є «меккою» для туристів. Атмосфера свята і безтурботність - головні враження, за якими мандрують на Гавайські острови; сонце, вода і пісок - головні туристичні ресурси островів. Аляску називають «краєм білого мовчання». Тут багато гігантських гір, льодовиків, фіордів, а також річок, що впадають у Північний Льодовитий океан, озер та лісів. На території штату створено 8 національних парків, у тому числі найбільший у США - *парк Врангеля*. Досить багато жителів США проводять літню відпустку саме на Алясці. Популярними є екологічні тури за для спостереження за життям тварин і птахів, круїзи уздовж узбережжя, спортивне полювання і рибалення.

¹⁹³ Культурна самобутність стала потужним чинником розвитку туризму. Яскравим прикладом є аміші - послідовники християнської течії менонітського походження. Значна частина сучасних *амішів* мешкає у штаті *Огайо*. Стиль і традиції їх життя є діаметрально протилежними способу життя сучасної людини. *Аміші* - послідовники старих традицій і звичок. Їздять вони лише у кінних екіпажах із сталевими колесами, землю орють кінним плугом, носять одяг пошитий власноруч за модою кінця XVIII ст., одружуються лише з єдиновірцями. Амішам забороняється їздити на машинах і літати на літаках, користуватися електроенергією, фотографуватися, дивитися телевізор, слухати радіо, мати комп'ютер, носити годинник і т. п. Живуть аміші за рахунок натурального господарства і продажу меблів ручної роботи й екологічно чистих продуктів харчування. Їх охоче купують численні туристи, які приїзять до поселень амішів для знайомства із їх побутом. Не менш цікавою для туристів є самобутність мормонів, більшість із яких живе за патріархальними релігійними приписами у штаті *Юта*. Вони і до тепер мають сильний вплив на громадсько-політичне життя в штаті.

¹⁹⁴ Значну частину території Канади займають ліси (*дугласія, кедр, ялина, сосна, ялиця, клен*). У країні величезна кількість річок (найбільші - *Св. Лаврентія, Саскачеван, Юкон*) і озер (*Верхнє, Велике Ведмеже, Гурон, Ері, Онтаріо*). Є тут і величезні гірські масиви (Кордильєри, Скелясті гори, Аппалачі) і неосяжні простори Внутрішніх рівнин, і навіть невеликі ділянки полинових пустель. Більша частина території країни лежить в області вічної мерзлоти. Клімат переважно помірний і субарктичний, трохи вологіший і м'якший на західному і східному узбережжя, де зими досить теплі, а літо не дуже жарке. У центрі країни клімат різко континентальний і посушливий, однак у горах Селкірка часті дощі і снігопади. Середня температура січня коливається від -35°С на півночі до +4оС на півдні; середні літні температури - від +21°С на півдні до +4°С на островах Канадського Арктичного архіпелагу. Оподи по території розподіляються нерівномірно: від 150 мм у рік на півночі до 2 500 мм на західному узбережжі.

Національні парки Канади

Національний парк	Площа, тис. км ²	Рік створення	Головні природні й історичні атракції
Ауюїтгук	19,7	2001	Мис Пенні-Айс – 6 000 км ² льоду і снігу.
Банфф	6,6	1885	Льодовики, сніжники і термальні джерела.
Вапуск	11,5	1996	Форт принца Уельського; завод Йорк; ділянки арктичної пустелі з унікальним тваринним світом.
Вуд-Баффало	44,8	1922	Одна з найбільших у світі внутрішня дельта, утворена річками Атабаска і Піс-Рівер; найбільша на континенті череда бізонів (близько 2 500 голів); місця гніздування американських журавлів і пеліканів.
Глейшер	1,3	1886	Перевал Роджерс; природні комплекси, які з висотою змінюються від тропічних лісів до арктичних пустель; ділянки трансконтинентальної залізниці.
Джаспер	10,9	1907	Льодовик Атабаска; термальні джерела; гірські красвиди.
Йохо	1,3	1986	Озера Емералд, О'Хара; водоспад Такаккаку; вапнякові печери.
Наханні	4,8	1976	Каньйон річки Саут-Наханні і водоспад Вірґінія; термальні джерела.
Фанді	0,2	1948	Морські прибережні системи: у затоці Фанді перепади висот води між припливом і відпливом можуть досягати 18 м; плато Каледонія; близько 20 водоспадів.
Принс-Альберт	3,9	1927	Череда бізонів; популяція білого пелікана; культурні об'єкти, пов'язані з життям індіанців.

Кожна провінція і територія Канади відома по-своєму. Недарма говорять про Канаду із «багатьма обличчями», маючи на увазі її адміністративно-територіальний поділ на 10 провінцій і 3 території, які відрізняються соціально-економічними особливостями розвитку, природною і культурною самобутністю.

Онтаріо - найбільша за чисельністю населення та економічно розвинута провінція країни¹⁹⁵.

Франкомовний *Квебек* - найбільша за площею адміністративно-територіальна одиниця Канади¹⁹⁶.

Нова Шотландія із трьох сторін оточена океаном. Провінція відома широкими пляжами, національними парками, індіанськими резерваціями. Тут розташований великий яхтовий центр *Ярмут*, парк французьких колоністів *Порт-Руаяль* в Аннаполісі. Як серед туристів, так і серед місцевих популярним є морське рибалення.

Єдиний офіційно двомовний *Нью-Брансуїк* належить до приатлантичних провінцій. Природна гордість регіону - *затока Фанді* - вважається одним із найбільш відвідуваних туристами місць у Північній Америці. Столиця провінції - місто *Фредеріктон* є відомим центром яхтного відпочинку.

Острів Принца Едуарда часто називають «садовою» провінцією. Основою її економіки є сільське господарство, рибальство і туризм¹⁹⁷.

¹⁹⁵ У її межах розташована низка природоохоронних територій, велика кількість річок і найчистіших озер. Але туристичною «візитівкою» Онтаріо є *Ніагарський водоспад*, найікавіша частина якого («Велика підкова») розміщується саме на канадській території. В Онтаріо знаходяться *Оттава* і *Торонто* - міста з потужним виробничим, культурно-історичним та подієвим потенціалом. Столицю Канади з повним правом називають містом музеїв і парків. *Національна галерея, Художня галерея Оттави, Галерея Керша-Мессона, Музей Цивілізації, Музей природи, Канадський королівський Монетний двір, Парк провінції, Парк конфедерації* - далеко не повний перелік місць, де мешканці Оттави та її гості можуть ознайомитися з культурною спадщиною Канади і корисно провести свій вільний час. Серед численних атракцій Торонто варто згадати RATH - підземне місто з офісами, магазинами, закладами харчування, скверами, фонтанами, вулицями загальною протяжністю майже 30 км. Не можна обійти увагою і Зал хокейної слави - галерею розвитку канадського і європейського хокею з шайбою.

¹⁹⁶ Квебек відрізняється різноманіттям ландшафтів: приозерні і прибережні території, ліси. У провінції розташовані великі міста Квебек і Монреаль. Квебек відомий Латинським кварталом - визначною пам'яткою, занесеною до Світової спадщини ЮНЕСКО. Монреаль - місто хмарочосів, швидкісних магістралей, великий міжнародний транспортний вузол, морські і повітряні ворота країни. Одночасно це - важливий історичний та культурний центр. У місті багато архітектурних пам'яток, що датуються в основному серединою і кінцем XIX ст.: *Колона адмірала Нельсона, церква Нотр-Дам, площа Дез-Арм* (Королівська площа) та ін.

Айсбергами біля берегів багата провінція *Ньюфаундленд і Лабрадор*. Ці плаваючі крижані гори надзвичайно гарні, величні, привабливі. Місцева туристична індустрія зробила їх головною визначною пам'яткою цих місць.

Пшенична *Манітоба* цікава різноманітною природою. Прерії і змішані ліси, численні озера і річки, полярна тундра на півночі - усе це формує неповторний вигляд цих місць. Столиця провінції - *Вінніпег* - відома своїм культурним життям, музеями, парками, у тому числі зоопарком і театрами. Незмінною увагою туристів користується пам'ятник Героям Першої світової війни роботи ісландського скульптора Ейнара Йоунссона.

Провінція *Саскачеван* - степовий і озерний край, «житниця Канади». У провінції проживають нащадки переселенців з Німеччини, Скандинавії. Але саме вихідці з України зробили провінцію головним виробником зерна в країні¹⁹⁸.

Альберта - край ландшафтного різноманіття. *Скелясті гори* на заході і прерії на сході створюють прекрасні умови для розвитку туризму. В Альберті розташовані відомі національні парки з мальовничими краєвидами - *Вуд-Баффало*, *Джаспер* та ін¹⁹⁹.

Британська Колумбія - західна гориста провінція Канади. Це - край гір, озер, численних річок і зелених долин. Столицею провінції є місто *Ванкувер* - великий портово-промисловий комплекс, культурний і спортивний центр Канади²⁰⁰.

Юкон - територія легендарної «золотої лихоманки» початку ХХ ст²⁰¹.

Північно-Західні Території розташовані у північній частині країни, у приполярних областях. Адміністративний центр - *Єллоуннайф*²⁰².

Нунавут - нова найбільша і найменш заселена адміністративна одиниця у складі Канади. Вона відділилася від Північно-Західних Територій у 1999 р. Столиця - місто *Ікалуїт* - розташована на *Баффіновій Землі* - одному із найбільших островів планети, який входить до складу *Канадського Арктичного архіпелагу*. Унікальна культура інуїтів і дика природа Нунавуту щороку приваблює близько 20 тис. туристів з різних країн світу (місцеві поселення - місця зупинок круїзних лайнерів). Вони мають можливість знайомитися із побутом аборигенів, займатися полюванням і рибаленням. Для активізації туристичної діяльності планується створення трьох національних природних парків.

Мексика. *Мексиканські Сполучені Штати* - одна із ключових латиноамериканських країн із потужним природно-ресурсним потенціалом, що розташована на півдні Північної Америки. Мексика - федеративна республіка у складі 31 штату і столичного округу. Площа країни складає майже 2 млн км². Її населяє 111,2 млн осіб. Столиця - *Мехіко*²⁰³. На основі

197 На острові, який сам по собі є цікавим туристичним об'єктом, часто проводяться фестивалі й інші культурні заходи і пропонується різноманітний відпочинок: велосипедні маршрути, які знайомлять з пам'ятками архітектури, серед яких є численні маяки, екологічні тури до заповідних місць, пляжно-купальний відпочинок тощо. Столиця провінції - місто *Шарлоттаун* є центром круїзного туризму.

198 Туристичними «родзинками» Саскачевану є мальовниче озеро *Атабаска*, *мінеральні води (Мусс Джо* - один із найбільших бальнеологічних центрів Західної Канади) і літні табори для підлітків, які організовує академія Королівської канадської кінної поліції, що базується у місті *Рейна*. Варто зазначити, що сама Королівська канадська кінна поліція є предметом особливої гордості її уваги. У Саскачевані пропонуються спеціальні тури для ознайомлення з історією і сьогоденням поліцейських.

199 У провінції видобувається левова частка канадської нафти. Столицею Альберти є місто *Едмонтон*, де туристи мають можливість відвідати Королівський музей Альберти, музеї авіації та залізниці. Цікавим об'єктом є Українське культурне село - місце демонстрації українських поселень у Центральній і Східній Альберті 1892-1930 років. Скansen включає церкви, елеватор, кузню, житлові будинки під стріхами, сувенірні магазини, шинок, де гостям пропонують традиційні страви української кухні. Таким способом влада Альберти шанує пам'ять про українських переселенців, які освоювали канадські степові простори.

200 Британське видання *The Economist* тричі (2005, 2007, 2009 рр.) присвоювало Ванкуверу звання «краще місто Землі». Центральна частина столиці розташована біля підніжжя величезних гірських піків, вкритих протягом року сніговими «шапками», на березі морської бухти. Серед ванкуверців і гостей міста великою популярністю користується приморська набережна і парк Стенлі - 400 га кедрового лісу, океанарій, розміщена просто неба колекція індіанських тотемів. У 1971 р. у місті відкрито Музей століття, до складу якого ввійшли планетарій і Морський музей. Знаний Ванкувер й історичним центром Гестаун з будівлями ХІХ ст.

201 Суворий край із незайманою дикою природою розкинувся на площі 500 тис. км² між Аляскою і Північно-Західними Територіями Канади. Велику частину Юкону займають *Кордильєри*, а на самій півночі, на арктичному узбережжі тягнеться тундра. Адміністративний центр - *Уайтхорс*. Нинішній Юкон приваблює шанувальників суворої північної природи, полювання і річкового рибалення.

202 Основою економіки Північно-Західних Територій є видобуток корисних копалин (золото, срібло, уран) і туризм. Спостереження за життям у природних умовах рідкісних видів тварин (білі вовки, білі кити, бізони, ведмеді, олені), рафтинг і рибалення у тисячах чистих річок та озер - головні напрямки розвитку туристичної індустрії краю.

203 Більшу частину країни займає *Мексиканське нагір'я*, оточене хребтами *Сьєра-Мадре*, *Попереочної Вулканічної Сьєри*, що включає діючі вулкани *Орісаба* (5 700 м), *Попокатепель* (5 452 м) та ін. Клімат на більшості території країни тропічний, на півночі - субтропічний. Пересічні температури січня коливаються від +10°C на північному заході до +25°C на півдні; червня - від +15°C на Мексиканському нагір'ї до +30°C на узбережжі Каліфорнійської затоки. Опадів випадає від 100 до 3 000 мм за рік. Кліматичні особливості Мексики дозволяють

лісових і ландшафтних ресурсів у країні створена мережа національних парків: *Каньйон-дель-Ріо-Бланко*, *Невадо-де-Толука*, *Босенчев*, *Кумбрес-де-Монтеррей* із гірськими сосновими лісами, *Ла-Молінче* і *Піко-де-Орісаба* зі знаменитими вулканами, заповідник рідкісних птахів *Селестум* та ін.

На початку ХХІ ст. Мексика - визнаний латиноамериканський лідер в експорті туристичних послуг. Кількість іноземних туристів, які відвідали Мексику за період із 1970 по 1998 роки, зростає більше ніж втричі і в середньому збільшувалася на 5 % у рік, тоді як прибутки від туризму виросли майже у двадцять разів - із \$ 415 млн до \$ 7,9 млрд. Для такого стрімкого зростання туристичної галузі Мексика мала відповідні природні і соціально-економічні передумови, якими скористалася сповна²⁰⁴.

Потужним чинником розвитку туристичної індустрії стала багата культурна спадщина. Особливої популярності набули центри найдавніших Американських цивілізацій майя та ацтеків - *Чічен-Іца*, *Майяпан*, *Паленке*, *Теотіуакан*, *Ушмаль*, де збереглися чудові зразки архітектури і мистецтва: піраміди, залишені ацтеками, культові споруди, кам'яні укріплення, давні поселення і житлові будинки. Високу пізнавальну цінність мають пам'ятки іспанської колоніальної доби у містах *Пуебла*, *Гвадалахара*, *Кампече*, *Ель-Тахін* і багатьох інших центрах, розкиданих територією країни.

У Мексиці із початком світового туристичного «буму» на державному рівні була затверджена програма розвитку так званих «полосів росту туризму»²⁰⁵. Головним організаційним центром туристичної індустрії є столиця країни. Мехіко називають містом архітектурних пам'яток і музеїв²⁰⁶.

3. Центральнаамериканський туристичний район (*Беліз - Гватемала - Гондурас - Коста-Рика - Нікарагуа - Панама - Сальвадор*). Переважна більшість держав Центральної Америки, які часто називають «банановими республіками», є бідними аграрними країнами, що спеціалізуються на вирощуванні бананів, кави, какао, цитрусових, цукрової тростини, кукурудзи, рису. Величина ВВП у розрахунку на одну особу змінюється від \$ 2 800 у Нікарагуа до \$ 11 900 у Панамі. Міжнародний туризм належить до пріоритетних напрямків розвитку національних господарств. Підставою для цього є стійкий попит з боку американських і канадських споживачів і ресурсна забезпеченість: країни володіють достатніми для розвитку туристичної індустрії природними і суспільними туристичними

цілорічно розвивати масовий пляжно-купальний відпочинок. У посушливих районах переважає пустельна і напівпустельна природна рослинність, у вологих - панують тропічні ліси, у горах на півночі - хвойні.

²⁰⁴ Серед природних чинників слід виділити два компоненти - сонце і вода, точніше, морське й океанічне узбережжя із чистими та зручними пляжами і комфортні для відпочинку кліматичні умови окремих регіонів. Серед численних соціально-економічних факторів найбільший вплив мали як загальносвітові тенденції розвитку туризму, серед яких збільшення вільного часу в населення провідних світових держав та прогрес у галузі транспорту, так і власне "мексиканські" економічні, географічні та геополітичні чинники, насамперед - сусідство зі США. Саме американці, а слідом за ними і канадці стали основними споживачами мексиканського туристичного продукту.

²⁰⁵ Однією із особливостей їх територіальної локалізації було розміщення курортних центрів і готельних комплексів у найменш заселених і найбільшій області країни, які, водночас, володіють відповідним природно-ресурсним туристичним потенціалом. Це співпадало із програмами регіонального розвитку країни. При цьому увага акцентувалася на управлінських рішеннях, що спиралася на планові механізми. Планування із метою розвитку туристичної інфраструктури, на думку аналітиків, дозволило уникнути кількох негативних моментів: по-перше, надмірного навантаження на довкілля; по-друге, спекуляції землею та гіперінфляції і, по-третє, нерегульованої забудови. Наслідком останньої могла б стати так звана «хибна урбанізація», тобто формування міських нетрів або гетто, що є супутниками великих міст і курортів. Перші відчутні результати з'явилися у 1975 р., коли 27 тис. іноземних туристів відвідали острів Канкун, що лежить у Карибському морі поблизу півострова Юкатан - один з обраних «полосів росту туризму». Із того часу *Канкун* став на шлях перетворення у туристичний центр світового рівня. Кількість готелів за період із 1975 по 1979 роки на острові збільшилася з 9 до 42, тоді як кількість місць у них подвоїлася, а потік іноземних туристів із 1975 по 1984 роки збільшувався в середньому на 38 % щороку. На початку 1990-х років у середньому за рік на острові відпочивало вже близько 2,5 млн осіб із Мексики та інших країн. На Канкун туристів приваблюють чисті пляжі, комфортний для відпочинку субтропічний клімат, близьке розташування культурних атракцій, гостинність і високий рівень комфорту. Не менш знаним є курорт *Акапулько* на березі Тихого океану. Він славиться своїми прекрасними пляжами, розкішними готелями, насиченим нічним життям і казино. Сприятливий клімат і бухта Акапулько, яка належить до найкрасивіших у світі, щороку ваблять до міста мільйони туристів.

²⁰⁶ У місті нараховується понад 1 400 унікальних будівель і монументів, 10 археологічних парків, більше 100 музеїв. Історичний центр Мехіко включений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Першорядними пам'ятками Мехіко є піраміда ацтеків, *замок Чапультек*, *Національний кафедральний собор*, *муніципальний і національний палаці*. Серед музеїв поза конкуренцією перебуває *Національний музей антропології*. Його експозиція включає всесвітньовідомі експонати: *Камінь Сонця*, який називають *календарем ацтеків*, *велетенські кам'яні голови ольмеків*, *знайдені у джунглях поблизу Табаско* і *Веракрусу*, *скарби цивілізації майя із Чічен-Іци та Паленке*.

ресурсами, що підтверджують дані таблиці 3²⁰⁷. Найбільш привабливими туристичними країнами району є *Беліз, Коста-Рика, Панама*. У цілому країни Центральної Америки протягом кількох останніх років приймають близько 7-8 млн туристів, із них 2 млн приїждить до Коста-Рики.

Таблиця 3.

Туристичні ресурси країн Центральної Америки

Країна	Головні природні туристичні ресурси	Культурно-історичні туристичні центри і об'єкти
<p><u>Беліз</u>: Столиця – <i>Бельмопан</i>; Площа – 23,9 тис. км²; Населення – 307 тис. осіб</p>	<p>Тропічний пасатний клімат; коралові рифи; пляжі вздовж усього узбережжя Карибського моря; карстові області, у тому числі підводні; національні парки і заповідники: Кокскомб-Бесін-Вайлдлайф-Санктуарі, Лоухінг-Бірд-Кей, Маунтін-Пайн-Рідж, Ріо-Браводель-Норте, Комьоніті-Бабун-Сенктюрі (більше 40 % території і 30 % узбережжя відведені під природоохоронні території).</p>	<p>Руїни давнього міста майя Каракол із пірамідою Канаа; залишки міста-фортеці Шунантуніч з пірамідою Ель-Кастільо; Алтун-Ха – один із найбільших археологічних центрів, в якому збереглися пам'ятки цивілізації майя; Лубаантун – давнє місто із залишками фортифікаційних споруд, пірамід, яке у 1927 р. «подарувало» велику загадку майя – череп людини, майстерно вирізьблений із цілісного шматка кварцу.</p>
<p><u>Республіка Гватемала</u>: Столиця – Гватемала; Площа – 108,9 тис. км²; Населення – 13,3 млн осіб</p>	<p>Субекваторіальний пасатно-мусонний клімат; пляжі вздовж обох узбереж; термальні джерела; карстові печери; численні озера: Атитлан, Амаатитлан, Аярса, Ісабаль; національні парки і заповідники: Тікаль, Ріо-Дульче, Кірігуа, Атитлан, Челема, Маян.</p>	<p>Археологічний парк «Руїни Куїрігуа»; Антигуа – головний туристичний центр країни з численними палацами і храмами; Тікаль – одне з найбільших міст цивілізації майя, в якому нараховується понад 3 000 пам'яток, серед них 6 пірамід, акрополь, 16 храмів; Чічікастенандо (святинище Паскуаль-Аба, обряди, базар); Флорес: зоопарк, печери.</p>
<p><u>Республіка Гондурас</u>: Столиця – <i>Тегусігальпа</i>; Площа – 112,1 тис. км²; Населення – 7,8 млн осіб</p>	<p>Тропічний пасатний клімат; коралові рифи і пляжі карибського узбережжя; національні парки і заповідники: Селак, Ла-Тігра, Ель-Кусуко, Маріно-Пунта-Сал, Ріо-Плаган, Куеро-і-Саладо, Сук-Сук-Кайе, Піджен-Кайе.</p>	<p>Архітектурні пам'ятки і музеї Тегусігальпи; давнє місто Копан із залишками споруд епохи майя, серед яких ієрогліфічні сходи – найдовший відомий текст, що дійшов до наших днів від цивілізації майя; Комаягуа з найдавнішим собором Ла-Мерсед у Центральній Америці, на башті якого встановлено один із найдавніших годинників світу.</p>
<p><u>Республіка Коста-Рика</u>: Столиця – <i>Сан-Хосе</i>; Площа – 51,1 тис. км²; Населення – 4,3 млн осіб</p>	<p>Субекваторіальний клімат із пересічною річною температурою +22о С; пляжі; коралові рифи; водоспади; вулканічні ландшафти; карстові печери; національні парки: Ла-Амістад, Корковадо, Браулі-Каррильо, Чир-Ріко, Барра-Онда (підземний), Мануеля Антоніо, Гуанакасте (майже 30 % території країни відведено під природоохоронні об'єкти).</p>	<p>Архітектурні пам'ятки і музеї міста Сан-Хосе; Алахуела (ферма з розведення метеликів); музеї, базари і карнавали міста Лімон; Кутріс – зона археологічних розкопок; Гуаябо – національна археологічна пам'ятка.</p>
<p><u>Республіка Нікарагуа</u>: Столиця – <i>Манагуа</i>; Площа – 130,4 тис. км²; Населення – 6 млн осіб</p>	<p>Тропічний пасатний клімат; Лаго-де-Нікарагуа – найбільше озеро в Центральній Америці; вулканічні ландшафти; тропічні ліси; термальні води; національні парки і заповідники: Волкан-Масая, Саслая,</p>	<p>Колоніальна архітектура і музеї міста Гранада; музеї, фрески, палаци і собори міста Манагуа; музеї і собори міста Леон; фієста патрональ – карнавали і фольклорні виступи під час святкування кожним містом дня ангела-</p>

²⁰⁷ Серед природних ресурсів переважають біотичні і ландшафтні, які сконцентровані в національних парках та узбережжя теплих морів із пляжами і кораловими рифами. Культурно-історична складова ресурсів презентована неперевершеними пам'ятками цивілізації майя, музеями, непересічними зразками архітектури іспанської колоніальної доби.

	Босавос, Мірафлор (17 % території відведено під природоохоронні об'єкти).	охоронця.
Республіка Панама: Столиця – Панама; Площа – 75,4 тис. км ² ; Населення – 3,4 млн осіб	Субекваторіальний, спекотний і вологий клімат; знамениті піщані пляжі: Горгона, Коронадо, Сан-Карлос, Фаральоні; коралові рифи; вулкан Чірікі; о-ви Лас-Перлас з понад 80 пляжами; архіпелаг Секас; о-ви Бокас-дель-Торо (місце зйомки реаліті-шоу «Останній герой» для 12 країн світу); о. Ісла-Гранде; національні парки і заповідники: Соберанія, Сарігуа, Ісла-Канас, Серро-Хойя, Койба, Дарьєн.	Панамський канал – одне з технічних чудес сучасного світу довжиною близько 80 км; щороку через канал проходить понад 12 000 океанічних суден, що саме по собі є туристичним атракціоном; Панама-Вьехо – перше європейське місто на узбережжі Тихого океану із залишками численних зразків іспанської колоніальної архітектури; музеї й архітектурний ансамбль міста Сан-Феліпе (Каско-Антико); історичний о. Табога; археологічний парк Ель-Кано; архітектурний ансамбль і Зона вільної торгівлі міста Колон; фортифікаційні споруди міста Портобело; індіанське культурне середовище архіпелагу Сан-Блас; півострів Асуеро з низкою культурних поселень – місце проведення релігійних фестивалів і карнавалів.
Республіка Ель-Сальвадор: Столиця – Сан-Сальвадор; Площа – 21 тис. км ² ; Населення – 7,2 млн осіб	Тропічний пасатний клімат із пересічною річною температурою +21–+22°C; вулканічні ландшафти; пляжі (Ла-Лібертад, Ла-Коста-дель-Бальсамо, Плайя-ель-Еспіно); озера (Лагуна-де-Апастепек, Лагуна-Алегрія, Лагуна-де-Сієга, Лаго-де-Сучітлан); джерела мінеральних вод; національні парки і заповідники: Боске-ель-Імпосібле, Боске-Монтекрісто (знаходиться під юрисдикцією Сальвадору, Гондурасу і Гватемали), Бальбоа, Серро-Верде з вулканом Ісалько й озером Лаго-де-Коатепек.	Архітектурний ансамбль, музеї, базари і торгівлі вулиці міста Сан-Сальвадор; Хойя-де-Серен («американські Помпеї») – унікальне поселення майя; комплекс Сан-Андрес – одна з найбільших ділянок доколумбових культур у країні; Теуакан – руїни давнього міста майя; Музей сальвадорської революції в місті Перкін; колоніальна архітектура міста Сучітото; Чуатан – одна з найбільших археологічних ділянок посткласичної епохи майя; Ла-Пальма – місто народних промислів і фестивалів; Тасумаль – археологічна зона майя; археологічна ділянка Кара-Сусія.

4. Туристичний район Карибського басейну (Ангілья - Антильські Острови - Антигуа і Барбуда - Аруба - Багами - Барбадос - Бермуди - Віргінські Острови - Гаїті - Гваделупа - Гренада - Домініка - Домініканська Республіка - Кайманові Острови - Куба - Мартініка - Монтсеррат - Сент-Люсія - Сент-Кітс і Невіс - Тринідад і Тобаго – Ямайка)

Куба. Острівна Республіка Куба - одна із небагатьох соціалістичних країн світу. Країна розташована на великих островах Куба і Хувентуд та ще 1 600 дрібних острівках і коралових рифах, що належать до групи Великих Антильських островів. Її площа складає майже 111 тис. км², населення - 11,5 млн осіб, столиця - місто Гавана. Геотуристичне положення країни має як негативні, так і позитивні риси. До позитивних належать такі: 1) розташування у зоні дії комфортних погодно-кліматичних умов, які дозволяють цілорічно розвивати масовий пляжно-купальний відпочинок (температура води на пляжах столиці не опускається нижче +24°C; 2) тепле морське узбережжя з великою кількістю зручних пляжів; 3) давні традиції гостинності; 4) розташування у безпосередній близькості до ємного північноамериканського споживчого туристичного ринку; 5) багаті суспільні туристичні ресурси. Головною негативною рисою є напруженість стосунків із США, що заважає налагодити повноцінний туристичний потік. До революційних подій на «Острові Свободи» саме американці були головними споживачами кубинського туристичного продукту. Незважаючи на політичні колізії, до Куби щороку приїздить понад 2 млн туристів із різних країн світу. Окрім моря, сонця і пляжів, Куба багата на інші природні туристичні ресурси: карстові печери,

найцікавіші з яких розташовані в провінції *Пінар-дель-Ріо* поблизу міста *Матансас*, мінеральні джерела і лікувальні грязі (о. *Сан-Дієго-де-Лос-Банос*, курортні райони *Ольгін та Ельгеа*), озера (*Лагуна-дель-Тесоро*), коралові рифи, біотичні ресурси, найбільш цікаві з яких представлені на території численних національних парків і заповідників, наприклад, *Сапата*, *Бахія-де-Наранхо*, *Баконао*, *Сьєра-Маєстра* та інші. На основі використання багатих природних ресурсів на Кубі сформувалася мережа курортних зон і центрів світового значення. Найбільшими із них є *Варадеро* (вважається одним із найкращих курортів Західної півкулі), *Кубанакан*, *Сороа*, *Санта-Марія*, *Бібіхагуа* і багато інших.

Шанувальники культурно-історичних атракцій знайдуть у містах на Кубі велику кількість цікавих об'єктів. Насамперед, Гавана, яка znana серед туристів *бульваром Прадо*, *набережною Малекон*, *фортецями*, *фортами*, *палацами*, *театрами*, *музеями* (*Антропологічний і Національний музеї*, *Музей Гавани*, *Музей старовинної зброї тощо*), меморіалами «*Гранма*» і *Хосе Марті*, ботанічним садом, зоопарком, оглядовими майданчиками, сучасними хмародряпами і церквами. Незмінною увагою гостей столиці користується будинок-музей *Ернеста Хемінгуей* у садибі «*Віхія*»²⁰⁸.

«Кубинською Венецією» називають місто *Матансас*. Окрім численних мостів через річки *Юмурі* і *Сан-Хуан*, місто відоме палацом-музеєм *Хунко*, замком *Сан-Северино*, численними історичними будівлями. Місто *Ольгін* цікаве *собором Сан-Ісідоро*, *Музеєм природничих наук*, *пагорбом Лома-де-ла-Крус*, на який ведуть 458 сходинок. В околицях міста знаходяться унікальні археологічні зони *Чорро-де-Маїта* і *Банес*.

Аруба. Аруба - окрема адміністративна одиниця Нідерландів із внутрішнім самоуправлінням, один із найбільш престижних туристичних осередків світу, площею 180 км² і населенням близько 103 тис. осіб, який розташований у центрі Карибського моря за 30 км від узбережжя Венесуели. Адміністративний центр - місто *Ораньєстад*.

Острів Аруба належить до групи Малих Антильських островів. Він має напрочуд красиву природу, дивне, як для тропіків, сухе повітря і практично ідеальну погоду продовж усього року. Пересічна денна температура повітря змінюється у межах +29-32°C, нічна - +24-27°C, а температура прибережних вод не опускається нижче +25°C. Ще однією природною «дивиною» Аруби є постійно прохолодний пісок на пляжах, який не припікає ніг навіть у найбільш спекотні години. На цьому дива, щоправда вже соціальні, не закінчуються: на острові практично відсутня злочинність і увесь він - суцільна безмитна зона торгівлі.

Бермуди. *Бермудські острови* - архіпелаг, який складається більше ніж із 300 островів, острівків і скель. Лише на 20 із них постійно живуть люди. Найбільшими островами є *Бермуда*, *Сент-Джорджес*, *Сент-Дейвідс*, *Сомерсет*, *Боаз* і *Айрленд*²⁰⁹. Бермуди - визнаний центр сувенірної продукції. Вироби місцевих майстрів виділяються своєю неповторністю і унікальністю. Тематично вони пов'язані із океаном, місцевими легендами про кораблі-привиди, найбільш відомими морськими катастрофами.

Головним «китом», на якому тримається все господарство Бермудів, є туризм²¹⁰. Увазі відвідувачів архіпелагу пропонуються унікальні експозиції Інституту підводних досліджень, Морського музею з вражаючим велетенським акваріумом, Музею природознавства. Щире захоплення викликають мешканці місцевого зоопарку. Справжня насолода чекає на тих, хто

²⁰⁸ Специфічною туристичною атракцією на Кубі стала американська військова база Гвантанамо. Спостерігати за життям на базі туристам пропонується з пагорба, на вершині якого знаходиться ресторан. Пригодою є власне поїздка: тисяча кілометрів із Гавани потягом або автобусом, а потім кількогодинне сходження ґрунтовою дорогою до ресторану. Разом зі стравами та напоями офіціанти пропонують бінокль: перед очима допитливих (і довірливих) туристів з'являються дахи казарм, огорожа з рядами колючого дроту, а далеко – берег, до якого колись давно пристали каравели Колумба під час його останнього плавання до Америки.

²⁰⁹ Бермудські острови лежать у західній частині Атлантичного океану, неподалік від східного узбережжя США. Загальна площа архіпелагу невелика - 53,3 км², але до неї варто ще додати майже 360 км² коралових рифів, які оточують Бермуди і створюють природну неповторність цього куточка Землі. Архіпелаг - залишки давно згаслого вулкану, який підіймається над дном Атлантики більше ніж на 5 000 м. Поверхня Бермудських островів рівнинна, найвища "вершина" здіймається над океаном на висоту 90 м. Клімат субтропічний, м'який завдяки впливу Гольфстріму.

²¹⁰ Туристів приваблюють сюди чудові пляжі з унікальним рожевим кораловим піском і неймовірний підводний світ, знайомству з яким сприяє надзвичайна прозорість і чистота води. Вчені довели, що прозорість води біля берегів архіпелагу найвища в Західній Атлантиці. Перебуваючи під водою, можна бачити на віддалі 60-90 м. Бермуди вважаються одним із найбільш безпечних і екологічно чистих місць на планеті. Головний туристичний ресурс архіпелагу - його підводний світ. Вважається, що кращого місця для дайвінгу та рибалки, ніж Бермуди, не знайти. А ще туристам запропонують оглянути місця 18 історичних морських катастроф, кілька десятків штучних аварій та коралові рифи.

знається на гольфі. Бермуди мають найвищу у світі щільність полів для гольфу - 10 на квадратний кілометр.

5. Південноамериканський туристичний район (Аргентина - Болівія - Бразилія - Венесуела - Еквадор - Гайана - Колумбія - Парагвай - Перу - Суринам - Уругвай - Французька Гайана - Чилі)

Бразилія. Федеративна Республіка Бразилія, яка займає 5-те місце у світі за територією і чисельністю населення (відповідно - 8,5 млн км² і 199 млн осіб) - найбільша країна Латинської Америки. Вона займає майже половину материка і розміщується у східній і центральній частині Південної Америки. Країна межує зі всіма південноамериканськими державами, за винятком Чилі й Еквадору. Столиця - новозбудоване місто Бразилія²¹¹.

У межах країни розрізняють два головні географічні регіони - Амазонію²¹² - велетенську заболочену низовину, вкриту екваторіальними і перемінно-вологими лісами, мало заселену і недостатньо освоєну та Бразильське плоскогір'я, яке лежить у зоні саван і рідколісь.

Бразилія - це майже 8 000 км пляжів, які стали основою створення широкої мережі курортів світового рівня: Убатуба, Ілья-Бела, Натал, Форталеза і, звичайно, Ріо-де-Жанейро зі знаменитими пляжами Копакабана, Іпанема, Ботафогу, Леме, Грумарі, Леблон та інші загальною протяжністю 90 км.

Колоритні міста Бразилії самі по собі є туристичними атракціями. Бразилія належить до найбільш незвичних міст континенту, яке внесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО²¹³. Першість за кількістю туристів упевнено утримує Ріо-де-Жанейро, або Ріо - найбільше місто країни²¹⁴. Особливе культурне середовище, яке сформували вишуканий архітектурний ансамбль, численні музеї, парки з каскадами водоспадів, дозволили внести столицю золотошукачів - місто Ору-Прету до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Аргентина. Республіка Аргентина (столиця - Буенос-Айрес) - держава на південному сході Південної Америки, що простяглася з півночі на південь на 3 700 км. Площа країни складає 2,8 млн км². Загальна кількість населення досягла 41 млн осіб²¹⁵.

Шанувальникам природних чудес аргентинська туристична індустрія пропонує подорож до національного парку Ігуасу, на кордоні із Бразилією і Парагваєм. Тут розташований каскад із близько 275 водоспадів під загальною назвою Ігуасу (Арайгагарай, Бельграно, Рівадавія, Рамірес, Сальто-Ескондідо, Сальто-Флоріано, Уніон, Міте та ін.)²¹⁶.

²¹¹ Залежно від широти і характеру підстилаючої поверхні клімат Бразилії змінюється від екваторіального до субтропічного. Пересічна температура січня коливається у межах +23-29°C, липня - у межах +16-24°C. Протягом вересня-березня на більшій частині території країни - сезон дощів. Найкращий час для відвідування найбільшого міста країни - Ріо-де-Жанейро - із травня до серпня. У цей час денна пересічна температура повітря тримається на рівні +25°C, із океану дме легкий бриз, температура прибережних вод не опускається нижче +20°C.

²¹² Амазонія стала головним осередком розвитку екологічного туризму в Бразилії. Туристів приваблюють неймовірної краси ландшафти, надзвичайне багатство тваринного і рослинного світу, можливість відкрити загублені світи і стати першовідкривачем. Флора регіону лише на 30 % досліджена вченими. В амазонських лісах росте щонайменше 40 000 видів рослин, живе 1 300 видів птахів (майже у 8 разів більше, ніж у Європі), понад 400 різновидів ссавців і стільки ж земноводних, 3 000 різновидностей риб. Сельва лишається домом для близько 200 індіанських племен, які роками не контактують із цивілізованим світом. Можливість ознайомитися з природними дивами Амазонії надає національний парк Пантанал, який славиться своїми пейзажами і винятковим біорізноманіттям. Водоспади Ігуасу належать до природних чудес світу і часто стають метою подорожі багатьох туристів. Вони знаходяться на однойменній річці, на кордоні Бразилії та Аргентини. Не меншу популярність мають водоспади на річці Парана (Сети-Кедас, Урубунга).

²¹³ Нова столиця була збудована у центральній частині країни фактично із «нуля» за 4 роки (1957-1960). Оригінальне планування, архітектурні особливості й цікаві об'єкти (ботанічний сад, зоопарк, міський парк із басейнами, наповненими мінеральною водою, Арковий палац із висячими садами і багато іншого) перетворили Бразилія на одне із найбільш відвідуваних міст країни.

²¹⁴ Головними символами Ріо є знаменита статуя Христа на горі Корковадо і кристалічна скеля Пау-ді-Асукар («Цукрова голова») біля входу в бухту Гуанабара. Місто багате видатними архітектурними пам'ятками: колоніальні церкви, монастирі Сан-Бенто, Сан-Антоніу, імператорський палац, палац Тірадентіс та ін. У місті багато музеїв: Національний історичний музей, Національний художній музей, Музей Республіки тощо. Але світову славу Ріо приніс щорічний карнавал. Сотні тисяч туристів приїждять до Ріо-де-Жанейро на видовище, яке вважається найяскравішим святом планети.

²¹⁵ Східна частина країни - рівнинна; гірський ланцюг Анд, де височіє найвищий пік Південної Америки - г. Аконкагуа, формує природний західний кордон із Чилі; на південному заході - Патагонське плоскогір'я. Клімат змінюється від тропічного на півночі, до помірною на півдні. Найбільші річки: Парана, Парагвай, Ріо-Саладо, Ріо-Колорадо. Національні парки: Ігуасу, Науель-Уані, Лос-Гласьярес, Лос-Алерсес, Ланін та інші. Аргентина багата різноманітними туристичними ресурсами: багатокілометрові пляжами стали основою створення приморських і гірськолижних курортів; річки з водоспадами, густі ліси і незаймані степи - підґрунтя для розвитку екологічного туризму; скотарські ранчо і виноградарські ферми перетворилися на осередки поширення сільського, кінного і гастрономічного туризму та винотерапії; європеїзовані міста зі зразками колоніальної архітектури та музеями пропонують цікаві пізнавальні тури.

²¹⁶ «Перлиною» серед них є каскад із 14 водоспадів Гарганте-дель-Дьябло. Водоспади з'єднані між собою містками для кращого огляду фантастичного ландшафту. І навіть курсує невеликий туристичний потяг, що сполучає між собою найбільш віддалені ділянки каскаду

Південь Аргентини займає *Патагонія* - малоосвоєна територія, де представлені різноманітні ландшафти: гірські хребти з льодовими, міжгірськими улоговинами й озерами, плоскогір'я з пагорбами та низинами, дикі океанічні береги з пташиними базарами. Одним із цікавих місць Патагонії є *півострів Вальдес*, де у туристів з'являється можливість спостерігати за життям морських левів, пінгвінів, китів і пташиного царства.

«Землею кінця світу» називають *острів Вогняна Земля*. Його адміністративний центр - *Ушуайя* - найбільш південне місто світу та «ворота» до Антарктиди. Із міста організуються бердвотчинг-тури до численних місцевих озер. Морські екскурсії - туристична принада цих місць. Багато з них проходять повз лівшица тюленів і фантастично величезну колонію бакланів.

Буенос-Айрес, у якому мешкає 40 % населення країни, має потужний культурно-історичний потенціал. Одних лише музеїв у місті нараховується близько 120. Вартими уваги місцями і пам'ятками Буенос-Айреса є *район Ла-Бока, історична зона Сан-Тельмо з антикварним базаром, президентський палац, ратуша, храми, площі, тунелі колоніальних часів*. Цікавими для туристів містами є *Сальта* - один із найбільших центрів паломництва (чудодійні скульптури *Диви Марії і Христа Чудотворця у соборі Сан-Франсиско*), *Кордоба* із унікальними зразками колоніальної храмової архітектури і музеями, *Ла-Ріоха* - визнаний центр виноробства.

Усе більшу кількість туристів приймають сучасні курортні центри країни: *Барілоче* («аргентинська Швейцарія») на озері *Науель-Уані*, *Серро-Катедраль* - найбільший у Південній Америці гірськолижний курорт, приморські курорти *Лас-Грутас, Ель-Кондорі, Плайас-Дорадас* та інші.

Венесуела. *Республіка Венесуела* - країна іспано-індіанської культури із 27-мільйонним населенням, що розташована у північній частині Південної Америки і має вихід до узбережжя Карибського моря. Її площа становить 912 тис. км²; столиця - *Каракас*²¹⁷.

Популярним місцем відпочинку є узбережжя Карибського моря. Тут, окрім купання і засмаги на сонці, можна займатися рибаленням, яхтингом, дайвінгом та іншими видами активного відпочинку, які пропонує сучасна індустрія туризму. Острів *Маргарита* - головна курортна зона країни, у межах якої розташувалися найбільші готельні комплекси. До найбільш популярних туристичних центрів острова належать *Порламар*, відомий ще і зоною безмитної торгівлі, *Пампатар, Ла Асунсьон* та ін.

Культурно-історична «перлина» Венесуели - місто *Коро* - справжній музей колоніальної архітектури під відкритим небом із численними церквами, житловими будівлями, площами і монументами, вік більшості яких складає 350-400 років.

Центрами розвитку пригодницького, сільського й екологічного туризму на *рівнинах Льяноса*, які займають майже 1/3 території Венесуели, стали *атос* - великі скотарські ферми. Найбільш відомими із них стали *Ато-Дона-Барбаро* й *Ато-Ель-Седраль*. Туристам пропонуються кінні тури, сплави на плотах і каное, моторизовані сафари тощо. Водоспад *Анхель* розташований на р. *Чурун* у центрі національного парку *Канайма*²¹⁸.

Колумбія. *Республіка Колумбія*, яка розташована на північному заході Південної Америки, називають «країною казкових багатств», царством археологічних національних парків. Площа країни - 1,1 млн км²; населення - 43,7 млн осіб; столиця - *Богота*²¹⁹. Колумбія

²¹⁷ На більшій частині території країни домінує субекваторіальний клімат. Пересічні річні температури повітря мінюються мало - +21-+26°C. Умовно виділяються два сезони: сухий (верано), який охоплює період із грудня до квітня; вологий (інв'єрно) - іншу частину року. Температура прибережних вод не опускається нижче +26°C. Амазонські джунглі, хребти *Карибських Анд*, 3 000 км піщаних пляжів, найбільше у Південній Америці *озеро Маракайбо*, одна з найдовших у світі річка *Оріноко*, найвищий *водоспад планети Анхель*, багата флора і фауна, представниками якої є ягуар, оцелот і найдовша у світі змія анаконда, а також унікальне культурне середовище - головні туристичні ресурси Венесуели.

²¹⁸ Висота вільного падіння води перевищує 800 м. Офіційно водоспад «відкрито» у 1935 р., але місцевим індіанцям він відомий здавна. Водоспад *Анхель* розташований на р. *Чурун* у центрі національного парку *Канайма*. Висота вільного падіння води перевищує 800 м. Офіційно водоспад «відкрито» у 1935 р., але місцевим індіанцям він відомий здавна. До *Анхеля* організуються екскурсії. Через важкодоступність перевага віддається авіатурам. Складність полягає у тому, що водоспад є найбільш повноводним і красивим у дощовий сезон, коли повітряні подорожі ускладнені через сильну хмарність і часті тумани. Місцеве населення називає водоспад *Керепакуні-Меру* - «той, що падає у найглибше місце».

²¹⁹ Із 1499 р. коли на цю землю ступила нога першого іспанського конкістадора, і до завоювання Колумбією незалежності у 1819 р. із країни вивезено до Європи тисячі тон золота, срібла, дорогоцінних каменів і прикрас, а численні міста могутньої цивілізації інків, тайрона зникли із лику землі. Мальовнича природа Колумбії, теплі узбережжя Тихого й Атлантичного океанів, Амазонія, гірські масиви, особливе

пишається рядом туристичних центрів світового рівня. Серед них курортні острови *Сан-Андрес*, *Провіденсія* і *Санта-Каталіна* поблизу *Карибського узбережжя*, *Летисія* – «ворота до Амазонії» - невелике містечко, з якого щодня десятки туристичних груп вирушають для знайомства з фантастичними біотичними ресурсами, життям рожевих дельфінів, індіанських племен тікуна та ягуа.

Серед шанувальників природи та культури користуються популярністю національні природні й археологічні парки Колумбії: *Пурас* із однойменним вулканом, водоспадами, термальними джерелами і фумароловим озером *Термалес-де-Сан-Хуан*; *Тієррадентро* - археологічний комплекс із печерами, похованнями і скульптурами; *Сан-Агустін*, де на площі понад 300 км² розкидано близько 500 мегалітичних скульптур висотою від 20 см до 7 м.

Еквадор. *Республіка Еквадор* - держава на північному заході Південної Америки, яка має вихід до Тихого океану і розташована з обох боків екватора. Її площа складає 276,8 тис. км², населення - 14,6 млн осіб. Територія країни перебуває у зоні дії екваторіального і субекваторіального клімату. Загальна картина погодно-кліматичних умов дуже неоднорідна. Еквадорці навіть говорять, що вони мають чотири сезони протягом одного дня. Причина - особливості місцевого рельєфу. Столиця країни - місто *Кіто*, розташоване на висоті 2 800 м²²⁰. У декількох кілометрах від столиці знаходиться екватор, на якому розташований культурно-розважальний комплекс «Середина світу» з численними музеями, магазинами, закладами харчування і фантастичним видом на вулкан *Пулулаха*. Поблизу знаходиться археологічний комплекс *Кочаскі* і гарячі джерела в *Ойякачі*.

Вузьку долину між двома паралельними гірськими ланцюгами, де розташовані 9 із 10 найвищих гірських піків Еквадору, Александр фон Гумбольдт поетично назвав «дорогою вулканів». У цій долині мешкає половина населення Еквадору. Панамериканське шосе, яке проходить долиною, дає можливість побачити майже всі знамениті вулкани країни, у тому числі *Чімборасо* (6 310 м) і *Котопахі* (5 897 м).

У країні налічується понад 20 національних парків та заповідників, які займають близько 16 % території країни. Чільне місце серед них займають *Галапагоські острови*, які занесені до Світової спадщини ЮНЕСКО²²¹.

Шанувальників пляжно-купального відпочинку чекає низка сучасних курортів на півночі Еквадору. Чудовими пляжами пишається *Атакамес* - сучасний приморський курортний центр країни. Масовість і традиційність приморського відпочинку поєднуються з дбайливим ставленням до довкілля у містечках *Муїс* і *Бахія-де-Каракес*, які називають «екологічними курортами».

Перу. *Республіка Перу* знаходиться у західній частині Південної Америки. Вона межує із Колумбією та Еквадором на півночі, Бразилією і Болівією на сході, із Чилі на півдні. Країна омивається водами Тихого океану. Площа Перу - 1,3 млн км². Загальна кількість населення складає майже 30 млн осіб, з яких 45 % - індіанці. Столиця держави - місто *Ліма*²²². Одна з особливостей просторового розміщення туристичних ресурсів природного і суспільного походження на території Перу - їх тісне територіальне сусідство і

культурне середовище (суміш індіанських, європейських і африканських традицій), оспіване Габріелем Маркесом, дозволяють включати країну до переліку кращих туристичних регіонів Південної Америки. Однак сумнівна слава одного із найбільших світових виробників наркотиків, всюдозволеність наркобаронів і внутрішні політичні протиріччя не дозволяють сповна використовувати ресурсний потенціал країни.

²²⁰ Кіто вважається одним із найкрасивіших міст континенту і відрізняється безліччю культурно-історичних особливостей і своєрідних традицій. В архітектурі міста можна помітити сліди іспанських, нідерландських і навіть доколумбових стилів. До найбільш відомих пам'яток Кіто належить комплекс історичних споруд навколо площ *Незалежності*, *Сан-Франсиско* і *Санто-Домінго*. У місті велика кількість унікальних церков, чудових музеїв, парків і колоритних ринків.

²²¹ Архіпелаг вважається однією із основних туристичних атракцій Еквадору. Острови називають «унікальним живим музеєм і наочним прикладом еволюції», де збереглися і дбайливо охороняються раритетні екосистеми. Тут водяться ігуани, велетенські черепахи, пінгвіни, кити, дельфіни. 90 % території островів знаходиться під охороною. Пересування ними чітко регламентоване й обмежене спеціально маркованими стежками.

²²² У зв'язку зі складним рельєфом, кліматичні умови на території Перу надзвичайно різноманітні. Пересічна річна температура на узбережжі коливається від +15 до 26°C, у гірських районах до висоти 3 500 м зимові температури складають +4-6°C, літні - +16-17°C. Найкращим часом для відвідування прибережних районів є період із грудня до травня, гірських - із червня до серпня. Із точки зору фізико-географічних умов територія Перу розділяється на три райони: коста - вузька смуга рівнин на узбережжі Тихого океану, сьєра - гірська місцевість (Анди) і сельва - Амазонська низовина. Територія сучасного Перу була центром величезної імперії інків, яку із несподіваною легкістю завоювали і фактично знищили іспанські конкістадори у XVI ст. Туристів приваблюють до країни численні міста, храми-піраміди, фортеці інкської та доінкських культур, багато із яких до цих пір «загублені» у джунглях.

«переплетення». Одна й та ж територія дуже часто містить непересічні зразки творинь людини і природи. Яскравим прикладом є *пустеля Наска*²²³.

Головними пам'ятками кости є національний *парк Уаскаран*, національний морський *заповідник Паракас* і численні сліди однойменної культури. Туристів приваблюють піщані дюни Уакачіна, колонії фламінго, руїни давньої імперії *Чіму - Чан-Чан* - величезного за мірками давніх часів міста, збудованого із глини і каменю. Коста пропонує і традиційний відпочинок. Туристи охоче відвідують приморські курорти *Пікасмайо і Паракас*.

На території Перу знаходиться кілька природних об'єктів - цікавих туристичних атракцій²²⁴. Однією із причин приїзду багатьох туристів до Перу є бажання познайомитися з побутом аборигенів - індіанців кечуа й аймара. Для того, щоб це зробити, необхідно вирушити до амазонської сельви. Туристичною «візитівкою» Перу є *Мачу-Пікчу*²²⁵.

Чилі. *Республіка Чилі* - держава на південному заході Південної Америки, яка займає довгу смугу землі між Андами і Тихим океаном. Територія країни витягнута вздовж узбережжя океану на 4 300 км. Її площа перевищує 756 тис. км², а загальна кількість населення складає 16,6 млн осіб. Столиця Чилі - місто *Сантьяго*²²⁶. Країна перетворилася на визнаний осередок гірськолижного відпочинку. *Вальє-Невадо, Портільо, Ло-Вальдес* і ще кільканадцять сучасних гірськолижних центрів приваблюють тисячі шанувальників активного відпочинку. Окрім якісних трас, сервісу і засобів розміщення, гірськолижні курорти Чилі мають ще одну перевагу. Вони розташовані у південній півкулі, що дозволяє туристам із Північної Америки та Європи відпочивати протягом червня-жовтня - традиційного лижного міжсезоння.

На півночі розкинулася *пустеля Атакама*, місячні пейзажі якої надихають творців фантастичних фільмів і надовго запам'ятовуються туристам. Незабутні враження лишають гейзери в пустелі та міста-привиди - індустриальні сліди виробництва селітри, кинуті зараз напризволяще.

На *острові Пасхи* у Тихому океані вражають своєю величчю багатівікові загадкові кам'яні ідоли *Рапа-Нуї*. Сам острів, який географічно і культурно тяжіє до Полінезії, а не до Південної Америки, є дивним і загадковим.

На крайньому півдні з'являються тисячі островів, фіордів, а велетенські айсберги свідчать про близькість Антарктиди. Місцевою визначною пам'яткою є *архіпелаг Вогняна Земля*, розташований на крайньому півдні країни. Туристів приваблюють національні парки (*Торрес-дель-Пейн, Кеулат, Пумалін* та ін.), де вони мають змогу знайомитися із суворою природною красою краю.

Серед великих міст найбільший інтерес для туристів мають *Сантьяго, Вальпараїсо, Пуерто-Монт*²²⁷.

²²³ Велике (500 км²), майже квадратне кам'яне плато помережене помітними лише з повітря загадковими малюнками велетенських розмірів (від 8 до 40 м), виконаних однією суцільною, вибитою в камені, лінією. Походження і призначення цих зображень не зрозумілі і до сьогодні.

²²⁴ Один із них - високогірне реліктове *озеро Тітікака*, частина якого знаходиться у Болівії. Саме в районі цього озера індіанці почали вперше культивувати картоплю, яка згодом поширилася всім світом. Ще одне природне диво - *каньйон Колка*, який вважається найглибшим у світі. Його глибина складає майже 3 500 м, а довжина - близько 100 км. А невелике льодовикове *озера Лаурікоча* відоме тим, що з нього бере свій початок грандіозна Амазонка.

²²⁵ - Найбільш відоме і найбільш загадкове давнє священне місто інків, довкола якого і до сьогодні точаться суперечки вчених-істориків та археологів. Загублене місто у 1911 р. знайшов американський дослідник Хайрам Бінгем, який вирушив на пошуки легендарної столиці інків *Вілка-бамбі*. Ця знахідка належить до найбільших археологічних відкриттів ХХ ст

²²⁶ Через значну протяжність, потужні океанічні течії і складний рельєф Чилі відрізняється винятковою погодно-кліматичною різноманітністю. Різні ділянки території країни перебувають у зонах впливу тропічного, субтропічного, помірного і полярного типів клімату. Унікальними є і туристичні ресурси цієї країни. Природа зле «пожартувала» над чилійцями: одне із найбільш протяжних узбереж не достатньо використовується для організації масового пляжно-купального відпочинку. Причина - потужні холодні течії біля берегів Чилі. Через їх вплив температура прибережних вод лише на півночі піднімається вище +23°C, досягаючи у центральних регіонах максимальної позначки +17-18°C, а в південних - +4-6°C. Цю «помилку» природи чилійці компенсують інтенсивним використанням гірських систем.

²²⁷ Столиця приваблює численними архітектурними пам'ятками (палацовий комплекс Ла-Монеда, сакральні споруди, приміщення Центрального ринку, архітектурний ансамбль Площі Зброї), музеями (Музей чилійського мистецтва доколумбової епохи, Музей сучасного мистецтва, Національний музей мистецтв, будинок-музей Пабло Неруди), театрами, найсучаснішим на континенті Планетарієм, казино, магазинами, ресторанами, фунікулерами і парками із ігровими майданчиками. Головними туристичними атракціями Вальпараїсо є численні фунікулери, кожен з яких має своє ім'я, припортова зона, музеї, площа Сотомайор. До Пуерто-Монт, найбільш «німецького» міста з ідеально рівними і чистими вулицями в обрамленні будинків із гостроверхими дахами вкритими червоною черепицею, туристи їдуть заради неповторних ландшафтів на околицях міста: міради озер в оточенні хвойних лісів, льодовикові форми рельєфу і стіна Анд залишають незабутні враження.

Тема 12. МІЖНАРОДНИЙ І ВНУТРІШНІЙ ТУРИЗМ В КРАЇНАХ АФРИКИ

Марокко, Туніс, Ефіопія, Танзанія, Кенія, ПАР, острови Маврикій, Мадагаскар, Сейшельські острови. Правила в'їзду, біокліматичні умови, природні рекреаційні ресурси, інфраструктура, гідромінеральні ресурси, екологічні умови природного середовища, культурно-історичний потенціал, рекреаційна освоєність території, основні центри туризму і проблеми рекреаційного освоєння.

План: 1. Загальна характеристика Африканського туристичного регіону. 2. Північноафриканський туристичний район. 3. Західноафриканський туристичний район. 4. Центральнафриканський туристичний район. 5. Південноафриканський туристичний район. 6. Східноафриканський туристичний район.

1. Загальна характеристика Африканського туристичного регіону. Африканському туристичному регіону притаманна перевага природних туристичних ресурсів. Особливо значними серед них є флоро-фауністичні і ландшафтні складові ресурсного потенціалу. Для порізаних країн і територій регіону характерні комфортні погодно-кліматичні умови - основа розвитку масового туризму.

На ринку міжнародних туристичних послуг окремі африканські держави посіли чільні місця і пропонують високоякісний туристичний продукт: *Маврикій* - весільний туризм і пляжно-купальний відпочинок; *Туніс і Марокко* - пляжно-купальний, лікувально-оздоровчий і пізнавальний туризм; *Зімбабве, Танзанія та Кенія* - сафарі й екологічний туризм; *ПАР* - пляжно-купальний відпочинок, гастрономічний і екологічний туризм; *Кабо-Верде* спеціалізується на дайвінгу та серфінгу. Стосовно більшості інших держав, особливо центральноафриканських, то актуальність розвитку міжнародного туризму для них не стоїть на порядку денному: несприятливий для відпочинку європейців і американців клімат, міжетнічні конфлікти, бідність, висока захворюваність на СНІД та інші недуги і відсутність елементарних побутових умов роблять ці країни непривабливими з точки зору рекреаційно-туристичної діяльності²²⁸.

2. Північноафриканський туристичний район (Алжир - Марокко - Судан – Туніс).

Туніс. Республіка Туніс - північноафриканська середземноморська арабська держава, розділена на 23 провінції - говернорати. Її загальна площа - 163,6 тис. км². Загальна кількість населення Тунісу складає 10,5 млн осіб²²⁹.

Туніс приваблює піщаними пляжами і багатую екскурсійною програмою. У туристів є можливість поєднати відпочинок на морі з ознайомленням із давніми містами, де збереглися акведуки, храми, античні скульптури, відвідуванням середньовічних арабських базарів, мечетей, музеїв²³⁰. Місто *Кайруан* - потужний центр релігійного туризму, четвертий за значенням в ісламському світі після *Мекки, Медини та Єрусалиму*. У країнах *Магрибу* вважається, що семикратний хадж до святинь *Кайруана* замінює паломництво до *Мекки*²³¹. Великий інтерес викликає місто *Дугга*, де збереглися численні античні пам'ятки:

²²⁸ На африканському континенті протягом останніх десятиліть відбулися суттєві зміни у структурі міжнародного туризму. Протягом 1980-х років частка міжрегіональних туристичних потоків в Африці перевищувала внутрішні регіональні. Ситуація змінилася у 1990-х роках, які пройшли під знаком поступового переважання внутрішніх регіональних подорожей над зовнішніми.

²²⁹ Головними особливостями геотуристичного положення Тунісу є такі: третина території зайнята пустелею *Сахара*; *Атлаські гори* простяглися вздовж всього кордону з Алжиром; протяжність берегової лінії, без врахування островів, складає 1,3 тис. км; відносна близькість до споживчого європейського туристичного ринку. Туристичне освоєння узбережжя держави лише набирає обертів, що дозволяє включити Туніс до перспективних туристичних країн Африки. Північ Тунісу перебуває під впливом середземноморського клімату з м'якою дощовою зимою і спекотним сухим літом. Найбільш холодними є січень і лютий. Протягом цих місяців денна температура складає близько +15, а вночі - +6-8 °С, інколи бувають і мінусові температури. Найбільш жаркий - серпень. Але літню спеку на узбережжі пом'якшує морський бриз. Із жовтня до лютого дощить. Із квітня до жовтня відпочинок на півночі Тунісу буде найбільш комфортним. На півдні країни (південніше затоки Габес) клімат більш континентальний і сухіший. Найбільш спекотні місяці - липень і серпень із денними температурами до +40 °С, а у найбільш «дощовому» жовтні випадає не більше 33 мм опадів. Пляжно-купальний період, коли температура води перевищує +18 °С, на середземноморському узбережжі Тунісу триває із середини квітня до кінця жовтня.

²³⁰ Саме в Тунісі, за 16 км від столиці, знаходиться *Карфаген* - давній фінікійський порт, давня велична держава-місто, процвітаюча столиця римської провінції, захоплена і зруйнована до того римськими військами у 146 році до н. е., середньовічне піратське гніздо. Нинішній Карфаген - один із найбільш популярних туристичних центрів, зона активних археологічних робіт. Найбільшу увагу туристів привертють пам'ятки давньоримської епохи.

²³¹ У місті збереглися давні мечеті, серед яких почесне місце займає Соборна мечеть Кайруана, закладена разом з містом у 670 р. Вона більше нагадує фортецю. Для її будівництва використали матеріали зі зруйнованого Карфагену, у тому числі більше 400 античних колон. Головною релігійною святинею Кайруана є гробниця одного з супутників Магомета.

фінікійський мавзолей (III ст. до н. е.); римський театр на 3,5 тис. глядачів; Капітолій, збудований у 166 році; Триумфальна Арка римського імператора Септимія Севера; приватні вілли багатих римлян, із яких туристам показують найбільш відомі: «Трилисник» і «Пори року». Туніська кухня свято оберігає арабські гастрономічні традиції²³².

Привабливим туристичним центром на півдні країни є *Матмата*. На околицях містак можна побачити численні підземні житла, збудовані берберами. У більшості печер, глибина яких досягає 10 м і до сьогодні живуть люди.

На основі ресурсів моря туристична індустрія Тунісу пропонує лікувально-оздоровчі тури. Особливою популярністю користуються програми омолодження²³³.

Марокко. *Королівство Марокко* - держава на північному заході Африки, береги якої омиваються водами Атлантичного океану та Середземного моря. В останні роки Марокко перетворилася на популярну туристичну країну, де можливі традиційні та екзотичні види відпочинку і лікування на сучасних курортах. Площа королівства - 446,6 тис. км². Населення - 31,3 млн осіб. Столиця - місто *Рабат*²³⁴.

Найбільш популярні туристичні центри Марокко - *Агадір*²³⁵, *Рабат*²³⁶, *Марракеш*²³⁷, *Фес*²³⁸, *Мекнес*²³⁹, *Касабланка*²⁴⁰, *Танжер*²⁴¹, *Ес-Сувейра*²⁴² виникли завдячуючи вдалому

²³² Широко використовується яловичина, козлятина, баранина, м'ясо птиці, риба, особливо тунець, якому країна зобов'язана назвою, інші морепродукти. Особливою популярністю користується суп шорба з овочами і яловичиною, омлет *тажин* з м'ясом, сиром і перцем, шашлик, кус-кус – каша з сорго, куди додають тушковане м'ясо, гострий соус і овочі. При приготуванні багатьох страв широко застосовуються різні прянощі, ароматні трави, оливкова олія. Майже завжди на стіл подається багато хліба, який ламають руками і часто використовують замість ложки і харісса – гостра паста з червоного перцю, петрушки, часнику, тмину і оливкової олії. Десерти – узвичасні в арабській кухні: бахлава або пахлава, тістечка з мигдалем, корицею, фініками. Традиційні напої – зелений чай з м'ятою або мигдалем, кава з кардамоном. Варто спробувати туніські вина «Кортаж», «Піно», «Блан-де-Блан», «Шато Россі». Туніські пишуться своїм фініковим лікером «тібардін» і горілкою «буха» з фініків та інжиру.

²³³ Центри таласотерапії, які розробляють і реалізують на споживчому ринку унікальні системи оздоровлення з використанням теплої морської води в комплексі з морськими грязями та водоростями, розташовані в *Хаммамте*, *Суссі*, *Джербі*. Програми спрямовані на покращання здоров'я і призначені для лікування артрозів, хвороб шкіри, органів дихання, позбавлення зайвої ваги, зняття стресових навантажень тощо.

²³⁴ Марокко займає приатлантичні рівнини, західну частину гір Атлас і північно-західну частину пустелі Сахара. Клімат на рівнинах субтропічний середземноморський, що дозволяє на узбережжі розвивати пляжно-купальний відпочинок практично цілорічно. Територія країни лежить у зоні сейсмічної активності. Королівство має багаті туристичні ресурси як культурно-історичного походження, за рахунок взаємодії ісламської та християнської культур, так і природного, дякуючи ландшафтному різноманіттю гір і морського узбережжя.

²³⁵ Агадір - найбільш європеїзований і модний марокканський курорт. Більшість місцевих жителів вдягнута по-європейському, жінки не закривають обличчя. В Агадірі немає «старого» міста. 300 сонячних днів на рік, зимова температура, яка не опускається нижче +22 оС і літня, яка не піднімається вище +28-30 °С, багатокілометрові пляжі, обладнані сучасною інфраструктурою й обрамлені зеленню евкаліптів, сосен і фінікових пальм, приваблюють сюди безліч туристів з Європи. Відома агадірська таласотерапія, заснована на використанні багатою йодом води Атлантичного океану, стала туристичною «візитівкою» курорту.

²³⁶ Рабат - центр політичного життя країни, один з найбільших осередків арабської культури, просвітництва і туризму. Місто - суцільний музей під відкритим небом із сотнями цікавих об'єктів: "старе" місто (медина), фортеця, численні мечеті, некрополі, мавзолеї, палаци, музеї (античності, археології, мистецтва, етнографії, природи і багато ін.).

²³⁷ Уявлення про Марокко буде не повним без відвідування Марракеша. За кількістю музеїв, архітектурних і сакральних пам'яток місто на рівних конкурує з Рабатом, але значно переважає столицю за східним колоритом. На особливу увагу заслуговують базари Марракеша, на яких можна побачити йогів, заклинателів змій, знахарів, чаклунів, торговців сувенірами й екзотичними товарами. Навколо площі *Джемаель-Фна* вирросло справжнє ринкове містечко зі своїми «кварталами»: ринок прянощів, овочів і фруктів, ринки музикантів, столярів, ковалів, килимарів, ювелірів, чоботарів, мідярів, ткачів, шевців тощо.

²³⁸ Фес - колишня столиця королівства, релігійний, культурний і курортний центр країни. Це місто має право пишатися багатою культурною спадщиною: *Королівський палац*, *Арсенал*, *сади Бу-Джелуд*, *мечеть Мулай-Ідріс* (не мусульманам заборонено навіть наближатися до неї), медресе і багато іншого. У Фесі знаходиться один з перших сучасних бальнеологічних центрів, який використовує оздоровчі властивості термальних вод.

²³⁹ Мекнес часто називають «марокканським Версалем». Головними туристичними принадами міста є напівзруйнований палац Дар-Кебір, численні мечеті, в'язниця Кари, Етнографічний музей. Неподальк Мекнеса знаходиться давньоримське місто Волюбіліс (II-III ст.), де туристи мають змогу оглядати повністю або частково відновлені Капітолій, триумфальну арку Каракалі, терми площею близько 1 тис. м², «будинки Орфея», «будинки Венери», численні фрески. Поблизу *Волюбіліса* розміщується *мавзолей Мулай-Ідріс* - одна із найбільш шанованих марокканських сакральних святинь, місце паломництва мусульман.

²⁴⁰ Касабланка - ділова столиця королівства, популярний курортний центр, місто, в якому і у житті, і у культурі мирно співіснують Схід і Захід: монументальний кафедральний собор *Нотр-Дам* і *Велика мечеть Хасана II*, *квартал базарів Хаббус* і одне з найбільших у світі казино, бурхливе світське і нічне життя та жінки із закритими обличчями. На околицях Касабланки розташовані залишки давнього міста *Анфа*, доступна лише для мусульман *святиня Сіді-Абд-ер-Рахман*, *курортна зона з центрами Айн-Діаб*, *Темара*, *Мохаммедія*.

²⁴¹ Танжер - місто-курорт на півночі країни - заслуговує на увагу мандрівників, які цінують якісний відпочинок на морському узбережжі у поєднанні із можливістю знайомства з культурними традиціями країни-дестинації. Після пляжів і комфортних погодно-кліматичних умов, головною туристичною принадою міста є східні базари. Серед культурно-історичних пам'яток найбільш цікавими є палац Дар-ель-Манхез, де розміщені експозиції Музею давньої історії, Сади Мендубія, церква Св. Андрія, султанська скарбниця Біт-ель-Мал, Велика мечеть, Музей сучасного марокканського мистецтва. Околиці Танжера - суцільна курортна смуга, де виділяється містечко Азела - один з елітарних курортів країни

²⁴² Колишня піратська фортеця Могадор, нині znana як Ес-Сувейра, у 60-70 роках XX ст. була «столицею» хіпі, містом, де відпочивала мистецька бунтарська богема з Європи і Північної Америки. Такому стану речей місто завдячувало Джиммі Хендріксу, який був частим

поєднанню культурної спадщини й узбережжя теплого моря. Давнє місто *Укаймеден* - один із найбільших гірськолижних курортів не лише Марокко, а і всієї Африки. Він розташований у західній частині національного парку Гравюр Репестр, що дозволяє поєднувати активний зимовий відпочинок із екологічним туризмом.

Судан. *Республіка Судан* (столиця - *Хартум*) - найбільша за площею держава Африки (2,5 млн. км²) країна саван, пустель і тропічних лісів²⁴³. На африканському узбережжі Червоного моря, де сходяться кордони Судану і Єгипту розмістилася спірна територія – «Трикутник Халаїба» площею 20,6 тис. км² (для порівняння – площа Словенії – 20,2 тис. км²)²⁴⁴. Судан є унікальною країною, культурний простір якої формується двома різними традиціями - арабською і чорною африканською²⁴⁵. Загальна кількість населення - 41,1 млн осіб. Більшість суданців - 57 % - живе у селах. Міста в основному виросли в долині Нілу і на морському узбережжі. Найбільші з них - *Хартум*, історія якого почалася з будівництва у 1821 р. невеликої солдатської казарми; *Омдурман* - типове східне місто із вузькими покрученими вуличками, маленькими будинками і найбільшим у Судані базаром верблюдів; *Порт-Судан*, єдиний сучасний порт країни на узбережжі Червоного моря, який прийшов на зміну занедбаному Суакіну, в якому колись зупинялися торгові кораблі, які привозили шовк, посуд, а забирали слонову кістку, рабів та акулячі плавники.

Транспортна система країни - відстала й архаїчна. Поширене в'ючне перевезення вантажів і його перенесення людьми-носіями. Характерна особливість автомобільних доріг - відсутність твердого покриття, що унеможливорює пересування ними у сезон дощів. Для судноплавства і туристичного освоєння країни використовується Ніл.

3. Західноафриканський туристичний район (*Бенін - Буркіна-Фасо - Гамбія - Гана - Гвінея - Гвінея Бісау - Кабо-Верде - Кот-Д'Івуар - Мавританія - Малі - Нігер - Нігерія - Сенегал - Сьєра Леоне - Того*). *Західна Африка* - приатлантичний регіон, який об'єднує молоді держави, що звільнилися від колоніалізму²⁴⁶. До країн, які мають певні здобутки на

гостем місцевих рідів - невеликих дешевих готелів. Нинішня Ес-Сувейра - місце справжнього паломництва дайверів і в'юсерферів. Любителі давнини та східної екзотики знайдуть у місті численні сліди минулих епох: резиденція паші, будинки у мавританському стилі, мечеті, порт, залишки фортифікаційних споруд зі старими гарматами, практично не змінений ринок рабів, цікаві музейні експозиції. Неподаляк від Ес-Сувейри знаходяться знамениті Пурпурові острови, де в античні часи виробляли пурпур для його відправки в Рим. Пізніше острів був місцем карантину для палігримів, які поверталися після хаджу до Мекки. На околицях міста є ще один цікавий туристичний об'єкт - *Дар-Султан*, більше знаний як «замок у пісках», а також мальовничий *пляж Сіді-Харраз*.

²⁴³ Судан має вихід до Червоного моря і численних сусідів, із якими не завжди мирить: Єгипет на півночі, Лівія на північному заході, Чад на заході, Центральноафриканська Республіка і Демократична Республіка Конго на південному заході, Уганда і Кенія на півдні і південному сході, Еритрея й Ефіопія на сході. Судан – типова аграрна країна із низьким рівнем розвитку. Надра країни багаті на вуглеводневу сировину, поліметалічні, у тому числі, золотоносні руди, природні будівельні матеріали. Фактично все господарське життя країни сконцентроване у долині Нілу.

²⁴⁴ На території «трикутника» утворено єгипетський національний парк «Гори Ельба», у надрах знайдено промислові запаси нафти. Протягом ХХ ст. спірні землі перебували у складі Судану. Із 2000 р. «Трикутник Халаїба» знаходиться під повним контролем Єгипту. Право на територію не визначене резолюціями ООН. Кожна держава світу на власний розсуд визнає територіальну належність «Трикутника Халаїба» до Судану чи до Єгипту.

²⁴⁵ Всередині кожної із них існують сотні етнічних і мовних відмінностей, що ускладнює процес консолідації і співпраці. Північні штати, які займають більшу частину території країни, заселені арабами-сунітами різного етнічного походження. На півдні і заході переважають народи негроїдної раси, які у більшості сповідують християнство або лишаються прихильниками традиційних вірувань. Громадянська війна, яка триває у Судані майже увесь час з моменту проголошення незалежності від Великої Британії і Єгипту у 1956 році, має катастрофічні наслідки для економіки і демографічного потенціалу всієї країни. Із цієї ж причини не випадає говорити і про міжнародний туризм, як реальний сектор економіки. Судан належить до переліку найбільш небезпечних для туристів країн. Разом із тим, країна володіє достатніми ресурсами для розвитку різних видів туризму. Екваторіальний мусонний клімат на півдні країни і тропічний пустельний на півночі у поєднанні з морським узбережжям, обрамленим кораловими рифами, створюють ідеальні передумови для організації пляжно-купального відпочинку, дайвінгу і сноркелінгу. Національні парки (наприклад, Діндер, Бома, Джидер, Саутерн, Німуле) хоч і перебувають у запустінні, але можуть бути основою для розвитку екологічного туризму і сафари. Пам'ятки часів Давнього Єгипту (численні піраміди та їх руїни, храми епохи Хатшепсут і Тутмоса III), мечеті, експозиції музеїв можуть на рівних конкурувати із туристичними атракціями Єгипту або Туреччини.

²⁴⁶ Їм притаманні схожі історичні й соціально-економічні особливості розвитку та проблеми. У більшості своїй це - бідні аграрні країни. Розпад британської і французької колоніальних систем, до якої входила більшість країн цього регіону, привів до їх політичної незалежності, але викликав до життя інші, ще гостріші проблеми. Для багатьох країн цієї частини Африки характерні економічна і політична нестабільність. Більшість країн - багатонаціональні. У деяких районах продовжуються міжетнічні зіткнення. Гострою є проблема піратства. Часто відбувається зміна влади. Усе це ускладнюється бідністю. У більшості своїй величина ВВП у розрахунку на душу населення у країнах регіону становить декілька сотень доларів на рік. Слабка економіка цих держав не в змозі ефективно реагувати на екологічні виклики: опустелювання перетворилося на гостру проблему цього регіону. Все це призводить до того, що, незважаючи на наявні природні ресурси (тепле океанічне узбережжя, біорізноманіття, сприятливий клімат), міжнародний туризм не є актуальним напрямком розвитку національних господарств. Масовий туризм не набув належного рівня розвитку і має анклавний, осередковий характер

шляху реалізації проектів розвитку туристичної індустрії належать Сенегал, Буркіна-Фасо, Гамбія.

Сенегал. *Республіка Сенегал* - найбільш відвідувана туристами країна у Західній Африці. Вона займає рівнинну територію у зоні саван і рідколісь субекваторіального кліматичного поясу. Її площа становить 196,7 тис. км²; населення - 13,7 млн осіб; столиця - *Дакар*. Сенегал - багатонаціональна країна; офіційна мова - французька; панівна релігія - іслам. Міжнародну популярність Сенегалу принесли автомобільні ралі Париж-Дакар²⁴⁷.

На Атлантичному узбережжі розташовані найкращі західноафриканські курортні райони *Скірінг, Карабан, Горі, Лез Альманді, Пті-Кот і Салі*. Комфортна погода протягом року, майже завжди спокійний океан, зручні пляжі, фольклорні поселення, десятки затишних готелів і широка гама туристичних розваг (океанічне рибалення на рибу-меч, водні лижі, серфінг, кінні екскурсії, сафарі, бердвотчинг-тури, теніс) роблять відпочинок у цих туристичних центрах змістовним, насиченим і незабутнім.

Одна із головних туристичних принад Сенегалу - *озеро Ретба*²⁴⁸. У той же час слід мати на увазі, що в країні є окремі райони, де мають місце сепаратистські дії. Імовірність тропічних захворювань у Сенегалі нижча, ніж в інших африканських країнах. Однак перед поїздкою доцільно зробити щеплення від малярії.

Нігерія. *Федеративна Республіка Нігерія* - перша за чисельністю населення країна Африки і восьма світу (його загальна кількість складає 149,2 млн осіб). Площа країни - 923,8 тис. км².²⁴⁹ *Абуджа* - столиця Нігерії із 1991 р.²⁵⁰. Нігерія - багатонаціональна країна²⁵¹. Найбільшим містом країни є *Лагос* - колишня столиця, потужний портово-промисловий комплекс і головний туристичний центр, в якому збудовані сучасні готелі і розміщується один із найбільших у Західній Африці ринків. Через давнє місто-порт *Калабар*, який разом із Лагосом був центром работоргівлі, сьогодні вивозять какао-боби, каучук, деревину, плоди олійної пальми. Місто *Ібадан* - не лише головний осередок регіону, який спеціалізується на вирощуванні какао, а й відомий туристичний та університетський центр Нігерії. Не варто оминати увагою ще три міста: *Оніча, Каціна і Кано* - знані на всю Західну Африку торговельні центри, відправні пункти екологічних, фольклорних і пізнавальних турів. Незважаючи на наявність сприятливих природних передумов, міжнародний туризм у Нігерії не отримав значного розвитку.

4.Центральноафриканський туристичний район (*Ангола - Габон - Демократична Республіка Конго - Екваторіальна Гвінея - Камерун - Конго - Сан-Томе і Принсіпі - Центрально-африканська Республіка - Чад*).

Ангола. *Республіка Ангола* (площа - 1,3 млн км²; населення - 12,8 млн осіб; столиця - *Луанда*) - держава на південному заході Африки²⁵². Туристів до Анголи приваблюють

²⁴⁷ У країні переважають природні туристичні ресурси: океанічне узбережжя з найкращими у Західній Африці пляжами, багатий рослинний і тваринний світ (у національних парках можна спостерігати за життям жирафів, буйволів, бегемотів, леопардів, крокодилів, черепах, ламантинів, рожевих фламінго тощо, а головним національним символом країни є унікальне дерево баобаб), ландшафтне різноманіття (посушлива північ - «ворота» до Сахари, зволожений зелений південь - край надзвичайного біорізноманіття) і пам'ятки природи.

²⁴⁸ Його екстраординарність полягає у надзвичайно високій концентрації у воді різноманітних солей (близько 350 г/літр - у 10 разів більше, ніж у водах Світового океану) і незвичайному рожевому кольорі води за рахунок голофітних бактерій - єдиних живих організмів, здатних жити у такій воді.

²⁴⁹ Нігерія розташована у західній частині континенту в оточенні Чаду і Камеруну на сході, Беніну на заході та Нігеру на півночі. Нігерії належить 900 км узбережжя Гвінейської затоки, яке увійшло в історію під назвою «Невільничий берег». Саме звідси європейці із XVI ст. почали проникати вглиб материка і зробили цей регіон одним із головних осередків работоргівлі.

²⁵⁰ Місто спроектоване Кендзо Танге - одним із найбільш впливових японських архітекторів XX ст., який відбудував Хіросіму, спланував ділові квартали Болоньї і Неаполя, створив новий центр Скоп'є після землетрусу. Абуджа знаходиться майже у центрі країни, серед мальовничої степової долини. Цей регіон слаборозвинений, етнічно нейтральний. Обираючи місце розташування нової столиці, влада намагалася вирішити кілька завдань: економічний розвиток регіону, у тому числі за рахунок екологічного туризму і створення міста, у якому був би відсутній переважаючий вплив окремих етнічних груп або релігійних громад.

²⁵¹ Її населяють близько 250 племен і народностей. Однак офіційна мова у Нігерії - англійська - колишня колонія Великої Британії, яка отримала незалежність у 1960 р., є членом Співдружності. Неоднорідним є і релігійний склад. Майже 50 % населення - прихильники ісламу, 40 % - християни, решта притримуються традиційних місцевих вірувань. Етнічні та конфесійні чинники використовувалися для спроб розколу країни, тривалий час були основою міжусобиць.

²⁵² На півдні вона межує із Намібією, на півночі - з Демократичною Республікою Конго, на сході - із Замбією, *анклав Кабінда* оточений територіями Республіки Конго і Демократичної Республіки Конго. Із заходу береги Анголи омиваються водами Атлантичного океану.

природні ресурси: майже 1 600 км океанічного узбережжя, багатий тваринний і рослинний світ, ландшафти тропічних лісів, саван і пустель, мінеральні води. Ангольське узбережжя більшою мірою придатне для організації океанічного рибалення. Прибережні води надзвичайно багаті на рибу за рахунок вод холодної *Бенгельської течії*, насичених киснем і поживними речовинами. Найкращі пляжі зосереджені на околицях *Луанди і Намібу*. Сама *пустеля Наміб* - чудове місце для сафари, а її піщані дюни вважаються одними із найкращих у світі для занять сендбордингом і піщаним слаломом.

Мережа національних парків (*Кісама, Порту-Алешандрі (Йона), Камя, Муна, Кванза-Сул, Лвандо, Міландо*), попри не доглянутість і проблему браконьєрства, мають значну привабливість для прихильників екологічного туризму.

Камерун. *Республіка Камерун* - держава в західній частині Центральної Африки (площа - 475,4 тис. км²; населення - 18,9 млн осіб; столиця - *Яунде*), узбережжя якої омивається водами затоки *Бонні* - частини Гвінейської затоки. Її сусідами є Нігерія, Чад, Центрально-африканська Республіка, Габон, Конго й Екваторіальна Гвінея. Камерун часто називають Африкою в мініатюрі. Перебуваючи в країні, туристи отримують можливість побувати в кількох природних зонах - від вологих екваторіальних лісів на атлантичному узбережжі до типових африканських саван і напівпустель на півночі. Відповідно, багаті і флоро-фауністичні ресурси. Із ними найкраще знайомитися у національних парках. Найбільш привабливими і відвідуваними серед них є *Де Коруп, Ваза, Бубанджиди, Бенуе, Джа, Кампо, Коуссері*. Головна природна атракція країни - *вулкан Камерун* (4070 м). Район *Бафусам-Баменда* відомий значними запасами вулканічних солей, що містять практично всі відомі мікроелементи. Використання цього ресурсу із часом може перетворити Камерун на один з кращих бальнеологічних регіонів Африки. Результатом туристичного освоєння океанічного узбережжя стало виникнення курорту Крібі, що приваблює багатокілометровими пляжами із білого дрібного піску, сучасною готельною та ресторанною інфраструктурою.

Сан-Томе і Принсіпі. *Демократична Республіка Сан-Томе і Принсіпі* - острівна екваторіальна держава у Гвінейській затоці. Вона належить до переліку малих країн світу за площею (964 км²) і населенням (212,7 тис. осіб). Зате за величиною щорічного природного приросту населення (понад 3 %) республіка - один із світових лідерів. Столиця - *Сан-Томе*. Сан-Томе і Принсіпі має всі підстави для перетворення на «туристичний рай»: заворожуючий вулканічний ландшафт із численними скелями, урвищами і мисами, пишні джунглі із гамірним пташиним царством, багато представників якого вціліли лише тут, білі піщані пляжі із прозорою водою, самотня культура - суміш африканського, португальського і креольського культурних світів, колоритна колоніальна архітектура, низькі ціни на туристичні послуги, гостинність місцевого населення. На заваді стоїть лише одне - екваторіальний морський, спекотний та вологий клімат і погода, що важко витримується європейцями. Пересічні річні температури повітря змінюються у межах +23-26°C, річна кількість опадів на рівнинах перевищує 1 100 мм, а в горах - 3 000 мм. Дощить фактично кожного дня. Найвологіший місяць - березень. У цей час дощ росить 8-12 год. на добу, а температура повітря тримається на рівні +30°C.

5.Південноафриканський туристичний район (Ботсвана - Лесото - Намібія - Південно-африканська Республіка – Свазіленд). Південна Африка - порівняно молодий, динамічний регіон міжнародного туризму. Найбільш популярними туристичними країнами-дестинаціями є ПАР і Намібія, які володіють унікальним природно-ресурсним потенціалом та культурно-історичними атракціями світового рівня.

Південна Африка. *Південноафриканська Республіка (ПАР)* - одна із найбільш економічно розвинутих, цікавих і привабливих для відвідування країн Африканського континенту. Офіційною столицею ПАР визнане місто *Тсване (Преторія)*. Однак цей статус є досить умовним: у місті розташований лише уряд. Парламент знаходиться у *Кейптауні*, Верховний Суд - у *Блумфонтейні*. Площа країни складає 1,2 млн км². Через різноманіття

етнічних груп, населення Південної Африки називають «народом веселки». В етнічній структурі переважає чорношкіре населення - 77 %, ще 11 % - білошкірі. Загальна кількість населення - 49 млн осіб. Для геотуристичного положення ПАР притаманні цікаві особливості: води Атлантичного й Індійського океанів зливаються біля південного узбережжя країни; на території республіки сформувався неповторний рослинний і тваринний світ; африканський колорит і європейський вплив скристалізували унікальний культурний простір²⁵³.

У ПАР безліч заповідників і національних парків (*Ройяль-Натал, Ауграбіс, Еддо-Елефант, Умфолозі, Італа, Веллі, Піланесберг, Ботсалано, Нейчес-Веллі*), природні ландшафти яких стали уособленням Африки²⁵⁴. У 2007 р. більше половини туристів, що відвідали Південну Африку, зупинили свій вибір на відпочинку в національному парку або заповіднику.

Вздовж узбережжя розташована низка морських курортів. Найбільш відомі серед них - *Амланга-Рокс, Сан-Сімі*²⁵⁵. *Улусабу*, що в перекладі означає «безпечні землі» – місце для елітного відпочинку в ПАР²⁵⁶.

На відміну від багатьох африканських держав, ПАР володіє потужними культурно-історичними туристичними ресурсами, зосередженими у багатьох містах і регіонах країни (табл. 1.). ПАР - велика виноробна країна. Вина експортуються більш ніж у 50 країн світу²⁵⁷.

Таблиця 1.

Культурно-історичні туристичні ресурси ПАР

Місто/регіон	Головні туристичні об'єкти і ресурси
Йоганнесбург	Сад Оппенгеймера; Музей історії країни; Геологічний музей; Палеонтологічний музей; планетарій; печери Стеркфонтейн; культурне поселення Леседі в Сварткопс-Хіллс; історичне селище зулу Сібайя-Зулу-Бома; зулуський крааль Фумангена-Зулу; найбільший у південній півкулі торгово-комерційний центр Карлтон;
Тсване	Площа Керкплатс; парк Брайнтіріон, де розташована офіційна резиденція президента ПАР; Музей Крюгера; будинок Мелроуз; Монумент Першопоселенцям; форт Клапперкоп; обсерваторія «Радкліфф»; Муніципальна художня галерея; Музей природничих наук та індустрії; Музей історії національної культури; Музей Поліції; Музей Корта Стенберга;

²⁵³ Єдина проблема - значна віддаленість від головних споживчих ринків. Незважаючи на це, у кінці першого десятиріччя XXI ст. до ПАР приїждить до 8 млн туристів, які щороку привносять до економіки країни до € 6 млрд. Південна Африка розташована в тропічних і субтропічних широтах Південної півкулі. Взимку тут формується область високого атмосферного тиску і панує суха прохолодна погода. Влітку зі сходу надходять вологі повітряні маси з Індійського океану, випадає більша частина опадів, температура повітря помітно підвищується. У цілому розрізняють клімат центральної частини, західного і східного узбережжя. Найкращий час для відпочинку в Південній Африці - період з вересня до грудня. Купальний сезон на ряді приморських курортів може тривати цілий рік (наприклад, район Дурбана) або протягом листопада-лютого у районі Кейптауну (рис. 2. 39). Для туристичної подорожі національними парками найкращим часом буде травень-червень, коли тварини мігрують у пошуках води. Спостерігати за китами найкраще з червня до грудня. Територія ПАР омивається водами Атлантичного й Індійського океанів. Географічне положення на самому півдні Африки, на перехресті торгових шляхів, сприяло економічному розвитку країни. Однак основним фактором економічного зростання стали природні ресурси: алмази, золото, платина, уран, залізні руди, вугілля. Історія гірничорудної справи в ПАР створила своєрідні туристичні визначні пам'ятки. Так, у центрі міста-музею Кімберлі шукачі дорогоцінних каменів викопали "Велику Діру" - найбільшу у світі рукотворну діамантову шахту, що йде у глиб Землі майже на кілометр. Алмази зустрічаються тут і до цього дня. Тому туристи за невелику плату можуть спробувати щастя і знайти алмаз, рівних якому ще не було.

²⁵⁴ Особливо привабливими є парки в *Драконових горах*, де туристи мають змогу милуватися п'ятикаскадним *водоспадом Тугела*, який вважається другим за висотою у світі (948 м), *озером Санта-Лючія*, так званім «Амфітеатром» - восьмикілометровим бескидом і велетенською базальтовою стіною протяжністю 250 км. Не менш цікавими природними пам'ятками багаті *плато Трансвааль і Кару, пустелі Наміб і Калахарі* та інші райони країни. Але «візитівкою» країни є *Крюгер-парк*, розташований у *Східному Трансваалі*. На площі майже 2 млн га (територія Словенії або Ізраїлю) охороняються природні комплекси саван, сухих рідколіс і тропічних лісів. У парку живе близько 150 видів ссавців (антилопи, буйволи, носороги, слони, леопарди, гепарди), 500 видів птахів, більше 100 видів рептилій, 33 види амфібій, 50 видів риб.

²⁵⁵ Останній приваблює туристів ще і сучасним тематичним парком. Дурбанська «Золота миля», яка тягнеться на кілька десятків кілометрів, вважається одним із кращих районів в Африці для пляжно-купального відпочинку, підводного полювання, серфінгу та інших видів туризму.

²⁵⁶ На будівництво туристичного комплексу, який розмістився на шляху міграції тварин руслом річки *Рок Лодж*, було затрачено \$ 15 млн. Комплекс органічно вписався у довкілля і не створює видимих проблем для диких тварин. Антропогенний тиск регулюється фінансовими важелями. Вартість доби перебування в Улусабу – \$ 14 тис. На туристів чекають розкішні номери, оздоблені у народних африканських традиціях із використанням екологічно чистих матеріалів, обіди, зготовані у термітнику, «занурення у дику природу» із відкритих веранд і багато інших пригод, пов'язаних зі світом тварин.

²⁵⁷ У ПАР стимулюється не лише вирощування винограду і виробництво вин, а і розвиток «винного» туризму, який знайомить із головними виноградарсько-виноробними районами, традиціями та специфікою вирощування і переробки винограду. Часто «винний» туризм приносить власникам ферм більше прибутків, ніж винне виробництво. Головний район розвитку такого виду туристичної діяльності - адміністративні утворення, які виникли на території колишньої *Капської провінції*.

	Музей природної історії Трансваалю; музей під відкритим небом Пьєрніф; Музей Саммі Марка; культурне поселення Мапоч Ндебеле;
Дурбан	Храм Шрі Амбалаваанар Алайям; мечеть Джума; Національний музей природної історії, Музей природничих наук, Музей старих будівель; Центр африканського мистецтва; Парк рептилій Фітцсиммонс; дельфінарії Сі-Уорлд; Ботанічний сад;
Пітермаріцбург	Музей провінції Натал; Парк королеви Єлизавети; Музей Вортреккер; Національний ботанічний сад Натал;
Кейптаун	Касл – найстаріша будівля ПАР; будівля Парламенту; собор Св. Георгія; резиденція президента ПАР; мечеті Пінк-Палм-Трі та Нурел-Намейда; турецькі бані; найдовша торгова вулиця континенту – Фуртреккер-Роуд; Ботанічний сад Кірстенбош, комерційний центр Сіті-Боул; авеню Джордж; зразки архітектури вікторіанської епохи; резервація Кагга-Кхама, острів-в'язниця Роббен;
Іст-Лондон	Акваріум; Музей Іст-Лондона, у якому зберігається єдине у світі яйце птаха додо;
Кімберлі	Гірничорудний музей; Музей образотворчого мистецтва; копальня Біг-Хоул, яка вважається найбільшою у світі (діаметр – 1,6 км);
Блумфонтейн	Національний парк Голден-Гейт-Хайлендз; Національний музей; Військовий музей Бурської Республіки; Національний літературний музей; Культурне поселення басуто;
Порт-Елізабет	Океанарій; парк слонів; музейний комплекс «Порт-Елізабет»; вікторіанські квартали Старого міста;
Франшхук	Найбільший у південній півкулі винний погріб.

Намібія. *Республіка Намібія* - південноафриканська держава, яка займає площу 824,3 тис. км². Її населяє 2,1 млн осіб. Столиця країни - *Виндгук*. Сусідами Намібії є Ангола, Замбія, Ботсвана і ПАР. Із заходу країна омивається водами Атлантики²⁵⁸. Намібію часто називають країною «громадського туризму». Згідно планів уряду, розроблених на початку 1990-х років, місцеві громади можуть взяти на себе відповідальність за формування цінової і політики і використання земель, що перебувають у їх юрисдикції. Кожна громада на власний розсуд проводить зонування земель і виділяє сільськогосподарські угіддя, ділянки дикої природи із максимальним режимом заповідання та території, призначені для розвитку туристичної діяльності, а потім отримує із цього фінансові вигоди.

Свазіленд. На півдні Африки, на кордоні між Мозамбіком та ПАР, розташовано невелике *Королівство Свазіленд* - патріархальна монархія, де король бере участь у ритуальних танцях, знімає пробу із нового врожаю, а на фестивалях серед молодих незаміжніх жінок вибирає собі нову дружину. Площа королівства - 17,4 тис. км²; населення - 1,3 млн осіб; столиця - *Мбабане*.

Відсутність сучасних курортів і готелів - наслідок патріархального життя країни. Однак ця обставина компенсується дикою природою і неповторним національним колоритом. У країні створена мережа заповідників і природних парків, є велика кількість археологічних пам'яток. Свазіленд заслужив славу одного зі світових центрів кінного і пішохідного туризму.

²⁵⁸ Клімат Намібії тропічний, дуже сухий і спекотний, на півночі - субтропічний із ознаками континентальності. Пересічні температури літа складають +28-32 °С, зими - +15-20 °С. На узбережжі випадає від 10 до 50 мм опадів на рік, зазвичай, у вигляді туманів. Причиною практичної відсутності опадів є вплив холодної *Бенгельської течії*. Намібія - унікальна країна, яка володіє багатою флорою і фауною, рідкісним поєднанням ландшафтів, геологічних і геоморфологічних пам'яток природи. Використання цих ресурсів - основа розвитку екологічного туризму. Головним природним об'єктом і туристичною дестинацією країни є пустеля Наміб, розташована на узбережжі Атлантичного океану. Її вік учені оцінюють у 60-80 млн років. Походження пустелі пов'язано із холодною Бенгельською течією, яка проходить біля берегів країни. Розкинувшись на 1 600 км вздовж узбережжя, пустеля вражає різноманіттям ландшафтів. Абсолютно суха місцевість, де роками не випадає краплини дощу, насичена життям і приваблює тисячі туристів. Біля узбережжя Намібії й Анголи спостерігається рідкісне явище: лунають потужні підводні вибухи, вода вирує і стає червоною, над хвилями здіймаються хмари жовтого диму, який насичує все довкола запахом сірководню. Після закінчення підводної «канонади» на поверхні води лишаються чорно-зелені брудні «острівки», а берег укривають мертві мешканці океану. Одна із гіпотез пояснює це явище впливом холодної Бенгельської течії, що призводить до різкого зниження температури води і масовому відмиранню діатомових водоростей. Їх залишки товстим шаром осідають на дно, де починається інтенсивний процес гниття з виділенням сірководню, який накопичується у пустотах океанічного дна. Влітку, коли вода прогрівається, газ розширюється і проривається на поверхню, отруюючи все довкола. Це явище перешкоджає використанню узбережжя для організації масового пляжно-купального відпочинку, але є додатковим чинником розвитку екологічного туризму: стати свідком подібної «діявольської» феєрії – мрія багатьох справжніх шанувальників дикої природи. Всюдисуха холодна течія все ж таки залишила можливості для розвитку пляжно-купального відпочинку. Дякуючи особливостям географічного положення і м'якому сухому клімату, узбережжя на околицях міста *Свакопмунд*, заснованого німецькими колоністами, перетворилося на першокласний курорт. У грудні-квітні вода на пляжах міста прогрівається до +25-26 °С, що створює майже ідеальні умови для відпочинку.

Національний парк *Малолотжа* - найбільш відвідуваний і цікавий. На його території розташовані близько 30 водоспадів і найдавніша із відомих шахт у світі, яка, на думку вчених, була у виробництві понад 40 тис. років тому.

6. Східноафриканський туристичний район (*Бурунді - Джибуті - Еритрея - Ефіопія - Замбія - Зімбабве - Кенія - Коморські Острови - Мадагаскар - Малаві - Маврикій - Мозамбік - Реюньон - Руанда - Сейшельські Острови - Танзанія - Уганда*).

Кенія. Республіка Кенія розташована на східно-африканському узбережжі Індійського океану. Її площа - 580,4 тис. км²; населення - 39 млн осіб; столиця - *Найробі*. Екватор перетинає країну майже посередині²⁵⁹. У Кенії сформована густа мережа природоохоронних об'єктів як на суходолі, так і в акваторії океану. До неї належать 59 національних парків, заповідників і заказників²⁶⁰. Винятковою природною туристичною atrakцією Кенії є знаменита *Рифт-Веллі* - зона Східно-африканського *рифтового розлому*²⁶¹.

Момбаса - давнє місто-острів, вік якого складає близько 900 років. Колись Момбаса була столицею Кенії, тепер це - столиця кенійського курортного туризму²⁶².

Давнє місто *Малінді* відоме фешенебельними готелями і найдавнішим португальським пам'ятником на континенті - хрестом, встановленим Васко да Гамою у 1498 р²⁶³.

Серед інших туристичних центрів виділяється *Найробі* - найбільше місто у Східній Африці. У столиці туристи мають можливість *відвідати Національний музей, художню галерею Сорсбі, глиняну мечеть Кірпарам, знаменитий ринок, таємні в'язниці і камери тортур*. Із огляду на ресурсну забезпеченість, найбільш перспективним для Кенії є екологічний туризм. Його розвиток доповнює традиційну аграрну спеціалізацію країни, яка в географічному поділі праці відома як постачальник сільськогосподарських культур - кави, чаю, кукурудзи, цукрової тростини, фруктів та ін.

Танзанія. *Об'єднана Республіка Танзанія (ОРТ)* - держава на східному узбережжі Африки. Окрім материкової частини до складу країни входять острови Занзібар, Мафія, Пемба та ін. Загальна площа ОРТ складає 947,3 тис. км²; населення - 41 млн осіб. У Танзанії дві столиці: фактичним адміністративним центром є *Дар-ес-Салам*, законодавчим - *Додома*.

Танзанія має одне із найбільших узбереж серед східно-африканських країн, що створює сприятливі передумови для розвитку масового пляжно-купального відпочинку. ОРТ, як і

²⁵⁹ Незважаючи на це, клімат Кенії субекваторіальний із пересічними температурами січня +14-27 °С, липня - +14-28 °С. У західних районах температура повітря досить рівна (+22-23 °С) із незначними коливаннями і постійними дощами. Причиною є висотна поясність. За винятком вузької прибережної смуги, територія Кенії лежить у межах надзвичайно різноманітного за рельєфом нагір'я (найвища точка - *гора Кенія* висотою 5 199 м). Кліматичні умови кенійського нагір'я вважаються одними із найкращих в Африці. Температурний режим прибережних вод сприяє розвитку пляжно-купального відпочинку. На заході частина кордону країни проходить озером Вікторія. На півночі розташоване найбільше озеро Кенії - Рудольф. Більшість озер сильно засолені. Винятково різноманітними є ландшафти, рослинний і тваринний світи Кенії. На північному сході країни переважають напівпустелі і солончаки, які, у міру збільшення опадів, змінюються районами із рідким трав'яним покривом і низькими деревами. Нагір'я Кенії - це савани із родючими землями, густими травами, баобабми і пальмами. У прибережних районах і в долинах нечисленних річок савани чергуються із вічнозеленими тропічними лісами і мангровими заростями.

²⁶⁰ Серед туристів особливою популярністю користується національний парк *Накуру*, що включає знаменитий вулкан *Мененгай* і озеро *Накуру*, на берегах якого можна побачити незмірну кількість рожевих фламінго. Одним із найбільш пам'ятних видовищ, яке можна спостерігати в національному парку *Амбоселі* - життя слонів у природних умовах. *Тсаво* - найбільший національний парк Кенії. Він займає площу близько 21 тис. км². Мрія кожного туриста, який відвідує парк - побачити і піднятися на найвищу точку Африки - *гору-вулкан Кіліманджаро*, яка знаходиться на кордоні Кенії і Танзанії. Національний парк *Масаї Мара* є продовженням відомого національного парку *Серенгеті*, що знаходиться в Танзанії. На його території туристи мають можливість ознайомитися з ендемічними представниками фауни, наприклад, чорним носорогом, який перебуває на межі вимирання.

²⁶¹ Тут у тектонічних котловинах знаходяться десятки озер з унікальними фізико-хімічними параметрами води, неповторною флорою і фауною. Серед найбільш цікавих озер - *Туркана* (одна з найсолоніших водойм світу), *Магаді* (озеро відоме колоніями фламінго і водою, насиченою содою), *Богорія* (одне із найкрасивіших озер Африки), *Найваша* (озеро приваблює великою популяцією бегемотів). А згаді вулкани, термальні джерела, фумароли і гейзери нагадують про бурхливі геологічні процеси, що відбувалися у Рифт-Веллі мільйони років тому.

²⁶² Момбаса - найбільша курортна зона на екваторіальному узбережжі Індійського океану, головним багатством якої є 70 км зручних пляжів. На основі їх використання сформувалося кілька кенійських курортів, які здобули світове визнання: *Ламу, Кікамбала, Ватаму, Малінді, Пате* та ін. Вузькі вулички, мечеті та індуїстські храми Момбаси створюють незабутній культурний колорит міста. Тут злилися арабські, перські і місцеві традиції з європейським «присмаком». Старе Місто, Форт-Ісус (визначна пам'ятка архітектури, зведена португальцями у XVI ст.) і Старий Порт - свідчення колишньої колоніальної величі Португалії. Місто цікаве не лише своїми історичними пам'ятками, а й можливістю зробити унікальні покупки: незвичні сувеніри, традиційний національний одяг, тканини дивних кольорів і розцвіток.

²⁶³ Неподалік від Малінді розташовані руїни загадкового арабського міста *Геді*, де віднайдені елементи міських стін, мечетей, житлових будинків, величезного палацу, басейнів і колодязів. Вчені не дійшли спільної думки, чому жителі залишили місто. У Геді продовжуються археологічні розвідки, які, можливо, розкриють таємниці міста.

інші країни цього регіону, відома національними парками, які є природною основою розвитку екологічного туризму²⁶⁴.

У країні швидкими темпами розвивається масовий пляжно-купальний відпочинок. На узбережжі Танзанії є кілометри зручних пляжів. Особливою популярністю користується приморський курорт *Танга*, де окрім «піску, сонця і води» є бальнеологічні ресурси та мальовничі печери. Острів *Занзібар* часто називають островом прянощів. Із XIX ст. і до сьогодні Занзібар належить до провідних світових постачальників гвоздики, кориці, ванілі, мускатного горіха, шафрану, імбиру, різних перців та інших спецій²⁶⁵.

До помітних туристичних центрів ОРТ належать *Дар-ес-Салам* і *Багамойо*, в яких туристи мають змогу ознайомитися з архітектурним спадком, сакральними святинами різних конфесій та оригінальними музейними експозиціями.

Уганда. *Республіка Уганда* розташована у північно-західній частині Східно-африканського плоскогір'я, у районі Великих Африканських озер, у зоні саван і рідколісь субекваторіального поясу. Площа країни становить 241 тис. км²; населення - 32,4 млн осіб; столиця - Кампала. Уганда належить до бідних сільських аграрних країн світу із численними соціальними проблемами: висока народжуваність (48 ‰ - 2-е місце у світі); висока захворюваність на ВІЛ/СНІД (майже 1 млн хворих - 9 місце у світі); дуже високий ступінь ризику інфекційних захворювань (малярія, чума, гепатит А, черевний тиф, сонна хвороба); низький рівень грамотності населення. Незважаючи на такий стан справ, Уганду називають «туристичною перлиною» Африки. Підставою для цього є надзвичайно багаті природні ресурси, що стали основою розвитку екологічного туризму, сафарі та фотосафарі, рафтингу.

До головних і найбільш відомих туристичних атракцій країни належать: національний парк *Бвінді* (тут живе половина горил, які ще залишилися в світі); *Кабарега* і *Мерчисон* - одні із найкрасивіших водоспадів світу; національні парки *Руvenzорі* й *Ачоле*, які вважаються одними із кращих в Африці і відомі надзвичайним фауністичним різноманіттям: гіпопотами, леви, слони, буйволи, жирафи, антилопи, болотні козли, червонохвості мавпи, баклани, гігантські чаплі, орли та багато ін.; *озеро Вікторія* - один із найбільших у світі резервуарів прісної води; *озеро Альберт*, що відоме своїми чудовими краєвидами.

Мозамбік. *Республіка Мозамбік* знаходиться на південному сході континенту й омивається водами Індійського океану. Її площа перевищує 799 тис. км². Загальна кількість населення складає майже 22 млн осіб. Столиця - *Мануту*. Мозамбік - одна із найбільш аграрних держав. За величиною внутрішнього валового продукту у розрахунку на одну особу (\$ 900) країна займає 218-е місце серед 227 країн світу.

Туристів до Мозамбіку приваблюють головним чином піщані пляжі, розташовані в районах *Тофу*, *Лангош*, *Лурно* і *мису Барра-Фалса*. Країна також відома національними парками (*Горонгоса*, *Баньїне*, *Зінаве*) з багатим тваринним світом. Одним із найкрасивіших місць континенту вважається морський національний парк *Архіпелаг Базаруто* - чудове місце для дайвінгу і змістовного активного відпочинку.

Надзвичайно цікавою є самотутня культура Мозамбіку. На особливу увагу туристів заслуговує скульптура народу *маконде*, визнана найбільш вишуканою і складною формою африканського художнього мистецтва. Традиційна музика також користується підвищеною увагою. Фахівці вважають, що саме музика народів Мозамбіку стала основою розвитку

²⁶⁴ *Серенгети* - найбільший парк Танзанії, який займає площу близько 15 тис. км². Найбільше захоплення у туристів викликає спостереження за щорічною міграцією тисяч звірів, особливо антилоп гну. Національний парк *Нгоронгоро* знаходиться у величезному кратері згаслого вулкана діаметром майже 20 км. Краї кратера розташовані на висоті близько 2,5 тис. км над рівнем моря, а його дно - на 600 м нижче країв кратера. Тому всередині кратера утворилося власна середовище проживання, ізольоване від довколишнього простору. Багато тварин народжуються, живуть і вмирають саме тут. Знайомство із цим унікальним «загубленим світом» - мета подорожі багатьох туристів, які приїждять до Танзанії.

²⁶⁵ Але нинішня популярність острова більшою мірою пов'язана з міжнародним туризмом. Він володіє фантастичними природними і культурно-історичними ресурсами. Головним природним багатством є океан. Занзібар і довколишні менші острови - визнані світові центри дайвінгу і сноркелінгу. Практично все їх узбережжя оточене рифами й ідеальними пляжами, які не бувають порожніми жодного дня протягом усього року - температура води не опускається нижче +26 °С. Головною культурно-історичною принадою Занзібару є арабське місто *Стоун-Таун*, включене до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Архітектурний ансамбль міста не залишить байдужим навіть найбільш затятого скептика: палаци, ринки, площі, мусульманські мечеті, християнські собори, індуїстські храми, фортифікаційні споруди, музеї, сади, бані, резиденції впливових осіб створюють особливе урбаністичне середовище. Велика кількість унікальних об'єктів розкидана територією острова: *руїни палаців Марухубі і Мтоні, палац Дунга, місто-фортеця Кізімказі, комплекс печер Манганвані, султанські бані Кідичі і Кізімбані та багато інших.*

популярних нині стилів реггі і нью-ейдж. Відомими стали і народні музичні інструменти - лупембе та маримба. Досить часто метою подорожі до Мозамбіку стає відвідування концертів оркестрів, які виконують на цих інструментах народні музичні твори.

Сейшели. В Індійському океані біля берегів Африки знаходиться невелика острівна держава *Республіка Сейшельські Острови*. Її площа складає 455 км². До складу країни входить понад 100 островів, із них лише на 33-ох є постійне населення. Взагалі ж на островах живе 87,5 тис. осіб - нащадків піратів, білих колоністів, чорних рабів та індійських торговців. Найбільшим є *острів Має*, на якому розташована столиця - *місто Вікторія*²⁶⁶. Сейшели - типова «країна-готель», класичний «туристичний рай» у сучасному розумінні. Республіка існує за рахунок міжнародного туризму, який забезпечує робочими місцями 1/3 економічно активного населення і 70 % валютних надходжень.

При розвинутій індустрії туризму сейшельцям вдалося зберегти природу у майже первозданному вигляді. Острови багаті на ендеміків. Тільки тут живуть гігантські альдабрські черепахи (вага - до 250 кг; вік - до 150 років), багато рідкісних птахів, у тому числі чорний какаду і соловей бульбуль. У водах Індійського океану безліч морських мешканців. Це дозволяє островам належати до регіонів, де активно впроваджуються екотуристичні види діяльності. Але головними ресурсами є «сонце, море і пісок», які є основою розвитку пляжно-купального відпочинку. До того ж, пересічна температура води не опускається нижче +26 °С, а пісок на пляжах має ніжно-рожевий колір.

Найбільш відомими курортними центрами і зонами на Сейшельських Островах є *Вікторія, Бо-Валлон, Ла Діг, Праслін*.

Маврикій. «Спочатку був створений Маврикій і лише потім рай. Цей рай був відображенням Маврикію», - так свого часу писав Марк Твен про найбільший острів Маскаренського архіпелагу, що розташований у західній частині Індійського океану. *Республіка Маврикій* має площу 2 тис. км². Загальна кількість населення складає 1,3 млн осіб. Столиця держави - *Порт-Луї*. Нинішній Маврикій завоював славу місця для елітного відпочинку. Туристів приваблюють десятки кілометрів пляжів, затінених пальмовими гаями, численні засоби розміщення на будь-який смак, екологічні екскурсії до національних парків, круїзи на катамаранах і яхтах, дайвінг, океанічне рибалення і гостинність місцевого населення.

Більш відвідуваною є північна частина Маврикію. Тут сформувалося кілька туристичних зон: *Пуант-о-Піман, Кап-Малере, Бе-о-Тортю, Пуант-о-Каноньє* та ряд інших. Серед інших островів архіпелагу туристи віддають перевагу *о. Родрігес* із центром Порт-Матурін.

Туристична індустрія країни спеціалізується на весільному туризмі. Молодята, які мають можливість провести «медовий місяць» на Маврикій, опиняються у казковій атмосфері, багатій на несподіванки і сюрпризи. Маврикій не рекомендується відвідувати протягом лютого-березня. У цей час над архіпелагом панують тропічні циклони. Шквальні вітри, швидкість яких досягає 220 км/год., і зливи, що призводять до катастрофічних повеней, можуть повністю зіпсувати відпочинок.

²⁶⁶ Історія Сейшельських Островів багата на тасмниці, які залишили першовідкривачі архіпелагу - пірати. Ці справжні і вигадані секрети створюють ауру загадковості, яку вміло використовують організатори туристичної індустрії, перетворюючи її на додатковий чинник привабливості, а відтак і розвитку.

Тема 13. МІЖНАРОДНИЙ І ВНУТРІШНІЙ ТУРИЗМ В КРАЇНАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Бахрейн - Єгипет - Ємен - Ірак - Йорданія - Катар- Кувейт- Ліван- Лівія- Об'єднані Арабські Емірати - Оман - Саудівська Аравія - Сирія. Правила в'їзду-виїзду, біокліматичні умови, природні рекреаційні ресурси, інфраструктура, гідромінеральні ресурси, екологічні умови природного середовища, культурно-історичний потенціал, рекреаційна освоєність території, основні центри туризму і проблеми рекреаційного освоєння.

План: *1. Загальна характеристика Близькосхідного туристичного регіону. 2. Єгипет. 3. Йорданія. 4. Ліван. 5. Саудівська Аравія. 6. Сирія.*

1. Загальна характеристика Близькосхідного туристичного регіону (Бахрейн - Єгипет - Ємен - Ірак - Йорданія - Катар- Кувейт- Ліван- Лівія- Об'єднані Арабські Емірати - Оман - Саудівська Аравія – Сирія). *Близький Схід* - особливий культурний світ, який об'єднує країни, переважну більшість населення яких становлять араби. Країни Близького Сходу у 2008 р. відвідало майже 55 млн візитерів, тоді як у 1990 - менше 10 млн. Таке різке зростання міжнародних туристичних прибуттів відбулося за рахунок двох країн - Єгипту і Саудівської Аравії, у яких розвиток туристичної індустрії опирається на різні види ресурсів. Єгипет експлуатує природні ресурси узбережжя теплого моря й орієнтується на масові популярні види туризму, Саудівська Аравія, використовуючи події і культурно-історичні ресурси, спеціалізується на релігійному туризмі.

Взагалі Близькосхідний туристичний регіон набирає все більшої популярності, що сприяє швидкому розвитку рекреаційної сфери. Основні фактори які сприяють цьому розвитку: - сусідство з великим рекреаційним ринком (Європа); - доволі містка та одна з найбільших територій у світі за населенням; - територію омивають багато морів, де проходять основні водотранспортні комунікації; - різноманітні природні ресурси та колосальна культурно-історична спадщина; - розміщення в межах території важливих центрів паломництва (зокрема, Єрусалим, Медина, Мекка); - велика різноманітність етнічного складу (екзотика).

Негативні фактори розвитку рекреації у близькосхідному регіоні: -непридатність значної частини територій (пустелі, скелі, гори) для організації масового туризму; - невисокий рівень економічного розвитку значної більшості країн, невідповідність до прийому туристів; - слабкий розвиток транспортних комунікацій, нестабільність внутрішньополітичного становища у деяких близькосхідних країнах (нещодавні військово-політичні заворушення у Єгипті, Лівії, Сирії); - фактор ісламського екстремізму; - військові загрози (війна в Іраку, загроза силового розв'язання іранської ядерної проблеми тощо). Для близькосхідного регіону основними постачальниками туристів є розвинені країни Європи (Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Бельгія, скандинавські країни), а також США, Канада, Австралія, Нова Зеландія. З країн Африки найбільші потоки рекреантів спостерігають під час паломництва в Мекку та Медину.

Останнім часом збільшуються туристичні потоки з країн СНД (особливо до Єгипту). З іншого боку, економіка Єгипту та низки інших країн регіону у значній мірі залежить від іноземного туризму, оскільки це є надійним джерелом надходжень іноземної валюти. До основних сучасних субрегіональних близькосхідних туристичних ринків слід віднести: ринок Єгипту, ринок Йорданії, ринок Об'єднаних Арабських Еміратів, ринок Саудівської Аравії, ринок Сирії. Загалом ці ринки за національно-культурною ознакою відносять до країн арабського національно-культурного ареалу (Єгипет, держави Арабського півострову, Сирія, Йорданія).

2. Єгипет. *Арабська Республіка Єгипет* - північноафриканська близькосхідна країна, береги якої омиваються водами Середземного і Червоного морів. Загальна площа - 1 млн км²; столиця - *Каїр*. Близько 96 % всієї території Єгипту займають піщані і щербеністі пустелі, 3% - припадає на дельту Нілу²⁶⁷.

²⁶⁷ Геотуристичне положення Єгипту досить вигідне: країна розташована у безпосередній близькості від одного з головних споживчих ринків світу - Європи. Має вихід до узбережжя Середземного і Червоного морів. Країна є центром давньої цивілізації і містить на своїй території туристичні атракції світового рівня (піраміди Гізи, долина царів у Луксорі, гора Мойсея), музеї, де зібрані безцінні колекції.

У Єгипті мешкає 83 млн осіб. Більшість єгиптян - мешканці сіл, у містах живе 43 % населення. Країна - мононаціональна - 99,6 % від всього населення складають єгиптяни²⁶⁸. При слові «Єгипет» першою, у крайньому разі, другою асоціацією буде «піраміда»²⁶⁹. Єгипетський музей *Kaіru* - окрема туристична атракція. 150 тис. експонатів, розміщених у 100 залах, серед яких всесвітньо відомі статуетка Нефертіті, саркофаг із литого золота з поховальною маскою Тутанхамона, безцінні папіруси, фрески, прикраси, мумії. *Гора Синай або гора Мойсея та монастир Святої Катерини* - місця паломництва тисяч туристів²⁷⁰.

До головних особливостей розвитку єгипетської індустрії туризму належить широке застосування системи менеджменту яка носить назву «анклавний туризм»²⁷¹. Їжа, яку пропонує єгипетська кухня, відзначається гострим смаком і готується із використанням різноманітних спецій і соусів²⁷². На десерт - величезний вибір тістечок з надмірною кількістю крему, горіхів, меду або цукру. Найкраще запивати все чаєм з пелюстків суданської троянди - каркаде або келихом місцевого вина – «Омар Хайям», «Фараон», «Нефертіті».

3. Йорданія. *Йорданське Хашимітське Королівство* - арабська держава в Південно-Західній Азії. Її сусідами на суходолі є *Сирія, Ірак, Ізраїль, Саудівська Аравія та Палестинська автономія*. На півдні невелика ділянка узбережжя омивається водами Акабської затоки Червоного моря. Загальна площа королівства - 89,3 тис. км²; населення - 6,3 млн осіб; столиця - місто *Амман*²⁷³. Наприкінці XIX ст. у горах Південної Йорданії археологи

Негативною рисою геотуристичного положення Єгипту є його межування із осередком міжнародної напруги, у центрі якого знаходяться сектор Газа, Ізраїль та Палестина. Навіть у непростій ситуації навколо арабо-ізраїльського конфлікту, туристичні фірми Єгипту знаходять можливість використовувати потенціал сусіднього Ізраїлю й організують екскурсійні поїздки зі своєї території до Мертвого моря, Єрусалиму й інших цікавих об'єктів. На Середземноморському узбережжі країни панує субтропічний клімат, в інших районах - тропічний пустельний. У Єгипті найбільш холодний період - із грудня до березня, коли середньомісячна температура складає +4-10 °С, а в центрі Лівійської пустелі - +20 °С. Для внутрішніх районів країни характерні досить значні амплітуди коливання добових температур. Шарм-ель-Шейх - один із найбільш популярних курортних центрів на узбережжі Червоного моря. Відпочивати на узбережжі Червоного моря можна фактично у будь-яку пору, але найбільш комфортними вважаються вересень - листопад. Вже немає тропічної спеки, а вода у морі тепла - +24-27 °С

²⁶⁸ Панівна релігія - іслам. Його сповідує 90 % від всього населення. Ще 9 % є прихильниками коптської церкви і 1 % - християни. Офіційна мова - арабська, але у великих курортних центрах обслуговуючий персонал розуміє англійську, німецьку, російську. Якщо ж наголосити, що ви з України, у відповідь можна почути «Слава Україні!», «Київ», «Динамо», «Кличко», а в магазині попросять написати якусь закличну фразу українською.

²⁶⁹ Це і не дивно, адже в країні їх близько сотні і пишуть та говорять про них дуже багато. Незважаючи на сотні експедицій, досліджень і наукових звітів, піраміди і досі зберігають свої таємниці. Навіть із приводу технології їх будівництва побуває кільканадцять гіпотез. Більшість пірамід розташована в околицях єгипетської столиці. У *Гізі* збереглися три великі піраміди: *Хеопса* - єдина вціліла споруда із переліку семи чудес давнього світу, *Хефрена* і *Мікерина*. Традиційним центром для візиту є *Луксор*. Туристи побувають у «місті мертвих», де відвідають долину Царів - поховання давніх єгипетських царів, єдиний жіночий храм цариці *Хатшепсут* і *Колосів Мемнона* та у «місті живих», де ознайомляться з *Карнакським* і *Луксорським храмами, з'єднаних алеями сфінксів*. Околиці Луксора багаті на видатні пам'ятки: культовий центр богині кохання *Хатхор, храм бога-гончаря Хнума, святилище бога-сокола Хора, храм фараона Сети I*.

²⁷⁰ Сходження на гору відбувається вночі. Шлях до вершини, висота якої 2 285 м, неблизький, але не дуже важкий - монахи обладнали для прочан 3 750 сходинок. На шляху облаштовані місця для відпочинку, продаються напої, гарячий чай. За окрему плату бедуїни можуть підвезти на верблюді. На вершині слід дочекатися сходу Сонця. Вважається, що після цього людині відпускаються її гріхи. Ізучи дорогою із гори Мойсея, мандрівники опиняються перед монастирем Святої Катерини, заснованого у IV ст. біля підніжжя гори Синай - одним із найбільш давніх безперервно діючих християнських монастирів. До VI ст. монастир називався Преображенським або Неопалимої Купини, яка росте на території монастиря, а після придбання монахами мощів святої Катерини отримав нинішню назву. Від часу заснування і до сьогодні у монастирі живуть православні монахи-греки. Дякуючи охоронній грамоті, завіреній пророком Магометом і мудрій політиці співіснування, монахам вдалося вберегти цей християнський «острівець» серед мусульманського «моря».

²⁷¹ Завдяки впровадженню у практику функціонування туристичних комплексів принципу «все включено», практично не передбачається вплив місцевого культурного і, частково, економічного середовища. Найбільшими курортними центрами, які функціонують за такою системою є Хурхада, Шарм-ель-Шейх, Сафага. Анклавний туризм, при всіх його перевагах, позбавляє гостей країни знайомства з реальним культурним колоритом, звичаями і національною кухнею, яка є найбільш приємним способом пізнання інокультурної дійсності.

²⁷² Велика кількість страв готується без використання м'яса і риби - вегетаріанство є досить поширеним явищем у країні. Головний акцент робиться на вечерю - ситний обід і полуденна спека не сумісні між собою. Єгиптяни практично не п'ють спиртного і не вживають свинини. Для кращого знайомства із єгипетською гастрономією туристам запропонують ситну вечерю, до меню якої обов'язково входить фарширований рисом голуб, (голубів спеціально розводять для таких потреб) або січені котлети з гарніром із бобів, без яких важко уявити місцеву кухню. Серед інших варіантів найбільш імовірним буде кебаб - страва, яка нагадує шашлик або смажені нирки. Якщо ж гість дотримується принципу «вечерю віддай ворогу», то найкращою стравою буде рис з молоком, цукром і сушеними фруктами.

²⁷³ Близько 90 % території країни займають пустелі і напівпустелі. Клімат субтропічний середземноморський різко континентальний і дуже сухий. Пересічні температури січня становлять +8-14 °С, липня - +24-30 °С. Незалежно від пори року добові коливання температур можуть досягати 30-40°. Йорданія має унікальне геотуристичне положення. За оцінками фахівців на її території налічується до 20 тис. пам'яток історії та культури попередніх епох. Тут Мойсей побачив Землю Обітовану, був хрещений Ісус Христос, жили пророки і відбувалися події, знакові для багатьох конфесій, прокочувалися хвилі багатьох народів, які залишили слід у культурі сучасної Йорданії. Країна має вихід до узбережжя теплого Червоного моря і берегів Мертвого моря. І, що є дуже важливим, королівство - одна із найбільш безпечних і спокійних країн арабського світу.

відкрили місто *Петра* - фортецю, столицю чи некрополь (єдиної думки так і немає) давнього царства набатеїв II ст. до н. е. - I ст. н. е.²⁷⁴.

Ще одна «перлина» Йорданії - *Мадаба*, яку називають містом мозаїк²⁷⁵. Надзвичайно цікавими об'єктами є халіфські палаци пустелі. Їх нараховується близько 30 (найбільш відомий - *Каср Амра*, який включений до Світової спадщини ЮНЕСКО). Раніше всі вони тонули в зелені садів, які зрошувалися за допомогою іригаційних систем. Зараз ці «оази» вважаються символами ранньоісламської епохи. Їх виняткове художнє оздоблення - гарантія постійної уваги з боку численних туристів і паломників.

Джераш називають «східними Помпеями»²⁷⁶. Багато дослідників Священних текстів безпосередньо пов'язують події, що описуються в Біблії з долиною річки Йордан. Тому все більше паломників сьогодні починають свою подорож з Йорданії, щоб потім продовжити її на території сучасних Палестини та Ізраїлю. Рухаючись таким шляхом, вони немов проходять крізь час слідами Старого і Нового Завітів, послідовно переживаючи всю історію взаємин Бога і людини від перших сторінок Книги Буття до наших днів.

У біблійної історії часто згадується Солоне, нині - *Мертве море*, яке саме по собі є світовою пам'яткою природної досконалості. Сьогодні східне узбережжя Мертвого моря на всьому протязі є одним із найбільш популярних місць відпочинку. До його знаменитих лікувальних джерел і грязей можна легко дістатися з будь-якої частини Йорданії.

Акаба - один із організаційних центрів курортного відпочинку на узбережжі Червоного моря. Кліматичні і мікрокліматичні особливості дозволяють не відчувати виснажливої спеки і відпочивати тут протягом усього року - температура води не опускається нижче +22 °С.

4.Ліван. *Ліванська Республіка* - невелика гірська країна (площа 10,4 тис. км²) на Близькому Сході, розташована на східному узбережжі Середземного моря. Ліван межує з Ізраїлем і Сирією. Загальна кількість населення складає 4 млн осіб. Столиця - місто *Бейрут*²⁷⁷. Геотуристичне положення Лівану на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку важко оцінювати однозначно²⁷⁸.

Культурно-історичні ресурси зосереджені у давніх містах країни. До них, насамперед, належить *Баальбек*, що лежить у долині Бекаа²⁷⁹.

За твердженнями істориків, *Біблос* належить до найдавніших із постійно заселених міст світу. На цьому невеликому клаптику ліванської землі збереглися численні свідчення багатьох цивілізацій: руїни культових споруд *Ле-Дам-де-Біблос* (2800 р. до н. е.) і *Темпль-ен-Ель* (2700 г. до н. е.), залишки фортечних стін починаючи з бронзового віку, театр (218 р. до

²⁷⁴ Нинішня Петра - туристична «перлина» Йорданії. Туристи приїжджають сюди, щоб побачити близько 800 неповторних об'єктів: монументальні храми, палаци, театри, некрополі, торгові ряди, бані, громадські будівлі, які висічені в скелях незвичного рожевого кольору. Петра розташована у долині Ваді Муса і з'єднана із зовнішнім світом вузькою кілометровою ущелиною *Ес-Сик*, над якою нависають і майже змикаються скелі, утворюючи своєрідний природний тунель.

²⁷⁵ Мадаба належить до давніх центрів християнства на Близькому Сході. Починаючи з VI ст. у місті зводяться християнські культові споруди, які прикрашаються мозаїками. До найбільш відомих належить мозаїчна карта Святої Землі, на якій зображена територія від фінкійського міста Тір (сучасний Ліван) до дельти Нілу в Єгипті, а у центрі розташований Єрусалим. Сьогодні ця карта, яка вважається найдавнішою з усіх відомих, знаходиться у діючій православної церкви Св. Георгія.

²⁷⁶ У наслідок землетрусу місто було поховане під шаром мулу і каміння. За рахунок природної консервації рідкісні зразки споруд дійшли до наших днів у чудовому вигляді. Серед них триумфальна арка, зведена на честь приїзду римського імператора Адріана, храми Зевса й Артеміди, Скляне подвір'я з мозаїками, громадські будівлі, вулиці і багато іншого, що викликає непідробний інтерес у туристів.

²⁷⁷ М'який середземноморський клімат надає Лівану особливу привабливість. У прибережних районах зима прохолодна (пересічна температура січня - +13 °С), літо - спекотне (пересічна температура липня - +28 °С) і вологе. У горах спостерігається досить чітка зміна пір року, температура взимку часто опускається нижче 0 °С, можливий сніг. У долині Бекаа, яка лежить між гірськими хребтами *Лівану й Антілівану*, сформувався особливий мікроклімат із ознаками континентальності.

²⁷⁸ Із одного боку - значні туристичні можливості і ресурсна забезпеченість, висока транспортна доступність і розташування у безпосередній близькості від споживчих ринків, із іншого - перманентний арабо-ізраїльський конфлікт і внутрішні протиріччя, що утримує частину латентних туристів від поїздок до країни. Ліван володіє багатими природними і культурно-історичними туристичними ресурсами. М'який і різноманітний клімат у поєднанні з ландшафтним різноманіттям дозволяють займатися різними видами активного відпочинку, а 225 км морського узбережжя створюють хороші передумови для організації мережі приморських курортів. Невеликому Лівану притаманне особливе поєднання ісламських і християнських традицій. Ліван - світська країна, у якій немає жорстких поведінкових обмежень, характерних для більшості країн ісламського світу. Це сприяє розвитку міжнародного туризму.

²⁷⁹ Місто слід віднести до найбільш визначних місць на території Лівану. У Баальбеку розташований величезний храмовий комплекс часів Римської імперії. Туристи мають можливість оглянути головне подвір'я з олтарем і басейнами для ритуальних дійств, Акрополь, храм Бахуса, Пантеон, кілька колон висоотою близько 22 м, що вважаються найвищими античними колонами світу, фундамент храму Юпітера, залишки храму Венери, грандіозні сходи, башти й багато іншого.

н. е.), гробниці фінікійських царів (XIX ст. до н. е.), замок (XII ст.), *церква Іоанна Хрестителя, Музей Вакс, сторожові вежі періоду хрестових походів.*

Легендарне місто *Тір*, засноване фінікійцями, неодноразово згадується у Біблії. У ньому збереглися руїни античного міста з іподромом, акведук, триумфальна арка, висічений у скелях некрополь, Колізей, палац Ешмуна, залишки храму Св. Хреста.

Не можна оминуть увагою місто *Анджар*. У ньому до наших днів збереглися залишки споруд епохи Омеядів, в архітектурі яких переплелися візантійські і східні мотиви. Це практично ціле місто із римськими термами, торговими рядами, палацами, мечетями, залишками фортечних мурів і воріт.

Численними унікальними пам'ятками і музеями багаті й інші міста Лівану: *Бейрут, Тріполі, Джунія, Сайда*. До сьогодні вони не відкрили всіх своїх таємниць і є зонами археологічних пошукових робіт.

5. Саудівська Аравія. *Королівство Саудівської Аравії* займає більшу частину Аравійського півострова. На сході береги королівства омиваються Червоним морем, на заході - водами Перської затоки. Площа держави становить 2,1 млн км²; населення - 28,7 млн осіб; столиця - *Дамаск*²⁸⁰.

Туристичний потенціал королівства формує унікальна природа пустель, поєднання архаїчних традицій та сучасної економіки, численні сакральні святині ісламського світу. Головною причиною приїзду іноземців до Саудівської Аравії є саме святині і поклоніння їм. Основним видом міжнародного туризму в країні є релігійний. Паломництво до Саудівської Аравії засноване на традиціях ісламу. Кожен мусульманин хоча б раз за життя повинен здійснити подорож до священних міст - *Мекки і Медини*. Немусульманам в'їзд до Мекки заборонений. Мекка розташована в гарячій, безплідній пустелі в оточенні гір. Своїм виникненням та існуванням місто зобов'язане джерелу *Земзем* (Замзам), яке стало для мусульман священним. Та головною святинею Мекки був і лишається нині чорний камінь *Кааби*.²⁸¹ Немусульманам дозволяється лише здалеку споглядати святі місця Медини.

6. Сирія. *Сирійська Арабська Республіка (САР)* - близькосхідна середземноморська держава площею 185,2 тис. км² і населенням 21,8 млн осіб. Столиця - *Дамаск* - найдавніша із діючих столиць світу (вперше згадується у хроніках XV ст. до н. е.)²⁸².

Давня земля Сирії оберігає величезну кількість пам'яток історії та культури, матеріальних свідчень величі Фінікії, Месопотамії, Вавилону, Давнього Єгипту, Давнього Риму, Візантії й Арабських халіфатів, спадок хрестоносців та багатьох народів, які хвилями

²⁸⁰ Більшу частину території країни займають пустелі: на півночі - частина Сирійської пустелі, а на південному сході - пустеля Руб-Ель-Халі. Північ країни перебуває у зоні впливу субтропічного клімату, південь - тропічного, спекотного і дуже сухого. Для внутрішніх районів королівства характерні значні амплітуди коливання добових температур, які можуть досягати 30 °С. Найкращим часом для відвідування країни є вересень-жовтень і квітень-травень. Саудівська Аравія - країна з ортодоксальними ісламськими традиціями, що впливають на туристичні формальності: ввезення алкоголю заборонено; транспортування наркотиків карається стратою; заборонено ввезення друкованої, кіно - і фото продукції порнографічного змісту, а також товарів з маркуванням Ізраїлю та книжок на івриті; жінкам, які виходять на вулицю, бажано вдягати паранджу; наявність «харам» - територій, заборонених для відвідування немусульманами. Такі правила роблять Саудівську Аравію країною відносно закритою для масового туриста.

²⁸¹ Мекка та її околиці ставали місцем паломництва у період припинення міжусобиць між бедуїнськими племенами - свято хадж (хадж сьогодні означає паломництво в певну пору року). До хаджу були приурочені найбільші ярмарки в невеликих поселеннях навколо Мекки, які на цей час оживали і перетворювалися на суцільний східний базар. Паломництво до Мекки, у якому щороку беруть участь до 3 млн віруючих із країн, де панує іслам, розпочинається за мусульманським місячним календарем у дванадцятому місяці, який називається *Зуль-хіджа*. На період хаджу віруючі входять у особливий стан - іхрам: читається спеціальна молитва, вдягається особливий білий одяг, який після закінчення земного шляху мусульманина стане його поховальним саваном. З цього моменту і до кінця хаджу забороняється зрізувати нігті й підстригати волосся. Паломники прибувають до *Джадди*, а потім до Мекки, де відвідують *мечеть Аль-Харам* і здійснюють обряд поклоніння, який включає семіразовий обхід священного каменя Кааби, цілування його, пиття води із священного джерела Земзем. Потім віруючі сім разів пробігають між двома вершинами пагорбів - *Сафа і Марва*. На другому етапі хаджу паломники прямують у долину Міна, яка знаходиться у кількох кілометрах від Мекки і цілий день проводять на горі Арафат, де відбувається масова молитва і проголошується проповідь. Наступна ніч проходить біля гори Муздаліфа, а вдень кожен учасник хаджу має принести в жертву Аллаху вівцю чи барана. У цей день хадж закінчується. Його учасники отримують посвідчення про здійснення хаджу і розпочинається головне свято мусульман - свято жертвоприношення - ід аль-адха або курбан-байрам, яке триває 3-4 дні. Головна святиня Медини - величезний комплекс мечеті *Мас-джид ан-Набі* (Мечеть пророка). Саме тут знаходяться могили пророка Мохаммеда, його доньки Фатіми, Абу Бакра, першого халіфа і батька однієї з дружин пророка та інших державних і релігійних діячів.

²⁸² Гірський ланцюг Ансарія ділить країну на вологу західну частину і посушливу східну. Клімат субтропічний середземноморський на узбережжі і сухий континентальний у внутрішніх районах. Пересічна температура січня змінюється у межах +4-12 °С, липня - +26-33 °С. Купальний сезон на середземноморському узбережжі Сирії триває із травня до листопада.

прокочувалися одним із осередків світової цивілізації. Сліди минулих епох, серед яких значна кількість «мертвих міст», палаців, сакральних споруд і найрізноманітніших технічних пристроїв, можна знайти фактично у кожному регіоні, поселенні, великому і малому місті Сирії (табл.1).

Таблиця 1.

Культурно-історичні туристичні ресурси Сирії

Місто/об'єкт	Головні туристичні атракції
Дамаск	«Старе місто» Дамаска, занесене до Списку світової спадщини ЮНЕСКО, з античними кварталами, мечетями, мавзолеями, музеями, палацами і церквами; печера Магарат ад-Дамі на схилах гори Касьюн, де Каїн убив свого брата, поховальний саркофаг Авеля.
Седнай	Православний монастир Седнайської Божої матері з чудотворною іконою, написаною святим Лукою.
Босра	Римський театр, перебудований у цитадель.
Халеб (Алеппо)	Цитадель Алеппо, давній критий ринок довжиною близько 12 км, караван-сарай, десятки середньовічних будинків, мечетей, церков.
Хама	Величезні дерев'яні водопідйомні колеса діаметром понад 20 м, палац Азем, мечеті.
Пальміра (Тадмор)	"Мертве місто" античності; величезна археологічна ділянка площею близько 6 км2, де вже відкриті храмовий комплекс Бела, терми, торгова площа, сенат, театр, житлові будинки, велика колонада, долина гробниць, римський військовий табір із тріумфальною аркою.
Крак-де-Шевальє	Замок, який належав ордену госпітальєрів і вважався однією із найбільш грізних споруд того часу.
Тартус	Величезна цитадель, останній оплот ордену тамплієрів на Святій Землі; залишки собору Тартуської божої матері – унікального зразка укріпленого храму, однієї з перших споруд такого типу в готичному стилі.
Латакія	В околицях збереглися залишки фінікійського міста-держави Угаріт – батьківщини першого алфавіту; збереглися залишки численних палаців, портових споруд, храмів, елементів міської забудови.
Ебла (Тель-Мардіф)	«Мертве місто» давнього світу, яке інтенсивно вивчають археологи; одна із знахідок – бібліотека, в якій зберіглися понад 17 тис. глиняних табличок, серед яких словник – найдавніший із відомих на сьогодні.
Баньяс	Величезна цитадель із чорного базальту аль-Маркаб – останній оплот хрестоносців на сирійському узбережжі.
Харбак	Антична гребля – велична споруда, один з небагатьох вцілілих зразків зрошувальних систем давнього світу
Острів Арвад	Замок хрестоносців.
Расафа	«Мертве місто», яке майже не досліджується археологами. Нині можна бачити давні стіни, фрагменти вулиць, базиліку Св. Сергія, палац Расафа, руїни церкви Мар-Саркіс.
Канават	Руїни базилік, збудованих із античних храмів Геліоса.

На території сучасної Сирії збереглися сліди перебування хрестоносців. В епоху Середньовіччя вони йшли звільняти Святу Землю від мусульман. Про хрестові походи нагадують численні замки, цитаделі і храми-фортеці - зразки фортифікаційного мистецтва.

Довжина берегової лінії середземноморського узбережжя Сирії досягає близько 200 км. На околицях головного морського порту країни - *Латакії* - знаходиться найбільший приморський курорт *Шатт аль-Азрак*. Мілководдя, чиста вода, часті штилі і пологі піщані пляжі зробили курорт привабливим місцем для сімейного відпочинку. До популярних курортних центрів також належать *Рас аль-Бассім*, *Касаб*, *Салма*. Одним із небагатьох бальнеологічних курортів є *Драйкіш*.

У Сирії є декілька сучасних гірських курортів, збудованих у зоні хвойних лісів. До найбільш популярних належать *Сленфе* і *Машта аль-Хелу*. Попри потужний ресурсний потенціал розвитку міжнародного туризму в Сирії перешкоджає ряд обставин, що склалися історично. Сирійське суспільство не вітає культурні традиції Західного світу, що стосуються багатьох сфер життя, у тому числі і відпочинку. На сирійських приморських курортах відсутні нічні клуби, казино, не звучить сучасна популярна західна музика. Досить часто там

існують окремі пляжі для чоловіків і жінок. При цьому жінкам не можна купатися із оголеними ногами і плечима, бути без супроводу старшої жінки або чоловіка.

Сирія, як і багато інших арабських країн, не визнає існування держави Ізраїль. У 1973 р. Сирія разом із Єгиптом розв'язали війну проти Ізраїлю, яка закінчилася підписанням сепаратного миру. Цей факт і до сьогодні зумовлює напруженість відносин між Сирією та Ізраїлем. Сирійська влада без будь-яких пояснень може не дозволити в'їхати на територію країни не лише громадянам Ізраїлю, а й особам, які мають будь-які ізраїльські позначки у паспорті або товари з ізраїльським маркуванням. Тому, їдучи до Сирії, краще викласти з валізи футболку зі слоганом «I love Israel».

Тема 14. СУЧАСНИЙ СТАН, ГЕОГРАФІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.

Національні туроператори. Головні риси національної географії туризму. Характеристика виїзного турпоточку. Основні напрями подорожей. Характеристика в'їзного турпоточку. Характеристика туристично-рекреаційних ресурсів України. Туристично-рекреаційні райони. Біокліматичні умови, природні рекреаційні ресурси, інфраструктура району, гідромінеральні ресурси, лікувальні грязі, екологічні умови природного середовища, культурно-історичний потенціал, рекреаційна освоєність території, основні центри туризму, проблеми рекреаційного освоєння і перспективи розвитку/

План: *1. Особливості туроперейтингу в Україні. 2. Стисла характеристика туристичних ресурсів України. 3. Характеристика туристичної діяльності в Україні. 4. Туристичне районування України.*

1. Особливості туроперейтингу в Україні. Профіль туроператорської діяльності — це домінуючі в асортименті туроператора види або географічні напрями туристичного продукту: - частка яких в обсягу продажів туроператора максимальна; - продаж яких забезпечує основну частку прибутку туроператора; - у реалізації яких туроператор досяг найвищої майстерності та професіоналізму; - з якими споживач ідентифікує оператора на ринку. Кожен туроператор - фахівець в організації конкретного виду туристичного продукту або в роботі з тим або іншим напрямом. Профіль діяльності оператора може бути як популяризований (тобто широко відомий на споживчому ринку), так і мало відомий споживачам.

Спеціалізуватися туроператор може залежно від географічного напрямку, різних видів цілей турпоїздки, від продажу індивідуальних або групових турів, від ступеня концентрації: на сильно концентрованих (на роботі з обмеженою кількістю готелів на певному курорті); концентрованих, коли туроператор спеціалізується на роботі з багатьма готелями вузького переліку курортів; і розсіяних, коли туроператор у принципі пропонує великий перелік курортів у кількох країнах. Передумови для вибору профілю: - маркетингова стратегія; - цінова стратегія на ринку; - можливості туроператора; - конкурентна стратегія туроператора на ринку; - чинники зовнішнього середовища туроператора або турагента (насамперед законодавство, політична і екологічна ситуація на курортах).

Залежно від профілю роботи туроператорів можна умовно розділити на *монопрофільних і багатoproфільних*. Монопрофільні туроператори практикують діяльність у певному географічному напрямі і пропонують тури одного виду. Переваги монопрофільних туроператорів: - досягнення високого професіоналізму в роботі з певним напрямом або видом турів; - максимальна інформованість працівників туроператора і висока якість їхньої роботи; - можливість ідентифікації туроператора на ринку як організатора певного виду турів або як такого, що працює саме в певному напрямі; - можливість отримання акредитації в посольствах країн, на роботі з якими спеціалізується туроператор; - можливість отримання допомоги керівництва туристичних ресурсів, з якими співпрацює оператор, і прояви туроператорського лобі; нижчий (порівняно з багатoproфільними операторами) розмір капіталовкладень.

Особливості туроператора як виду посередницької діяльності²⁸³ на туристичному ринку характеризуються такими рисами: - безпосередньо пов'язана з розробкою і складанням туристичних програм і їхньою апробацією; - вимагає безпосередньої взаємодії оператора з постачальниками туристичних продуктів; - обов'язково вимагає зусиль оператора у формуванні кадрового забезпечення кожного тур пакета; - припускає наявність у оператора агентської мережі; - вимагає безпосередньої участі оператора в організації туру і постійного контролю за якісним створенням туристичних продуктів.

²⁸³ Проблемою посередницької схеми організації міжнародного виїзного туризму є перспектива посилення лобі великих приймаючих туроператорських компаній щодо малих туроператорів, які відправляють. Цілком можливо, що українське представництво зарубіжної приймаючої туроператорської компанії може відмовити українським туроператорам у продажу тільки наземного обслуговування, організувавши власний чартерний рейс на пропонований курорт і торгуючи повними туристичними пакетами. Це дійсно загроза українському посереднику, оскільки у більшості вітчизняних операторів немає ні ринкових, ні фінансових можливостей для ведення тривалої конкурентної боротьби. А збільшення частки присутності на вітчизняному ринку зарубіжних туроператорів приведе до того, що без роботи і коштів для існування можуть залишитися сотні вітчизняних операторів транспорту (оскільки зарубіжні компанії вдаються до продуктів іноземних авіакомпаній) та страхових компаній.

Посередник (туроператор і турагент) складається з поєднання циклічних робіт, пов'язаних з розробкою та реалізацією кожного конкретного туру. Цикл робіт оператора приблизно можна розбити на такі етапи: 1) проектування туру; 2) планування туру; 3) просування і продаж туристичного продукту;

На сучасному українському ринку найбільш поширена схема роботи відправляючих туроператорів через посередника - приймаючу туроператорську компанію. Саме до такої схеми роботи вдаються більшість невеликих або багатопрофільних туроператорів, а також операторів, що працюють на масових і популярних напрямках. Тоді як схема прямої організації турів типова для солідних туроператорів, які працюють в індивідуальних напрямках²⁸⁴.

Більшість крупних туроператорів України географічно позиціонують себе наступним чином: Австралія, Австрія, Андорра, Аргентина, Барбадос, Бельгія, Болгарія, Бразилія, Великобританія, В'єтнам, Греція, Грузія, Данія, Домінікана, Єгипет, Ізраїль, Індія, Індонезія, Йорданія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Камбоджа, Канада, Кенія, Кіпр, Китай, Куба, Латвія, Ліван, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Маврикій, Малайзія, Мальдіви, Марокко, Мексика, Молдова, Непал, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, ОАЕ, Оман, Панама, ПАР, Перу, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Сейшели, Сінгапур, Словачія, Словенія, США, Тайланд, Танзанія, Туніс, Туреччина, Угорщина, Україна (окремо Карпати, Крим), Філіппіни, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швейцарія, Швеція, Шрі-Ланка, Естонія, Ямайка, Японія.

2. Стисла характеристика туристичних ресурсів України.

Важливе значення для розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму мають туристичні ресурси, які є основною метою подорожей. Під *туристичними ресурсами* розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту. Як правило, наявність туристичних ресурсів визначає формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні. Туристичні ресурси можна розподілити на три групи: Рекреаційні (природні); об'єкти, які представляють історичне та культурне минуле країни; об'єкти, які демонструють сучасні здобутки країни в промисловості, будівництві, сільському господарстві, науці і культурі, медицині та спорті.

Україна володіє багатими природнокліматичними, культурно-історичними та національно-етнографічними ресурсами, які створюють передумови для розвитку багатьох видів туризму. Більшість регіонів України має туристичні ресурси, які належать до всіх трьох груп, що дає можливість виходу на туристичний ринок з привабливими туристичними пропозиціями.

Рекреаційні ресурси - природні й антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей. В Україні значну частину природного потенціалу складають: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятки архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.). Площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційно забруднених) становить 12,8%

284

Наприклад, київський туроператор, що має власний блок на чартерному рейсі в Анталію, активно співробітничав з турецькою приймаючою туроператорською компанією, набуваючи у неї повного "наземного обслуговування". У разі роботи за разовими заявками, оператор запрошує інформацію про наявність місць в анталійських готелях. Клієнт вибирає спосіб розміщення, форму трансферу (індивідуальний або груповий), оплачує туристичний пакет, після чого оператор висилає приймаючій туроператорській компанії заявку (в якій прописуються всі умови "наземного обслуговування" туриста, а також номер рейсу прибуття і вильоту). Підтвердженням заявки від імені іноземного партнера є виписаний ним на прізвище туристів ваучер, в якому відображаються умови "наземного обслуговування" (найменування готелю, категорія номера, система харчування, терміни перебування туриста на курорті, форма трансферу, особисті дані туриста). Ваучер, на відміну від путівки, що видається оператором, є основним документом на розселення в Анталії. Саме ваучер (а не путівку) турист подає представникам зустрічаючої сторони разом із документами, які посвідчують його особу. Розселення і трансфери на місці відпочинку проводяться згідно із вказаними у ваучері умовами.

території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей семи рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський. Потенційний фонд природоохоронних, оздоровчих та рекреаційних територій становить 12,1 млн. га, тобто 20 % площі території України, що відповідає міжнародним показникам раціонального збереження природно-рекреаційних ресурсів. Одноразова місткість ландшафтів України, враховуючи допустимі природоохоронні норми, становить понад 40 млн. осіб. Найбільшу питому вагу територій і об'єктів природно-заповідного фонду мають: - від 8 до 13 % - Тернопільська, Херсонська, Закарпатська, Івано-Франківська, Хмельницька області; 5-7 % - Сумська, Рівненська, Чернівецька області; 3-5 % - Чернігівська, Львівська області, Республіка Крим; до 3 % - Донецька, Миколаївська, Полтавська області; до 2 % - Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська, Черкаська області; до 1 % - Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Харківська області²⁸⁵.

Досить значні в Україні запаси лікувальних грязей, зосереджених головним чином у південних та північно-західних областях. На базі грязьових покладів працюють курорти Бердянська, Куяльницький, Хаджибейський та ін., а на курортах Миргород, Моршин, Немирів, Черче поширені торфові грязі.

Важливе місце у розвитку туризму в Україні займає друга група туристичних ресурсів - культурні об'єкти, пам'ятки історії, архітектури, археології, етнографічні особливості території, що є важливим засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації. Загальна кількість архітектурно-історичних пам'яток в Україні становить 48690 об'єктів. їхня цінність та чисельність (насичення, щільність) у межах областей істотно різняться. Найбільше архітектурно-історичних пам'яток, що охороняються державою і церквою, у Львівській (3934), Київській (2886) та Чернігівській (2859) областях. Найцінніші культурно-історичні ресурси - у Київській, Львівській, Тернопільській, Полтавській, Чернігівській областях, Республіці Крим. Специфічною складовою частиною рекреаційних ресурсів є однорідні (гомогенні) рекреаційні ресурси - соціальні і природні об'єкти, явища, події, походження яких тісно пов'язане як з територією України (де вони розташовані або відбувалися), так і з територією тієї зарубіжної країни, в межах якої даний об'єкт, явище, подія первісно виникли. В Україні виявлена значна кількість таких об'єктів, деякі з них мають світове та європейське значення та унікальний історико-інформаційний, духовно-естетичний, інтернаціональний потенціал²⁸⁶.

Третя група туристичних ресурсів представлена сучасними здобутками світового рівня в промисловості, сільському господарстві, будівництві, медицині, спорті, науці та культурі. Багатовекторність економічної політики України, європейський вибір, співпраця зі Світовим банком та Міжнародним валютним фондом сприяють розвитку конгресового туризму, проведенню в Україні економічних форумів, наукових конференцій та симпозіумів тощо²⁸⁷.

Найголовнішим в ефективному використанні рекреаційних ресурсів є наявність туристичної інфраструктури. Це готелі, мотелі, будинки відпочинку, пансіонати, санаторії,

285 Особливе місце в системі рекреаційного використання території України посідає Кримський півострів. Середньорічна тривалість сприятливого для рекреації періоду становить тут 175-190 днів. Тут же функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти - Євпаторія, Саки та інші. Практично у всіх областях України виявлено мінеральні лікувальні води різного складу. Найбільша кількість джерел зосереджена в Карпатському регіоні, зокрема в Закарпатській, Львівській областях. Багато джерел у Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, Київській, Донецькій та інших областях.

286 Це місця, пов'язані з життям, діяльністю або перебуванням в Україні французів О. де Бальзака (м.Бердичів, Корець), Д.Рішельє, Ж.Лябурба (м.Одеса), угорця Ф.Ліста (м.Київ), німців Х.Х.Стівена (м. Ялта), П.Целана (м.Чернівці), іспанця Хосе (Йосипа) де Рібаса (м.Одеса), англійців Д.Говарда (м.Херсон), У.Черчілла (м.Ялта), італійця В.В.Растреллі (м.Київ), чехів Я.Гашка (м. Київ, Рівне, Дубно, Корець), Й.Главки (м.Чернівці), О.Яроша, Я.Налепки (м.Овруч), поляків А.Мицкевича (м.Львів), Л.Варинського (м.Канів), Я.Домбровського (м.Житомир), Я.Корчака, В.Василевської (м.Київ), американців Д.Хьюза (м. Донецьк, кол.Юзівка), Т.Драйзера (м.Київ), Д.Стейнбека (м. Київ), Д.Ріда (м. Рівне, Корець), Т.Рузвельта (м.Ялта), турка Назима Хікмета (м.Київ), шведа Майка (Михайла) Йогансена (м. Полтава, Харків), норвежців Фритьофа Нансена (м.Харків), Тура Хейердала (м.Київ) та інші. Військовий меморіал, присвячений британцям, що загинули під час Кримської війни 1853-1856 рр. (м.Севастополь), поховання шведів на Полі Полтавської битви (м.Полтава), австрійців, загиблих в Сталінградській битві у 1943р., місця розстрілу польських громадян (Биківня під Києвом, м.Луганськ) та інші

287 Поступово туристичні можливості використовуються політиками, бізнесменами, вченими, спортсменами, артистами, просто рядовими громадянами з усіх країн світу, які приїждять в Україну з метою вивчення та обміну передовим досвідом в авіабудуванні, металургії, медицині, участі в спортивних змаганнях, проведенні концертних заходів та ін. В Україні вже стало регулярним проведення міжнародних і національних туристичних виставок, салонів, бірж, ярмарків, фестивалів, конкурсів, які з кожним роком залучають все більше і більше іноземних гостей

заклади харчування, транспортні засоби, заклади для розваг, атракції та ін. Коротко характеризуючи матеріальну базу туризму, можна відзначити, що на початок 2002 року в Україні налічувалось 1258 підприємств готельного господарства загальною кількістю 100,67 тис. місць. За формою власності вони розподіляються так: 40 % перебувають у державній та комунальній власності, 57 % - у колективній та 3 % - у приватній. Найбільше готелів налічується в таких регіонах України: м.Київ (7,3 % від загальної кількості по Україні), Одеська область (7,3 %), Автономна Республіка Крим (6,8 %) Дніпропетровська (6,4 %), Харківська (5,8 %) і Донецька (5,6 %) області. Рекреаційні можливості України характеризуються також наявністю 3304 санаторно-курортних та оздоровчих закладів різної відомчої підпорядкованості та форм власності, в тому числі: санаторії 487, санаторії-профілакторії-357, бази та інші заклади відпочинку-2015, пансіонати відпочинку - 235, будинки відпочинку - 38, пансіонати з лікуванням - 68, інші заклади - 104. За формою власності ці заклади розподіляються: державна - 37 %, колективна - 58 %, приватна -0,9 %, власність міжнародних організацій - 3,9 %.

З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Україна має розвинуту мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, річкових і морських портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний, річковий і морський транспорт здатні забезпечити перевезення туристів з резервом транспортних потужностей на деяких видах транспорту²⁸⁸.

3.Характеристика туристичної діяльності в Україні.

Впродовж першої декади 3 тисячоліття середньорічний туристичний потік склав 11,9 млн. відвідань України іноземцями (річний приріст становить 6,2 %). В тому числі 5,8 млн. туристичних поїздок (приріст 31,8 %) та 5,6 млн. одноденних поїздок (зменшення на 17,7 %). У мотивації в'їзду іноземних громадян до України відбулося значне зростання (+57 %, або 1,5 млн. осіб) приватних туристичних поїздок одночасно з різким падінням обсягів транзиту (-54 % або 2,6 млн. осіб). Транзитний потік з Росії скоротився у 2,9 раза, з Білорусії - у 6,2 раза, з Вірменії у 4,9 раза, з Грузії у 5,6 раза.

За схемою розрахунків, рекомендованою ВТО, іноземні відвідувачі залишили близько 2,5 млрд. доларів США протягом свого перебування в Україні лише у 2001 році.

Громадяни України впродовж першої декади 3 тисячоліття середньорічно здійснили 15,6 млн. закордонних поїздок (приріст склав 16,4 %), в тому числі 9,4 млн. туристичних (приріст 8,0 %), решта - одноденні відвідання. Так само, як і для багатьох європейських країн, де найбільш потужними є туристичні потоки між сусідніми державами, для України сукупна частка туристичного обміну з Росією, Білоруссю та Молдовою протягом останніх років коливається біля 65 % в загальних обсягах турпотоків. Окрім цього, сусідні країни забезпечують і потужні потоки одноденних відвідувачів. Поїздки до сусідніх держав і надалі будуть значно переважати в структурі міжнародного туризму.

Щодо внутрішнього туризму, слід зазначити продовження активної діяльності туристичних підприємств таких регіонів, як АР Крим, м. Київ, М.Севастополь, Одеська, Донецька, Львівська, Харківська області. Середньорічно біля 6,9 млн. населення України здійснили різноманітні подорожі рідним краєм. Близько 16,0 млн. відвідувачів зареєстровано музеями України та більше 1,8 млн. екскурсантів на рахунку турагентств. Розрахований за методикою ВТО сукупний обсяг реалізації товарів та послуг різних галузей економіки, що забезпечують задоволення споживчих потреб іноземних та внутрішніх відвідувачів України, склав в 2001 році 20,9 млрд. гривень, або 3,9 млрд. дол. США.

²⁸⁸ Транспортні шляхи України повинні відповідати міжнародним вимогам та надавати можливість здійснювати перевезення швидко, безпечно, надійно, комфортно. Саме вони є першою ланкою туристичного потоку іноземних громадян в Україну. Взаємодія двох галузей - транспорту і туризму - допоможе кожній з них у короткі терміни вирішити більшість питань, зокрема розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі транспортних коридорів із залученням приватного капіталу (національного і закордонного). Не менш важливою складовою інфраструктури є існуюча мережа прикордонних переходів із країнами-сусідами, її розширення та сервісне облаштування. Неможливий розвиток туризму без системи зв'язку і комунікацій, функціонування різноманітних служб сервісу, розвитку громадського харчування і побутового обслуговування, організації культурно-розважального обслуговування. Актуальною для України залишається проблема водопостачання та каналізації населених пунктів і, в першу чергу, рекреаційних центрів.

За 2001 рік туристичні підприємства, готелі та санаторно-курортні заклади України, загальною кількістю 7214 одиниць, реалізували власних послуг на суму близько 3 млрд. грн., що дорівнює 1,5 % у ВВП України та 3,3 % по статті «Виробництво послуг». Приріст сукупного обсягу реалізації в порівнянні з попереднім роком становив 30%.

За останні три роки кількість відвідань України іноземними громадянами збільшилась у 2,2 рази, в тому числі кількість іноземних туристів зросла на 38%. За цей самий період в платіжному балансі України частка експорту послуг по статті «Подорожі» зросла з 7 % до 10 %²⁸⁹. Іноземні туристи, які скористались послугами українських турагентств, перебували в Україні переважно з метою відпочинку (51,2 %) та у службовій поїздки (27,5 %), решта відвідань (21,3 %) припадає на спортивно-оздоровчий та релігійний туризм, лікування²⁹⁰.

В Україні на фоні зростання в'їзного туризму взагалі частка в ньому організованого туризму зменшується. У виїзному туризмі України прослідковуються певні закономірності та тенденції. Найпотужніші потоки виїзду українських громадян, як і раніше, зареєстровані в напрямках до сусідніх держав. Це є очевидною закономірністю, яка проявляється як у туристичних поїздках, так і в одноденних відвіданнях, левову частку яких складають транзитні поїздки. У зв'язку з введенням візового порядку в'їзду до Чехії, Словаччини, а з 2002 року і до Болгарії, туристичний потік у цих напрямках значно скоротився.

4. Туристичне районування України. Туристичний регіон являє собою територіально-туристичну систему, яка об'єднує кілька туристичних районів, що мають свої специфічні особливості і об'єднані географічними, історичними, ресурсними факторами. Туристичний район - це група туристичних комплексів, об'єднаних спільною територіальною структурою туристичного господарства.

Єдина схема туристичного районування на сьогодні не розроблена. Частина дослідників відокремлює чотири туристичних регіони: Карпатський, Поліський, Дніпровський і Азово-Чорноморський, які, в свою чергу поділяються на 35 туристичних районів. Інші виділяють сім регіонів: Карпатський (західний), Волинсько-Тернопільський (північно-західний, або поліський), Житомирсько-Вінницький (буферний), Київський (центральний), Харківський (північно-східний), Дніпровсько-Донецький (південно-східний), Причорноморський (південний). Треті схильні об'єднувати три приморські райони в один Кримсько-Одесько-Азовський туристичний регіон, виділяючи також Карпатський туристичний район.

Основою туристичного районування є рекреаційне районування, тобто поділ території на окремі таксономічні одиниці, що відрізняються туристичною спеціалізацією, структурою рекреаційних ресурсів і напрямом їх освоєння. Рекреаційні ресурси характеризуються природними умовами, площею їх поширення, тривалістю використання. Рекреаційне районування сьогодні теж не є остаточно розробленим і жорстко усталеним.

У географічній енциклопедії України наводяться дві схеми поділу території країни на чотири рекреаційні регіони (Азово-Чорноморський, Дніпровсько-Дністровський, Карпатський, Кримський) і вісім рекреаційних районів (Євпаторійський, Донецький, Одеський, Приазовський, Придніпровський, Придністровський, Феодосійський, Ялтинський).

Азово-Чорноморський рекреаційний регіон, до складу якого входять Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, включає Одеський і Приазовський рекреаційні райони. Регіон багатий на лікувальні грязі.

²⁸⁹ Останнім часом даються взнаки і впливають на структуру туристичних потоків зміни у візовій політиці як сусідніх держав, так і України. Заохочуючи іноземців до відвідання, Україна поступово спрощує візові формальності. Натомість західні сусідні держави, такі як Чехія, Словаччина, Болгарія, вже запровадили візовий режим в'їзду для українців, а Польща, Угорщина, Румунія готуються до його введення. Наслідком цього стане перерозподіл частки виїзного потоку на користь внутрішнього туризму.

²⁹⁰ Подібна структура прослідковується протягом останніх років. Проте очевидно є також тенденція незначного перерозподілу відвідань з основних мотивацій (рекреація та бізнес) на користь менш популярних. Зокрема, звертає на себе увагу зростання кількості відвідань України іноземними громадянами з метою лікування, а спортивно-оздоровчий в'їзний туризм за кількістю відвідань зріс майже у 1,6 раза, хоча в структурі мотивації займає лише 5,1 %. Найбільш відвідуваними іноземними туристами є такі регіони України: Автономна Республіка Крим (35,6 %), Київ (27,2 %), Севастополь (11,5 %), Одеська (21,5 %) та Львівська (6,6 %) області.

Дніпровсько-Дністровський рекреаційний регіон (Вінницька, Волинська, Житомирська, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області) охоплює Донецький, Придніпровський і Придністровський райони. Регіон славиться мінеральними і радоновими водами.

Карпатський рекреаційний регіон включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Чернівецьку області. В ньому виявлено близько 800 джерел мінеральної води, половина яких знаходиться на Закарпатті. Регіон має найгустішу річкову мережу в країні: 8729 річок. У ньому багато історико-культурних пам'яток. Регіон розташований на перехресті шляхів, які з'єднують Західну і Східну Європу.

Кримський рекреаційний регіон є унікальним осередком, що поєднує багаті природно-рекреаційні, історико-культурні та спортивно-оздоровчі ресурси. В їх числі - Чорне і Азовське моря, лікувальні грязі, термальні і мінеральні води бальнеологічних курортів, численні пам'ятки, що належать різним епохам і культурам, створені різними народами.

Через порти Чорного і Азовського морів Україна здійснює інтенсивні зв'язки із зарубіжними країнами. Вихід до Дунаю забезпечує їй водне сполучення з 7 країнами Західної Європи. В Україні наявна розвинена автомобільна, залізнична, авіаційна мережа. Морськими, річковими, повітряними, сухопутними шляхами Україна зв'язана майже з усіма куточками земної кулі. Вона являє собою своєрідний міст між Європою і Азією.

Україна має все необхідне для розвитку подорожей і оздоровлення: сприятливі природні умови, історико-культурні, матеріальні та людські ресурси. Туристично-рекреаційний потенціал створює можливості для всебічного задоволення пізнавальних, оздоровчо-спортивних і духовних потреб вітчизняних та іноземних туристів.

Модуль 2. Тема 8. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

План: 1. Туристичні ресурси та їх роль у розвитку туризму. 2. Основи класифікації туристичних ресурсів. 3. Предметно-сутнісна та діяльнісна класифікація туристичних ресурсів. 4. Атрактивна та ціннісна класифікація туристичних ресурсів. 5. Георізноманіття як основа географічної класифікації туристичних ресурсів. 6. Пейзажні характеристики ландшафту.

1. Туристичні ресурси та їх роль у розвитку туризму. Під туристичними ресурсами розуміється: «Ресурси туристські - природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, з об'єктами туристичного показу включно, а також інші об'єкти, здатні задовольняти духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил. Р.т.є доступними для ознайомлення і використання незалежно від форми власності, якщо до того немає законодавча накладених обмежень. Природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей в певний фіксований час за допомогою тенології та наявних матеріальних можливостей.».

З визначення видно, що трактування поняття «туристичні ресурси» достатньо широке, а номенклатура туристичних ресурсів практично безмежна. Туристичні ресурси - це ті об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, які можуть бути використані при створенні та реалізації туристичного продукту. Туристичні ресурси - це частина туристсько-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою. Туристичні ресурси є почасти мотиваційною підставою для вибору певного турпродукту (за видом, напрямком, сезоном та іншими ознаками). Поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» використовуються як синоніми, оскільки туризм є мобільною формою рекреаційної діяльності. Саме наявність та територіальна локалізація перш за все природних та культурно-історичних ресурсів визначає туристсько-рекреаційну спеціалізацію певних територій.

Туристична діяльність на певній території розвивається на основі тих ресурсів, які існують чи можуть бути задіяні або створені в країні. Розрізняють *наявні ресурси*, що вже використовуються в туристичній діяльності, *та потенційні* (туристсько-рекреаційний потенціал), які можуть бути задіяні за певних умов (реставрація, реконструкція, розвиток транспортної, туристичної інфраструктури тощо). Потенційні ресурси надають можливості для нарощування пропозиції, створення нового турпродукту, є основою як інтенсивного, так і екстенсивного розвитку туризму шляхом залучення до туристичної діяльності нових територій задля інтенсифікації внутрішнього та іноземного туризму.

2. Основи класифікації туристичних ресурсів. До туристичних ресурсів можна віднести все, що може бути використано для задоволення потреб туристів. Це можуть бути об'єкти та явища природного й антропогенного походження, що використовуються для відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціальних потреб і впливають на територіальну організацію туристичної діяльності, формування територіальних туристичних комплексів, їх спеціалізацію та економічну ефективність.

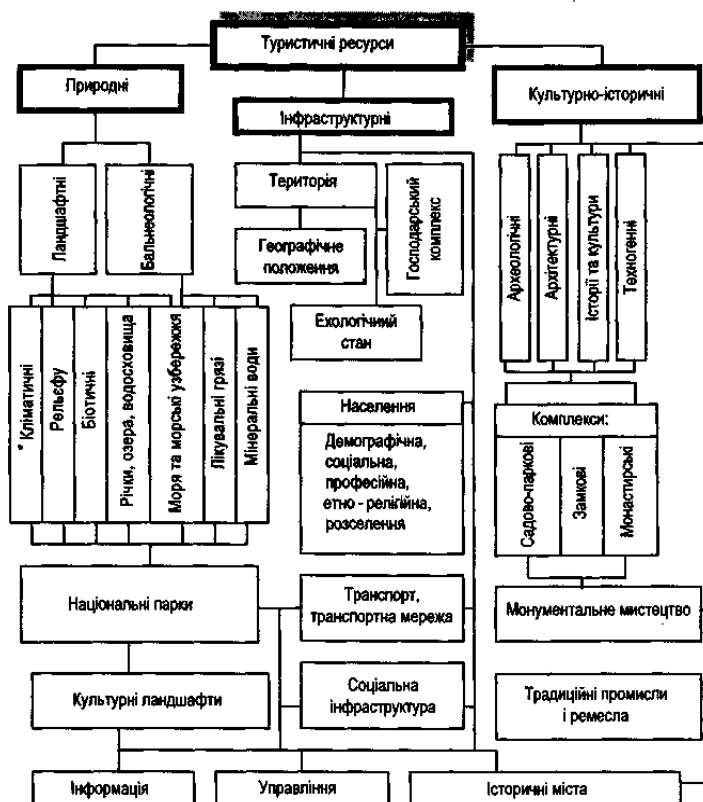
Структура туристичних ресурсів достатньо добре розроблена і представлена в літературі (наприклад, праці Ананьєва М.А., Бейдика О.О., Гезгали Я, Зачиняєва Н.П., Квартальнова В.О., Крачила М.П., Любіцевої О.О., Мироненка М.С., Пірожника І.І., Поповича С.І., Твердохлебова І.Т., Фальковича Н.С. та багатьох інших). Комплексний характер попиту/пропозиції, зростаючі можливості індустрії туризму зі створення об'єктів певного туристського призначення потребують перегляду класифікаційних основ, їх розширення та доповнення за іншими принципами.

Різноманітність туристичних ресурсів викликає необхідність їх класифікації. До класифікації туристичних ресурсів можна застосувати такі підходи:

1. сутнісний (за предметною сутністю ресурсу);
2. діяльнісний (за характером використання в туризмі);
3. атрактивний (за мірою та формою залучення до туристичної діяльності);
4. ціннісний, оснований на унікальності даного ресурсу;
5. функціональний, оснований на неповторності туристичних умов і ресурсів в поєднанні з комплексністю їх використання;
6. еколого-економічний (за споживчою вартістю ресурсу)²⁹¹.

Наведені підходи і побудовані на їх основі класифікації не вичерпують всієї багатоаспектності туристичних ресурсів, вони лише підкреслюють складність і неоднозначність поняття «туристичний ресурс» при його видимій зрозумілій простоті. Наприклад, можуть бути запропоновані до класифікації туристичних ресурсів такі загальнонаукові підходи як *історичний* (це дозволяє класифікувати ресурси за часом їх виникнення), *системний* (класифікація ресурсів за взаємо-узгодженістю зв'язків), *синергетичний* (виявлення зв'язків та сукупної дії чинників, які посилюють ефект сприйняття в туризмі) тощо. В умовах зростаючої глобалізації, вплив якої проявляється в стандартизації та уніфікації виробничих технологій і поширюється на стиль життя, особливо міського населення, стають помітними тенденції етнічної самоідентифікації. Проявами таких тенденцій є відродження національних та місцевих традицій, традиційних свят та обрядів, формування на їх основі сучасних святкових заходів, які зазнають широкого розповсюдження в туризмі, зокрема європейських країн. Таким чином, етнічний чинник, який відбиває особливості життя населення певної території, його ментальність, світосприйняття, проявляється в особливостях суспільного життя, спілкування, в кроскультурних комунікаціях туристів, набуває непересічного значення і потребує детального вивчення.

3. Предметно-сутнісна та діяльнісна класифікація туристичних ресурсів. Згідно предметно-сутнісного підходу (рис. 1) туристичні ресурси поділяються на: *а) природно-рекреаційні* (клімат та розподіл його складових протягом року, узбережжя морів та океанів, акваторії водойм та річок, мінеральні джерела, мальовничі ландшафти, національні природні парки тощо); *б) культурно-історичні*, куди відносяться археологічні, архітектурні пам'ятки,

Мал. 1 – Класифікація туристичних ресурсів (сутнісний підхід)

²⁹¹ Наприклад, еколого-економічний підхід ґрунтується на оцінці споживчої вартості туристичних благ і ресурсів. Відповідно до цієї ознаки є туристичні блага, споживання яких не залежить від людської діяльності на певній території (наприклад, клімат чи наявність морських акваторій); туристичні блага, споживання яких залежить від екологічного стану території і природоохоронної діяльності (стан води, повітря, ґрунтів, рослинного покриву тощо); туристичні ресурси постійного моніторингу і відповідного вкладання капіталу і праці на відновлення ресурсів, їх атрактивних властивостей (наприклад, шляхом реставрації, реконструкції, розвитку відповідної інфраструктури); туристичні ресурси цільового призначення, створені задля поживлення туристичної діяльності на даній території.

здобутки історії і культури минулого та сучасні архітектурні та техногенні шедеври; *в) інфраструктурні*, представлені територією, яка сама є ресурсом (її протяжність, конфігурація, географічне положення), населенням з його традиційною етнічною культурою (одяг, їжа та напої, житло, промисли та ремесла, традиційні прийоми господарювання, вірування, побутові звички та традиції, свята та обряди, завдяки яким можна ознайомитись з фольклором, піснями, танцями населення даної країни тощо), втіленою як в традиційну, так і в сучасну систему господарювання, яка забезпечує функціонування туристичної галузі в складі суспільно-географічного комплексу території шляхом розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, наприклад, цілеспрямовано створюючи місця відпочинку як спеціалізовані територіальні рекреаційні комплекси (ТРК).

Діяльнісний підхід дозволяє класифікувати ресурси за соціально-економічною сутністю, вартісними та трудовими ознаками на: *а) туристичні блага*, наявність яких об'єктивна і практично не залежить від людської діяльності. Це природно-рекреаційний потенціал території, представлений сприятливим для відпочинку в будь-яку пору року кліматом, мальовничими краєвидами, іншими природно-географічними умовами; *б) туристичні ресурси*, які включають об'єкти, створені людською працею (пам'ятки історії, культури, архітектури, музеї тощо) та об'єкти, до яких докладається людська праця з метою підтримки їх атрактивних якостей (пляжі, національні парки тощо); *в) туристична інфраструктура*, представлена підприємствами розміщення, харчування, транспорту, екскурсійного обслуговування та проведення дозвілля.

Перші дві групи обумовлюють абсолютні переваги певних територій в розвитку туризму і становлять мотиваційну основу для здійснення подорожі, а третя група сприяє комфортності подорожування, створюючи умови споживання турпродукту. За рівнем розвитку туристичної інфраструктури, що характеризує розвиток пропозиції на туристичному ринку, ступенем її концентрації можна робити опосередкований висновок про цінність даної території для туристів. В той же час слід мати на увазі, що надмірна експлуатація туристичних цінностей призводить до їх деградації і негативно впливає на попит. Тому необхідним елементом туристичної діяльності є визначення граничних навантажень на туристичні об'єкти певного класу і неухильне їх дотримання в практиці експлуатації. Вже зараз в ряді країн існують обмеження на відвідування національних парків, окремих об'єктів природи та історико-культурних пам'яток.

4. Атрактивна та ціннісна класифікація туристичних ресурсів. 3) *За атрактивністю* в туристичну діяльність можна виділити: *а) об'єкти показу* або атрактивні об'єкти, які включають до складу турпродукту і використовують як елементи програмного забезпечення турів; *б) об'єкти дозвілля*, які можуть становити як програмне забезпечення, так і входити до складу додаткових послуг, що надаються в місцях відпочинку.

Відповідно до *ціннісного підходу* розрізняють світову культурну та природну спадщину та національне культурно-історичне і природне надбання. Поняття культурної і природної спадщини формувалося протягом другої половини ХХ ст. і оформилось прийняттям у 1972 р. Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. В якості *культурної спадщини* Конвенцією визначені пам'ятки історії та художньої творчості, їх ансамблі та пам'ятні місця, які мають видатну універсальну цінність з точки зору культури, науки та естетики. *До природної спадщини* належать пам'ятки природи (геологічні, фізико-географічні і біологічні об'єкти) та території, що є ареалами поширення видів тварин і рослин, які знаходяться під загрозою знищення, що мають видатну універсальну цінність з точки зору науки, охорони довкілля чи природної естетики. Таке розширене трактування культурної і природної спадщини людства ґрунтується на розумінні цілісності, взаємозв'язності природних і культурних компонентів у розвитку людської цивілізації, на зростаючій в умовах глобалізації пріоритетності загальнолюдських цінностей. Саме тому спадщина визначається як *«інтегральний чинник, як результат формування і розвитку етносів, матеріалізований в об'єктах та явищах природи і культури, що знаходить свій прояв у георозмаїтті»*, закріплюючись в етно-екологічній геокультурній ситуації, що й становить основу цього георізноманіття. Збереженню біологічного, ландшафтного та

етнічного розмаїття присвячена науково-практична діяльність ЮНЕСКО зі створення Списку всесвітньої спадщини та охорони його об'єктів²⁹². До Списку всесвітньої спадщини (на початок ХХІ ст.) внесено майже 600 об'єктів, з яких 76 % становлять об'єкти культурної, 21 % - природної та 3% - природно-культурної спадщини, що розташовані в більш ніж 110 країнах світу²⁹³. Кожна країна, згідно діючого законодавства, опікується охороною культурно-історичної та природної національної спадщини, яка також становить туристичні ресурси даної країни.

5. Георізноманіття як основа географічної класифікації туристичних ресурсів.

Функціональний підхід до класифікації туристичних ресурсів оснований на комплексному характері туристичного споживання і туристичної діяльності з виробництва турпродукту. Комплексність споживання туристичних ресурсів відтворює мотивацію подорожування і ґрунтується на георізноманітті. Георізноманіття є об'єктивним фактом сполученості природничої і соціальної історії, зафіксованим зовнішніми відмінами «від місця до місця». Георізноманіття сформувалось внаслідок адаптації певного етносу до природного середовища, «яке його годує» (за висловом М. Гумільова) і візуально фіксується пейзажними властивостями культурного ландшафту. Культурні ландшафти в процесі культурогенезу змінюються, але в цілому зберігають основні властиві їм риси, які склалися в процесі традиційного природокористування з притаманними тільки йому елементами матеріальної та певною мірою духовної культури, що склалися на даній території²⁹⁴. Георозмаїття, його ознаки, що є мотиваційне привабливими для здійснення подорожі і особистого ознайомлення з ними (туристичного споживання), є туристичним ресурсом.

Георізноманіття фіксується ландшафтними відмінами, які є зовнішньою ознакою, та культурними відмінами, які становлять функціональне наповнення виделеної за зовнішніми ознаками етно-ландшафтної геокультурної системи (артефакти матеріальної, духовної та екологічної етнічної традиційної та сучасної культури, подійні соціокультурні факти сучасного життя тощо). Ландшафт є закономірним сполученням природних компонентів, що має чіткі просторові обриси. Ці обриси сприймаються як цілісна, закономірна, гармонійна картина з характерними тільки для даної місцевості рисами - пейзажними (зовнішніми) ознаками. *Пейзажні властивості ландшафту* відбиті в зорових образах, що закарбовуються в людському сприйнятті і містять для людини не тільки

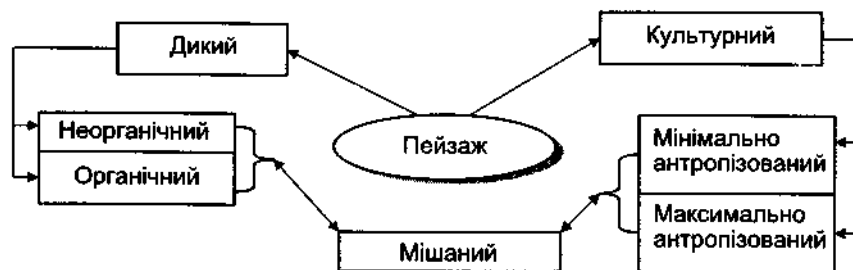

Рис.1 - Пейзажна типологія ландшафтів

²⁹² В першу чергу до Списку заносяться об'єкти, які зазнають негативного впливу як природних (землетруси, епейрогенічні рухи земної кори, зміни кліматичних умов, зсувні та яружні процеси, абразія берегів, вивітрювання тощо), так і антропогенне обумовлених (забруднення повітря, поверхневих та підземних вод, порушення геологічного середовища та ґрунтового покриву, деградація рослинності, в тому числі внаслідок рекреаційної дегресії, шум, вібрація та інші порушення природних параметрів довкілля) чинників і потребують підтримки всієї світової громадськості зі збереження, відновлення та охорони.

²⁹³ В першу чергу до Списку заносяться об'єкти, які зазнають негативного впливу як природних (землетруси, епейрогенічні рухи земної кори, зміни кліматичних умов, зсувні та яружні процеси, абразія берегів, вивітрювання тощо), так і антропогенне обумовлених (забруднення повітря, поверхневих та підземних вод, порушення геологічного середовища та ґрунтового покриву, деградація рослинності, в тому числі внаслідок рекреаційної дегресії, шум, вібрація та інші порушення природних параметрів довкілля) чинників і потребують підтримки всієї світової громадськості зі збереження, відновлення та охорони.

²⁹⁴ Георізноманіття - категорія динамічна, яка постійно трансформується під впливом інноваційного процесу, посиленого останнім часом дією глобалізації. Сучасні інновації змінюють, часто стандартизують, доповнюючи характерними елементами культури доби глобалізації, традиційні культурні ландшафти, досить лише згадати урбаністичні пейзажі великих міст, багатоповерхові транспортні розв'язки тощо. Але георозмаїття, як відміна «від місця до місця», зафіксоване в формах і типах геопросторової організації природокористування, можна розглядати як ознаку туристичної привабливості певної території.

інформацію, яка дозволяє орієнтуватися в докiллі, але й важливі життєві цінності, формуючи світосприйняття²⁹⁵. Візуальний підхід дозволяє виділити в ландшафті характерні риси і на цій основі провести типологію ландшафтів за пейзажними ознаками (рис.2).

Пропонована типологія побудована на основі міркувань, висловлених В.П. Семеновим-Тян-Шанським. «Дикий» або природний пейзаж є первісним, який за наявності біотичного компоненту поділяють на *органічний*, де основною складовою є рослинність, і *неорганічний*, де основною складовою є рельєф.

Неорганічні пейзажі, які формуються за відсутністю одного з природних компонентів, викликають у людини «пустельне почуття» - самотності, меншеартості, покинутості, врешті-решт, чогось фантастичного, позалюдського²⁹⁶. *Культурним* є пейзаж, в якому наявні і візуально «прочитуються» антропогенні складові: елементи матеріальної культури чи наслідки людської діяльності.

За ознакою *зміненості* (міри антропогенного втручання в природне середовище) культурні ландшафти можна поділити на *мінімально антропоізовані*, де наслідки людської діяльності «вкраплені» в природне оточення (лісогосподарські, транспортні та інфраструктурні) та *максимально антропоізовані* або практично повністю змінені людиною (промислові, урбаністичні). Між цими двома крайніми проявами окультуреності існує безліч перехідних типів (наприклад, різноманітні сільськогосподарські тощо). Таким чином, пейзаж сприймається передусім як певний простір, структурований за співвідношенням природних та антропогенних компонентів в ландшафті.

6. Пейзажні характеристики ландшафту змінюються в часі залежно від інтенсивності антропогенних впливів. За цією ознакою виділяють п'ять видів пейзажів:

1. первісні, яких не торкнулась людська діяльність (слід зауважити, що таких ділянок в світі стає все менше. Дикими можна вважати, та й то умовно, високогірні території, незадіяні в господарюванні, та високі широти, де немає постійного населення, а провадяться тільки наукові роботи, та окремі території, що за своїми природними умовами непридатні для заселення);

2. напівдики, в яких наявні певні ознаки освоєння людиною цих територій. Це території, де панує привласнюючий тип господарювання з його обмеженими технологіями, наприклад, мисливські угіддя;

3. культурні, в яких домінуючими складовими є результати людської діяльності (поселення, технічні об'єкти, кар'єри, рекультивовані землі, зрошувальне землеробство тощо);

4. занепаді, в яких наявні елементи матеріальної культури та відчуваються наслідки людської діяльності, але які занедбані чи внаслідок загального падіння цивілізації, чи економічного занепаду, чи з військово-політичних причин тощо. В таких пейзажах спостерігається руйнування елементів матеріальної культури, експансія природних компонентів, особливо рослинних, але природна для даної місцевості рослинність інколи нездатна відродитись, внаслідок значного тиску в попередній період, і тому замінюється іншою, що справляє враження занедбаності певної території;

5. здичавілі або пейзажі, де майже стерлись наслідки людської діяльності, практично повністю замінені відновленими елементами первісного природного середовища, лише де-не-де зустрічаються найбільш стійкі з привнесених зниклою людською культурою ознак.

Пейзажна оцінка ландшафту є результатом суб'єктивного сприйняття стану докiлля, а об'єктивні чинники обумовлюють спільність таких суб'єктивних естетичних оцінок,

²⁹⁵ Відомі з численних описів факти сприйняття людиною, яка виросла і сформувалась в певному ландшафті, іншої за пейзажними властивостями території. Так, у людини, що виросла на рівнині, гірські пейзажі викликають разом із захопленням незвичним, почуття незручності і невпевненості; безкрайні пустельні простори (будь-яка піщана чи сніжна пустеля) викликають у жителя середніх європейських широт відчуття пригнічення і занепокоєння. Те ж стосується й кольорів рідного пейзажу: вони вкарбовуються в сприйняття природного оточення і крізь них людина сприймає згодом інші пейзажі, мимоволі відтворюючи їх в звичній гамі.

²⁹⁶ Наприклад, печерні пейзажі формуються в результаті взаємодії земної поверхні, води та повітря, але практично без участі сонячного світла та тепла, яке проникає в печери через численні перепони. Тому, мабуть, з печерами в людській свідомості здавна пов'язані сакральні уявлення (від християнського усамітнення - затворництва до демонології).

притаманних певному суспільству на певній стадії розвитку, формуючи суспільні естетичні норми в оцінці довкілля, моделюючи ідеальні ландшафти і врешті-решт моделюючи поняття краси довкілля²⁹⁷.

Поняття *ідеального ландшафту* як абсолютної естетичної цінності виступає мірою відповідності реальних пейзажних ознак суб'єктивним уявленням спостерігача, сформованим в певному суспільстві. Саме на цій відповідності ґрунтується естетична оцінка певного ландшафту²⁹⁸. З розвитком сучасної цивілізації, коли середовище людської життєдіяльності стає все більш штучним, все менше будуть цінитися красоти культурного ландшафту і все більшої ідеалізації буде зазнавати краса дикої природи. Певною мірою про такі зміни ціннісних орієнтирів пейзажно-естетичної оцінки довкілля дозволяє засвідчити розвиток екологічного туризму, в основі якого лежить прагнення «побути наодинці з природою» (по можливості більш дику) або випробувати себе в змаганні з нею (екстремальний туризм, альпінізм).

Таким чином, туристичні ресурси можна розглядати як елемент етно-ландшафтної геокультурної системи, виокремлений на основі функції туристичного споживання, представлений взаємодією та взаємозв'язком сталої етнічної та динамічної інноваційної культури, зафіксований в зовнішніх ландшафтних та сутнісних діяльнісних ознаках георізоманіття.

Список літератури.

1. Бабурич В.Л., Мазуров Ю.Л. Географические основы управления: Курс лекций по экономической и политической географии. Учеб. пособие. - М.: Дело, 2000. - 288 с.
2. Геттнер А. География: ее история, сущность и методы // Пер. с нем.-Л. - М.: 1930-416с.
3. Григорович-Барський В. Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. /Пер. з давньоукр.А - К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. - 768с.
4. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. - Л., «Наука» ЛО, 1990.-279с.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Монографія. - К.: «Альтерпрес», 2002. - 436 с.
6. Ланкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навч. посібник. - К.: Альтерпрес, 2001.- 352 с.
7. І.І.Семенов-Тянь-Шанский В.П. Район и страна. - М.-Л., 1928. - 311 с.
8. Туристский терминологический словарь: Справочно-методическое пособие / Авт.-сост. Й.В. Зорин, В.А. Квартальнов. - М.: Советский спорт, 1999. - 664 с.

²⁹⁷ На сприйняття пейзажних особливостей конкретною людиною впливають передусім її суб'єктивні риси: особисті ознаки (стать, вік, фізичний стан), властивості характеру (оптиміст, песиміст) та психічного складу (холерик, сангвінік), етнічна та релігійна приналежності, які є переважно успадкованим культурним надбанням, рівень та характер освіти (набута культура), місце проживання (місто певної величини чи село) як середовище життєдіяльності, яке формує ціннісні орієнтири і впливає на сприйняття та оцінку пейзажних ознак ландшафту. Великою мірою на сприйняття та естетичну оцінку пейзажу впливає настрої суб'єкта.

²⁹⁸ Естетична оцінка є продуктом суспільного розвитку і з певного етапу цього розвитку формується мистецтвом: пейзажний та жанровий живопис, література, поезія, відтворюють засобами мистецтва не тільки зовнішні ознаки, а й настрої, сприйняття зображуваного. Тобто, естетична оцінка ландшафту опосередковано відбиває рівень розвитку та стратифікованість певного суспільства, тому ці оцінки завжди конкретні, мають чітку територіальну та сезонну «прив'язку», етнічне забарвлення. З іншого боку, естетичні ціннісні орієнтири змінюються з розвитком суспільства. Як зазначає А. Геттнер ідеалом краси ландшафту епохи пізнього середньовіччя в Європі були затишні ландшафти, подібні до ландшафтів Луари часів Людовика XIV, а в XIX ст. вони вже здавалися одноманітними і нудними. Альпи протягом сторіч викликали у людей негативні емоції (занепокоєння, жах перед їх величчю) і тільки з кінця XVIII ст. стали предметом захоплення. Ще пізніше прийшло визнання кризи степу та моря. Така зміна естетичних орієнтирів свідчить про зміни в способі життя, відбиває їх певним чином.

Тема 9. ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ

План: 1. *Природа як умова розвитку туризму.* 2. *Характеристика рельєфу.* 3. *Характеристика клімату.* 4. *Характеристика вод.* 5. *Природні зони, рослинний та тваринний світ.*

1. Природа як умова розвитку туризму. У країнознавстві існує своя методика врахування природних чинників. Специфіка обліку результатів поелементних і покомпонентних оцінок природи, отриманих приватними географічними і негеографічними науками, полягає в пошуку узагальнених, синтетичних показників.

Рельєф для країнознавця відіграє надзвичайно велику роль у господарському житті і розселенні. Без гіпсометричної і геоморфологічної карт практично не можна вивчати країну. При цьому абсолютні і відносні висоти варто аналізувати окремо. Для господарських процесів найчастіше більше значення мають відносні висоти.

Корисні копалини - одна з основ розвитку і розміщення продуктивних сил країни. Рівень розробки цього виду оцінки є дуже високим. Для країнознавця важливими є особливості географії корисних копалин, зумовлені переважно тектонічною будовою території. При цьому оцінюються характер і структура їхніх територіальних поєднань і територіальна концентрація (зосередженість).

При оцінці *водних і кліматичних ресурсів* головну роль у країнознавстві відіграють балансові методи, зокрема методи оцінки балансу вологи і тепла, які визначають багато інших зональних компонентів природи, агрокліматичні умови країни. Забезпеченість теплом і вологою характеризують такі показники, як сума ефективних температур - це характеристика теплового режиму за будь-який період. Її отримують шляхом сумування середніх добових температур цього періоду.

При вивченні *гідрографічної сітки* в країнознавстві не лише враховуються показники гідроенергетичного потенціалу, судноплавності, можливості використання вод для зрошення та іригації, а й оцінюється історична і сучасна роль гідрографічної сітки у формуванні територіальної структури країни.

Земельні ресурси належать до комплексних ресурсів країни і характеризуються площею, якістю ґрунтів, кліматичними умовами, рельєфом, гідрологічним режимом, рослинністю тощо. Земельні ресурси - просторовий базис для розміщення господарських об'єктів, розселення населення - є головним засобом виробництва в сільському і лісовому господарствах, де використовується основна виробнича властивість землі - родючість.

При оцінці *біологічної групи ресурсів* у країнознавстві важливо спиратися на екологічні принципи. Так, не можна розглядати ліс лише як джерело сировини для лісової і деревообробної промисловості, оскільки роль лісу не вичерпується сировинними функціями. Велику соціально-економічну значущість мають так звані ландшафтотворчі (кліматичні, водоохоронні, ґрунтозахисні та ін.) і соціальні (рекреаційні, естетичні) функції ресурсів. Особливо важливими вони є для районів з високим рівнем освоєння й заселення. Біотичну складову біологічної групи ресурсів у країнознавстві слід розглядати як стабілізуючий початок у геосистемі (природний), яка забезпечує стійкий розвиток усієї цієї системи.

Перш ніж перейти до вивчення окремих компонентів природи країни, потрібно охарактеризувати загальну фізико-географічну структуру країни (така структура виділяється умовно) - зональність, вертикальну поясність, ландшафтне районування, - яка впливає на окремі компоненти.

Зворотний шлях - від часткового до загального - у країнознавчих дослідженнях має менше значення. При цьому особливу роль відіграє цілеспрямоване дослідження контрастності фізико-географічних умов і територіальної диференціації ресурсного потенціалу, що помітно впливає на географічний поділ праці, на територіальну структуру природних ресурсів країни як однієї з підструктур її господарства.

Природні умови та ресурси будь-якої країни являють собою здебільшого головну частину потенціалу для розвитку туризму. Це вимагає досить уважного і детального розгляду практично усіх головних компонентів природи на досліджуваній території. В комплексному туристичному країнознавстві прийнятий такий план характеристики природи: рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинність, тваринний світ, природні зони.

Взагалі, туристичне країнознавство досліджує ті компоненти природи і просторові розбіжності, які можуть впливати на розвиток туризму. Головна мета дослідження природи у туристичному країнознавстві – бачити і характеризувати ті компоненти природи які визначають можливості розвитку не господарства в цілому, а власне, туризму як галузі. Наприклад, у географічному країнознавстві ґрунти досліджуються як головна формуюча складова ландшафту (В.В.Докучаєв). У туристичному країнознавстві ґрунти матимуть значення лише у деяких випадках або загально-пізнавального характеру (польдери у Голандії), або ж суто функціонального (можливість поставити намет на гірському схилі). Інший приклад пов'язаний з гідрографією країни. Якщо у географічному країнознавстві мають важливе значення фізико-географічні характеристики водойм, то для розвитку туризму важливі лише ті з них, які можуть або сприяти деяким з них (драфтинг), або ж навпаки стримувати (селенебезпечні ріки в гірській місцевості).

2.Характеристика рельєфу. Рельєф – провідний компонент природи будь-якої країни. По-перше, характеристика рельєфу формує початковий образ території, крім того, рельєф визначає можливості розвитку багатьох видів туризму, тобто він має самостійне значення як умова розвитку тур бізнесу. По-друге, рельєф – важливий фактор, що впливає на решту компонентів природи: водне середовище, клімат, рослинність і тваринний світ в значному ступені визначаються особливостями рельєфу. Чим строкатіше рельєф, тим більше різноманіття і інших компонентів, тим багатша природа в цілому. Взагалі чим яскравіше виражене чередування різних форм рельєфу в країні, тим більший інтерес вона викликає у туристів.

Починається характеристика рельєфу з вказання загальних форм рельєфу, що знаходяться на території, яке їхнє співвідношення за площиною, перелічити назви найбільш значних гір і рівнин. Найбільш розчленований рельєф в гірських районах. Характеристика гір включає декілька положень, кожне з яких має не лише самостійне значення, але й є логічним переходом до інших важливих аспектів. Наприклад, вік гірської системи допомагає визначити рухомість земної кори, тобто імовірність землетрусів і вулканізму. А, як відомо, гірські райони з підвищеною сейсмічністю малосприятливі для розвитку масового туризму. (За винятком досліджених і безпечних ділянок, Йеллоустоун).

Характеристика найбільш крупних та цікавих для туристів гірських систем дається за таким планом: назва і місцезнаходження, вік, сейсмічна активність (де вона можлива). Далі – загальні риси морфоструктури: склад гірських хребтів (якщо це гірська країна), простягання і взаєморозташування хребтів, середня і максимальна висота (назва найвищої вершини), потім йде описання так званої морфо скульптури: характер схилів, вершин та ін.. При цьому необхідно вказати з яких гірських порід складаються гори, оскільки цей фактор інколи чинить рішучий вплив на можливості розвитку туризму. Наприклад, якщо гори утворені вапняками, доломітами та іншими гірськими породами, що містять кальцій (карбон), то в них зустрічається багато карстових форм – печер, воронок, проваль, які будуть цікавими для розвитку спелеотуризму, з іншого боку схили таких гір будуть небезпечними для пішохідних туристів. Якщо гори утворюються іншими рихлими та крихкими гірськими породами це може бути небезпечним для пішохідного туризму оскільки при перезволоженні виникає небезпека зсувів і селей. Карстові гірські і рихлі осадові породи частіше зустрічаються в молодих горах, а тверді кристалічні породи – в древніх. Якщо гори утворені кристалічними магматичними та метаморфічними породами то вони вважаються максимально сприятливими для розвитку туризму.

Далі у характеристиці слід вказати висоту снігової лінії, давши наступну характеристику льодовикам та засніженим схилам (що важливо для гірсько-лижного туризму).

Характеристика рівнин містить ряд важливих моментів, що відбиваються в наступному плані: назва, місцеположення, походження, вік, сейсмічність, характер гірських порід. Далі – морфоструктура: простягання, середня і максимальна висота (назва найвищої точки), склад рівнини. В мажах рівнини можуть зустрічатись різні за висотою ділянки: низовинні, піднесені, високі (плато). В фундаменті рівнин зустрічаються як метаморфічні так і осадові гірські породи (в тому числі і карстоутворюючі). На плоскогір'ях переважають метаморфічні та магматичні породи, що пояснюється посиленням тектонічних рухів – окремі ділянки земної кори піднімаються, осадовий чохол руйнується і на поверхню виходять більш тверді гірські породи. Для розвитку туризму найбільш сприятливі височини і плоскогір'я, які мають розчленований рельєф. Але інколи рівнини мають інше походження зокрема виникаючи як результат дії морів, рік, озер (аккумулятивні, абразійні та ерозійно-аккумулятивні рівнини). Вони як правило виражені вузькою смугою вздовж берега моря озера або річки і утворені піском або галькою. Найчастіше – це природні пляжі, що являють інтерес для туризму.

Крім крупних розрізняють середні і малі форми рельєфу (морфо скульптура), що виникають в результаті дії води, вітру, льодовика. Процес утворення таких форм має назву вивітрювання (фізичне, хімічне, біологічне). До них належать карстові форми, або карри, трого (коритоподібні долини), цирки, утворені діяльністю льодовиків в горах. На рівнинах в результаті впливу древніх покривних льодовиків утворились широкі моренні і водно-льодовикові (зандрові) рівнини. Їхній рельєф складається з морен, оз, друмлинів.

Вплив вітру особливо помітний в пустелях і напівпустелях а також на пісчанних узбережжях морів, рік, озер. Тут утворюються дюни і бархани а також еолові форми рельєфу. Особливий інтерес для туризму мають не лише приморські ділянки узбереж, а й власне частина морської або ж океанічної акваторії.

3.Методика дослідження клімату. Клімат – головний компонент природи, що визначає можливості розвитку туризму в будь-якій країні. Причина цього у тому, що саме особливості клімату визначають туристичний попит на нього. Обираючи країну турист надусе цікавиться тим, які в ній клімат і погода і наскільки вони будуть сприятливими для відпочинку. Крім того клімат впливає практично на всі інші компоненти природи. Різноманіття кліматичних умов – одна з головних причин різноманіття видів і напрямків туризму в даній країні. У характеристиці клімату і погоди найчастіше звертають увагу на наступні аспекти:

По-перше клімат і погода – різні поняття, хоч і однаково важливі для туризму. При цьому клімат – поняття більш загальне порівняно з погодою. Тому починають характеристику з вивчення головних закономірностей і понять клімату, розглядаючи послідовно головні елементи явища і показники, що їх характеризують. НадуЗсе звертають увагу в яких кліматичних поясах знаходиться країна і обирають найбільш сприятливий для організації туризму. Характеризують пояс за таким планом: тип або типи клімату, (якщо назва має приставку «суб», то типи клімату міняються за сезонами року залежно від типу повітряних мас). Кліматичні умови всередині пояса міняються з заходу на схід, відповідно змінюються типи повітряних мас. Тип клімату визначається типом повітряної маси, а кліматична область – підтипом повітряної маси. Якщо в обраному кліматичному поясі декілька кліматичних областей, то їх треба описувати у порядку важливості для організації туризму.

Потім визначаються головні елементи дані про температуру, тиск, вологість, опади, вітри. Розглядаються ці параметри по сезонах року, в середньому за рік, а також в амплітуді.. Наприклад значні амплітуди коливань є типовими для областей з різко-континентальним кліматом, і навпаки в приморських регіонах ці амплітуди майже відсутні.

Далі треба характеризувати головні кліматичні явища. При цьому головна увага приділяється областям високого і низького тиску, оскільки саме вони значно впливають на

зміну погоди. Далі дається характеристика погоди: тип погоди, характеристика головних елементів і явищ. Наприклад погода сонячна, тепла, без опадів, майже безвітряна».

4. Характеристика вод. Розпочинати характеристику вод доцільно з опису вод Світового океану, які омивають країну: морів, океанів, заток чи проток. Вона повинна включати їхню назву, місце розташування відносно території країни і відносно території океану (окраїнні, внутрішні чи міжострівні). Потім дається характеристика глибин, насамперед узбережної зони (середня і максимальна глибини дна), рельєфу дна, зокрема відзначається, у якій зоні дна Світового океану знаходиться море і т.д. Важливо не забути про характеристику берегової лінії. Далі слід описати властивості вод моря чи частини океану: температура і її зміни за сезонами року, солоність, рух вод (течії) і коротко проаналізувати органічне (біологічне) життя водойми. Якщо водойма замерзає, треба вказати тривалість і стійкість льодового покриву.

Характеристика вод суші включає характеристику річок, озер, боліт, підземних мінеральних вод. Загальна характеристика річок включає відомості про те, наскільки багата ними територія країни, які вони за розмірами, значенням, особливостями розміщення. Характеристика річки будується за таким планом: назва річки, її місце в річковій системі (головна річка чи притока), місце розташування, витік, гирло, характер течії річки (гірська чи рівнинна, багато- чи маловодна), температура води, швидкість течії, нахил і падіння. Загальна характеристика озер включає інформацію про те, наскільки багата ними територія країни, які вони за походженням, площею, глибиною, які особливості їхнього розміщення. Характеризувати озеро треба в такій послідовності: назва озера, місце розташування, походження озерної улоговини (тектонічне, льодовикове, карстове), характер берегової лінії, дна і гірських порід, що складають береги і дно озера, глибини, температура, солоність (стічне чи безстічне), режим і рух вод, характер рельєфу і рослинності берегів.

Оцінюючи підземні мінеральні води і грязі, слід зазначити наскільки багата ними територія країни, які вони за складом, температурою і характером впливу на організм людини, назвати території (райони країни), найбагатші мінеральними водами чи лікувальними грязями.

Води Землі включають води Світового океану і води суші. Світовий океан - це чотири океани і безліч морів, заток і проток.

Морем називається частина океану, відокремлена від нього сушею (островами, півостровами) чи підняттями підводного рельєфу. Моря за ступенем відокремлення від океану поділяються на окраїнні, внутрішні і міжострівні.

Межа суші і моря називається *береговою лінією*, яка може бути слабо порізаною (що створює чимало труднощів для судноплавства, особливо в узбережній зоні) і сильно порізаною, утворюючи безліч вигинів. Вони називаються затоками і можуть бути утворені береговою лінією як моря, так і океану. Вузкий водяний простір, обмежений з двох сторін сушею, що з'єднує дві суміжні водойми (океани чи моря), називається протокою.

Рельєф дна поділяється на чотири зони: материковий шельф, материковий схил, перехідна зона, ложе океану й серединно-океанічні хребти.

Температура води в морях і океанах залежить насамперед від географічної широти, в екваторіальних широтах температура протягом року становить 27-28 °С, а в приполярних районах - 0 °С і нижче. Температура води залежить також від глибини моря чи океану і знижується з глибиною. Солоність води в морях виражається в проміле (%). Найвища солоність вод у тропічних широтах - 37 %, в екваторіальних і помірних широтах вона становить 34-35 %, у приполярних широтах вона знижується до 32-33 % через стік численних рік і зниження випаровування. Найвища солоність спостерігається в Червоному морі - до 42 %, тому в ньому так легко плавати.

Води Світового океану постійно перебувають у русі. Розрізняють два види руху вод: 1) коливальне - хвилі і 2) поступальне - течії. Основною причиною утворення хвиль є вітер. У сейсмічно активних районах дна Світового океану в результаті землетрусів чи вивержень вулканів виникають величезні хвилі - цунамі, які спричиняють катастрофічні руйнування.

Ще одним видом хвилювання є приливно-відпливні рухи. Причиною їхнього виникнення є притягання Місяця і Сонця.

Течії - горизонтальні переміщення води в морях і океанах, так звані "ріки в океані". Вони характеризуються визначеними температурою, напрямком і швидкістю.

До вод суші належать річки, озера, болота, підземні води і льодовики. Річка - постійний водяний потік, що тече у виробленому цим потоком заглибленні, яке називається руслом. Місце, де річка починається, називається витокком. Місце впадіння річки в іншу річку, озеро, море чи океан називається гирлом. Будь-яка річка від витокку до гирла тече в пониженні, створеному її наносами, яке називається річковою долиною. Головна річка з усіма її притоками і притоками приток називається річковою системою.

Швидкість течії річки прямо залежить від рельєфу тієї місцевості, якою вона протікає, тобто від падіння та нахилу. Падінням річки називається перевищення витокку над гирлом, а нахилом річки - відношення цієї різниці висот до довжини річки. Якщо річка має велику величину падіння і значну довжину, то нахил є невеликим. Рівнинні річки мають невеликі нахили і малу швидкість течії, що рідко перевищує 1 м/с. Нахили гірських річок значно більші, тому що величина падіння часто величезна, а довжина - мала: швидкість течії в гірських річках є великою, переважно більшою за 5 м/с. На річках трапляється безліч перешкод: пороги, перекати. Пороги - це великі камені твердих порід, що перегороджують русло річки. Перекати - великий уламковий матеріал (великий гравій чи галька), що осідає на мілководді у руслі річки.

Найважливішим елементом характеристики річки є режим, тобто зміна повноводності річки за сезонами, коливання рівня і зміна температури води. Рівень води в річках більшості країн змінюється протягом року.

Озеро - це замкнена водойма, що утворилася в природному заглибленні, яке називається озерною улоговиною. Походження озерної улоговини зумовлює величину, форму, розмір і, певною мірою, режим озера. За походженням улоговин розрізняють такі озера: тектонічні, що утворилися в результаті розломів чи прогинів земної кори; вулканічні, у кратерах згаслих вулканів; завальні, утворені внаслідок появи природних гребель, що перегородили річкову долину в горах; льодовикові, наслідки діяльності давнього льодовика; карстові в карстових провалах і лійках; озера-стариці - залишок старого русла ріки; залишкові, або реліктові, що виникли після відступу моря; штучні - водосховища. Озера поділяються також на стічні, з яких витікають річки, і безстічні. Стічні озера прісні, а безстічні - солоні, причому їхня солоність може бути в багато разів вищою, ніж солоність океану. У деяких озерах сіль може випадати в осад, утворюючи ропу. Важливим є багатий водний світ озер - рослинний і тваринний.

Болота - надмірно зволожені ділянки суші з вологолюбною рослинністю. Вони поділяються на низинні, перехідні і верхові.

Підземні води - це води, які знаходяться в ґрунтах і гірських породах верхньої частини земної кори в рідкому, твердому і газоподібному станах. Вони заповнюють проміжки між окремими частинками, пори пухких порід і тріщини твердих гірських порід. Глибина залягання, напрямок й інтенсивність руху підземних вод залежать від водопроникності гірських порід. Водопроникні породи (піски, галечники, гравій) пропускають воду. Водонепроникні, або водотривкі (глина, сланці), не пропускають, затримують воду. За умовами залягання підземні води поділяються на ґрунтові і між-пластові (артезіанські). Там, де шар водотривких порід, над яким лежить водоносний, виходить на поверхню, з'являється джерело. Своєрідний тип джерел - гейзери, які періодично викидають гарячу воду і пару на велику висоту. Вони утворюються переважно в районах сучасного вулканізму, де близько до поверхні залягає магма. Джерела з температурою води до 20 °C називають холодними, від 20 до 37 °C - теплими, а понад 37 °C - гарячими, чи термальними. Підземні води різняться хімічним складом. Підземні води, які містять велику кількість солей і газів, називаються мінеральними. Залежно від хімічного складу їх поділяють на хлоридні, сульфатні, магнієві, радонові та ін. Мінералізацією називають суму розчинених у воді речовин без газів. За ступенем мінералізації розрізняють води питного і бальнеологічного призначення. Грязі - це розріджені маси, що містять речовини, подібні до гормонів чи вітамінів, мінерального або

органічного походження. Залежно від способу утворення і складу бувають прісні, морські, сопкові і гідротермальні грязі.

Література.

1. Любіцева О.О. Туристичне країнознавство: функції, зміст, завдання. Країнознавство як міждисциплінарний напрям наукових досліджень: актуальні проблеми. Сб. наук. праць. К. КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2010.- С.86-90.// <http://lgtinfo.com.ua/>
2. Мальська М.П.. Країнознавство: теорія та практика./ http://pidruchniki.ws/14980812/turizm/predmet_metod_zavdannya_krayinoznavstva
3. Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. - К.: Знання, 2008. - 292 с.
4. Мироненко Н.С. Страноведение. Теория и методы. М.: Дрофа, 2001.
5. Сапожникова Е.Н. Страноведение: теория и методика туристского изучения стран: Учебн. пособие. – М.: «Академия», 2004. – 240 с.
6. Сонько С.П. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ (ЕГП) УКРАЇНИ./ Поєктична геоєкологія.// <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1396>
7. Социально-экономическая география зарубежного мира/ Под ред. В.В. Вольского. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – 567 с.

ТЕМА 10. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ

План: 1. *Історико-культурний потенціал країни.* 2. *Історико-культурні туристичні ресурси України.* 3. *Методика оцінки історико-культурних туристичних ресурсів*

1. Історико-культурний потенціал країни є основою культурного (пізнавального) туризму і охоплює все соціо-культурне середовище з традиціями і звичаями, особливостями побутової та господарської діяльності. Мінімальний набір ресурсів для пізнавального туризму може дати будь-яка місцевість, але для його масового розвитку потрібно певна концентрація об'єктів культурної спадщини:

- Пам'ятники археології (Колізей, Сфінкс, Піраміди, Велика китайська стіна, Акрополь);
- Культова і цивільна архітектура (Лувр, Кремль, Бранденбурзькі ворота, Золоті Ворота);
- Малі та великі історичні міста (Рим, Париж, Херсонес, Київ, Новгород, Лондон, Берлін, Кіото, Каїр, Олександрія, Бангкок);
- Сільські поселення (Легедзене, Богуславець, Добровеличківка, Збараж, Суботів)
- Музеї, театри, виставкові зали та ін.. (Сіднейський театр, Великий театр, Ла-Скала, Музей мадам Тюсо);
- Соціокультурна інфраструктура (траса Монто-Карло, стадіон Маракана);
- Храми і святі місця (Афон, Єрусалим, Мекка, Св. Софія, Києво-Печерська лавра);
- Об'єкти етнографії, народні промисли та ремесла, центри прикладного мистецтва, технічні комплекси і споруди.

Історико-культурними туристичними ресурсами при добре поставленій рекламі можуть стати не тільки храми і піраміди, а й вокзали, мости, електростанції, автомобільні заводи, а також винні льохи (дегустація вин). Екскурсійний тур «Винний шлях» у Пд. Африці (Кейптаун) користується великою популярністю. Туристи з натхненням відвідують алмазні копальні а Йоганнесбурзі.

До непрямих ресурсів відносяться матеріально технічна база (готелі, ресторани, розвага), інфраструктура (транспорт, зв'язок, комунікації), трудові ресурси.

Історико-культурні туристичні ресурси - це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать пам'ятки історії, історико-архітектурні пам'ятки, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди культури, спорту тощо.

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних, в тому числі туристичних, потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Італія, Франція, значну частину прибутків, які дає рекреаційне господарство, отримують від вмілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількості пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вміла організація туристичних послуг. Всесвітньовідомі пам'ятки історії та культури Риму, Венеції, Флоренції, Парижа приваблюють щороку сотні тисяч туристів.

До популярних туристичних об'єктів належать середньовічні замки - укріплене житло середньовічних феодалів, королів, султанів, шахів, інших володарів. Багато замків у Європі і на Близькому Сході побудовані войовничими чернечими орденами. Для замків-фортець зазвичай обирали важкодоступні місця на крутих пагорбах і горах. Навколо замків концентрувалися селища, жителі яких ховалися в замках від ворогів. Замки, різноманітні за архітектурою і внутрішнім облаштуванням, могли витримати довгі місяці облоги і були практично неприступними. У XIV-XV ст. замки втратили своє оборонно-військове призначення і перетворилися на палаци знаті та аристократії.

Значна частина замкових споруд дійшла до наших днів у вигляді руїн, проте збережені й відновлені замки в Іспанії, Німеччині, Швейцарії переобладнані під музеї з багатими колекціями середньовічних картин, посуду, меблів, інших елементів інтер'єру. Замки є цікавим елементом туристичної програми, їх охоче відвідують туристи. Найбільша кількість старовинних замків є в Іспанії та Франції - Шовіньї, Фалес, Лош, Кусі, Лувр, Віландо та ін.

2. Історико-культурні туристичні ресурси України. В Україні під охороною держави перебувають понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних у туристичному плані пам'яток архітектури, які є зразками монументальних витворів мистецтва, починаючи від III ст. до н. е.

Пам'ятки історії та архітектури на території України розміщені нерівномірно. Більшість із них знаходиться в західних областях України, а також у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях та в Республіці Крим. Східні й південні області не є настільки багатими на пам'ятки архітектури, — найдавніші з них датуються XVII ст., що пов'язано з пізнім освоєнням території.

Найбільше пам'яток історії та архітектури розміщено у Львові (2500) та Львівській області. Це пояснюється давнім освоєнням цієї території, віддаленістю від театрів воєнних дій минулого, порівняно високим економічним розвитком та значною густотою населення. Львів розташований на перехресті важливих торговельних шляхів з півночі на південь і з заходу на схід. У Львові збереглися визначні пам'ятки, починаючи від XII ст. Особливо цінними є архітектурні ансамблі площі Ринок (XV—XIX), вулиць Вірменської (XIV—XIX) та Руської, які занесені до списку світової архітектурної спадщини ЮНЕСКО. Мистецьку цінність європейського масштабу мають ансамблі Успенської церкви (XVI—XVII), Святоюрського (XVIII) та Вірменського (XIV—XVIII) соборів; Домініканського костелу (XVIII).

Другим містом в Україні за кількістю пам'яток архітектури є Київ (понад 1500). Передусім це споруди епохи Київської Русі — Золоті ворота (1037), Софіївський собор (1037), Видубицький монастир (XI), ансамбль Києво-Печерської лаври (XI). Зважаючи на виняткову художню цінність, за рішенням ЮНЕСКО, ансамбль споруд Софіївського собору та Києво-Печерської лаври внесені до списку світової культурної спадщини.

Кам'янець-Подільський — місто-заповідник, що за кількістю пам'яток архітектури (понад 150) посідає третє місце в Україні. Особливу цінність становлять Стара фортеця (XI—XVIII), церкви, костели, житлові та цивільні споруди.

В Україні збереглися пам'ятки, пов'язані з колонізацією Причорномор'я стародавніми греками. Це руїни Херсонесу і Пантікапея в Криму, Ольвії в Миколаївській області.

Через часті напади на землі України іноземних загарбників на її території споруджено чимало замків і фортець, які мають європейське значення. До найцінніших варто віднести замки в Ужгороді, Кременці, Луцьку, Острозі та ін.

Характерними елементами пізнавальних ресурсів є соціальні та природні об'єкти, явища, події, походження яких тісно пов'язане з територією та історією як України, так і інших країн. До них належать, зокрема, місця, пов'язані з життям, діяльністю або перебуванням в Україні всесвітньо відомих письменників, художників, політичних діячів.

Вплив туризму на збереження історичних й архітектурних споруд і пам'ятників є надзвичайно великим і, здебільшого, негативним. Саме тому багато років в Італії була закрита для відвідування туристами Пізанська вежа, у Римі існує загроза руйнування Сенату, обмежено кількість туристських відвідувань Ватикану. Єгипетським пірамідам, багатьом пам'ятникам середніх віків також загрожує руйнування.

Останніми роками активізували свою діяльність захисники навколишнього середовища. Між ними та виробниками туристичних послуг склалися взаємини, які можна поділити на три типи.

1. Відносна незалежність — прихильники різних позицій, поважаючи протилежну думку, зберігають ізоляцію і максимально обмежують контакти. Такі взаємини не характерні для масового туризму.

2. Симбіоз (взаємна підтримка) — виявляється як розумне та контрольоване використання природних ресурсів. Природні зони, археологічні зони й історичні пам'ятники оберігаються й підтримуються.

Збереження та підтримка з погляду туризму може проявлятися у таких формах, як:

- стимулювання відновлення історичних місць, будинків і пам'ятників;
- стимулювання трансформації старих будинків і просторів у зовсім нові, з новими туристичними можливостями;
- активізація збереження природних ресурсів;
- підвищення відповідальності за управління й адміністративний контроль, що поліпшує якість навколишнього середовища і дає змогу більшою мірою задовольняти потреби туристів.

3. Конфлікт — з приводу руйнування навколишнього середовища. Руйнівна активність туристів проявляється або в повному винищенні туристичних ресурсів, або в постійному негативному впливі на соціокультурну систему, наслідком якого можуть бути зміна ціннісних систем, моральних законів, загального стилю життя і рівня безпеки.

3. Методика оцінки історико-культурних туристичних ресурсів. Історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) - це пам'ятки історії і культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До складу ІКТР входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки і пам'ятки народної творчості. Досвід багатьох країн світу засвідчує, що історико-культурні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси і впливати на отримання значних доходів. За даними офіційної статистики такі доходи найбільші в США, Іспанії, Франції, Італії, Великобританії, Австрії. В 1996 році вони становили відповідно 64,4; 28,4; 28,2; 24,3; 20,4; 14,6 млрд. дол. [11, с.7]. Пам'ятки історії та культури у вищезгаданих країнах узяті під охорону, добре впорядковані і постійно реставруються, що дозволяє вміло використовувати їх на ринку туристичних послуг,

Бальна система оцінок на практиці застосовується досить широко. Сутність бального підходу оцінки історико-культурних ресурсів полягає в тому, що оціночні шкали побудовані на подальшій структуризації видових компонентів у відповідності з історико-культурною важливістю явищ, що їх характеризують і часу, необхідного для огляду таких об'єктів. Необхідний час огляду визначають спеціалісти-експерти. Чим більше часу необхідно для пізнання об'єкту, тим вища пізнавальна цінність, а це значить, що вищий оціночний бал йому присвоюється.

У запропонованій методиці подається 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації п'яти підвидів ІКТР. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою (табл. 7).

Пам'ятки історії, які виділені окремим блоком, виступають важливими об'єктами огляду на туристичних маршрутах, екскурсіях, подорожах. Вони вважаються цінним джерелом інформації, фактором формування національної самосвідомості українського суспільства. В таких умовах дуже важливо якнайповніше визначити рівень привабливості усіх компонентів ІКТР.

Таблиця 7

Бальна шкала оцінок історико-культурних туристичних ресурсів

№п/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
I. Археологічні об'єкти		
1.1.	Території первісного заселення	1
1.2.	Стоянки, поселення	2

1.3.	Кургани	3
1.4.	Древні городища (прості)	4
1.5.	Древні городища - складні (з декількома лініями оборони, дитинцем і довколишнім містом)	5

II. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами і бойовими та культурними традиціями

2.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	1
2.2.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм	2
2.3.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність	3
2.4.	Групи пам'яток, меморіальні, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм	4
2.5.	Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність	5

III. Пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та творчістю діячів історії, культури

3.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	1
3.2.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)	2
3.3.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	3
3.4.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)	4
3.5.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	5

IV. Пам'ятники оборонного будівництва (земляні, або муровані укріплення, замки із бастионними укріпленнями, монастирі, найновіші фортифікаційні споруди XIX-XX сторіч)

4.1.	Частково збереженні елементи оборонних споруд	1
4.2.	Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів	2
4.3.	Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва	3
4.4.	Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції	4
4.5.	Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією	5

V. Сакральні споруди (церкви, костели, синагоги тощо)

5.1.	Фрагменти культових споруд	1
------	----------------------------	---

5.2.	Окремі культові різностильові споруди	2
5.3.	Комплекс культових різностильових споруд	3
5.4.	Окремі культові стильові споруди	4
5.5.	Комплекс культових стильових споруд	5
VI. Пам'ятки народної архітектури (поселення, двори, господарські і житлові будівлі, дерев'яні церкви і т.п.).		
6.1.	Окремі будівлі з елементами народної архітектури	1
6.2.	Окремі будівлі, що є пам'ятниками народної архітектури	2
6.3.	Церкви, садиби, що є пам'ятниками народної архітектури	3
6.4.	Окремі вулиці, або групи будівель, що є пам'ятниками народної архітектури	4
6.5.	Поселення, що визнані як пам'ятники народної архітектури, або спеціально зведені (музеї під відкритим небом)	5
VII. Громадські споруди (народні школи, народні доми, шпиталі, корчми, млини і т.п.)		
7.1.	Частково збережені елементи громадських споруд	1
7.2.	Середньої збереженості елементи громадських споруд	2
7.3.	Повної збереженості елементи громадських споруд	3
7.4.	Реставровані пам'ятки громадських споруд	4
7.5.	Добре збережені пам'ятки громадських споруд.	5
VIII. Палацово-паркові ансамблі		
8.1.	Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	1
8.2.	Окремі фрагменти палацово-паркових ансамблів	2
8.3.	Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів	3
8.4.	Добре збережені палацово-паркові ансамблі	4
8.5.	Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі	5
XIX. Сучасні пам'ятки архітектури		
9.1.	Окремі пам'ятки архітектури, що збудовані з використанням сучасних будівельних матеріалів, технологій, композиційних вирішень	3
9.2.	Окремі сучасні пам'ятки архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів	4
9.3.	Група сучасних пам'яток архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів.	5
X. Професійні художні промисли		
10.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на базі зібраних зразків професійних народних майстрів	3
10.2.	Наявність окремих майстрів з експозицією власних творів	4
10.3.	Наявність декількох професійних майстрів та музейних експозицій, складених із художніх творів професійних майстрів	5
XI. Народні художні промисли (ткацтво, килимарство, вишивка, художня обробка шкіри, художнє плетіння, деревообробка, гончарство тощо).		
11.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на основі зібраних зразків народних умільців	3
11.2.	Наявність окремих народних умільців з експозицією власних творів	4

11.3	Наявність декількох народних умільців та музейних експозицій, складених із художніх творів народних умільців	5
ХІІ. Пам'ятки матеріальної культури		
12.1	Індивідуальні музейні експозиції	3
12.2.	Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури	4
12.3.	Етнографічні музеї, музеї народної архітектури і побуту	5
ХІІІ. Пам'ятки фольклору		
13.1.	Наявність окремих традицій, що збереглися у родинному і громадському побуті	5
13.2.	Поширення окремих жанрів, або видів фольклору	4
13.3.	Наявність різножанрового та різновидового складу фольклору	5

Наступний етап оцінки пов'язаний з об'єднанням покомпонентних балів окремих компонентів оцінок, які отримані по окремих блоках історико-культурних туристичних ресурсів, в інтегральну величину. У результаті дістаємо загальну суму балів, яка і характеризує пізнавальну цінність ПСТР окремого поселення, або місцевості

$$A = \sum_{i=1}^I P_i + \sum_{i=1}^I T_i + \sum_{i=1}^I S_i + \sum_{i=1}^I R_i + \sum_{i=1}^I F_i$$

де: A - інтегральний показник пізнавальної цінності історико-культурних туристичних ресурсів окремого поселення, місцевості;

P_i - компоненти пам'яток історії та культури;

T_i - компоненти архітектурних пам'яток;

S_i - компоненти пам'яток мистецтва;

R_i - компоненти етнографічних пам'яток;

F_i - компоненти пам'яток народної творчості.

Для зручності оцінювання (співставлення і порівняння оціночних параметрів) важливо ввести поняття «коефіцієнта пізнавальної цінності» (K_p), який дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки ПСТР окремого поселення, місцевості до максимально можливої кількості балів, яка наведена в шкалі оцінок:

$$K_p = \frac{A}{A_{max}}$$

де: A - сума балів пізнавальної цінності історико-культурних туристичних ресурсів окремого поселення, території (блоку);

A_{max} - максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

Виходячи із значення K_p, можна провести наступне ранжування рівнів пізнавальної цінності ПСТР:

0,86-1,00 - унікальні

0,65-0,85 - високоатракативні

0,45-0,64 - середньоатракативні

0,25-0,44 - малоатракативні

менше 0,25 - неатракативні

В Карпатському туристичному регіоні зосереджена значна кількість історико-культурних пам'яток, рівень туристичного використання яких, як і всій Україні, поки-що

невисокий. Тут зареєстровано понад 7000 пам'яток архітектури, що складають найбільшу атрактивність, як туристичні об'єкти.

У результаті проведеної оцінки встановлено, що більшість міських поселень Карпатського регіону відносяться до високоатрактивних і середньоатрактивних.

Таблиця 8

Групування міст Карпатського регіону за рівнем пізнавальної цінності ІКТР і чисельністю населення

Міста, селища міського типу за кількістю жителів	Високо-атрактивні	Коефіцієнт пізнавальної цінності	Середньо-атрактивні	Коефіцієнт пізнавальної цінності	Мало-атрактивні	Коефіцієнт пізнавально цінності
1. Середні міста (населення від 50 до 100 тис. осіб)	Мукачево Дрогобич Коломия	0,78 0,76 0,74	Стрий	0,55		
2. Малі міста (населення менше 50 тис. осіб)	Самбір Косів Трускавець	0,80 0,72 0,69	Хуст Сколе Доброміль Борислав Свалява Виноградів Берегове Рахів Хирів Яремча Надвірна Долина Вижниця Моршин Іршава	0,65 0,64 0,61 0,60 0,58 0,56 0,56 0,56 0,49 0,48 0,46 0,45 0,45 0,45	Тячів Богородчани Болехів	0,40 0,35 0,35
3. Селища міського типу			В. Березний Рожнятів Ясиня Пугала Стара сіль Чинадієво Королево Нижанковичі	0,46 0,45	Міжгір'я Верховина Перечин Ворохта	0,44 0,44 0,40 0,38

Тема 11. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

План: 1.Класифікація рекреаційної діяльності. 2.Стисла історія розвитку рекреаційного туризму. 3.Рекреаційна інфраструктура – основа розвитку рекреації. 4.Географія рекреаційного туризму.

1.Класифікація рекреаційної діяльності. В основі класифікації рекреаційної діяльності лежать: мета подорожі, характер організації, правовий статус, тривалість подорожі і перебування в певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність занять і т.д. За суспільною функцією і технологією виділяють лікувальну, оздоровчу, спортивну і пізнавальну рекреаційну діяльність.

Лікувально-курортна рекреація поділяється за основними лікувальними факторами: клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. У відповідності з ними вона поділяється на такі групи: кліматолікування, бальнеолікування, грязелікування. В залежності від їх сполучення можуть бути виділені: бальнео-грязелікування, клімато-грязелікування, клімато-бальнео-грязелікування. Умови лікувально-оздоровчої рекреації повинні строго відповідати медико-біологічним нормам.

Оздоровча і спортивна рекреація є найрізноманітнішою. Великою популярністю у всьому світі користується купально-пляжний відпочинок. Відпочинок біля і на воді включає різні рекреаційні заняття: купання, сонячні ванни, прогулянки по березі, ігри в м'яч на пляжі, водні лижі. Прогулянковий і промислово-прогулянковий відпочинок включає такі заняття, як прогулянки на відкритому повітрі, огляд краєвидів, збирання грибів і ягід, морських молюсків, коралів і інших дарів природи. Маршрутний туризм часто ототожнюється з туризмом взагалі. Він може бути спортивним і любительським. За характером перешкод він поділяється на рівнинний і гірський²⁹⁹.

Пізнавальна рекреація. Пізнавальні аспекти властиві значній частині рекреаційних занять. Однак виділяються суто пізнавальні рекреаційні заняття, пов'язані з інформаційним «споживанням» культурних цінностей, т.б. оглядом культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, а також ознайомленням з новими районами, країнами, їх етнографією, фольклором, природними явищами і господарськими об'єктами.

За характером організації рекреація ділиться на регламентовану (або сплановану) і самодіяльну. Регламентована, або, як вона часто називається, планова, рекреація - це подорож і перебування за точним, раніше оголошеним регламентом. Рекреанти забезпечуються комплексом послуг згідно з попередньо придбаною путівкою на певний термін. Під самостійною неорганізованою рекреацією розуміють самостійну подорож рекреанта, не пов'язаного будь-якими взаємними обов'язками з рекреаційними закладами. Багато видів рекреації мають сезонний характер в силу як природних, так і соціально-економічних причин³⁰⁰. Ряд видів рекреації, особливо лікувально-курортного типу, має цілорічний характер, хоча і тут спостерігається нерівномірність рекреаційного потоку. За характером використовуваних транспортних послуг туризм поділяється на автомобільний

²⁹⁹ Великого розвитку набув водний туризм, як прогулянковий, так і спортивний. Ці види включають водно-моторний спорт, воднолижний спорт, греблю на каное, парусний спорт і т.д. Як правило, ці види туризму сполучаються з купально-пляжним туризмом на берегах морів, озер і річок. До інших видів туризму долучаються підводний спортивний туризм, археологічний підводний туризм, риболовний туризм, полювальний туризм, гірськолижний туризм, альпінізм. Кожен з цих видів має свої особливості і поширення в різних регіонах.

³⁰⁰ Перш за все сезонність знижує рентабельність експлуатації рекреаційної інфраструктури, створює «піки» і «провали» в зайнятості трудових ресурсів і завантаженні сфери обслуговування і транспорту. Так, зайнятість в приморських рекреаційних районах в зимові місяці знижується в 3-4 рази в порівнянні з липнем-серпнем. Більшість людей намагається відпочивати влітку, в сонячний період. Сонце, таким чином, виступає найсуттєвішим об'єктивним фактором сезонності. Із зростанням тривалості відпусток проявляється тенденція поділу відпустки на дві частини. Сезонність в рекреації пояснюється тим, що промислові підприємства і заклади виробили такий ритм роботи, який передбачає надання відпустки більшості робітникам і службовцям саме протягом літа. Такий же ритм має і система освіти.

(індивідуальний), автобусний, авіаційний (рейсовий або чартерний), залізничний, теплохідний (морський, річковий, озерний).

2. Стисла історія розвитку рекреаційного туризму. Подорожі з лікувально-оздоровчою метою відомі з часів Давньої Греції та Риму. У Середньовіччі вони посідали гідне місце серед заможних європейців. Уже в ХУІІІ-ХІХ ст. стали популярними поїздки на курорти не лише з лікувальною метою, а й задля відпочинку. На початку ХХІ ст. до особливостей лікувального туризму належало:

1. Необхідність тривалого лікування на курорті, оскільки ефект від оздоровлення виявляється після тритижневого перебування.

2. Висока вартість лікувального туризму, що засвідчує заможність клієнтури.

3. Переважання людей старшого віку. Щоправда, останнім часом їхній склад активно омолоджується, що пов'язано не лише з лікуванням конкретних захворювань, а й з профілактикою здоров'я - відновленням фізичних сил, зняттям стресів. Для цієї мети найчастіше використовують курорти змішаного типу.

Отже, санаторно-курортні заклади перестають бути місцем лікування та відпочинку лише для людей похилого віку. Вони перетворюються на поліфункціональні оздоровчі центри.

На Міжнародному конгресі з проблем лікувального туризму, що відбувся в Іспанії у 1999 р., зазначалася важливість розвитку цього виду туризму, необхідність широкомасштабного дослідження ринку оздоровлення та лікування, що повинно докорінно поліпшити стандарти курортного обслуговування.

3. Рекреаційна інфраструктура – основа розвитку рекреації. Першоосновою рекреаційної індустрії є рекреаційна інфраструктура – сукупність галузей, засобів та видів діяльності, спеціалізованих підприємств функціональне призначення яких виявляється у забезпеченні ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів (об'єктів, комплексів, територій) для задоволення потреб рекреантів. Завдання рекреаційної інфраструктури полягає у здійсненні рекреаційного обслуговування, сприянні комплексному відтворенню здоров'я людини в процесі реалізації її особистих і суспільних рекреаційних потреб за допомогою надання різного роду рекреаційних послуг і духовних благ.

У найзагальнішому вигляді рекреаційна поділяється на рекреаційно-виробничу, рекреаційно-побутову, функціонально-спеціалізовану та культурно-історичну складові. Рекреаційно-виробнича інфраструктура рекреаційної сфери створює та підтримує в належному матеріально-технічному стані як інші складові інфраструктури (соціально-побутової та функціонально-спеціалізованої), так і складові рекреаційного потенціалу - природно-рекреаційних ресурсів, об'єктів, комплексів, територій. До складу рекреаційно-виробничої інфраструктури входять: будівельні та будівельно-монтажні підприємства; реставраційні та художні майстерні; спеціалізовані ремонтні підприємств та санітарні служби; підприємства видобутку рекреаційних матеріалів, засобів, сировини і т. ін.; інженерні мережі, дамби, греблі, захисні споруди та інші об'єкти і комунікації.

Рекреаційно-побутова інфраструктура спрямована на створення умов для відтворення здоров'я людини, задоволення її потреб у належних умовах життя під час відпочинку. В її складі розрізняють такі компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок, сільське господарство, переробна та харчова промисловість, торгівля та громадське харчування тощо.

З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційної індустрії, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту, що здійснюють перевезення рекреантів від постійного місця проживання до рекреаційного регіону та у зворотному напрямку, а також пересування на самій рекреаційній території.

Неможливий розвиток рекреації без системи зв'язку та комунікацій, куди входять відділення зв'язку, телефонно-телеграфні станції, пошта, радіомовлення, телебачення,

мобільні системи телефонного зв'язку (стільникова, супутникова), інтернет (електронна пошта, відеозв'язок).

Важливе значення для організації рекреаційної сфери є сільське господарство, яке обслуговує все населення, а також задовольняє її потреби рекреантів, забезпечуючи свіжими сільськогосподарськими продуктами харчування.

Підприємства харчової і переробної промисловості посідають важливе місце у розвитку рекреаційної діяльності, оскільки забезпечують переробку рослинницької й тваринницької продукції з метою одержання продовольства для населення та забезпечення підприємств рекреаційної індустрії.

Торгівля і громадське харчування є важливою складовою розвитку рекреації. Крім традиційних підприємств галузі розвивається мережа спеціалізованих магазинів (сувеніри, туристичне знаряддя, лижний інвентар, човни, засоби рибної ловлі тощо), закладів громадського харчування швидкого обслуговування (ресторани, кафе, бари), що забезпечують комплексне обслуговування рекреантів та задовольняють повсякденні потреби відпочиваючих.

Фундаментом санаторно-курортного лікування є санаторії, профілакторії, курортні поліклініки, які надають послуги з профілактики та лікування захворювань, оздоровчого відпочинку. Ці лікувально-профілактичні заклади розташовані в місцях з цінними курортологічними ресурсами, що об'єднують такі природні фактори, як клімат, мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит, бішофіт, морське купання тощо.

Культурно-історична інфраструктура зорієнтована на відтворення духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) властивостей людини. До неї належать об'єкти, створені людиною, пов'язані з історією, культурою та сучасною діяльністю людей, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись в рекреаційній діяльності для задоволення специфічних рекреаційних потреб населення. Поділяється культурно-історична інфраструктура на такі складові: археологічні, архітектурні, подієво-інформаційні, літературно-мистецькі, героїко-виховні та науково-пізнавальні.

Одними із динамічних чинників розвитку рекреаційної індустрії є подієво-інформаційні комплекси, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі та охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного життя з його модою, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки, включають його пропаганду й механізми реалізації.

Першоосновою для організації рекреаційної діяльності є природно-рекреаційні ресурси, які є базою, на якій створюється рекреаційна інфраструктура. Природно-рекреаційні ресурси є визначальною компонентою рекреаційного простору, оскільки з одного боку, як вид місцевості, є середовищем, в якому відбуваються рекреаційні процеси, а з іншого унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на рекреаційну атракцію. В склад природно-рекреаційних ресурсів входять: погодно-кліматичні, водні, ландшафтні, флоро-фауністичні та геологічні ресурси. Природною основою для розвитку оздоровчо-лікувальної рекреації є геологічні ресурси. Мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, бішофіт широко використовуються в рекреаційній діяльності.

4. Географія рекреаційного туризму. У світовій практиці розрізняють переважно чотири типи курортів: бальнеологічні; грязьові; кліматичні; змішані. Якщо бальнеологічні використовують головно природні мінеральні води зі застосуванням їх для зовнішнього (ванни) і внутрішнього споживання (пиття, інгаляції та ін.), а грязьові курорти прив'язані до лікувальних родовищ, - то кліматичні курорти застосовують лісові, гірські, приморські ресурси і дуже різноманітні, як і сам клімат у використанні їх із лікувально-профілактичною метою. Від цих ресурсів залежить профіль курорту. Змішані курорти використовують одночасно декілька природних лікувальних чинників, що дає змогу розширювати горизонти спеціалізації курортів і саме цим приваблювати молодих туристів і відпочиваючих.

На європейському ринку лікувального туризму найвідоміші курорти Німеччини, Австрії, Швейцарії, Чехії, Словаччини. Все популярнішими стають курорти Угорщини,

Польщі, Болгарії, Румунії, Хорватії, Словенії. Лікувальний туризм розвивається також у країнах Балтики, в Україні, Російській Федерації.

У **Німеччині** налічується понад 500 різноманітних курортів і курортних місцевостей. Вони розташовані на території всієї країни, але найбільше їх зосереджено в Альпах, в долині Рейну та Майну, середній і верхній течії Везеру, Саксонській Швейцарії, на узбережжі Балтійського та Північного морів. Відомі курорти світової слави Баден-Баден (його ще називають «літня столиця Європи»), Вісбаден, а також Аахен, Вісбаден, а також Баден-Кронінген, Обер-стдорф, Баренвайлер, Баден-Шанрау та ін.

Австрія належить до найпопулярніших туристичних країн світу. Лікувальний туризм дуже розвинутий в Альпах, які займають більшу частину країни. Найвідоміші бальнеологічні курорти Бад-Гайстайн у долині р. Гайстайн (земля Зальцбург), а також Бад-Кляйнкірхайм, знаний також як гірськолижний. У Верхній Австрії розташований курорт Бадхаль. Він використовує для лікування йодисту ропу з природних джерел. Популярний у Європі бальнеологічний курорт Бад-Глейхенберг, а також курорт Баден, розташований на східній околиці Віденського лісу, що має репутацію оздоровчого курорту.

Швейцарія має десятки гірських, кліматичних і бальнеологічних курортів, рівномірно розміщених на території країни. Найбільші та найстаріші бальнеологічні курорти - Баден, Бад-Рагац, гірськокліматичні - Ароза, Давос, Санкт-Моріц, Церматт і відомий фітотерапевтичний центр Кран-Монтана.

У **Чехії** найвідоміша чеська оздоровниця в Карлових Варах. Курортне лікування тут розпочалося ще в XV ст. Неповдалік розташовані також знамениті курорти Франтіш-кове Лазне та Маріанське Лазне. У районі Рудних гір розташовані десятки кліматичних і бальнеологічних курортів (Бад-Ельстер, Бад-Бранбах із родоновими ваннами, Бад-Шандаута та інші). Усі вони належать до найвідоміших і найстаріших курортів світу.

На території **Словаччини** всесвітню славу мають бальнеологічні курорти в П'єштяни, Смордаки, а також Тренчан-ске-Теплице (південний захід Словаччини). До кліматичних курортів у Високих Татрах зараховують гірськоспортивний центр Штрбське-Плесо, а також курорти Татранська Лом-ніца, Старий-Смоковец, Новий-Смоковец, Горний-Смоковец, де лікують хронічні бронхіти й алергічні застуди. Важливий район лікувального туризму - Східна Словаччина. З-поміж бальнеологічних і кліматичних курортів виокремлюються Вишне Ружбахи і Штос.

З-поміж країн Центрально-Східної Європи у лікувальному туризмі, крім Чехії та Словаччини, вирізняють Угорщину, Польщу й Україну. Угорщина відома на європейському ринку лікувального туризму термальними водами. Її ще називають країною термальних бань. Найвідоміші курорти з вуглекислими джерелами, якими користувалися давні римляни - Балатонфюред, розташований на березі озера Балатон та ін.

Гарячі води використовує бальнеокурорт Хевиз, розташований на березі однойменного озера, а також Загакарош.

Біля підніжжя Альп, поруч із австрійським кордоном, на березі озера Ферті знаходиться прадавнє курортне містечко Балф. Його джерела відомі з часів Римської імперії,

Польща вирізняється приморськими бальнеологічними та бальнеогрязевими курортами Свиноуйсьце, Камень-Поморські, Колобжг і Сопот на узбережжі Балтійського моря. Серед гірських курортів відомі Шклярська-Поремба (Судети). Перлиною польських курортів є Криниця - гірськокліматичний курорт на північно-західних схилах Сондецьких Бескидів (Західні Карпати). Лікувальними чинниками курорту є мікроклімат, мінеральні води та лікувальні грязі.

В Україні рекреаційний туризм розвивається здавна. Найбільша кількість його закладів зосереджена в Карпатському та Кримському регіонах. Вони успішно використовують бальнеологічні (мінеральні води), бальнеогрязеві, ландшафтні, кліматичні та пляжні ресурси. Перспективним для подальшого розвитку лікувального туризму доцільно вважати Причорноморське та Приазовське узбережжя, а також територію Подільського регіону.

У південно-східній Європі лікувально-оздоровчий туризм розвивається в Болгарії, Румунії, а також у країнах колишньої Югославії, використовуючи природні ресурси Чорноморського та Адріатичного узбережжя, місцевих гірських масивів.

У Західній Європі славиться курорами **Франція**: Енген - термальний курорт; Ла-Бурбуль, Мон-Дор, Віші - всесвіт-ньовідомі бальнеокурорти, розташовані в Центральному гірському масиві. Та чи не найбільшу славу мають південні береги Середземного моря - Французька Рів'єра (узбережжя від Марселя до кордону з Італією), де є відомі курорти Канни й Ніцца, Антиб, Сен-Тропез, Монте-Карло. Перспективні для розвитку рекреаційного туризму острови Корсика, береги якого з півночі омиває тепле Лігурійське море, гори Піреней, безумовно, Французькі Альпи із всесвітньо відомими гірськими курортами Шамоні, Гренобль, Ев'ян-ле-Бен і То-нон-ле-Бен.

На півдні Європи лікувально-оздоровчий туризм має курорти Італії, що розкинулися на Адріатичному узбережжі, так звана Адріатична Рів'єра з приморськими курортами Равенна, Червія, Чезенатіко, Рюміні, Каттоліка. На північному заході Італії розташована Лігурійська Рів'єра, що простягається від кордону з Францією до м. Піза з найвідомішими курортами Вентимілья, Бордігера, Рапалло, Санта-Маргарі-та-Лігуре, Маріна-ді-Масса, Форте-ді-Мармі та ін. Широковідомі у світі лікувально-оздоровчі центри, які розкинулися на мальовничих озерах Ломбардії області (північ Італії) - Комо, Лугано, Лаго-Маджоре, Ізео, Гарда. Традиційними для оздоровлення вважають острови Сицилію та особливо Сардинію та Капрі.

В **Іспанії** найвідоміше середземноморське узбережжя, яке розподіляють на великі курортно-оздоровчі райони: Коста Брава (Скелястий Берег), Коста Дорада (Золотий Берег) і Коста дель Ассар (Берег помаранчевого кольору), а також Балеарські острови (Мальорка - відома передусім як традиційне місце відпочинку іспанського короля і членів його родини, Лонг-Біч, Менорка, Івіса та ін.).

Унікальними кліматичними умовами, які сприяють лікувально-оздоровчому туризму, вирізняються Канарські острови, розміщені в Атлантичному океані за 1500 км від Піренейського півострова.

Ще однією особливістю характерна Іспанія: тут розташований найпівденніший із усіх європейських гірськолижних курортів - Сьєра Невада за 32 км від м. Гренаде.

На **Близькому Сході** потоки туристів з лікувальною метою скеровують в Ізраїль до Мертвого моря і до курортів Ейн-Бокек, Ейн-Геді, Неве-Захар тощо.

В Американському макрорегіоні лікувально-оздоровчий туризм найпопулярніший у США. Основним типом Північноамериканських курортів є бальнеологічні, розсосереджені у багатьох штатах країни. Відомі курорти з використанням бальнеологічних ресурсів - Маммонт-Спрінгс, Хібер-Спрінгс на півдні США. Користуються популярністю кліматичні курорти Лонг-Бранч у передмісті Нью-Йорка, Хаттерас Бешар, Атлантик-Сіті на узбережжі Атлантичного океану, а також Маямі-Біч Холлівуд, Помпано-Біч у Флориді, а також Сан-Дієго і Санта-Крус, Монтерей, Лонг-Біч у Каліфорнії та ін.

У країнах Південної, Східної та Південно-Східної Азії лікувально-оздоровчий туризм не дуже розвинутий³.

В **Австралії** бальнеологічні курорти розташовані на південному сході материка (курорти Дейлсфорд, Моркі, Спрінгвуд).

Африка має значні ресурси для розвитку лікувального туризму, але тут він перебуває на початковій стадії розвитку. Діють курорти, на узбережжі Індійського океану - в Кенії (Лапу, Кіпіні, Малінді, Кіліорі, Шаноні), зростає популярність курортів Північної Африки на середземноморському узбережжі - у **Тунісі** (курортний центр на о. Джерба і на південному сході курортний центр Габес), Марокко (Ес-Сувейра, Махаммедія) та ін.

Відпочинково-оздоровчий підвид рекреаційного туризму особливо популярний у світі під час купально-пляжного сезону.

Найбільший ринок для відпочинку й оздоровлення - **Європа**. Особливість цього макрорегіону полягає в тому, що тут внутрішньорегіональні поїздки переважають над міжрегіональними. За даними А. Александрової, їх співвідношення становить 80 : 20¹. Ще однією особливістю є те, що туристи з країн Північної Європи відпочивають головно влітку, на берегах теплих морів Швднія - Франції, Іспанії, Італії, Хорватії.

На **Американському макрорегіоні** теж переважають внутрішньорегіональні туристичні потоки з відпочинково-оздоровчою метою. Особливо інтенсивно здійснюється обмін між країнами Північноамериканської зони вільної торгівлі - США, Канадою, Мексикою. В інших

частинах Америки значними купально-пляжними ресурсами вирізняються країни Карибського басейну, стрімко зростає кількість туристів із відпочинково-оздоровчою метою у Південній Америці.

В *Азійсько-Тихоокеанському* макрорегіоні домінуючими у сфері відпочинку й оздоровлення є міжрегіональні туристичні поїздки. Туристи надають перевагу країнам Південно-Східної Азії - Індонезії, Таїланду, Малайзії. Ці країни приваблюють морськими прибережними пляжами й екзотикою. На ринку пляжно-купального сезону в Африці вирізняються Єгипет, Туніс, Марокко⁵.

Отже, рекреаційний туризм разом із його розгалуженням - лікувальним і відпочинково-оздоровчим туризмом - у сучасних умовах розвитку туризму найпоширеніший у світі.

Література.

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1469>

http://tourlib.net/books_ukr/fomenko24.htm

http://tourlib.net/books_ukr/maslyak-rekr1-3.htm

http://5ka.at.ua/load/geografija/rekreacijna_geografija_jak_naukovij_naprjam_v_ekonomichnij_i_socialnij_geografiji_referat/13-1-0-24106

<http://student.zoomru.ru/tur/geografya-rekreacjnih-vidv-turizmu/202612.1658869.s1.html>

Тема 12. ГЕОГРАФІЯ АКТИВНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

План: 1.Активний туризм: визначення, завдання та різновиди. 2. Методика підготовки маршрутів з активними способами руху. 3. Класифікація маршрутів, що використовуються у активному туризмі. 4.Сучасний стан розвитку активного туризму в Україні.5.Світова географія активного туризму.

1.Активний туризм: визначення, завдання та різновиди. Активний туризм — туризм з використанням активних видів подорожі — пішки, на лижах, на велосипеді, на конях. Має переважаючий розвиток на територіях, що зберегли свої унікальні ландшафти.

Зростання питомої ваги міського населення і процеси урбанізації, збільшують потребу в активному відпочинку, у зміні умов життя для заняття фізичної перерви і нервових навантажень. Під час подорожей туристи знайомляться з природою, культурою, історією країни. Подорожі дають їм учасникам фізичне і моральне задоволення, сприяють їх духовному збагаченні³⁰¹. «Активність» подорожі полягає у тому, що мету і шляхи до неї визначено й оголошено заздалегідь («заявлено» маршрут).

Активна подорож — тривалий (дні, тижні) комплексний захід. Вона вимагає великої витрати фізичних (сила, витривалість, технічні прийоми) і інтелектуальних (тактичні завдання, технічні прийоми) зусиль. Не можна все передбачити заздалегідь. На маршруті завжди чекають несподіванки. До активної туризму примикає так званий «дикий» туризм. «Дикі» туристи мають більш-менш виражене — намір відвідати район, подивитися ті чи інші об'єкти. Але чіткої межі між активним учасником і «диким» туризмом немає.

Головним завданням активного туризму є приучення громадян до корисного і раціонального використання вільного часу, забезпечення оптимального використання туристських ресурсів, турбота про особисту безпеку туристів, захист їх прав, інтересів, майна.

Мета активного туризму полягає в:

- оздоровленні, відновленні сил, поліпшенні медико-фізіологічних даних за допомогою зміни форм діяльності, дозованого руху, нервового розвантаження, підвищення адаптації до незвичайних умов;
- наданні практичних навичок у подоланні перешкод, оволодінні технікою пересування пішки, на лижах, їзди на велосипеді, греблі;
- психологічному вдосконаленні та емоційному збагаченні внутрішнього світу людини;
- розширення краєзнавчого кругозору, вдосконаленні навчально-методичної підготовки, поповненні знань з географії, історії, біології, етнографії і культури;
- засвоєнні теоретичних основ організації і проведення походів, розробки маршрутів;
- набутті спортивного досвіду участі у походах і керівництва походами різної складності.

До активних видів туризму найчастіше відносять: пішохідний, гірськопішохідний, лижний, водний (сплав і гребля на плотах і човнах, плавання на яхті і тд.), велосипедний. Сюди можна також віднести мотоциклетний і автомобільний, спелеотуризм, а також такі рідкісні і екзотичні види туризму як: кінний, верхи на верблюдах, слонах, собачих упряжках, оленях, катання на повітряних кулях, пірнання з аквалангом³⁰².

³⁰¹ Активна подорож передбачає тісний контакт людини з дикою природою. Деревя і куці дають дрова для багаття. На вогнищі готують їжу, вогнище може перетворитися на пожежа. По річці можна плисти човном чи плоті, але остерегатися - у річці можна втонути. Дощ створює великі незручності туристів, але живить річки, напуває рослини. Ці й подібні їм спостереження та враження можуть сформувати люди розуміння залежності від природи, природи людей, взаємозв'язку явищ природи, дадуть змогу усвідомити себе частиною природи.

³⁰² Одними з видів пішохідного туризму є :

- Краєзнавчі й пошукові експедиції — це тривалі мандрівки пошукового характеру, що включають елементи краєзнавства.
- Екскурсія — це туристська мандрівка, яку здійснюють з метою відвідування якої-небудь місцевості, пам'яток історії, культури, природи, об'єктів народного господарства, використовуючи різні види пересування й транспорту.

2. Методика підготовки маршрутів з активними способами руху. Всі види активного туризму не обходяться без важливого елементу подорожі – це вибір і опрацювання маршруту.

Крім природних умов географічного району враховують бажання більшості учасників виходячи з їхніх уподобань, інтересів, туристського досвіду, реальної фізичної і технічної підготовленості, тривалості вільного часу, наявності коштів, спорядження. Маршрут повинен також відповідати меті й основному завданню походу або подорожі.

Маршрут майбутнього походу або подорожі має бути цікавим в пізнавальному плані. Залежно від складу групи, мети й завдань походу або подорожі визначають об'єкти для огляду, історичні місця, пам'ятники архітектури, революційної, бойової і трудової слави, музейні комплекси, новобудови тощо. Туристи також повинні ознайомитися з життям, традиціями й побутом населення.

Основне завдання туристської, мандрівки — сприяння активному відпочинку, зміцнення здоров'я, підвищення спортивної майстерності, набуття, прикладних і спеціальних навичок, виконання доручень науково-дослідних і музейних організацій, пошук реліквій слави нашого народу, огляд визначних туристсько-екскурсійних об'єктів.

При виборі маршруту не забувайте й про пору року, в яку планується похід або подорож. Якщо це рання весна або пізня осінь, коли погода дуже нестійка, бажано, щоб маршрут проходив більш-менш сухими місцями. Жаркої літньої пори, здебільшого рухаються лісом, берегом річки, де можна зупинитися для відпочинку. Взимку краще йти на лижах обабіч доріг, стежками, долинами річок, через перевали, населені пункти, туристські бази. Тут легше влаштувати ночівлі і днівки, відремонтувати спорядження, є де погрітися, переждати непогоду.

Маршрути можуть бути *кільцеві, лінійні та радіальні*. Можливе також поєднання кільцевих і лінійних маршрутів з радіальними (так звані лінійно-радіальні або кільцево-радіальні). При кільцевому маршруті початок і кінець, його знаходяться в тому самому місці, при лінійному — в різних. Радіальні виходи прокладають, як правило, від основного маршруту для огляду цікавих туристсько-екскурсійних об'єктів, що лежать осторонь основного шляху. При цьому частину спорядження можна тимчасово залишити на зберігання в опорному пункті.

Перші походи найкраще здійснювати по околицях міста чи села, території свого краю. Це дає змогу без істотних затрат часу на дорогу і коштів побачити мальовничі куточки рідної місцевості, удосконалити техніку туристського кроку, ходьби на лижах, оволодіти способами подолання природних перешкод. І, звичайно; це добре фізичне тренування перед багатоденними походами і подорожами. Вже на цьому етапі треба пам'ятати, що всі маршрути доцільно планувати за принципом поступового збільшення складності.

Після того як буде нагромаджено певний досвід проходження простих маршрутів, можна організувати більш складні походи і подорожі, збільшуючи довжину маршруту й включаючи до нього додаткові природні перешкоди. Звичайно, при цьому туристська група повинна розраховувати тільки на свої сили, досвід і уміння. Проте навіть при хорошій підготовці учасників не слід захоплюватися досить довгими і складними маршрутами по безлюдній місцевості. Це ускладнює мандрівку, позбавляє подорожуючих можливості ознайомитися з запланованими для огляду об'єктами, втомлює туристів фізично і призводить до морального невдоволення.

Вибраний маршрут детально опрацьовують, водночас вивчаючи географічний район майбутнього походу або подорожі; Для цього використовують довідники, карти, туристські путівники, наукову та художню літературу, географічні дані, метеорологічні спостереження, лоції рік і озер, звіти туристських груп і експедицій, що побували там. Важливі дані можна одержати через листування з місцевими організаціями, туристами, краєзнавцями, вчителями шкіл, лісниками, мисливцями; а також через, консультації з членами місцевої маршрутно-кваліфікаційної комісії, учасникам походів і подорожей.

- Туристська прогулянка — це легке, уповільнене, приємне недовготривале ходіння (пішки чи на лижах) або короткочасна замська поїздка з метою активного відпочинку.

Туристська група має скласти уявлення про специфічні-особливості району походу або подорожі: рельєф місцевості, наявність і стан снігового покриву, температурні коливання, кількість опадів, прогноз погоди на період наміченого походу або подорожі, тривалість світлового дня, наявність лісу в місцях ночівель і привалів, можливість виходу до населених пунктів тощо. Докладне попереднє вивчення географічного району необхідне не тільки для того, щоб більше, побачити і взнати нового, а й для безпеки подорожі.

При санітарно-епідеміологічній оцінці маршруту передусім звертають увагу на наявність у районі майбутнього походу чи подорожі джерел питної води, безпечних місць для купання. Крім цього, з'ясовують, чи можна придбати на місці продукти харчування і деяке спорядження, а також довідуються в місцевих організаціях, яку суспільно корисну роботу бажано й можна проводити на маршруті.

Після того як буде вибрано район походу або подорожі й вивчено його природні умови, визначають початковий і кінцевий пункти маршруту. Вони мають бути зв'язані надійним видом транспорту з місцем початку мандрівки. Між початковим та кінцевим пунктами походу або подорожі проводять маршрут по найзручніших шляхах: польових дорогах, лісових стежках, долинах річок, через перевали, переправи, населені пункти й різні туристські бази.

Проміжні населені пункти та бази можуть служити опорними пунктами для учасників походу або подорожі. В них можна запланувати ночівлі і закупити продукти харчування, відремонтувати спорядження, відвідати туристсько-екскурсійні об'єкти тощо.

Маршрут викреслюють на карті або схемі, визначають ділянки з природними перешкодами й способи їхнього подолання, зручні місця великих привалів, ночівель та днівок, радіальні виходи, підраховують загальний кілометраж. Після цього складають графік руху залежно від складності шляху, фізичної і технічної підготовки туристів, розташування населених пунктів, намічених для огляду екскурсійних об'єктів, рельєфу місцевості, заселеності тощо.

Крім основного маршруту для зимових та інших складних багатоденних походів і подорожей (на випадок погіршення погоди, стану снігового покриву, а також виникнення непередбачених ускладнень) опрацьовують полегшений запасний варіант маршруту або окремих його ділянок. Від правильного його вибору і опрацювання часто залежить безпека туристів, які опинилися в скрутній ситуації.

У перші дні походу або подорожі планують невеликі денні переходи, тому що організм учасників ще недостатньо адаптувався до навантажень. Наприкінці маршруту кілометраж денних переходів теж зменшують, щоб організм туристів поступово розслабився після великих навантажень. Крім того потрібний буде деякий запас часу на випадок порушення графіку походу або подорожі через непередбачені обставини.

Розраховуючи денні переходи для пішохідних походів і подорожей, виходять з того, що в середньому турист-пішохід може проходити по 15—25 км в день. Якщо рюкзак важкий (у перші дні мандрівки) або маршрут пролягає пересіченою місцевістю з подоланням природних перешкод, а також якщо в складі групи є слабо підготовлені початківці, денний перехід слід зменшити до 12—18 км. Навантаження слід збільшувати поступово. Наприклад, для дев'ятиденних подорожей I—II категорій складності рекомендується такий кілометраж по днях: 15, 18, 20, 22 км, днівка, 22, 25, 25, 18 км. Якщо категорія складності маршруту вища, найважчим буває другий-третій день подорожі. Тому кілометраж у перші три дні краще не збільшувати, а днівку планувати на четвертий день.

3. Класифікація маршрутів, що використовуються у активному туризмі. Спортивна класифікація маршрутів визначає основні засади, вимоги, і технологію класифікації активних походів. Залежно від труднощів у подоланні перешкод, району походу, автономності, новизни, протяжності маршруту та інших його показників, притаманних тому чи іншому виду активного туризму, походи поділяються на походи ознайомчі, некатегорійні і категорійні. З іншого боку, походи поділяються за видами туризму: пішохідні, водні, гірські, лижні, велосипедні, автомобільні, мотоциклетні, спелео- й вітрильні, і навіть можуть становити їх комбінації.

Активні походи за своєю складністю поділяються по зростаючому ступеню складності — від I до III, а за категорією складності - від I до IV. Категорії складності походів можуть визначатися з наявними в них локальними перешкодами — перевалами, вершинами, печерами та ін.

Класифікацію походів за рівнем складності використовують у дитячо-юнацькому туризмі³⁰³. Основними показниками, визначальними категорію складності походу, є вид, кількість, розмаїтість та категорія важкості подоланих на маршруті перешкод. Категорія важкості перешкоди залежить від того, який рівень кваліфікації, і технічного майстерності потрібно для його безпечного проходження. У кожному виді туризму є свої типові перешкоди, відбивають його специфіку. Маршрути вищої категорії складності містять важчі перешкоди. При категорюванні маршрутів насамперед враховуються й такі перешкоди, що дають туристам технічний досвід, необхідний для безпечного проходження наступних маршрутів.

Комбінованим вважається похід, складові частини якого представляють повноцінні спортивні маршрути різних видів туризму. При цьому кожна його частину у своїй складності мусить бути не нижче II категорії. Загальна категорія складності комбінованого походу може бути на одну одиницю вище, ніж максимальна складність його складових частин³⁰⁴. Для деяких видів туризму (пішохідного, лижного, вітрильного) категорія складності походу значною мірою залежить від географічного району походу, його автономності, сумарного перепаду висот, кваліфікації набраної групи.

Нормативна тривалість походу сприймається як мінімальний час, необхідний для проходження маршруту підготовленої групою. Ця тривалість може бути більшою зі збільшенням протяжності маршруту, кількості і важкості перешкод. Кількість ночівель не повинна перевищувати 20% загальної тривалості походу.

Під *нормативною протяжністю походу* розуміється найменша допустима довжина маршруту цієї категорії складності. Протяжність може бути зменшена (але, зазвичай, лише на 25 %) при істотному збільшенні на маршруті числа перешкод, які визначаються категорією складності походу. Протяжність маршруту в сильно розчленованій і складній місцевості вимірюється за картою масштабу 1:100000, і отриманий результат помножається на коефіцієнт 1,2.

Більшість маршрутів мусять бути лінійної чи кільцевої (одне кільце) форми протяжністю щонайменше 75 % виявленої для цієї категорії складності походу — й утримувати найважчі перешкоди маршруту (для гірських походів — щонайменше два найважчих перевали).

Радіальним виходом у поході вважається невелика ділянку маршруту з поверненням у цю ж точку. Відстань і природні перешкоди, пройдені в кільцевих радіальних виходах (з поверненням іншим шляхом), зараховуються повністю, а пройдені в лінійних радіальних виходах (з поверненням на той самий шлях) зараховуються як один напрям. Маршрути походів повинні бути безперервними. Розривом маршруту вважається не викликане необхідністю перебування у населеному пункті понад дві доби, і навіть використання транспорту всередині маршруту.

4. Сучасний стан розвитку активного туризму в Україні. Активний туризм в Україні розвивається як невід'ємна складова туристичної галузі і спрямований на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини шляхом залучення її до участі у спортивних походах різної складності та змаганнях з техніки спортивного туризму, самодіяльних туристичних подорожах, мандрівних туристичних подорожах активного туризму.

³⁰³ З огляду на специфіку дитячо-юнацького туризму, класифікація походів за ступенем складності для вітрильного, автото-, спелео- і гірського туризму відсутня.

³⁰⁴ При включенні в маршрут окремих ділянок (перешкод) з деяких інших видів туризму чи перешкод вищих категорій, маршрут може мати статус маршруту «із елементами» походів вищих категорій складності або притаманних іншим напрямом туризму.

Розвиток нових напрямів активного туризму – екстремального, пригодницького, наддалеких вітрильних та інших подорожей, проведення комбінованих за видами туризму (автомобільного, велосипедного, вітрильного, водного, гірського, мотоциклетного, пішохідного, спелеологічного тощо) подорожей з використання наявних природно-рекреаційних, історико-культурних та кадрових ресурсів країни не тільки створює умови для залучення до активних занять туризмом населення України, а й має стимулюючий вплив на розвиток міжнародного та зарубіжного туризму, сприяє загальному розвитку туристичної галузі як високорентабельної галузі економіки України та її входженню до світового туристичного ринку.

З метою покращення ситуації туристсько-спортивна громадськість у вересні 2000 року на Установчому з'їзді у Вінниці створила всеукраїнську громадську організацію – Федерацію спортивного туризму України, завданням якої було визначено всебічне сприяння підвищенню статусу активного туризму, а також вітчизняної туристичної галузі. Діяльність Федерації мала служити всебічному гармонійному розвитку особи, зміцненню здоров'я населення, культурному і духовному розвитку громадян України. Було розроблено та затверджено Програму діяльності Федерації активного туризму України на 2001-2005 рр. Програма стала стрижнем усієї діяльності Федерації. Нині в осередках Федерації найбільше комісій з пішохідного туризму – 22, далі йдуть комісії з гірського та водного туризму – по 19, велосипедного – 15, спелеологічного – 14, лижного – 12, вітрильного – 4.

Окрім того, за перші два роки діяльності Федерації значно зросла кількість всеукраїнських та регіональних змагань зі спортивного туризму. Слід зазначити, що в останні роки активному туризму як ефективному засобу залучення населення до здорового способу життя стало приділятися значно більше уваги з боку органів державної влади.

За 2003-2005 роки прийняті зміни у національному законодавстві щодо регулювання діяльності туристських підприємств та організацій, готельного бізнесу, інвестиційної діяльності.

Сьогодні на постійній основі в Україні у галузі туризму працюють понад 200 тис. осіб і близько 1 млн осіб сезонно, що свідчить про нагальну необхідність збільшення кількості робочих місць у цій сфері. Для порівняння: в індустрії туризму у Німеччині зайнято 2,3 млн осіб (10% загальної зайнятості), що еквівалентно кількості робочих місць у машинобудуванні, металургійній галузі та торгівлі; в Іспанії – 1,4 млн осіб (9,1 % загальної зайнятості).

Сьогодні в галузі туризму стоять гострі проблемні питання, серед яких:

1. Невизначеність з перспективами розбудови курортної сфери на державному рівні. Відсутність генеральних планів забудови у більшості курортних та рекреаційних територій значно ускладнює роботу з потенційними інвесторами. Вочевидь, потрібно розробити Державну програму розвитку курортів;

2. Відпрацювати механізм створення сприятливих умов для залучення інвестицій, спрямованих насамперед на будівництво нових та реконструкцію діючих об'єктів туристської та курортно-рекреаційної сфер, сприяти спрощенню процедури узгодження інвестиційних проектів;

3. Прийняти комплексне рішення відносно виділення земельних ділянок під будівництво готелів та інших об'єктів туристичної інфраструктури;

4. Реалізувати комплекс заходів для розвитку масового внутрішнього туризму, насамперед соціального туризму, як чинника підвищення якості життя громадян України;

5. Розбудувати туристську інфраструктуру за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та систему безпеки туристів;

6. Розширювати діяльність в Україні міжнародних готельних мереж, підтримувати ділові ініціативи, спрямовані на створення у країні готельних мереж економ-класу;

7. Активізувати процедуру подальшого спрощення візового режиму для туристів з країн Європейського Союзу та інших економічно розвинутих країн;

8. Сприяти розвитку дитячого, молодіжного, сільського туризму в Україні;

9. задіяти та ефективно й раціонально використовувати пам'ятки культурної спадщини для розвитку туризму.

Отже, розвиток активного туризму в Україні потребує підтримки, узгодженого розвитку в межах усієї індустрії туризму країни. Активний туризм є одним з пріоритетних напрямків розвитку внутрішнього та іноземного туризму в Україні, одним з найбільш сталих видів туристичних ринків.

5. Світова географія активного туризму.

Африка – один з найзагадковіших континентів на планеті, який має потужний потенціал розвитку активних видів туризму. Тут непрохідні джунглі змінюються безкрайними пустелями, випалена розжарена земля – прохолодними квітучими оазисами, а видова різноманітність тварин, рослин і птахів, що мешкають в природному середовищі, вражає не тільки туристів, але і учених. Африка – другий за величиною континент земної кулі після Євразії. Територія Африки з островами налічує більше 30 мільйонів кв. км., на якій проживає близько 1 мільярда чоловік. Це 20% площі всієї суші і близько 13% чисельності населення Землі.

- Африка є найжаркішим материком планети. Світовий температурний рекорд – +58,4 °С був також зафіксований в Африці, в місцевості Даллол на півночі Ефіопії. Однойменне поселення, за даними статистики Ефіопії, в даний час є нежилим. Йому належить рекорд і по найвищій середньорічній температурі, яка в Даллоле склала +34±С;

- В Африці протікає найдовша річка світу – Ніл, починає свій шлях майже з півдня континенту, від передгір'я Танзанії і закінчує на півночі, впадаючи в Середземне море на території Єгипту. Її загальна протяжність складає 6650 км., а долина Нілу є основною зоною землеробства на африканському континенті;

- друге за величиною прісноводне озеро світу – Вікторія також знаходиться на африканському континенті. Площа його водної поверхні складає 69,5 тис. кв.км;

- африканська пустеля Сахара є найбільшою в світі і має площу 8,6 млн. кв.км, що складає 30% території Африки. Це більше території Бразилії і континентальної частини США;

- на території Судану знаходиться в 2 рази більше пірамід, ніж в Єгипті, проте вони не настільки популярні у туристів, оскільки мають менші розміри і датуються пізнішими термінами будівництва;

- з п'яти найшвидших тварин чотири мешкають в Африці – гепард, лев, антилопа гну і антилопа Томпсона;

- найвища точка Африки – легендарний пік Кіліманджаро, що знаходиться на території Танзанії. Його висота складає 5895 м.

Для розвитку *активного туризму в США* є усі необхідні передумови.

- Пляжі Малібу, Лос-Анджелес (пляжі, атракціони, дитячі розваги, серфінг, віндсерфінг, кайтсерфінг);

- Майамі-Бич, Майамі (Флоріда) (пляжі, дайвінг, серфінг, віндсерфінг, кайтсерфінг)

- Національний парк Грейт-смоуки-маунтінс (парки, природні пам'ятники, трекінг, хайкінг);

- Школа серфінгу Santa Monica, Лос-Анджелес (Серфінг);

- Пляж Медоу, Кейп-код (пляжі, серфінг, кладовище затонулих кораблів);

- Центр дайвінга South Beach Dive and Surf Center (Майамі, дайвінг, серфінг);

- Національний парк «Арки» (парки, природні пам'ятники, трекінг, хайкінг, дитячі розваги);

- Каанопалі, Гавайські острови (пляжі, дайвінг, серфінг);

- Кемпінг No-be-bo-sco (парки, природні пам'ятники, трекінг, хайкінг);

- Маалаеа, Гавайські острови (пляжі, серфінг);

- Озеро Біг Муз (парки, природні пам'ятники, пляжі, рибалка);

- Острів Молокині, Гавайські острови (парки, природні пам'ятники, дайвінг);

- Парк Олета Рівер, Майамі (пляжі, рибалка, парки, природні пам'ятники);

- Парк Доля-Крик, Вашингтон (парки, природні пам'ятники, рафтинг, каякінг);

- Гора Тома Джонса, Нью-Йорк (парки, природні пам'ятники, трекінг, хайкінг).

В Європі можна знайти тисячі виняткових і цікавих місць, які можуть бути використані у активному туризмі. До традиційних регіонів європейського активного туризму – Північній Європі, альпійським державам, Греції і Іспанії приєднуються нові країни – Чорногорія, Сербія, Румунія, Молдавія.

Активні тури в Північну Європу: фіорди, вікінги, північне сьйво, холодні озера і гарячі ключі. Мандрівникам надається можливість вибирати між вивченням ландшафту і багатства флори і фауни норвезьких фіордів, озерами Фінляндії або вулканами Ісландії. Кожна країна Північної Європи прекрасна і унікальна по-своєму, а піти в похід по північних стежках можна з будь-яким рівнем підготовки, вибравши відповідний по складності маршрут³⁰⁵.

Основні маршрути подорожей Західною Європою, не пов'язані з екскурсійним і пляжним туризмом, пролягають по території Альп і їхніх передгір'їв, які в розпал гірськолижного сезону є достатньо жвавими, але мають настільки обширну територію і багатий природний ландшафт, що тут завжди можна знайти стежки, по яких не ступала нога організованого туриста. Більшість з них віддають перевазі «тусовку» на звичних гірськолижних курортах Франції, Австрії, Італії і Швейцарії, не ризикуючи відходжувати далі уторованих спусків і підйомників і проводячи вільний час в теплих готелів, барів і нічних клубів гірськолижних селищ.

За різноманітністю ландшафтів, країн і народностей, що їх населяють, Південна Європа може змагатися з будь-яким регіоном нашої планети. Вона така неповторна і суперечлива, бідна і багата, стримана і багатослівна, жарка і прохолодна. А найголовніше – Південна Європа завжди різна.

Активний тур до Іспанії дає можливість сумістити походи в гори з вивченням пам'яток культури і історії в Мадриді, Севільї, Малазі і Гранаді, познайомитися з дивом мавританської архітектури знаменитою Альгамброю, вивчити багату історію тутешніх місць і спробувати прекрасні блюда іберійської кухні.

Активні тури до Греції - це сходження на Олімп, що став вже легендою, вивчення пам'яток стародавньої Еллади, піші походи і морські прогулянки, сполучені в одну велику і захопливу подорож³⁰⁶.

Балкани - одне з найцікавіших місць для активних мандрівників, а Чорногорія - країна, включена в список країн, обов'язкових для відвідин туристами. Краса Адріатичного побережжя тут немислимим чином поєднується з гірськими вершинами, покритими густими

³⁰⁵ Активні тури до Норвегії – це піші походи по норвезьких островах, поромні переправи, милування стриманою красою холодного морського побережжя, знайомство із звичаями нащадків стародавніх вікінгів і відвідини найпівнічнішого міста світу - Хаммерфеста. В світі існує чотири найбільш відомих району розташування фіордів – в Чилі, в Північній Америці, на Південному острові Нової Зеландії і в Норвегії. Але саме Норвегія лідирує за числом фіордів на своїй території, а багато мандрівників схиляються, що і по своїй красі норвезьким фьордам немає рівних в світі.

Ісландія – країна зовсім не арктична, а середня температура січня в найпівнічнішій столиці миру Рейк'явіку складає всього -1 °С. Літо тут не балує жарою (середня температура в липні ледве перевищує +10°С), зате і замерзнути, здійснюючи туристичний похід до найбільшого льодовика в Європе – Ватнайекюдль, ви навряд чи зумієте, якщо візьмете з собою спеціальний одяг, що захищає від пронизливого вітру, яким славиться побережжя Ісландії. Тут же знаходиться найбільший в Європе вулкан Гекла і найвеличніший на європейському континенті водопад – Деттіфосс, що має висоту 40 і ширину 100 метрів. Багато природних визначних пам'яток Ісландії мають приставку «самий», тому і туристичний похід до Ісландії може стати для вас найяскравішою подорожжю, що запам'ятовується і насиченим, серед тих, в які вам доводилося відправлятися до цього моменту.

³⁰⁶ Але Греція – це не тільки континент, це тисячі островів, найпівденніший і загадковіший з яких – Крит не можна обійти увагою тому, для кого туристичний похід нерозривно пов'язаний з гірськими стежками, що лоскочуть нерви пригодами і історичними загадками. Острів Крит – це щонайдовша і вражаюча ущелина в Європе – Самарії, до якої ведуть цікаві гірські маршрути, це знаменитий палац і каплиця Святого Павла, яка по легенді була побудована в тому місці, Кносський, де християнський святий зійшов на береги Криту. Подорожуючи по Криту, ви будете уражені поєднанням його природної краси, старовинних визначних пам'яток і безмежними можливостями для активного відпочинку. При цьому кожен має право самостійно вибирати, якому відпочинку він віддасть перевагу - пішим сходженням в гори, велосипедним прогулянкам, подорожі уздовж морського побережжя або відпочинку на пляжі після насиченої подіями активної частини туру.

лісами, кількість видів рослинного і тваринного миру в яких перевищує видову різноманітність всіх європейських лісів, разом узятих³⁰⁷.

Трансільванія - унікальне місце для любителів активних подорожей, оскільки має всі складові для організації активного відпочинку:

- цікавий ландшафт з чергуванням річкових рівнин, грязьових вулканів, живописних озер і гірських хребтів Південних Карпат;
- цікаві середньовічні городки і замки, оповиті легендами, зокрема монастир на озері Снагов, ім'я якого нерозривно пов'язане з легендою про знаменитого графа Дракули;
- самобутню культуру, розвинені народні промисли і цікаву національну кухню;
- багату природу і чисте повітря.

³⁰⁷ Оскільки Чорногорія - країна з бездоганною екологією і унікальною природою, екологічний туризм є одним з головних туристичних напрямів країни нарівні з пляжним відпочинком. Значну частину території Чорногорії займають національні парки і заповідники, в яких гірські райони поєднуються з предгірними рівнинами, а каньйони швидких річок, найвідомішим з яких є каньйон річки Тари - з безбережною гладінню озер.

Тема 13. ГЕОГРАФІЯ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТА ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ

План: 1. *Культурно-пізнавальний туризм – визначення та напрями розвитку.* 2. *Культурно-історична спадщина як основа розвитку культурно-пізнавального туризму.* 3. *Оцінка атрактивності культурно-пізнавальних ресурсів.* 4. *Подієвий туризм – визначення та напрями розвитку.* 5. *Історія та головні передумови розвитку подієвого туризму.* 6. *Подієвий туризм в Україні.*

1. Культурно-пізнавальний туризм – визначення та напрями розвитку. Терміни «культурний», «культурно-пізнавальний» або «пізнавальний» туризм, відповідаючи англійському терміну «cultural», визначають один і той же вид туризму, метою якого в широкому сенсі є пізнання національної культури країни відвідин. Поняття «культурний» є похідним від терміну «культура», що походить від латинського «cultura», тобто, виховання, освіта, «культурний» - це що відноситься до освітньої, інтелектуальної діяльності, як, наприклад, культурні зв'язки, культурна робота.

ЮНЕСКО розглядає культурний туризм як відмінний від інших вид туризму, що «враховує культури інших народів». Культура виступає фундаментальною основою процесу розвитку, збереження, укріплення незалежності та буття народу. Туризм — найкращий спосіб знайомства з іншою культурою. Збереження культурного надбання та його раціональне використання відіграють важливу роль у залученні туристичних потоків та популярності певного туристичного напрямку. Сполучення відпочинку з пізнанням життя, історії й культури іншого народу — одне із завдань, що повного мірою здатний вирішувати туризм. В його основу має бути покладений соціально-культурний та народно-етнографічний аспект, що базується на звичаях і традиціях.

Культурно-пізнавальний туризм знайомить туриста з культурними цінностями, розширює його культурний світогляд. При цьому турист отримує знання, погоджені з власними культурними запитами в власним вибором. Культурно-пізнавальна діяльність туриста може розвиватись у наступних напрямках:

- знайомство з різними історичними, архітектурними або культурними епохами шляхом відвідин архітектурних пам'яток, музеїв, історичних маршрутів;
- відвідини, театралізованих та музичних постановок, кіно, театрів, фестивалів, релігійних свят, бою биків, концертів і оперних сезонів, виставок картин, скульптур, фотографій і т. і.;
- відвідини лекцій, семінарів, симпозіумів, курсів іноземної мови, комунікативних тренінгів;
- участь в демонстраціях фольклору, національної кухні і прикладного мистецтва на фестивалях фольклорних ансамблів і виставках національної народної творчості.

Сьогодні в міжнародному туризмі окрім традиційного культурно-пізнавального туризму в практику вже увійшли або входять наступні підвиди культурного туризму: культурно-історичний, культурно-подієвий, культурно-археологічний, культурно-етнографічний, культурно-етнічний, культурно-релігійний, культурно-антропологічний, культурно-екологічний і інші підвиди

Усі наявні в Україні об'єкти історико-культурної спадщини перебувають під охороною держави. Діє спеціальний Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8.06.2000 р. № 1805-III, що регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь.

Теоретичну базу спадщина набула саме в географічній науці, насамперед у роботах Ю. О. Веденіна, М. Є. Кулешової, Ю. Л. Мазурова, І. В. Кондакова (Росія), К. М. Горба, К. А. Поливач (Україна) та інших.

2. Культурно-історична спадщина як основа розвитку культурно-пізнавального туризму. Культурно-історична спадщина являє собою цінності оточуючого нас природного середовища та цінності «другої природи» — культури людей, зазвичай представлені у пам'ятках природи, історії та культури, як матеріальних, так і нематеріальних. Національна спадщина України включає всі об'єкти та явища культури і природи, що сформувались та (або) збереглись усіма людськими спільнотами, які проживали на території України протягом історії, і є важливими для подальшого їх життя і стійкого розвитку держави.

Поняття культурної і природної спадщини оформилося прийняттям у 1972 р. Конвенції ЮНЕСКО про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини. В якості культурної спадщини Конвенцією визначені:

— пам'ятники: твори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи або структури археологічного характеру, надписи, печери і групи елементів, які мають визначну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва та науки;

— ансамблі: групи ізольованих або об'єднаних будівель, архітектурна єдність або зв'язок з пейзажем яких являє визначну універсальну цінність з точки зору історії, науки і мистецтва;

— видатні місця: творіння людини або спільне творіння людини і природи, а також зони, що включають археологічні місця, що мають визначну універсальну цінність з точки зору історії, етнології та антропології.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» до культурної спадщини відносить:

— споруди (витвори) — твори архітектури та інженерного мистецтва разом з природними чи створеними людиною елементами, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;

— комплекси (ансамблі) — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою споруд різного призначення, що відзначаються своєю архітектурою та органічним зв'язком з ландшафтами;

— визначні місця — топографічно визначені зони або ландшафти, природні, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу певну цінність;

— археологічні об'єкти — городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою;

— історичні об'єкти — будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

— об'єкти монументального мистецтва — твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

— об'єкти архітектури та містобудування — історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва;

— об'єкти садово-паркового мистецтва — поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами.

Історико-культурна територія — це особливе цілісне просторове утворення, де в традиційному природному і соціально-культурному середовищі зберігаються цінні об'єкти історико-культурної спадщини людства.

Унікальність історико-культурної території визначається наявністю і поєднанням меморіальних, архітектурних, археологічних об'єктів, інженерних споруд, історичної забудови, традицій народних промислів і господарської діяльності, фольклору й обрядової національної культури, природних визначних пам'яток та історичних форм

природокористування, що є винятковою історичною і культурною цінністю України, а також світової культурної спадщини.

Збереження та розвиток особливо привабливих для туристів історичних територій потребує державного захисту та політики розбудови. Згідно з такими рішеннями у виділеній території, оголошеній історико-культурним заповідником, припиняється господарська діяльність, експлуатація природних ресурсів, видобуток корисних копалин, заселення території. Водночас дозволяються контрольовані наукові дослідження з метою естетичного залучення до культури.

Історико-культурні заповідники — це спеціальні законодавчо визначені території, що охоплюють ансамблі та комплекси пам'яток історії та культури, які мають виняткову історичну, наукову та культурну цінності та перебувають під охороною держави. Режим утримання заповідників передбачає повну (музеї-заповідники) або часткову (заповідні території) заборону виробничої діяльності на цих територіях і вилучення їх із сільськогосподарського землекористування. Розрізняють історико-археологічні, історико-етнографічні, історико-культурні заповідники. Кожен заповідник створюється й діє на підставі окремо затвердженого положення.

Всього в Україні налічується близько 53,6 тис. історико-культурних пам'яток, з яких 12 тис. становить інтерес як туристсько-екскурсійні об'єкти і лише близько 5,5 тис. (за деякими джерелами — 8 тис.) задіяні в туризмі.

3. Оцінка атрактивності культурно-пізнавальних ресурсів. Культурний туризм, як вид туристичної діяльності, вважається одним із зростаючих секторів на туристичному ринку. Сучасний мандрівник відчуває потребу в альтернативних ресурсах, зокрема, в історико-культурних ресурсах. Мінімальний набір ресурсів для пізнавального туризму може дати будь-яка місцевість, але для його масового розвитку потрібна певна концентрація об'єктів культурної спадщини, серед яких можна виділити:

- пам'ятники археології;
- культову та цивільну архітектуру;
- пам'ятники ландшафтної архітектури;
- малі та більші історичні міста;
- сільські поселення;
- музеї, театри, виставкові зали та ін.;
- соціокультурну інфраструктуру;
- об'єкти етнографії, народні промисли і ремесла, центри прикладного мистецтва;
- технічні комплекси та спорудження.

Атрактивність культурних комплексів визначається їх художньою та історичною цінністю, модою та доступністю стосовно місць попиту. Оцінка культурних комплексів для туристських цілей може проводитися двома основними методами:

1) ранжуванням культурних комплексів за їхнім місцем у світовій і вітчизняній культурі;

2) необхідним і достатнім часом для огляду визначних пам'яток, що дозволяє порівнювати різні території за перспективністю історико-культурного потенціалу для туризму.

Проте, культурні комплекси, які високо оцінюються фахівцями, не завжди викликають адекватну реакцію в туристів. Необхідний і достатній час для огляду об'єктів певною мірою визначається їхньою доступністю й побудовою екскурсійних маршрутів.

Важливою характеристикою культурного комплексу є стабільність його відповідності ціннісним критеріям, що сформувалися в населення. Цей фактор пов'язаний із тривалістю інтересу туристів до конкретного культурного об'єкта. Тому регіон, зацікавлений у залученні туристів, повинен розумно планувати й розвивати спеціальні програми та заходи, що сприяють підвищенню інтересу до його культури, поширювати інформацію про свій культурний потенціал, розраховувати на залучення потенційних туристів.

Потрібно створити «вау»-фактор, тобто образи і легенди, які б спонукали людей їздити по маршрутам знову і знову. «Вау»-факторами можуть бути:

- історія та культура регіону;
- цікаві фестивалі, культурні заходи;
- духовні осередки (храми, монастирі, церкви);
- природні (парки, сквери) та художні осередки (виставки, галереї) і т. д.

Важливими змінними, що впливають на привабливість туристського напрямку для різних груп і категорій туристів, є його культурні та соціальні характеристики. Найбільший інтерес у туристів викликають такі елементи культури народу, як мистецтво, наука, релігія, історія та інше.

Образотворче мистецтво — один з важливих елементів культури, здатний сформувати переконливий мотив до туристської подорожі. Його повсюдне посилення пов'язане з тенденцією виставляти на відомих курортах (у приміщеннях готелів) добуток національного образотворчого мистецтва з метою ознайомлення туристів з культурою регіону. Також популярні фестивалі, що широко представляють різноманітні види й елементи національного образотворчого мистецтва.

Музика й танці. Музичний потенціал регіону є одним із привабливих елементів культури. У деяких країнах музика виступає як основний фактор залучення туристів. Відомі музичні фестивалі щорічно збирають тисячі учасників³⁰⁸.

Народні промисли. Регіон, що приймає туристів, повинен пропонувати їм різноманітний асортимент сувенірів, виконаних (фабричним або кустарним способом) місцевими майстрами та ремісниками³⁰⁹.

Історія. Культурний потенціал регіону виражений у його історичній спадщині. Більшість туристських напрямків дбайливо ставиться до своєї історії як фактору залучення туристських потоків. Наявність унікальних історичних об'єктів може визначити успішний розвиток туризму в регіоні³¹⁰.

Література. Літературні пам'ятники регіону мають більш обмежену в порівнянні з іншими елементами культури привабливість, але все-таки становлять істотний туристський мотив і основу організації різнопланових туристських програм і маршрутів³¹¹.

Релігія. Паломництво — найдавніший вид подорожей, відомий людству не одне тисячоліття. До 80% об'єктів туристського показу є культовими. Мотивами до паломницької подорожі є духовне прагнення відвідати релігійні центри та святі місця, особливо шановані в конкретній релігії, здійснення культових обрядів.

Індустрія й бізнес. Рівень індустріального розвитку регіону є важливим мотивом для залучення певної категорії туристів, особливо іноземних, що цікавляться станом економіки іншої країни, промисловістю, виробленою продукцією.

³⁰⁸ Багато курортних готелів знайомлять своїх гостей з національною музикою під час вечірніх розважальних програм, на фольклорних вечорах і концертах. Аудіо плівки із записами національної музики, продаж яких поширений у більшості туристських центрів, служать чудовим засобом знайомства туристів з культурою народу. *Етнічні танці* — характерний елемент національної культури. Практично кожний регіон має свій національний танець. Знайомство туристів з танцями може відбуватися на спеціальних шоу, фольклорних вечорах, під час розважальних програм.

³⁰⁹ У деяких туристських центрах створюються спеціальні магазинчики в національному стилі, де місцеві майстри виготовляють вироби безпосередньо в присутності покупців. Ця форма торгівлі сувенірною продукцією є своєрідною визначною пам'яткою регіону й викликає чималий інтерес у туристів.

³¹⁰ Знайомство з історією та історичними об'єктами — найсильніший спонукальний туристський мотив. Історична спадщина регіону має потребу в просуванні на туристський ринок. Тому національні туристські організації повинні займатися поширенням інформації про історичний потенціал місцевості. Доцільно проводити культурні заходи (фольклорні, фестивальні та ін.), традиційні для місць туристського призначення, здатні зацікавити туристів з різних куточків світу.

³¹¹ Літературні твори мають силу створювати враження про країну та її культуру. Доведено, що наявність або відсутність певного роду літератури в країні вказує на стан її культурної та політичної систем. У розважальні програми для туристів доцільно включати літературні вечори, тим більше що деякі готелі мають у своєму розпорядженні чудово обладнані бібліотеки. У рамках пізнавального туризму рекомендується організовувати літературні тури по місцях, пов'язаними з іменами авторів і героями відомих літературних творів.

Агрокультура. Рівень розвитку сільського господарства може привернути увагу фермерів і виробників сільськогосподарської продукції, що цікавляться агрокультурою регіону³¹².

Освіта. Високий рівень освіти збільшує прагнення людини до знань. Вплив людей один на одного формує загальносвітовий стиль життя, що впливає на розвиток туризму. Крім цього, система освіти є особливістю туристського потенціалу й може успішно використатися як елемент залучення туристських потоків, зокрема, як основа навчального туризму.

Наука. Науковий потенціал може виступати спонукальним мотивом для відвідування регіону, особливо тими, хто безпосередньо зайнятий наукою або пов'язаний із цією сферою діяльності. Туристські організації можуть надавати різні послуги (проведення зустрічей, семінарів та інше).

Національна кухня. Національна кухня становить важливий елемент культури регіону. Туристи люблять куштувати національні страви тієї країни, по якій подорожують. Особливий інтерес у туристів викликають кафе, ресторани, трактири, оформлення яких гармоніює із пропонованим меню.

4.Подієвий туризм – визначення та напрями розвитку. Одним із перспективних напрямів за оцінками Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) є подієвий або ж *івент* (*event*) туризм. Слово *Event* (подія, захід) в англійській мові має дуже багато значень, як соціально - культурне, так і технічне і навіть філософське, або ж запланована соціально-суспільна подія / захід, яка відбувається в певний час і з певною метою, і має певний резонанс для суспільства. До видів івенту (*event*) можна віднести: фестивалі, карнавали, паради, святкування; конференції, форуми, симпозіуми, круглі столи; освітні заходи: семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації; спортивні змагання (наприклад, Олімпійські ігри); концерти, покази фільму, театральні постановки; ювілеї, весілля, торжества; ділові події: виставки, ярмарки, торгівельні шоу, презентації, відкриття підприємств, прийоми, заходи, пов'язані з просуванням торгівельної марки і т. д.

У сучасному світі сформувалася ціла індустрія щодо організації подій, яка поділяється за характером події та кінцевою метою. Значення подієвого туризму зводиться до відвідин подій, які відбуваються в інших країнах, тобто, основна ціль подорожі присвячена події в якій турист прийматиме пасивну (спостерігача) або активну участь. Це є унікальний вид туризму, оскільки за характер невичерпний. Подієвий туризм можна розглянути за категоріями, що відібрані за масштабом подій. За цією ознакою виділяють національні та міжнародні події (табл.).

Класифікація подієвих ресурсів за тематикою

ВИД РЕСУРСІВ	ТЕМАТИКА	ПРИКЛАДИ ПОДІЇ
ГРОМАДСЬКІ	Гастрономічні фестивалі	Пивний фестиваль «Октоберфест» (Мюнхен, Німеччина), свято молодого вина Божоле Нуво (Франція), фестиваль морепродуктів на о. Гров (Іспанія)
	Фестивалі і виставки квітів	Виставка тюльпанів (Нідерланди), фестиваль квітів у Челсі (Велика Британія), свято троянд (травень) і жасмину (серпень) у Грассі (Франція), фестиваль хризантем (Японія), фестиваль квітів (Таїланд), виставка квіткових експозицій на Співочому полі (Київ)
МИСТЕЦЬКІ	Музичні та театральні фестивалі і конкурси	Музичний конкурс "Євробачення", фестиваль джазу в Монтре (Швейцарія), "Слов'янський базар" (Білорусь), "Нова хвиля" (Латвія), "Таврійські ігри" (Україна), Фестиваль художнього драматичного мистецтва (Франція)
	Кінофестивалі	Канський (Франція), Берлінський (Німеччина), кінофестиваль "Молодість" (Україна), "Кінотавр" (Росія)

³¹² Розташовані поблизу туристських центрів фермерські господарства, що пропонують місцеві сільгоспродукти, є важливою ланкою в туристському обслуговуванні. У програму спеціалізованого тура варто включати різні заходи, під час яких туристу буде цікаво познайомитися з асортиментом продукції, що випускається в цій місцевості, взяти участь у процесі її виробництва, наприклад у зборі врожаю.

	Фольклорні обряди, свята і фестивалі	Midsummer's Day (Велика Британія), фестиваль кельтської музики (Франція), фольклорний фестиваль у Шешорах (Україна)
СПОРТИВНІ	Спортивні змагання	Літні і зимові Олімпійські ігри, чемпіонати світу і Європи з футболу й інших видів спорту, спартакіади
	Ралі, перегони і регати	Перегони Формули-1, міжнародні автоперегони, напр. Париж - Дакар, регати: Vendee Globe, Volvo Ocean Race
	Спортивні фестивалі	"Лижний фестиваль" (Норвегія), "Перегони човнів" (Велика Британія)
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ	Театралізовані шоу	Шоу Lord of the Dance (Велика Британія), "Кіносценія" (Франція), "Наше Різдво" (Україна)
	Карнавали	Карнавал в Новому Орлеані (США), Венеціанський карнавал (Італія), карнавал в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), карнавал в Мацатлані (Мексика)
	Національні фестивалі і свята	Фестиваль Святого Патрика (Велика Британія, Ірландія), "Парад кохання" (Німеччина), весняні та осінні фестивалі (Китай), Дівалі або "Фестиваль Вогнів" (Індія)
ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ	Аукціони	Сотбі'с, Крісті'с (твори мистецтва, антикваріат, Велика Британія), NAFA (хутра, Канада), Гелос (твори мистецтва, Росія), FFS (хутра, Фінляндія), Flora Holand (квіти, Нідерланди)
	Покази мод	Тиждень високої моди в Парижі (Франція), Milano Moda Donna (Італія), Тижні моди Mercedes-Benz
	Ярмарки і виставки	"Райзен Гамбург" (туристичний ярмарок, Німеччина), Брюссельський міжнародний книжковий ярмарок (Бельгія)
	Автомобільні й авіаційні Салони	Детройтський (США), Франкфуртський (Німеччина), Лондонський (Велика Британія), Женевський (Швейцарія), Токійський (Японія) автосалони, авіасалон в Ле Бурже (Франція), авіасалон на о. Лангкави (Малайзія)
	Політичні й економічні форуми	Всесвітній економічний форум у Давосі (Швейцарія), Генеральна асамблея ООН, зустрічі світових лідерів
РЕЛІГІЙНІ	Релігійні свята, ходи і події	Сходження Благодатного вогню у переддень Воскресіння Христового (Єрусалим)

5.Історія та головні передумови розвитку подієвого туризму. З формальної точки зору індустрія свята народилася в 1800-х роках, з початком продажу квитків на професійні спортивні заходи, і пізніше вона поступово трансформувалася. Вважається, що сама професія організатора сформувалася в 1950-х роках, а почалося все з відкриття в 1955 році Діснейленда.

В Україні івент-індустрія бере початок з 90-х рр. ХХ століття. Історично склалося так, що в самостійну сферу івент виділився лише за останні двадцять років. Цей підйом викликаний відповідністю потребам людей, які у всі часи хотіли отримати нові враження, стати частиною подій, впливати на їх хід і отримати радісне відчуття причетності до чогось більшого³¹³.

Організація подієвого туру вимагає від туристичної фірми:

- знання про туристичні можливості відповідного регіону, про заклади проживання та харчування;
- досвід роботи у даному регіоні;
- зв'язки з провідними профільними організаціями у відповідній сфері.

У процесі формування подієвого туру враховуються такі чинники, як розташування готелю, її архітектура, інтер'єр номерів, наявність ресторанів і пунктів живлення. наявність

³¹³ Слід відзначити, що в Україні подієвий туризм розвивається повільно. Тільки з 2002 р. туристичні фірми почали пропонувати послуги з організації подієвих поїздок. Збільшення віздового туризму в Україні у зв'язку з подіями не є систематичним і пов'язано з такими подіями як, до прикладу, Євробачення, Євро-2012. Більшість подій в Україні місцевого й регіонального масштабу, що не приваблює навіть українських туристів і не сприяє розвитку віздового туризму. Основною причиною повільного розвитку подієвого туризму, на нашу думку, є специфіка організаційних особливостей у поєднанні з відсутністю належного рівня державного регулювання.

магазинів, пам'яток, доставка до місця події, послуги гіда, перекладача. Від даних умов залежить вартість туру.

Не менш важливим елементом діяльності туркомпанії є фінансове забезпечення. Адже, турфірма за власні кошти бронює квитки на заходи, місця у готелях і т.д. Це формує ризик у діяльності туркомпанії, що є також однією із специфічних особливостей подієвого туризму. Як результат, цільова аудиторія подієвого туризму - це забезпечені туристи з доходом вище середнього, а також організовані групи з 5 і більше чоловік.

Важливою передумовою організації подієвого туру є своєчасне інформування та рекламування події, загальнодоступність до інформації про неї та організація її систематичного проведення. Це дає можливість туристичним фірмам планувати подієву поїздку заздалегідь. З цією метою на державному рівні:

1. потрібно розробити календар подій, які можуть зацікавити туристів;
 2. забезпечити фінансування витрат пов'язаних з маркетинговими заходами та організацією події³¹⁴. Подієвий маркетинг використовує захід для просування певної торгової марки.
 3. забезпечити систематичне проведення події.
 4. організувати рекламні заходи на державному рівні.
 5. за рахунок економічних механізмів (наприклад, зниження податків) стимулювати туристичні підприємства, що розробляють туристичні продукти на основі подієвого туризму.
 6. організувати підготовку спеціалістів для розвитку тематичних та подієвих турів.
 7. розробити логістику для кожної події.
 8. розробити інфраструктуру під проведення кожної події.
- Відмічені заходи сприятимуть формуванню зацікавленості та стабільного попиту з боку туристів до події, що, в свою чергу, стимулюватиме розвиток подієвого туризму.

6. Подієвий туризм в Україні. Розвитку подієвого туризму в Україні в цілому сприяє геополітичне розташування України, етнічний склад населення, багатство народної культури, обрядовості, особливості традицій і обрядовості.

Українським туристичним порталом «Укртуризм» (www.ukrtourism.com) було проведено аналіз існуючих турів та запити туристів щодо подій в Україні і складено список самих відвідуваних внутрішніх подій (довільний порядок):

- Юморина в Одесі;
- Джазовий фестиваль в Черкасах;
- Таврійські ігри в Новій Каховці;
- Етнофестиваль «Шешори»;
- Національний Сорочинський ярмарок;
- Казантіп;
- Всеукраїнський фестиваль популярної і рок музики «Тарас Бульба»;
- Чорноморські ігри;
- Дні міст України (День Києва і т.д.);
- Червона рута;
- Всеукраїнський молодіжний фестиваль «Перлини сезону»;
- Рок Екзистенція;
- Міжнародний Гуцульський фестиваль;
- КиївМузикФест (Київ);
- Форум музики молодих (Київ);
- «Прем'єри сезону» (Київ);
- «Музична Трибуна Київської Молоді» (Київ);
- «Тера Героїка» (Каменець-Подільський);

³¹⁴ Подія може стати центром привабливості туристів, тобто, туристичною, якщо її інформаційна підтримка проводиться протягом 0,5-1 року до початку. При цьому витрати на рекламу і маркетинг повинні бути не меншими ніж організаційні витрати. Тому на кожну подію, на основі якої можна розвивати подієвий туризм, необхідно розробити маркетингову стратегію за участі туристичних фірм. При цьому слід відрізнити маркетинг події та подієвий маркетинг. Це різні поняття. Маркетинг події просуває сам захід, тобто, продає саму подію.

- Столичне Автошоу;
- Футбольні ігри української збірної і клубів, Ліга Чемпіонів, Кубок УЄФА і ін.;
- Кубок Дерюгиной;
- Кубок Вадима Гетьмана;
- Раллі (PRIME Yalta Rally 2008 і ін.);
- Концерти зарубіжних і вітчизняних зірок;
- Сучасне мистецтво в Україні від Pinchukartcentre;
- Міжнародні і всеукраїнські виставки та ін.

Отже, подієвий туризм є перспективним видом туризму з невичерпним ресурсним потенціалом. Однак, на державному рівні поки-що відсутня підтримка, не розроблені маркетингові заходи, з метою просування подієвого туризму на міжнародний ринок. Розвиток подієвого туризму має великі перспективи у контексті прикордонного співробітництва.

Тема 14. ГЕОГРАФІЯ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ

План: 1. Діловий туризм: визначення, напрямки та особливості розвитку. 2. Конгресно-виставковий та інсентив-туризм як найдинамічніші напрямки ділового туризму. 3. Особливості організації ділового туризму в країнах світу. 4. Головні світові тенденції у географії ділового туризму.

1. Діловий туризм: визначення, напрямки та особливості розвитку. Поняття і напрямком «діловий туризм» виникло недавно. У світі про нього заговорили як про прибутковий і самостійний вид туризму в 70-80-х роках ХХ ст. Нині він належить до найприбутковіших субгалузей туризму. Діловий туризм (Business Travel) тенденція яка розвивається швидким темпом. Дуже часто замість знайомого поняття діловий туризм використовують аббревіатуру *MICE*, котра розшифровується таким чином:

M – Meetings (зустрічі);

I – Incentives (заохочувальні поїздки);

C – Conferences або Congress (конференції, конгреси);

E – Exhibitions або Events (виставки, події).

Діловий туризм — це поїздки, пов'язані з виконанням фахових обов'язків з метою відвідування об'єктів, що належать фірмі або становлять для неї певний інтерес, називаючись «бізнес-поїздками».

До сфери ділового туризму зараховують організацію різних конференцій, семінарів, симпозіумів, а також виставки, ярмарки, а дехто з дослідників — і «човниковий» туризм, який здійснюють дрібні оптові торговці задля закупок або продажу дрібних партій популярних товарів. Такі короткотермінові поїздки можуть відбуватися в середині країни або навіть за її межами. Поруч із поїздками на конгреси та виставки до ділового туризму фахівці відносять інтенсивтури³¹⁵. Під цим видом туризму розуміють поїздки у вигляді заохочень за досягнуті успіхи в роботі, започатковані у 60-х роках в США.

За кількістю прибутків і за витратами на діловий туризм перше місце у світі посідає Європа. Але за темпами зростання ділового туризму вона поступово відстає від інших туристичних макрорегіонів світу. Основними учасниками ділового туризму серед країн Європи є Німеччина, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, а також Бельгія з її головним містом Брюсселем — столицею Європейського Союзу і штаб-квартирою НАТО, куди здійснюють службові поїздки ділові люди.

Останніми десятиріччями на ринку бізнес-туризму все більшого значення набувають країни Центрально-Східної Європи. Це трапилося у першій половині 90-х років ХХ ст. після розпаду так званої соціалістичної системи, контрольованої колишнім Радянським Союзом. Стрімко розвивається бізнес-туризм і на Американському континенті, зокрема у США, Канаді, Мексиці, Бразилії та ін.³¹⁶

У межах України організують міжнародні та регіональні туристичні салони, ярмарки, біржі, зокрема у таких туристичних центрах, як Міжнародний туристичний салон «Україна» у Києві, міжнародний туристичний ярмарок-виставка «Чорноморська Одіссея. Туризм. Відпочинок», «Здоров'я» в Одесі, Міжнародний туристичний салон у Харкові, Міжнародна

³¹⁵ Поняття «інтенсивний» (франц. intensify від лат. inten-cio - посилення) пояснюється як спонукальний, заохочувальний. У польській літературі його ще називають «мотиваційним».

³¹⁶ Соціально-економічний розвиток туристичних субрегіонів Центральної та Південної Америки супроводжується зміцненням торгових зв'язків між багатьма країнами Латинської Америки, а також з іншими країнами зовнішнього світу. Це означає, що зростають потоки ділових туристів, збільшується кількість прибуттів зі службовою метою у Бразилію, Аргентину, Парагвай, Гватемалу, Коста-Рику й інші Латиноамериканські країни Центральної та Південної Америки. Зростає кількість службових поїздок, у тому числі в азійські країни Східного субрегіону - Японію, Китай, Сінгапур, Тайвань, Південну Корею. В Африці й на Близькому Сході розвитку ділового туризму перешкоджає насамперед політична ситуація у регіоні. З її поліпшенням одразу зростає ділова активність туристичного бізнесу, і навпаки. Високими темпами зростання ділового туризму вирізняються країни Африки - Марокко, Південно-Африканська Республіка, на Близькому Сході - Саудівська Аравія, Ізраїль, Йорданія.

туристична виставка «ТурЕкспо» у Львові, Міжнародна туристична ярмарка «Турконтракт» в Ужгороді, котрі сприяють розвитку ділового туризму в межах нашої держави та на міжнародному рівні.

На стан бізнес-поїздок найбільше впливає геополітичне становище країни³¹⁷, та її фінансово-економічний стан. Очікується, що у новому столітті роль ділового туризму лише зростатиме. За оцінками експертів, до 2020 року кількість міжнародних ділових поїздок зросте у тричі — з 564 млн. до 1,6 млрд. на рік. Обороти даного сектора збільшаться в п'ятеро — з 400 млрд. доларів до 2,0 трлн. За даними американської організації «Круглий стіл ділового туризму», збільшення обороту у цій сфері на один мільярд доларів приводить до створення 100 тис. нових робочих місць.

Понад 73% обсягу ділового туризму у світі припадає на *корпоративні поїздки* (так звані *corporate travel*), в тому числі і інсентив-тури. Поїздки, пов'язані з через участь у з'їздах, конференціях, семінарах під егідою політичних, економічних, наукових, культурних, релігійних та інші організації, становлять близько 16% ринку ділового туризму. І, нарешті, 11% обсягу ділового туризму займають поїздки з єдиною метою відвідин торговельно-промислових виставок, ярмарків й у роботі.

2. Конгресно-виставковий та інсентив-туризм як найдинамічніші напрямки ділового туризму. Конгресно-виставковий туризм як сегмент ділового туризму в сучасних умовах вирізняється найбільшою динамічністю. У світі зростає інтерес до симпозіумів, конференцій, нарад, семінарів, де поєднуються інтереси вчених і бізнесменів, зацікавлених в отриманні найновіших ідей та їх впровадженні у практику господарювання.

Значними центрами конгресно-виставкової діяльності є Амстердам, Барселона, Брюссель, Відень, Женева, Копенгаген, Лондон, Мадрид, Париж, Страсбург, Вашингтон, Токіо. Популярний у всьому світі курорт Давос (Швейцарія), де щорічно відбуваються форуми з актуальних питань розвитку світової економіки.

Мотивуючий туризм (інсентив-туризм) завжди має мотиваційне економічне підґрунтя. Цікавий факт, що цей вид туризму став світовим надбанням саме в період економічної кризи 70-х років ХХ ст., коли необхідно було збільшити продуктивність підприємств і підвищити моральні якості працюючих³¹⁸.

Вартість інтенсив-турів на особу становить від 500 до 1500 доларів США і навіть більше, а тривалість поїздки - від трьох до семи днів. З-поміж основних країн - постачальниць заохочених туристів вирізняється США (близько 60%), Велика Британія (20 %) і Німеччина (11 %), в останні роки зросла кількість таких турів і з Японії.

Маршрути мотиваційних поїздок відбуваються на території Франції, Іспанії, Швейцарії, Австрії, Кіпру, а також США, зокрема її західним узбережжям, Флоридою, острівними країнами Карибського басейну тощо.

Розширення ринку інтенсив-туризму привело до появи фірм, які спеціалізуються на організації мотиваційних поїздок. Вони також надають допомогу в розробленні спеціальних програм стимулювання трудових колективів. Найвідоміші такі фірми - Mc Donald's Travel Company, Marit's Travel Company, Top Value Enterprises та ін.

На інсентив-тури припадає лише 8 % ділового туризму, а в загальному потоці туристів, що відвідують, наприклад, Іспанію і Францію, «преміювані» туристи становлять не більше 5—7 %. Однак частка прибутків від цього виду туризму є високою, що пояснюється більш високою ціною заохочувальних програм порівняно зі звичайними турами. Наприклад, щорічний оборот інсентив-туризму у Швейцарії перевищує 460 млн дол. США, хоча

³¹⁷ Якщо, наприклад, у Сянгані (Гонконзі) їхня кількість у першій половині 90-х років зросла вдвічі й перевищувала 3 млн осіб щорічно, то ця тенденція була перервана 1997 р., коли Сянган перейшов під юрисдикцію Китаю. Кількість туристичних прибуттів із службовою метою різко зменшилася, що відбулося на прибутих, а відтак - на рівні завантаження готелів.

³¹⁸ У соціологічній літературі переважає думка: грошова винагорода не має такої мотиваційної сили, як подорож. Удома подорож підвищує рейтинг учасника туру серед співробітників і навіть у родинному колі. Організація стимулюючої подорожі викликає почуття вдячності та лояльності до підприємців і підприємства загалом.

інсентивом у цій країні активно займаються не більше 20 туроператорів і близько 230 агентств. Загальний річний оборот європейського інсентив-туризму сягає 4,5 млрд дол.

Поїздки як форма заохочення працівників почали використовуватися у 60-х роках ХХ ст. у США. Відтоді географія інсентив-туризму не змінилася. США залишаються основним «постачальником» премійованих туристів, — на їх частку припадає 60 % груп, які прибувають в Європу по лінії інсентиву. Про популярність інсентив-турів у США свідчить випереджальне зростання витрат американських компаній на заохочувальний туризм порівняно з витратами на матеріальне стимулювання праці. Подовжується тривалість інсентив-турів. Заохочувальні тури спрямовуються переважно в Мексику, Велику Британію, країни Азії та Тихоокеанського басейну.

В інсентив-туризмі близько 80 % поїздок припадає на Європу, 10 % — на США, 6 % — на країни Південно-Східної Азії, 4 % — на інші регіони. Рейтинг напрямків інсентиву європейських туристів очолюють Франція (Париж, Страсбург), Іспанія, Швейцарія, Австрія, Кіпр, США (Нью-Йорк, Флорида, Західне узбережжя), а також острови Карибського басейну.

Домінуючим сегментом на ринку інсентив-туризму залишаються групові поїздки, незважаючи на зниження їхньої частки з початку 80-х років ХХ ст. Кількість учасників інсентив-групи може коливатися від кількох людей до 100 і більше. Половина таких груп складається не більше як з 10 осіб. Інсентив-групи комплектуються з працівників виконавчої ланки компаній, співробітників середнього та вищого рівнів управління, а також із рядових споживачів, наприклад, постійних покупців.

Із розширенням ринку інсентив-туризму з'явилися фірми, які спеціалізуються на організації заохочувальних поїздок. Вони надають кваліфіковану допомогу в розробці та реалізації спеціальних програм стимулювання трудового колективу. На підставі угоди з адміністрацією компанії туристична фірма планує й організовує інсентив-тури. Дієвість цієї системи заохочення залежить також і від того, наскільки вдало обрано маршрут подорожі. Поїздка повинна бути цікавою для учасників, відповідати їхньому віку, стану здоров'я, релігійним переконанням, особистим інтересам. Тому турфірмі часто доводиться попередньо провести спостереження за потенційними клієнтами.

3. Особливості організації ділового туризму в країнах світу. Організація бізнес-поїздок специфічна, як правило планується такий тур за кілька місяців, для того щоб максимально зручно підібрати час авіарейсу, вибрати самий доколишній і гідний готель, наприклад, до виставки, на яку клієнт прагне потрапити. Організовуючи бізнес-тур, туристична компанія, повинна знати професійну діяльність клієнта, і чітко бачити специфіку ділової поїздки, щоб у повну міру організувати культурну та екскурсійну програму. Додатковими послугами є: акредитація на виставку або вхідні квитки, послуги гідів, перекладачів, можливість додаткових переїздів, оренда авто і багато іншого, без чого вам не обійтися на тому чи іншому заході³¹⁹.

Відмінною рисою є те, що метою даного виду туризму є в першу чергу певна комерційна діяльність: встановлення ділових контактів і зв'язків, відвідування та проведення конференцій, проведення переговорів з іншими компаніями. Також особливістю є відсутність сезонності, характерної для інших видів туризму. Хоча певна сезонність і спостерігається, але вона пов'язана з періодичністю галузевих виставок і конференцій, а не з порами року і погодою. Набагато складніше завдання, коли виставок потрібної спрямованості декілька і проходять вони в різних місцях. Або треба не тільки відвідати виставку, а й бути присутнім ще на кількох конференціях.

Незважаючи на достатню складність організації ділової поїздки, туристичні компанії, що надають такі послуги, постійно розширюють і вдосконалюють спектр розважальних

³¹⁹ Плануються бізнес-поїздки зазвичай набагато раніше, ніж звичайні тури. Це пов'язано з більшою складністю організації такої поїздки. Необхідно орієнтуватися в часі, спираючись на дату проведення конкретної виставки, бізнес-конференції чи симпозіуму. Вибрати готель, розташований якомога ближче до місця проведення заходу та організувати своєчасну доставку бізнес-туристів. А найголовніше і, мабуть, найскладніше – органічно вписати в напружений діловий графік цікаву і захоплюючу культурну програму. Адже цікаві екскурсії також невід'ємна частина бізнес-туру.

послуг, супутніх діловим зустрічам. Також останнім часом дуже розширилася географія ділових турів. Ділові семінари і виставки поряд з європейськими країнами: Німеччиною, Францією, Іспанією; організовують і країни Азії: Туреччина, Сінгапур, Китай, Індонезія, Таїланд³²⁰.

Бізнес-поїздки можна організувати в будь-яке місто будь-якої країни. Але є країни лідери по діловому туризму, такі як США і Канада, Німеччина, Іспанія, Франція та Італія. Перше місце серед країн Європи по діловому туризму займає Німеччина. У Німеччині проводяться найрізноманітніші бізнес-заходи. Німеччина ідеальна країна для ділових зустрічей – це одна з найсильніших промислових держав у світі, до того ж влітку тут не так спекотно, а зими не настільки холодні, як в інших європейських країнах.

Другою після Німеччини, можна назвати Іспанію. Іспанія дає необмежені можливості для бізнес-туру. Це і проведення ділових зустрічей і безліч розважальних заходів. Туристичний сезон в Іспанії починається в травні, а закінчується жовтнем, тому планувати поїздки слід з жовтня по квітень.

Третю позицію в списку кращих країн для бізнес-поїздок посідає Франція. Щороку тут проходять більше 200 бізнес-заходів. Лазурний берег люб'язно надає вам 22 конгрес-центру, які чудово обладнані для найрізноманітніших ділових зустрічей.

Першими центрами ділового туризму в Азії стали Таїланд, Туреччина, Сінгапур, Індонезія і Китай. Сьогодні нам доступні Японія, Узбекистан і Казахстан.

Сьогодні величезну популярність набуває купівля-продаж туристичних послуг через Інтернет. Немає необхідності витратити величезну кількість часу на телефонні переговори з туристичним агентствами, на бронювання авіаквитків, на бронювання номерів в готелях, і в підсумку ви отримуєте зручні і дешеві варіанти.

Ще один головний момент в організації ділових поїздок придбання страхового полісу. Багато страхових компаній різних країн світу розробили спеціальні поліси для учасників виставок і конференцій. Найактуальнішим вважається страхування на випадок відміни заходу, на яке впливає і погодні умови, і епідемії, державні перевороти і страйки персоналу.

4. Головні світові тенденції у географії ділового туризму. Щороку до світі відбувається понад 100 млн. бізнес поїздок. Їх територіальний розподіл характеризується крайньою нерівномірністю. Більшість туристів зі службовими цілями приїждять у Європу. У структурі ділових поїздок на європейському континенті переважають відрядження бізнесменів, конгресні тури, поїздки на виставки, і ярмарки, інсентив-тури для службовців фірм.

Обіймаючи перше місце світі за кількістю прибуттів і видатками на ділову туризм, Європа поступово втрачає свої лідируючі позиції. Типовий турист, подорожуючий зі службовими цілями — людина середнього віку, із вищою освітою, кваліфікований фахівець, чи керівник. Для ділового туризму практично неодмінною умовою є володіння мовою.

Серед європейських держав, приймаючих потоки ділових людей, виділяються (крім Німеччини) Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Швеція, Швейцарія. Особливе його місце займає Бельгія з головним містом Брюсселем, що є це й столицею ЄС. У Німеччині й Бельгії кожна десята прибуття здійснюється діловими цілями, у Великій Британії - кожен третій.

Помітну роль над ринком бізнес туризму грають країн Центральної і Східної Європи. Із початком перебудови у громадському та його економічній життя вони почали предметом інтересу для ділових кіл Заходу. У першій половині 1990 х рр. на постсоціалістичному

³²⁰ Сектор індивідуальних ділових поїздок останніми роками перебуває на піднесенні, займаючи майже 25% всього ринку бізнес-путешествий. Коли раніше під приватної ділової поїздки (її середня тривалість становить 2-3 дні) розумілося бажання поїхати до інших держав і метою відпочити, той зараз майже всі клієнти, замовляючи ділову тур, справді планують ділові переговори, встановлення контактів, обмін ідеями, купівлю технологій тощо. Ще один особливість в цьому секторі – зростання попиту комбіновані програми, поєднують 3-4 робочого дня і 1-3 дні заохочувального відпочинку. Екскурсійно-розважальна частина інсентив-турів стає дедалі насиченою та різноманітною. Географія найпопулярніших інсентив-напрямоків дуже велика. Серед найбажаніших інсентив-країн знаходиться Австрія, Великобританія та Німеччина.

просторі цей сегмент туристського ринку розвивався особливо динамічно. Якщо загальна число туристських прибуттів у країни Центральної і Східної Європи зросла з 1992 по 1995 р. на третину, то із службовими цілями - на 60 %. Через війну частка бізнес поїздок в туристському потоці у регіон було найвищим у світі - близько тридцяти % в 1995 р. Винятком є країни: Румунія, де падіння обсягів ділового туризму у середині 1990 х рр. відбувалося внаслідок зростання темпів інфляції, і Болгарія, яка могла подолати затяжну економічну кризу у фінансовому реальному секторі економіки і зменшення національного виробництва. У другій половині 1990 х рр. у країнах Східної Європи початкова ейфорія у відносинах Заходом пройшла повз і поступилося місцем рівним діловим контактам. Темпи зростання кількості бізнес поїздок сповільнилися.

Стрімко розвивається бізнес туризм на американському континенті. Кожна восьма поїздка до Нового Світу відбувається зі службовими цілями. Основні потоки ділових людей спрямовані у США, Канаду та Мексику, які лідирують в усіх сегментах туристського ринку на Західній півкулі. При цьому у Канаді обсяги ділового туризму збільшувалися повільніше, ніж число прибуттів відпочивати. У Мексиці темпи зростання бізнес поїздок перевищували аналогічний показник туристських прибуттів загалом.

Потік ділових туристів набирає сили в Латинській Америці. З підйомом економіки, розширенням і зміцненням торгових зв'язків багато країн цього регіону усталили свої позиції ринку ділового туризму. Збільшується число прибуттів зі службовими цілями в Парагвай, Гватемалу, Коста Ріку.

У Південно-Східній Азії також зростає кількість службових поїздок. У цьому регіоні кожна п'ята поїздка є діловою. Третина прибуттів припадала на Сянган (Гонконг), Сінгапур і Тайвань.

Справжній бум ділового туризму спостерігається в Індонезії. Нова індустріальна країна другої хвилі, вона показує найвищі темпи зростання прибуттів ділових людей до регіону. Але кінець цього підйому поклала фінансова криза, що вибухнула у Південно- Східній Азії, пов'язана з падінням курсу національної валюти, масовими заворушеннями, загрозою голодних бунтів — усе це призвело до згорання ділових зв'язків, відтоку бізнесменів із країни.

У Африці і Близькому Сході ділової туризм розвивається нерівномірно. Підйоми й падіння у поступовій динаміці прибуттів залежить головним чином від політичної ситуації у регіоні. Початок 1990 х рр. було щодо спокійним як у Африканському континенті, і на Близькому Сході, де набирала силу рух за. Принаймні стабілізації становища розгорталася ділова активність. Останні кілька років політична обстановка на Близькому Сході загострилася вкрай. З осені 2000 р. Ізраїль живе одразу на порозі повномасштабної війни. Природно, це спричинило у себе спад як пізнавального, лікувального-оздоровчого і релігійного туризму, а й ділового.

У Африці високі темпи зростання ділового туризму показували Республіка Конго, Зімбабве й Ефіопія. За прибуттями у абсолютному виразі лідирували Єгипет, Південно-Африканська Республіка і Марокко. На Близькому Сході основні потоки ділових людей спрямовувалися в нафтовидобувні країни (Саудівську Аравію та ін.), Ізраїль та Йорданію.

З 2010 р. політична ситуація в арабському світі загострилася. Ескалація напруженості на Близькому Сході, серія терористичних актів у Африці (загибель туристів від рук ісламських фундаменталістів в Єгипті, вибухи в американських посольств у Кенії й Танзанії) сприяли спаду в діловому туризмі. Перспективи його розвитку на обох регіонах незрозумілі.

5. Туристичні виставки – як потужний сегмент туристичної діяльності. Щорічно наприкінці січня — на початку лютого в Мадриді проводиться Міжнародна туристична виставка-біржа ФІТЮР, яка посідає особливе місце в календарі міжнародних туристичних подій — саме тут визначаються цінові та інші тенденції на ринку туризму в новому сезоні. ФІТЮР — це перегляд передусім іспанського та латиноамериканського туристичних продуктів, через що її називають «мостом між Європою та Америкою». Чверть виставкової площі займають стенди країн Центральної та Південної Америки (Бразилії, Домініканської Республіки, Венесуели, Ямайки, Гондурасу та ін.). У виставці також беруть участь

туристичні фірми з країн Північної, Центральної та Східної Європи, зі США та Канади, в яких відпочинок в Іспанії користується високим попитом. У 2005 р. виставка відзначила свій 25-літній ювілей. До її роботи були приурочені численні конференції та семінари, форум з ділового туризму.

Щорічно в середині листопада в Лондоні відбувається *Всесвітня туристична виставка*, призначена виключно для налагодження прямих контактів між спеціалістами різних країн. У дні роботи виставки її організатори проводять низку благочинних акцій, а зібрані кошти спрямовують у фонд Британського Червоного Хреста. Кожного року кількість і географія учасників лондонської виставки розширюються, кількість експонатів збільшується на 100—120 одиниць. Для їх розміщення потрібні додаткові площі, знайти які стає все складніше, тому організатори виставки розглядають питання про її переміщення в більш потужний виставковий комплекс Лондона або в інше місто Великої Британії.

Міжнародна *туристична біржа в Мілані* відома далеко за межами Італії, на неї з'їжджаються представники туристичного бізнесу з усього світу. Найбільшою є експозиція Італії, яка зазвичай займає кілька павільйонів. Як завжди, на виставці потужно представлені Франція, Іспанія, Німеччина, Австрія та США. Поряд можна побачити стенди країн, які не часто беруть участь у роботі лондонської та берлінської бірж. Наприклад, 1998 р. в Мілані велику цікаву експозицію розгорнула Куба. У межах цієї виставки щорічно реалізуються різноманітні тематичні програми, презентуються найновіші технології туризму.

Виставковий рух поживається в усьому світі. Зростає кількість виставок та ярмарків, розширюються їх географія та коло учасників, урізноманітнюються напрямки. Сьогодні проводяться спеціалізовані виставки готельного та ресторанного господарства, спортивного, екологічного, пізнавального та конгресового туризму, ярмарки туристичного та спортивного спорядження тощо. За короткий час цей сегмент туристичного ринку став одним із найпотужніших і стабільних.

http://libfree.com/116718394_turizminsentivturizm.html

Тема 15. ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ТА ПАЛОМНИЦТВА

План: 1. Сучасний релігійний туризм – визначення та різновиди. 2. Географія світовиз релігій та географічні особливості паломницького туризму. 3. Особливості розвитку паломницького туризму в Україні.

1. Сучасний релігійний туризм – визначення та різновиди. Релігійний туризм (сакральний туризм, паломницький туризм, езотеричний туризм) – різновид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища. Релігійний туризм поділяється на різновиди:

- паломницький туризм – це сукупність поїздок представників різних конфесій з паломницькими цілями;
- езотеричний – метою його є розширення традиційного релігійного світосприйняття, і відповідно з цією метою ведеться філософський пошук в процесі подорожі;
- релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – відвідання місць пов'язаних з історією релігій;
- сакральний – різновид, де турист під час відвідування певних місць створює, відновлює або підкреслює зв'язок з уявним потойбічним. Сакральне в широкому сенсі – це все, що має відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного, те, що відрізняється від повсякденних речей, понять, явищ.

Паломництво (від лат. *Palma* – «пальма») - слово виникло від слова «Палома» - пальмова гілка, з якими жителі Єрусалима вітали Ісуса Христа. Основними світовими місцями паломництва є:

- у християн: *Віфлеєм, Єрусалим, Назарет, річка Йордан* та інші місцевості, пов'язані з Христом, апостолами, Пресвятою Богородицею;
- у мусульман відвідання *Мекки, Медини* і здійснення там запропонованих ритуалів;
- у ламаїстів – відвідання *Лхаси (Тибет)*;
- у індусів – відвідання *Ілахабада і Варанасі (Індія)*;
- у синтоїстів - відвідання *Нара (Японія)*.

Серед причин здійснення паломництва можна виділити наступні:

- бажання зцілитися від душевних і фізичних недуг;
- помолитися за рідних і близьких;
- знайти благодать;
- виконати богоугодну роботу;
- відмолити гріхи;
- висловити подяку за блага, послані зверху;
- проявити відданість вірі;
- прагнення до подвижництва в ім'я віри;
- знайти сенс життя.

Для заохочення паломництва склалися численні путівники (ітінерарії), багато з яких, як і описи самих паломництв, стали згодом важливими історичними джерелами.

У туризмі зазвичай виділяють декілька видів паломництва, що класифікуються за різними ознаками:

- 1) за числом учасників і сімейній приналежності – індивідуальні, сімейні і групові паломництва;
- 2) за тривалістю – тривалі і короткочасні паломництва;
- 3) по сезонності – цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят;
- 4) по об'єктах відвідини – відвідини конфесійних культових місць (монастирів, храмів), а також природних культових місць (гір, озер, печер, джерел);
- 5) по місце розташуванню об'єктів паломництва – внутрішні (в межах державних кордонів) і зарубіжні паломницькі тури;
- б) за ознакою обов'язковості – добровільні і обов'язкові паломницькі тури (наприклад, в ісламі паломництво хадж є обов'язковим для кожного правовірного).

Різновид релігійного туризму – езотеричний, використовується обмеженим числом adeptів і носить переважно прикладний характер. Як приклади такої практики можна назвати *суфізм всередині ісламу, каббалу всередині іудаїзму, нейдань всередині даосизму, йога всередині індуїзму, чань (езотеричний буддизм, він же озогчен, він же дзен) всередині буддизму, ісихазм усередині православ'я, харизматизм всередині протестанства.*

За геопросторовою ознакою релігійно-паломницький туризм розподіляють на локальний, регіональний і світовий (міжнародний). Локальному релігійно-паломницькому туризму зазвичай притаманні одноденні подорожі, регіональному – короткотривалі, а світовому (міжнародному) – тривалі та довготривалі. Паломники менше уваги приділяють якості обслуговування на об'єктах розміщення та харчування. Вони переважно зацікавлені у відвідуванні монастирів, храмів, а також освячених місць, які визнаються святими (джерела, ріки, печери, гори та ін)³²¹.

2. Географія світових релігій та географічні особливості паломницького туризму.

Світові сакральні ресурси сприяють зростанню попиту на паломницькі тури, завдяки чому їхня кількість постійно зростає. За приблизними даними, паломників щорічно налічується понад 220 млн осіб, з них 150 млн - християни, 50 - мусульмани, буддисти і 20 млн, - представники інших віросповідань.

До світових релігій належать *християнство, буддизм та іслам*. Ці три релігії виявилися найузагальненішим вираженням сакральної свідомості людини і були звернені не до конкретного представника народу, а до віруючої особи, незалежно від її віку, статі, національності. Світові релігії, зокрема християнство й іслам, виникли на Близькому Сході, а буддизм – на півострові Індостан, тобто у районах зародження людської цивілізації. Християнство як найпоширеніша світова релігія розгалужується на три головні гілки – православ'я, католицизм і протестантизм. Християнство налічує 1 млрд 928 млн осіб віруючих.

Православні християни переважають на більшій частині території України, Росії, Білорусі. Православними також вважають народи таких країн, як Молдова, Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Греція, Грузія, Македонія, Кіпр.

До популярних православних центрів належать:

- свята гора Афон (Греція);
- храм святого Лазаря з його гробницею і мощами (Кіпр);
- монастир Сопочани із діючою церквою Святої Трійці та фресками XIII ст. (Сербія);
- церква Святої Софії, собор О. Невського і церква Святого Пантелеймона (Болгарія);
- Сіонський собор, храм Метехі, Монастир Святого Давида (Тбілісі), храм Светі-Цховелі та монастир Гелаті (Мцхета) у Грузії;
- Києво-Печерська лавра (м. Київ, Україна);
- Почаївська Лавра (м. Почаїв, Україна);
- Олександрівська, Троїцько-Сергіївська (Росія) та ін.

Католицизм – найчисленніший напрям у християнстві. Він поширений у Західній, Південній та Середній Європі, а також у Латинській Америці та деяких інших країнах і територіях.

До *протестантизму* належать 36 % всіх християн. Їх найбільше проживає в країнах Європи, а також в США, Канаді, Південній Африці, Австралії, Новій Зеландії та ін. Для католиків і протестантів найбільшими сакральними реліквіями є: Істинний Хрест (Рим), Свята Кров (Брюгге, Бельгія), Терновий Вінець, Собор Паризької Богоматері (Париж, Франція), Лурд (Франція), Туринська плащаниця (Турин, Італія), Святі Цвяхи (Ітонський коледж, Велика Британія), Ченстохово (Польща) тощо.

Відомі центри релігійного туризму та паломництва в світі:

³²¹ Екскурсійно-пізнавальні тури, що здійснюються у межах релігійного туризму, відрізняються від паломницького терміном перебування і не обов'язковістю відвідування лише релігійних святинь. Релігійні об'єкти (собори, мечеті, культові музеї, духовні центри) – лише частина екскурсійних програм. Екскурсія для паломників має другорядне значення.

- Рим з Ватиканом – резиденція Папи Римського, які відвідують щорічно близько 8 млн паломників;
- Ассизі (Італія), пов'язаний із пам'яттю святого Франциска Ассизького;
- Сантьяго-де-Компостела (Іспанія), де спочивають мощі апостола Якова;
- Кельн (Німеччина) – тут збудовано один із найславетніших готичних соборів;
- Уолсінгем (Англія), відновлений дім, в якому жив маленький Ісус;
- Солт-Лейк-Сіті (штат Юта, США) – центр мормонів, де споруджено їхній величний храм, та ін.

Найпопулярнішою святинею світового рівня для християн-паломників є Свята Земля (Ізраїль). Тут паломники відвідують Вифлием (храм Різдва Христового), Назарет (Базиліка Благовіщення, Грот Діви – місце Благовіщення), Єрусалим (Ворота Ірода, Левові Ворота, Золоті Ворота, Сіон-Ахі Ворота, церква Святої Анни, церква Плачу Господнього, Гефсиманія – Оливковий Сад, церква Бичування, церква Гробу Господнього) та інші місця.

Буддизм як світова релігія зародився у Східній Індії в середині I тис. до н. е. Водночас це – своєрідне філософське вчення. Від інших релігій він відрізняється тим, що Бог не є окремою особою, а духовним началом, яке може змінювати свій стан («Будда в собі», «Будда в нирвані») ³²². Релігійний туризм у буддизмі, що налічує 325 млн віруючих, дещо відрізняється від християн і мусульман. Вони не здійснюють традиційних паломництв, хоча мають власні центри. Один із них розташований високо в горах Тибету в м. Лхаса. Тут є монастир і *палац Далайлами* – духовного пастора буддистів. Після поразки 1959 р. національно-визвольного повстання тибетців проти китайських окупантів змушений емігрувати до Індії. У м. Канді (Шрі-Ланка) розташована друга святиня буддистів – лівий клик Будди. .

Відомий центр паломництва буддистів – м. *Бодхгая* (Індія). Тут Далайлама щорічно читає лекції. У м. *Дхармасала* (Індія) розташована сучасна резиденція Далайлами - буддистів Тибету й уряду тибетського у вигнанні.

Іслам серед світових релігій є третьою за часом виникнення і другою після християнства за кількістю послідовників. Мусульман у світі налічується 1 млрд 180 млн осіб. Найбільше їх проживає у Західній і Середній Азії (69 %), та на Півночі Африки (22 %), в Європі (3 %). Іслам виник в Аравії у VII ст. н. е. Його появу мусульмани пов'язують із пророком Мугаммедом (Мухаммедом, Магометом), купцем із Мекки (Аравійський півострів), який близько 610 р. оголосив себе пророком, посланцем єдиного Бога всіх арабів – Аллаха ³²³. Він розподіляється на *сунітів* (більшість) і *шиїтів*. Із двох релігійних центрів ісламу найпопулярніша *Мекка* – її щорічно відвідує близько 2 млн мусульман. Тут розміщена одна з найбільших мечетей світу – Харам байт-Іллах. Усередині мечеті –святинище Кааба: великий куб, складений із гранітних блоків.

Місто *Медина* розташоване за 300 км від Мекки. Головна мечеть значно красивіша від храму аль Харам. Тут проповідував і похований пророк Муххамед. Важлива святиня ісламу - мечеть Хайфа Омара в Єрусалимі, що є третьою за значущістю у мусульманському світі.

3. Особливості розвитку паломницького туризму в Україні. В Україні релігійне життя бурхливого розвитку досягло після розпаду атеїстичної держави СРСР – у 90-х роках минулого століття. Унаслідок цього зросла кількість первинних релігійних громад, а разом із ними – зареєстрованих релігійних організацій багатьох конфесій, які діють в Україні. Позитивним явищем стала розбудова мережі культових закладів, зокрема, монастирів, що були завжди відомими релігійними центрами.

³²² У буддизмі визначають безперервну зміну світу, регулюючи всі процеси законами причини та наслідку. Буддизм поширений у країнах Східної та Південно-Східної Азії. Він мав великий вплив на культуру східних народів. Так, європейців" які відвідують Китай, вражають численні буддійські храми, монастирі, величні скельні й печерні комплекси. Буддизм став джерелом натхнення для багатьох поколінь поетів, художників, вчених.

³²³ Вчення, проголосене ним, міститься в Корані. Спочатку він виступав із проповідями у Мекці, а згодом - у Медині, де створив міцну мусульманську общину, яка стала центром поширення нової релігії. Іслам дотримується традицій іудаїзму та християнства.

Домінуючою релігією в Україні є християнство, на яке припадає майже 95 % віруючих, з них 54,5 % – православні, 18,6 % – католики. Українське християнське паломництво відоме з XI ст. Воно мало складний шлях розвитку, але паломницька традиція збереглася й активно розвивається.

Найбільшими центрами паломництва в Україні є Київ (Свята Софія, Києво-Печерська лавра) і Почаїв (Почаївська лавра). Вони належать до християнських святинь, пріоритетних для українських паломників. Популярні серед віруючих Михайлівський, Володимирівський собори в Києві та ін. Важливим релігійним об'єктом вважають Святогірський монастир у Донецькій області, Красногорську Свято-Покровську обитель, Мотронинський та Мгарський монастирі Черкаської області, Спасо-Преображенський собор м. Чернігова, Свято-Борисо-Глібський жіночий монастир у Харківській області.

У західному регіоні України до популярних об'єктів українського паломництва належать собор Святого Юри, Успенська церква, Польська катедра у Львові, Крехівський монастир (біля Львова), Гошівський монастир (Івано-Франківська область), Зарваниця, що на Тернопільщині, та ін.

Об'єктами паломницького туризму в цьому регіоні є: Зимненський Святогірський монастир, який височіє на Святій Горі над заплавою р. Луги біля с. Зимне Волинської області; Межиріцький Свято-Троїцький монастир XV-XVII ст. у с. Межиріч на Рівненщині (за 4 км від м. Острога); Корецький Свято-Троїцький монастир XV-XVII ст. на Рівненщині; Дерманський Свято-Троїцький монастир-фортеця XV-XVII ст. (с. Дермань, Рівненська область); Святоуспенська Унівська лавра отців студитів, розташована серед пралісів горбогір'я Гологорів Перемишлянського району (на Львівщині); Лаврський монастир св. Онуфрія (Старосамбірський район Львівської області); Манявський скит – монастир-фортеця (XVII ст.), який став екскурсійно-туристичною візитівкою Івано-Франківщини; Підкамінецький монастир отців студитів (Бродівський район Львівської області), Підземний монастир ус. Страдч Яворівського району Львівської області.

Серед новітніх місць масового паломництва відомий Візенберг – невелике поселення біля містечка Куликів Жовківського району Львівської області, а також с. Грушів, де у 1987 р. з'явилася Матір Божа (Дрогобицький район Львівської області).

У с. Заглина, неподалік м. Рава Руська, тече святе джерело під назвою «Маруся». Подібне джерело нуртує в урочищі Вишневець між селами Сілець і Єзупіль на Івано-Франківщині, яке називають «Духова Криниця».

З-поміж чудотворних ікон, які приваблюють паломників, найвідоміші Кристинопольська (Червоноград) чудотворна ікона XVII ст. й ікона Матері Божої Тартаківської в с. Тартаків Сокальського району Львівської області; Симбірська чудотворна ікона; Ікона Матері Божої – покровительки Закарпаття у Мукачівському монастирі; Борошнявська чудотворна ікона Божої матері в с. Борожева Хустського району Закарпатської області.

На міжнародному ринку релігійного туризму Україна вже частково використовує свої можливості. Іноземні паломницькі потоки в Україну переважають з Росії, Польщі та Ізраїлю.

Останніми роками зростає паломництво хасидів (містичний напрямок в юди́змі – поєднання з Богом через індивідуальну молитву), засновником якого був Баал Шем Тов із Поділля (с. Меджибіж), а продовжувачем його став правнук цадік (праведник) Рабі Нахман, який помер в Умані 1810 р. і донині вважається учителем хасидів. Основні місця паломництва хасидів – у Черкаській, Житомирській, Київській, Вінницькій областях. Тут не лише діють паломницькі маршрути, а й створюється відповідна туристична інфраструктура.

Саме поняття паломницького туризму – поїздок віруючих до релігійних святинь – заперечується дуже багатьма з тих, хто займається його організацією: для них «паломництво» і «туризм» поняття різні, іноді навіть взаємовиключні. З цих міркувань використовується термін релігійний туризм аналогічного змісту. Істотний вплив на туристські потоки надає релігійна мотивація.

Одним з найбільш важливих факторів здійснення релігійних подорожей, в ту чи іншу країну є часові інтервали, протягом яких відзначаються релігійні і державні свята. Аналіз

часових інтервалів з точки зору менеджменту туристської фірми необхідний для всебічної підготовки та організації релігійних турів. Збіги релігійних свят високого сезону в туризмі створюють додаткові труднощі в організації релігійного туризму, як спрямовуючої, так і для приймаючої країни.

Основною функцією відділу по роботі з релігійним туризмом є робота з клієнтами, зацікавленими як паломницькими турами, так і релігійними. Кваліфікований персонал даного відділу повинен правильно зрозуміти бажання клієнтів і грамотно скласти (підібрати) туристичну програму.

На чолі відділу стоїть начальник відділу – зазвичай людина з двома професійними освітами (туристичним і релігійним). Він знаходиться в підпорядкуванні у генерального директора туристичної компанії.

У свою чергу, у підпорядкуванні начальника відділу по роботі з релігійним туризмом знаходяться три менеджера. Всі менеджери також мають освіту в сфері туризму і релігійної діяльності.

Менеджер 1 відповідає за паломницькі тури. Менеджер становить туристичну програму для паломників.

Менеджер 2 працює з клієнтами, які бажають відправитися в релігійний тур. Завданням цього менеджера є правильно і грамотно скласти програму для туристів, менеджер повинен розповісти і передати туристу цікавить і загальну інформацію про обраний або запропонований тур.

Третій менеджер поєднує в собі функції двох попередніх менеджерів, плюс виконує контроль за їх діяльністю, становить щотижневий звіт про виконану роботу і подає дані начальнику відділу.

При складанні маршрутів релігійного туризму необхідно враховувати мету поїздки туристів чи паломників і, по можливості, формувати однорідні групи. Акцент у підготовці екскурсорова і текстів екскурсії також визначається метою поїздки. Супроводжувачу паломницькі групи екскурсорова бажано мати додаткову підготовку, знати тексти молитов, життя святих, дати церковних свят і літургіку. Певна трудність при проведенні екскурсії полягає у великій кількості церковно-слов'янських слів і богословських термінів, використання яких необхідно³²⁴.

Як приклад організації паломницького туру наводиться наступна Паломницька програма В ІЗРАЇЛЬ НА ВЕЛИКДЕНЬ (В Єрусалимі З 26.04 ПО 03.05. 7 ДНІВ / 6 НОЧЕЙ)

1 ДЕНЬ Прибуття в Бен Гуріон. Зустріч з представником фірми. Переїзд до Єрусалиму. Віфлеєм. Храм Різдва. Горненський монастир. Вечірнє богослужіння і сповідь в Горненському монастирі. Розміщення в готелі.

2 день Єрусалим. Сніданок. Літургія в Храмі Гробу Господнього. Монастир Марії Магдалини. Храм Бога Богородиці. Гефсиманія. Місце моління про Чашу. Місце Арешту. Храм О. Невського (Позикові ворота). Гора Сіон. Місце Тайної Вечері. Повернення в готель.

3 ДЕНЬ Єрусалим. Сніданок. Преторія. Темниця Ісуса Христа. Міста Різдва Богородиці. Купіль Віфезда. Участь в урочистому хресному ході з Хресного Шляху Спасителя. Храм Гробу Господнього. Служба Великої П'ятниці. Винесення плащаниці і Чин поховання. Повернення в готель.

4 ДЕНЬ Єрусалим. Сніданок. Храм Гробу Господнього. Служби Великої Суботи у Храмі Гробу Господнього. Відпочинок. Великодне Богослужіння у Храмі Гробу Господнього.

³²⁴ Не завжди буває достатньо простого перекладу слова з церковно-слов'янської на сучасну мову. Часто за ним стоїть поняття, втрачене за роки атеїзму. Найбільш складним виявляється розкриття поняття про моці святих. Поглиблення даної теми під час екскурсії буває не завжди можливим і залежить від сприйняття групи. Коли настрої групи не дозволяє передати таємний зміст чудотворення від моців, екскурсорова необхідно перейти до іншої теми. Також слід чинити екскурсорова, розповідаючи про вітварі і здійснюваних в ньому таїнствах. У деяких випадках доцільно обмежитися викладом матеріалу про явище чудотворних ікон і зцілення, що походять від них і були раніше. Дуже важливо підкреслити відмінність між духовною цінністю ікони та її культурної та історичної значимістю.

5 ДЕНЬ Єрусалим. Сніданок. Монастир Вознесіння Христа. Переїзд в Тверію. Монастир Георгія Хозевіта. Єрихон. Смоковніця Закхея. Гора Спокуси. Розміщення в готелі.

6 ДЕНЬ Тверія. Сніданок. Річка Йордан. Капернаум. Храм 12 апостолів. Гора Блаженств. Церква Нагірній проповіді. Церква Множення Хлібів. Місце явлення Христа апостолам після Воскресіння. Кана Галилейська. Назарет. Повернення в готель.

7 ДЕНЬ Тверія. Сніданок. Гора Фавор. Монастир Кармелітів. Печера Пророка Іллі. Яффс. Лідда. Храм Св. Георгія Побідоносця. Переїзд в аеропорт. Виліт.

Тема 16. ГЕОГРАФІЯ МІСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

План: 1. *Визначення, головні напрямки та особливості розвитку міського сільського та екологічного туризму.* 2. *Міський туризм – головні тенденції розвитку та географія.* 3. *Особливості розвитку сільського туризму.* 4. *Географія сільського туризму у країнах Європи.* 5. *Екологічний туризм та його географія.*

1. Визначення, головні напрямки та особливості розвитку міського сільського та екологічного туризму. Зазначені види туризму умовно поєднуються в одну групу за типом середовища (міський, сільський) та за відношенням до цього середовища (екологічний). Відтак, *міський туризм* – це організація і здійснення туристичної діяльності у міському середовищі, натомість *сільський туризм* – те саме, але у сільській місцевості. *Міське середовище* – історично сформований, планово та структурно організований простір міста. *Сільська місцевість* (середовище) – (англ. *Rural area*) – місцевості за межами міст, або території, які не є урбанізованими³²⁵.

Екологічний туризм (екотуризм) – це тип туризму, що полягає у подорожах до природних недоторканих людиною та, часто, природоохоронних територій, намагаючись не здійснювати великого впливу на цю територію³²⁶.

Останні два види туризму (сільський і екологічний) у багатьох джерелах дуже часто споріднені і навіть об'єднані за ознакою спільного середовища і високої екологічної якості цього середовища. Саме на підставі такого об'єднання дуже часто вживаються терміни, які розгалужують поняття сільського і екологічного туризму. Це – агротуризм, зелений туризм, сільський зелений туризм та ін.

Напрямки розвитку міського туризму розвиваються відповідно до наявних туристичних ресурсів. Зокрема, зростає частка таких міських поселень, де туризм уже нині перетворився на основну статтю фінансування місцевого бюджету. Види «міського» відпочинку можна охарактеризувати як активні, конкурентоспроможні, престижні, високотехнологічні, сучасні, індивідуальні та швидкісні. До них належать: вивчення міста, шопінг, дансінг, відвідування спортивних змагань чи розважальних шоу, участь в азартних іграх, відвідування музеїв, зоопарків, тощо.

Напрямки розвитку сільського туризму – відпочинок туристів у сільській місцевості, проживання в умовах, наближених до сільських, і навіть участь в сільськогосподарських роботах. Традиційний набір сільських розваг включає активний відпочинок, включаючи сплави на байдарках, велосипедні та кінні прогулянки, екскурсії по місцевих визначних пам'ятках, знайомство з традиціями і побутом корінних народів або консультації господарів з вирощування сільськогосподарських культур, пляжний відпочинок на березі найближчої річки, полювання та рибалку, посиденьки біля багаття, збір дикоросів, сільську лазню та ін.

Напрямки розвитку екологічного туризму – перший, або американський, включає відвідування малозмінених природних територій, зокрема, місцевих національних природних

³²⁵ Території з домінуючою сільськогосподарською діяльністю. В сільських місцевостях не завжди проживають (чи мають проживати) люди. Сільські місцевості характеризуються тим, що мають невелику чисельність населення, меншу, ніж у міських районах, й де люди часто працюють на землі, займаючись рослинництвом, тваринництвом (тваринницькі чи аква-ферми; рибне господарство та аквакультура) або рибальством, а також лісові виробничі площі (в тому числі площі зайняті в підсично-вогневому землеробстві). Території, де в ландшафті переважає рослинність (поля, луки, ліси природні або напівдикі, та ін.) з домінуючою сільськогосподарською діяльністю.

³²⁶ Екотуризм допомагає освіті туристів та розвиває у них толерантність, дозволяє збирати гроші на заходи зі збереження території, допомагає розвитку ізольованих поселень. Розвиток екотуризму часто розглядається як важливий засіб збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Екотуризм найбільш привертає тих туристів, яких турбують проблеми екології. Він часто включає волонтерську роботу, інші активні заходи зі збереження навколишнього середовища та навчальні програми, що допомагають зменшувати негативні аспекти впливу людини на природу.

парків та інших об'єктів ПЗФ. Другий, або європейський, спрямований на відвідування, поряд із малозміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури. Саме через зосередження уваги на організації відпочинку насамперед у сільській місцевості, цей напрямок екологічного туризму у нас часто називають сільським або агротуризмом.

2. Міський туризм – головні тенденції розвитку та географія. Впродовж останніх років кількість таких міст неупинно зростає. Основу міського туризму складає розважальний туризм. Зокрема, в Україні найбільш диверсифікована індустрія розваг у столиці, а також у Львові та Одесі. Швидкими темпами вона розвивається в обласних центрах та містах з чисельністю населення понад 100 тис. осіб. Особливе місце в міському туризмі посідає театральне життя та відвідування музеїв. Зокрема, в Києві нині понад 30 театрів, велика кількість театрів (від 7 до 12) знаходиться у таких містах, як Львів, Одеса, Дніпропетровськ. Від 4 до 6 їх у Харкові, Ужгороді, Донецьку, Луганську, Івано-Франківську, Чернігові, Запоріжжі.

Особливою популярністю користуються музеї архітектури та побуту просто неба, зокрема музейні комплекси Києва, Львова, Чернівців і Ужгорода. В останні роки збільшилася кількість туристів, перш за все іноземних, які відвідують картинні галереї Києва, Львова, Одеси, Харкова та інших міст України.

Міський туризм в Україні надзвичайно диверсифікується. Якщо в минулому основою для розвитку туризму в невеликих містах були різні лікувальні ресурси (Трускавець, Моршин, Миргород, Хмільник та ін.), то нині такою основою може стати розширення природно-заповідного фонду (Шацьк, Турка, Путила), відновлення історичної пам'яті (Лубни, Ніжин, Конотоп, Батурин, Чигирин, Новгород-Сіверський, Біла Церква тощо).

Розширення археологічних розкопок навколо історичних міст також становить додатковий туристичний ресурс. У багатьох містах України або біля них виявлено залишки укріплених городищ, поселень, визначні «царські» кургани і т. ін.³²⁷

Невеличкі міста і містечка, особливо Західної України, зберегли давні українські промисли і традиції, які є базою розвитку туризму. Музей прикладного мистецтва Галичини вже освоєний як об'єкт туризму. У майбутньому створення єдиної мережі міського туризму України з комплексом взаємодоповнюючих і взаємозамінних елементів для туристів з різних регіонів світу і з різними рекреаційними потребами.

У світі головний потенціал розвитку міського туризму пов'язується з найбільшими містами (табл.)

Міста світу

Місце	Місто	Населення	Площа (кв.км)	Густота населення (осіб/кв.км)	Країна
1	Шанхай	15 584 627	1 600	9 740	Китай
2	Стамбул	13 760 433	3 040	6 010	Туреччина
3	Мумбаї	13 662 885	603	22 658	Індія
4	Токіо	12 570 000	2 187	5 796	Японія
5	Карачі	12 461 423	3 530	3 530	Пакистан
6	Буенос-Айрес	12 127 814			Аргентина
7	Делі	11 954 217	1 400	8 539	Індія
8	Маніла	10 993			Філіппіни
9	Москва	10 555 512	1 080	9 774	Росія
10	Сан-Паулу	10 287 833	1 520	6 768	Бразилія

³²⁷ Найбільший інтерес у туристів з усього світу викликають пам'ятки Київської Русі (IX—XII ст.) у Києві, Новгороді-Сіверському, Каневі, Овручі, Чернігові, Острі, а також фортеці Луцька, Хотина, Меджибожа, Судака, Білгорода-Дністровського, Мукачєва та інших міст. їх органічно доповнюють палацеві ансамблі, пам'ятки культової архітектури, стародавні дерев'яні церкви, пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо.

11	Дакка	10 083 974	200	50 420	Бангладеш
12	Сеул	9 763 341	605,4	16 127	Республіка Корея
13	Лагос	9 360 883	330	28 366	Нігерія
14	Кіншаса	9 166 685			ДР Конго
15	Мехіко	8 609 347	1 499	5 554	Мексика
16	Джакарта	8 576 788	660	12 995	Індонезія
17	Нью-Йорк	8 140 993	1 214	6 706	США
18	Ліма	8 057 397	804,3	10 018	Перу
19	Каїр	7 947 121	210	37 843	Єгипет
20	Пекін	7 712 104	1 370	5 629	Китай
21	Лондон	7 581 052	1 580	4 798	Великобританія
22	Богота	7 137 849	590	4 489	Колумбія
23	Гонконг	7 102 354		1 104	Китай
24	Тегеран	6 897 547	660	10 451	Іран
25	Лахор	6 747 238	1 010	6 680	Пакистан
26	Багдад	6 431 83			Ірак
27	Ріо-де-Жанейро	6 193 26	1 180	5 249	Бразилія
28	Бангкок	5 698 435	1 100	5 180	Таїланд
29	Бангалор	5 180 533	230	22 524	Індія
30	Сантьяго	5 090 824			Чилі
31	Калькутта	5 021 458			Індія
32	Сінгапур	4 974 232	699	7 116	Сінгапур
33	Торонто	4 901 959			Канада
34	Янгон	4 886 305			М'янма
35	Ер-Ріяд	4 606 888			Саудівська Аравія
36	Ченнаї	4 562 843			Індія
37	Санкт-Петербург	4 421 489	146,2	3 858	Росія
38	Чунцин	4 406 788			Китай
39	Сиань	4 305 536			Китай
40	Ухань	4 262 236	400	10 656	Китай
41	Александрія	4 247 414	2 680	1 585	Єгипет
42	Ібадан	4 149 487			Нігерія
43	Сідней	4 114 710	1212		Австралія
44	Кано	4 082 050			Нігерія
45	Хайдарабад	3 980 93	170	23 417	Індія
46	Лос-Анджелес	3 975 590	1 290	3 082	США
47	Анкара	3 882 639	2 500	1 469	Туреччина
48	Ченду	3 915 259			Китай
49	Абіджан	3 900 546			Кот-д'Івуар
50	Пусан	3 899 140	771		Республіка Корея
51	Ахмадабад	3 867 336	190	20 354	Індія
52	Тяньцзінь	3 682 177			Китай
53	Омдурман	3 667 982			Судан
54	Берлін	3 599 000			Німеччина
55	Чікаго	3 573 721			США
56	Мельбурн	3 528 690			Австралія

3. Особливості розвитку сільського туризму. Сільський туризм можна розглядати як додатковий щодо основної сільськогосподарської діяльності, тобто вид підприємницької діяльності, який дає селянам певні додаткові доходи, а також є способом підвищення зайнятості членів сільських родин.

Власником агрооселі можуть бути: фермер, селянин, який працює індивідуально на присадибній ділянці, селянин, який працює у сільськогосподарському підприємстві, а також інші мешканці села, зайняті у сфері обслуговування та соціальній сфері, тобто працівники сільради, пошти, вчителі, продавці тощо.

«Сільські» види відпочинку можна охарактеризувати такими термінами: розслаблення, пасивність, ностальгія, традиційність, низька технологічність. До них відносять пішохідні і велопрогулянки, пікніки, збиральництво, рибальство, огляд визначних пам'яток, відвідування історичних і культурних місць та фестивалів, кінний спорт, участь у традиційних ремеслах і обрядах, задоволення гастрономічних потреб.

До переваг сільського туризму можна віднести:

- а) гарантію охорони традиційної забудови;
- б) забезпечення туристам поселення там, де готельна промисловість не існує;
- в) надання роботи для місцевих ремісників;
- г) підтримування місцевих традицій;
- г) стимулювання безпосереднього збуту сільськогосподарської продукції;
- д) сприяння усвідомленню сільськими громадами значення місцевого середовища;
- е) підвищення стандарту та естетики сільських осель; е) налагодження порозуміння між людьми села і міста;
- ж) поліпшення якості життя мешканців села.

До недоліків сільського туризму можна зарахувати:

- а) сільським туризмом займаються більше заможні селяни, ніж бідні, яким додаткові доходи потрібніші, тобто сільський туризм поглиблює соціальне розшарування сільських громад;
- б) туристичний сезон збігається з сезоном польових робіт, що створює значні труднощі для туристичного руху і господарів агроосель;
- в) традиційна культура села часто не витримує зіткнення з масовою субкультурою великого міста і поступово відмирає.

Подальша офіційна категоризація організаційних форм сільського зеленого туризму повинна регламентуватися окремим законом України «Про сільський туризм». Звільнення від оподаткування доходів, отриманих від здачі кімнат туристам, передбачається при таких умовах:

- житловий будинок, в якому здаються кімнати, належить до сільського господарства;
- житлові кімнати здаються відпочиваючим, а не сезонним робітникам або іншим особам на тривалий термін;
- кімнати, які здаються, знаходяться у житловому будинку (чи прибудові) господаря, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі;
- житловий будинок розташований на сільській території.

4. Географія сільського туризму у країнах Європи поширюється відповідно до певних моделей розвитку у окремих країнах:

Британська модель організації сільського туризму характеризується, перш за все, особливою системою розміщення туристів. Найбільш популярними серед туристів є три типи мешкання:

- 1) у будинку фермера з харчуванням у вигляді сніданку (farm B&b). В даному випадку відкривається можливість безпосереднього контакту з сім'єю фермера;
- 2) у окремій будівлі на умовах самообслуговування (self catering unit). Ця будова зазвичай є переробленою маленькою коморою;

3) у ізольованій будові, що вміщає в середньому 8-15 туристів (bunkhouse). Для цього може бути використаний велика комора, розділена на спальну зону, в якій зосереджені всі койко-места, кухню і ванні кімнати.

Британська модель включає в свою програму елементи пізнавального туризму, спортивні заходи: пішохідні і велосипедні прогулянки, катання на конях і поні (для дітей), гра у футбол, крикет, гольф і багато що інше.

Французька модель складніша, ніж британська. Для півдня Франції характерне поєднання сільського і купально-пляжного туризму. У Франції агротуризм сильно тяжіє до садівничих і виноградарських підприємств. Основним засобом розміщення туристів є маленькі котеджі-апартаменти. Винний туризм є «обличчям» французького сільського туризму. Багато селянських господарств, розташованих в долині річки Луари, охоче розміщують туристів, охочих сумістити відпочинок в сільській місцевості з доскональним оглядом знаменитих замків. У альпійській Франції однією з основних мотивацій сільського відпочинку є спортивний туризм (прогулянки по гірських стежках, альпінізм, гірськолижний туризм).

Німецька модель характеризується розвитком фермерського туризму. Для німців типові наступні форми організації дозвілля: допомога господарям по господарству; догляд за тваринами; проведення пікніків; рибалка. Сільський туризм дуже тісно пов'язаний з подієвим туризмом (народні свята і фольклорні фестивалі («Октоберфест»), сільські ярмарки).

Італійська модель «укладається» в три тематичні групи: «Природа і здоров'я», «Традиційний гастрономічний» і «Спорт». Господарства першого типу, що спеціалізуються на поєднанні сільського і екологічного туризму, представлені в провінціях Кьянті, Умбрія і на Сіцилії. Географія господарств, що формують другу групу, ширша - Лігурія, Тоскана, Венето, Умбрія, Марке, Пулія і Калабрія, а також виноробницькі райони країни. Як правило, кожен селянський двір має вузьку спеціалізацію і проводить продукти, типові для тієї або іншої місцевості. На приморському півдні і островах - це риба і морепродукти, в столичній області Лаціо - вина «Кастеллі романі», в Абруццо - оливкове масло. Господарства, що приділяють особливу увагу спорту, представлені практично у всіх італійських провінціях. Особливою популярністю серед туристів користуються плавання, велоспорт, теніс і верхова їзда.

Чеська модель. Регіони Чехії прагнуть привернути туристів кожен своїм унікальним оточенням. Агротуризм в Південній Моравії - це мешкання в сільських садибах найзнаменитішого виноробницького регіону Чехії. Агротуризм разом з екотуризмом - це садиби поблизу заповідника Крконоше. Можливість відвідати знамениті чеські пивоварні - садиби в регіоні Пльзень на заході Чехії. У Чехії також популярний кінний туризм як різновид агротуризму.

В околицях невеликого чеського міста Усті-над-Лабем сьогодні можна знайти не тільки традиційні конярські ферми, які пропонують мешкання в сільській глибинці, але і такі екзотичні варіанти, як козині ферми. Тут турист зможе не тільки помилуватися на природну красу Чехії і зробити екскурсії по навколишніх визначних пам'ятках, але і познайомитися з процесом приготування козиного сиру, а також самому освоїти ази догляду за козами.

Іспанська модель. Найпоширеніша форма агроосель - сільський готель «фінка» (finca). Це можуть бути зовсім нові вілли на побережжі Коста-дорада або Коста-дель-соль, з власними садами і стайнею. Або ж це можуть бути 300-річні особняки в Країні Басків, де до цього дня на старовинному пресі віджимають оливкове масло.

«Каза руралес» (casa rurales) - відрізняється тим, що велику частину часу це простий сільський будинок, де ведеться звичайне для села господарство. Частина цього будинку здається на літо туристам. Фактично, це як до бабусі в село виїхати. Каза руралес - ідеальний спосіб побачити іспанський побут зсередини.

Болгарська модель. Сільський туризм в Болгарії - це котеджі на болгарських курортах Чорного Моря, фермерські будинки в околицях Велико Тирново, вілли біля підніжжя гірських вершин Рила і Родопи, це мешкання поряд з живописними визначними пам'ятками країни, знайомство з культурою, побутом і кухнею Болгарії, повноцінний відпочинок в оточенні фруктових садів. Число агротуристичних господарств в Болгарії налічується понад

100. До них відносяться як традиційні сільські подвір'я Болгарії, так і сімейні готелі, котеджі, удома і кемпінги, у тому числі і на території національних парків Болгарії. Літом садиби і вілли приймають гостей у пляжів, восени болгарські ферми запрошують туристів на свята збору урожаю і молодого вина в невеликі села на березі Дунаю і інших річок (Іскар, Огоріца, Янтра, Маріца), взимку - в гірські райони зимового відпочинку недалеко від курортів Бансько і Пампорово, навесні - на знаменитий Фестиваль Рози в долині у вершини Стара Планіна. Кухня Болгарії і національні продукти Болгарії - для агротуризма в цій країні кулінарія залишається одним з самих увлекательних і апетитних способів познайомитися з болгарською побутовою культурою.

Польська модель. Польща - країна аграрна. Адже практично кожен третій поляк - фермер, а по числу ферм Польща стоїть в одному ряду з США. На сьогоднішній день в Польщі налічується понад 50 різних агротуристських асоціацій. Деякі з них розбиті на підгалузі - агротуризм на фермах, еко-туризм, кінний туризм і так далі. На сьогоднішній день в Польщі налічується близько 8000 агротуристських садіб.

У Польщі є два ключові типи ферм - ті, які спеціалізуються виключно на агротуризмі, і ті, які використовують агротуризм як джерело додаткового прибутку. Серед регіонів Польщі, де можна знайти найбільш багатий вибір агротуритичних котеджів, ферм і резиденцій - Померанія, Мазовія, Велікольське воєводство і Любушське Поозер'є. У числі яскравих місць, які славляться своїми пейзажами і оригінальним побутом, - гори Бескиди на південь від Кракова

5. Екологічний туризм та його географія. Екологічний туризм (англ. ecotour, ecotourism) - порівняно нове поняття в туристичній діяльності. Основна причина виникнення екологічного туризму знаходиться у невідрегульованості відносин у системі «суспільство-природа», або в туристичній інтерпретації - «туризм-екологія». Саме орієнтацією на екологічну складову можна пояснити підвищену увагу в останні роки до відвідування місць з незмінним або мало зміненим природним середовищем. Численні опитування туристів свідчать, що серед провідних мотивів туристських подорожей на перший план все більше виступає прагнення людей до спілкування з природою. Звідси походження близьких за змістом понять «м'який туризм» (soft tourism, або розширений варіант nature tourism with a soft touch - дослівно: природний туризм з м'яким дотиком до природи)², «зелений туризм» тощо.

У найбільш загальному розумінні екологічний туризм, є формою активного відпочинку з екологічно значущим наповненням - особливий інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності людей, що будують свої взаємовідносини з природою та іншими людьми на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Туристи отримують від такого спілкування з природою певний фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас міцності та здоров'я, а природа при цьому зазнає мінімальних оборотних впливів і втрат, місцеві мешканці отримують соціальні та економічні стимули до збереження природи та традиційного природокористування.

Виділяється три основних складових екотуризму - *екоосвітню, природоохоронну, етнотолерантну.*

- Екоосвітня складова передбачає наявність в екотурі елементів екологічної освіти та просвіти (пізнання природи, отримання туристами нових знань, навичок та вмінь не просто поведінки у природі, а спілкування з нею);

- Природоохоронна складова реалізується у відповідній природозберігаючій поведінку групи на маршруті, застосування спеціальних еколого-туристських технологій мінімізації впливу на природне середовище, а також участь туристів й туроператорів у програмах та заходах з захисту навколишнього середовища.

- Етнотолерантна (її ще можна назвати етпоеко-логічною) виявляється у повазі інтересів місцевих жителів. Це перш за все шанобливе ставлення до місцевого населення, збереження традиційних систем природокористування, повага та дотримання місцевих законів і звичаїв, а також внесок туризму в соціально-економічний розвиток даної території.

Розвиток екотуризму в ринкових умовах можливий в першу чергу на основі економічних механізмів, а аж ніяк не адміністративних. З урахуванням вище наведеного цілком очевидно, що саме екотуристи і туристична індустрія (турбізнес) розвивають екотуризм, як напрямок туристичної діяльності. Грунтуючись на даному положенні, пояснюється географію і спрямованість основних міжнародних екотуристських потоків з індустріально розвинених країн (США, Німеччина, Японія, Великобританія) у країни що розвиваються (Непал, Індія, Пакистан, Кенія, Танзанія та ін.).

Підсумовуючи вище наведене екологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристської діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання.

ОГЛЯДОВІ ЛЕКЦІЇ ДЛЯ ЗАОЧНИКІВ (ЧАСТИНА 1)

Тема 1. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ ТА РОЛЬ ДИСЦИПЛІНИ «ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ» У ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ З ТУРИЗМУ

План: 1.Предмет та об'єкт дисципліни «Географія туризму». 2.Місце і роль дисципліни у програмі підготовки спеціалістів з туризму. 3.Зв'язок «Географії туризму» з іншими дисциплінами. 4.Головні терміни та поняття «Географії туризму».

1.Предмет та об'єкт дисципліни «Географія туризму». Географія туризму - дисципліна, що вивчає країни і регіони, які являють інтерес для туризму. Специфічний підхід географії туризму, що відрізняє дану дисципліну від інших напрямів географії, полягає в тому, що її цікавить не комплексне дослідження природи, населення і господарства тієї або іншої країни і не встановлення характеру взаємодії між людським суспільством і географічним середовищем, а вивчення і опис тих особливостей природи, клімату, ландшафту, флори і фауни країни, які роблять її привабливою як туристський об'єкт.

Об'єктом вивчення географії туризму є людина, групи людей, суспільство та сфера туризму з усіма можливими взаємозв'язками і взаємовідношеннями між ними. Розрізняють ще й конкретні об'єкти вивчення географії туризму. З-поміж них — туристична поведінка і ставлення до туризму людини, груп людей, суспільства, туристична діяльність туристичних організацій, туристичні ресурси.

Аспект дослідження цієї науки становлять особливості геопросторово-часового розвитку і функціонування як загального, так і конкретних об'єктів географії туризму. Найважливіший **метод** дослідження в географії туризму геометод, а також низка методів, які використовуються в інших науках (наприклад, картографічні, моделювання, статистичні, соціологічні).

Мета дослідження географії туризму — розроблення оптимальних моделей сфери туризму, зокрема територіально-туристичних систем, обґрунтування та реалізація туристичного районування з метою визначення особливостей туристичних функцій території, прогноз тенденцій зміни цих функцій при трансформації географічного поділу праці у сфері туризму та координації розвитку туризму відповідно до динаміки поступу видів економічної діяльності територіальних господарських комплексів, наукове передбачення, планування оптимального використання соціальних і природних систем туристичних ресурсів. Отже, йдеться про виявлення територіальних закономірностей та особливостей територіальної організації туризму як комплексу природних, економічних і соціальних явищ, об'єктів.

2.Місце і роль дисципліни у програмі підготовки спеціалістів з туризму. Дослідження ринку туристичних послуг - міждисциплінарна географічна проблема, яка може бути ефективно вирішена застосуванням теоретико-методологічного та методичного апарату рекреаційної географії (вчення про ТРС), географії послуг (вчення про територіальну організацію сфери послуг) та географії туризму (закономірності формування туристичних потоків та географія туристичних міграцій). Сучасний розвиток географії туризму як складової географічного мислення у напрямках, які відображають новітні соціальні орієнтири загальнонаукового процесу, по-перше, свідчать про здатність наукової дисципліни, що безпосередньо відбиває функціонально-змістовну сутність такого складного і багатоаспектного явища як туризм, вчасно реагувати на вимоги модернізації концептуальних аспектів; по-друге, саме ґрунтуючись на цьому, визначає її ключову роль у реалізації синергетичного підходу у формуванні вихідних теоретико-методологічних засад туризмології як цілісного і єдиного у світоглядному відношенні системного розуміння туризму.

3.Зв'язок «Географії туризму» з іншими дисциплінами. Основними дисциплінами, на які спирається географія туризму, є наступні:

1. Географія - основні поняття географії лежать в основі географії туризму;

2. Картографія - один з основних методів географії. Карта необхідна при плануванні туристичної діяльності;
3. Ландшафтознавство, яке, в деякій мірі, відображає зв'язок природи і суспільства.
4. Екологія - знання екологічних особливостей різних районів Землі дозволить раціонально організувати туристичну діяльність.
5. Природокористування - туризм виступає як одна з форм заощадливого природокористування.
6. Економіка - аналіз прямого і зворотного впливу туристичної діяльності на економіку регіону.
7. Психологія і соціологія - фахівці туристичного бізнесу мають прямий контакт з клієнтами, потенційними туристами, уміння спілкуватися дозволить уміло управляти ситуацією.

Географія туризму в рівній мірі пов'язана з географічними, гуманітарними та технічними науками, зокрема, соціально-економічною історією та архітектурою, рекреаційною географією, етикою та естетикою, географією культури та правознавством, медичною географією та конструктивною географією.

Географія туризму тісно пов'язана з такими природничими науками як біологія, екологія, медицина.

4. Головні терміни та поняття «Географії туризму».

Поняття «туризм» почало формуватися з початком масового переміщення значної кількості людей з метою змістовного проведення дозвілля. Це суспільне явище настільки багатогранне, що дати йому єдине точне та повне визначення практично неможливо.

У сучасній науковій літературі можемо знайти багато визначень поняття «туризм», що суттєво відрізняються одне від одного насамперед тому, що їх автори розглядають туризм із різних аспектів:

- як особливу форму пересування людей за визначеним маршрутом з метою відвідання конкретного об'єкта або задоволення своїх інтересів і повернення на постійне місце проживання;
- як форму розвитку особистості, яка реалізується через соціально-гуманітарні функції (виховну, навчальну, оздоровчу та спортивну);
- як форму організації відпочинку, проведення дозвілля;
- як галузь господарства, пов'язану з обслуговуванням людей, що тимчасово перебувають поза межами постійного місця проживання;
- як сегмент ринку, в якому сходяться підприємства таких галузеві господарства, як транспорт, харчування, готельне господарство, культура торгівля тощо;
- як явище, що виходить за межі традиційних уявлень, які асоціюються виключно з відпочинком.

У законі України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. наведено так визначення: *туризм — це тимчасовий виїзд (подорож) осіб з постійного місця проживання з пізнавальною, оздоровчою, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою на термін від 24 годин до одного року поспіль, без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.*

Отже, туризм — це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного прогресу, пов'язане з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів. Туризм — найдинамічніша сфера людської діяльності, чинник економічного та культурного розвитку, захисту навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння, миру, дотримання прав людини та основних свобод без різниці у расі, статі, мові та релігії. Туризм — економічне джерело створення нових робочих місць та отримання прибутку, розвитку інфраструктур: промисловості. Туризм — невід'ємна складова загального міжнародного ринку.

Суб'єкт туризму — це турист, який задовольняє свої рекреаційні потреби та характеризується певними рисами, властивостями і станами (фізіологічними, психологічними, екологічними, економічними, соціальними тощо).

У Законі України про туризм дані такі поняття і терміни.

турист - особа, яка здійснює подорож по Україні або в іншу країну з різною, не забороненою законом країни, метою на термін від 24 годин до шести місяців.

мандрівник - особа, яка здійснює подорож по Україні або в іншу країну з різною, не забороненою законом країни, метою на термін від шести місяців.

екскурсійна діяльність - діяльність з організації подорожей, що не перевищують 24 годин, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, з визначними місцями тощо;

туристичні ресурси - сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста;

суб'єкти туристичної діяльності - підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, фізичні особи, які в установленому чинним законодавством України порядку і мають ліцензію на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг;

туристична індустрія - сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів;

туристичні послуги - послуги суб'єктів туристичної діяльності щодо розміщення, харчування, транспортного, інформаційно-рекламного обслуговування, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, розваг тощо, спрямованих на задоволення потреб туристів;

туристичний продукт - комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі;

туристський ваучер (путівка) - документ, що підтверджує статус особи або групи осіб як туристів, оплату послуг чи її гарантію і є підставою для отримання туристом або групою туристів туристичних послуг;

тур - туристична подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо).

ТЕМА 2. ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНА ГАЛУЗЬ «НЕВИДИМОГО ЕКСПОРТУ»

План: 1.Туризм як соціальне явище. 2.Історія виникнення і розвитку подорожей і туризму. 3.Класифікація та види туризму. 4.Туризм як сучасна галузь «невидимого експорту». 5.Прямий і непрямий вплив розвитку туризму на економіку регіону чи країни.

1.Туризм як соціальне явище. Для туризму *дозвілля* завжди було основоположним поняттям. Дозвілля із самого початку розглядалося як соціальне явище, віддзеркалення суспільної і духовної суті людини. Його зміст залежить від історико-культурного контексту і міняється разом з пануючою в суспільстві системою цінностей. Характер дозвілля визначається устроєм життєдіяльності людей, традиціями, що склалися, і звичаями, соціальними нормами, правилами, естетичними уявленнями. Якщо в Стародавній Греції ідеалом дозвілля виступала духовна свобода, то на пізніших етапах історичного розвитку, в середньовіччі і індустріальному суспільстві, дозвілля як задоволення, насолода прирівнювався до даремної витрати часу і вважався за гріх. У руслі протестантської етики праця ставала сенсом всього життя людини. Горизонти «нового гуманізму» відкрила філософія ХХ століття.

У сучасній науці простежується тенденція до практично повного *злиття понять дозвілля і вільного часу*. Особливо це характерно для західної соціологічної школи. Багато її представників розуміють під дозвіллям частину позаробочого часу, яка залишається у

людини після виконання непорушних обов'язків - домашньої праці і інших побутових занять, задоволення природних фізіологічних потреб (їжа, сон і так далі), тобто вільний час.

На відміну від дозвілля *відпочинок і/або рекреація* в широкому її розумінні - категорія перш за все медико-біологічна, а потім вже соціальна. Певне співвідношення біологічного і соціального принципово розводить дозвілля з відпочинком і рекреацією. Рекреація зазвичай визначається як «відпочинок, відновлення сил людини, витрачених в процесі праці». При цьому поняття «рекреація» є менш відомим і емоційно забарвленим в порівнянні з відпочинком, а тому точнішим. Воно краще відповідає завданням емпіричних і прикладних досліджень, тоді як поняття «відпочинок» зручніше використовувати як фундаментальне поняття в одному ряду з категорією «праця». Якщо поняття «дозвілля» було введено стародавніми греками, то «рекреація» (від латин. *recreatio* - відновлення) - римлянами. В даний час неухильно зростає роль рекреації як сфери, нейтралізуючої виробничі стреси, нервово-психічні навантаження, втому від монотонної праці, гіподинамію. Для регенерації сил і енергії людині необхідна зміна умов і форм діяльності (їх послідовності, навантажень, видів). Незадоволені, заглушені рекреаційні потреби неминуче негативно позначаються на фізіологічному стані організму, стають однією з поширених причин психічних розладів. Оскільки рекреація безпосередньо пов'язана із здоров'ям населення, рекреаційні ефекти є традиційним предметом вивчення медичних наук. Вітчизняна рекреаційна географія характеризує *рекреаційну діяльність* людини як невід'ємну частину соціального і духовного його життя і нерозривно пов'язує її з діяльністю трудовою. Таким чином, відбувається поступове зближення понять «дозвілля» і «рекреація», смислові межі між ними стають все більш розмитими. Дозвілля може бути рекреацією, коли присвячений відновленню фізичного і психічного нормативного стану (релаксація), і релаксація зі свого боку може бути дозвіллям, якщо відбувається у вільний час і направлена на саморозвиток особистості.

На відміну від рекреації поняття туризму за змістовним, соціально-економічним наповненням спочатку тяжіло до категорії дозвілля. Туризм - багатогранне поняття, що відображає всю складність самого явища. Це і різновид міграції населення, і бізнес, сектор світового господарства і національної економіки, і сфера міжкультурної взаємодії.

2. Історія виникнення і розвитку подорожей і туризму. Залежно від мотивації подорожей, способу подорожування і розвитку транспортних засобів, кількості мандрівників й охоплення туризмом різних верств суспільства історичний шлях розвитку туризму умовно можна поділити на чотири етапи:

- 1) до 1841 р. — початковий етап;
- 2) з 1841 р. до 1914 р. — етап становлення туризму як галузі;
- 3) з 1914 р. до 1945 р. — етап формування індустрії туризму;
- 4) з 1945 р. до наших днів — монополізація туристичної індустрії.

1 етап - початковий розпочався близько 200 років до н. е., за часів Римської імперії, римляни почали свої завойовницькі походи, подорожуючи на кораблях, конях, у колісницях та пішки. Заможні римляни вирушали в Єгипет і Грецію: до місць купання, поклоніння та морських курортів. Римські мандрівники цікавилися історією і релігією, відвідували грецькі храми, їздили у фургонах, запряжених мулами. Вони відвідували Єгипет, щоб побачити піраміди, які приваблюють і сучасних туристів. Розширення торговельних і культурних зв'язків, географічні відкриття, що розкривали межі невідомого, змушували людей пересуватися, отже, пізнавати навколишній світ. На початку епохи Відродження склалися наступні мотиви для здійснення подорожей:

- з розвитком культури — скульптури, архітектури, живопису, — з'явилися шедеври, які багато людей прагнули побачити на власні очі й долали задля цього значні відстані;

- саме в цей період починається бурхливий розвиток різних релігій, однією з цілей туризму стає паломництво. Прочани різних конфесій, маючи за мету поширювати свою релігію, поклоніння святиням, здійснювали важкі й тривалі подорожі;

- пізнаючи навколишнє середовище, людина відкривала цілючі властивості природних джерел, місць з унікальним кліматом, що ставали об'єктами нового виду туризму — рекреаційного і приваблювали можливостями відпочинку, лікування, відновлення сил, здоров'я і втраченої душевної рівноваги;

- розвиток фізичної культури і спорту, людське прагнення різноманітних видів і дійств вимагали організації спортивних змагань, будівництва спеціальних місць для їх проведення, в яких могли розміститися атлети та глядачі. Відповідно виникає і новий вид туризму — спортивний.

Наступний період суспільного життя пов'язаний з розвитком і збільшенням міст, поглибленням процесу спеціалізації праці, зростанням взаємозалежності міста і села. Ярмарки приваблюють жителів навколишніх місць і торговців із далеких і ближніх міст і сіл, в такій формі розвиваючи діловий туризм. Інтерес до туризму зростає з розвитком суспільного виробництва і поглибленням процесу поділу праці: чим монотонніша праця,

тим більше людині хочеться вирватися хоча б на короткий час зі звичного кола повсякденних проблем. З розвитком промисловості це прагнення міцніє. У ХУІІІ ст. дорожнє будівництво і поява нових видів транспорту уможливили поїздки у досить віддалені регіони. Поява регулярного руху пасажирського транспорту, мережі підприємств харчування і засобів розміщення позбавили мандрівників багатьох труднощів, які сторіччями були пов'язані з подорожами.

II - етап становлення туристичного бізнесу. ХІХ ст. було століттям видатних наукових відкриттів і їх застосування на практиці. Величезне значення для туризму мали революційні перетворення в сфері виробництва. Насамперед, це було пов'язано з розвитком раніше дуже обмеженої сфери послуг. Зростання продуктивності й інтенсивності праці призвело до скорочення кількості зайнятих у виробництві робітників, тобто до вивільнення зі сфери виробництва значної кількості робочих рук, які можна було використати у невиробничих галузях. Швидкими темпами розвивалася транспортна галузь. Потужні паровози дали людям можливість швидко долати відстані від міста до міста, а величезні пароплави — від континенту до континенту. Для зручності пасажирів біля залізничних вокзалів і морських портів почали з'являтися великі готелі.

Одним із напрямів розвитку сфери послуг став туристичний бізнес. Із розвитком міжнародних курортів у Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії ці країни нарівні з Англією стають міжнародними центрами туризму в Європі. Значну роль у розвитку туризму відіграли нові географічні відкриття, подорожі мореплавців, освоєння Американського, Африканського й Австралійського континентів. Поштовхом до розвитку туристичних подорожей стала поява нового виду транспорту — автомобільного. Однак до Першої світової війни більшість туристів і мандрівників усе ж користувалися залізничним або морським транспортом.

III етап розвитку туризму як галузі індустрії розпочався після закінчення Першої світової війни. Саме тоді туристична індустрія почала формуватися як система виробничих, транспортних, торговельних, сервісних підприємств і засобів розміщення, призначена для задоволення попиту на туристичні товари і послуги, підготовку кадрів та процесу виробництва, реалізації і споживання туристичного продукту на основі використання природних багатств, матеріальних і духовних цінностей суспільства. Сприяв розвитку туризму в 20—30-х роках ХХ ст. бурхливий розвиток нових видів транспорту — автомобільного та авіаційного. Однак цей період характеризується і низкою чинників, які гальмували розвиток туризму, зокрема міжнародного. Це, насамперед, світова економічна криза 1929—1933 рр. Обсяг міжнародного туризму різко скоротився з початком Другої світової війни. Уся Європа лежала в руїнах, треба було відновлювати дороги, залізниці, електростанції, вокзали, готелі тощо.

IV етап - монополізації туристичної індустрії розпочався після Другої світової війни, коли сталися докорінні соціальні зміни, пожвавлення науково-технічного, торгового, економічного, культурного, екологічного й іншого співробітництва між країнами практично всіх континентів. Міжнародна інтеграція, розширення міжнародного поділу праці, відкриття кордонів, забезпечення більш легкого доступу в інші країни, розвиток транспорту і зв'язку, підвищення рівня життя значної частини суспільства були загальними тенденціями розвитку. Зростанню популярності туризму сприяло телебачення. Воно дало людям можливість, не виходячи з дому, знайомитися з цікавими місцями, і це викликало в них бажання побачити все на власні очі. Нині близько 100 млн осіб у всьому світі зайняті в туристичній індустрії. Вони обслуговують приблизно півмільярда людей на рік, причому і ця цифра щороку зростає. Сьогодні від туризму певною мірою залежить економіка більш як 125 країн. Розвиток малих і середніх центрів обслуговування туристів є одним із факторів зменшення бідності, бо дає змогу створювати нові робочі місця та сприяє зростанню екологічної, культурної та соціальної освіченості. Інтенсивний розвиток туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою і зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян.

3.Класифікація та види туризму. Найбільш поширеним є поділ туризму на *міжнародний і внутрішній*. У міжнародному туризмі залежно від напрямку туристського потоку виокремлюють дві форми — *в'їзний і виїзний*. Одного і того ж туриста можна класифікувати і як в'їзного, і як виїзного залежно від того, відносно якої країни описується його переміщення. Розрізняють країну походження туриста, тобто ту, яку він залишає, і країну призначення — до якої прибуває. У першому випадку йдеться про виїзний, у другому — про в'їзний туризм. Ці терміни вживаються стосовно закордонної подорожі на початку поїздки. На зворотному шляху турист просто повертається додому.

Внутрішній туризм на відміну від міжнародного, не пов'язаний із перетином державного кордону й, отже, не вимагає дотримання туристичних формальностей. Незважаючи на суттєві відмінності, міжнародний і внутрішній туризм між собою тісно пов'язані. Внутрішній туризм виступає свого роду каталізатором міжнародного туризму. Він сприяє освоєнню нових рекреаційних ресурсів і районів, створенню базової туристичної інфраструктури, підготовці фахівців і тим самим — пожвавленню інтеграційних процесів і формуванню єдиного світового туристичного простору³²⁸. Внутрішній, в'їзний і виїзний

³²⁸ За деякими оцінками, частка внутрішнього туризму становить 80—90 % усіх туристичних поїздок, а загальний обсяг витрат на внутрішній туризм у 5—10 разів перевищує витрати туристів на міжнародні подорожі.

туризм можуть по-різному поєднуватися утворюючи, крім міжнародного, національний туризм і туризм у межах країни.

Національний туризм включає внутрішній і виїзний туризм і співвідноситься з категорією національного виробництва (валового національного продукту). Туризм у межах країни охоплює внутрішній і виїзний туризм і відповідає сукупному внутрішньому туристичному споживанню, тобто сумарним витратам внутрішніх та іноземних туристів³²⁹.

Класифікувати туризм можна за найрізноманітнішими ознаками, до найважливіших із яких належать: мета подорожі, сезонні характеристики, територіальні характеристики, індивідуальні вимоги клієнтів, фінансові можливості клієнтів. Причому такі класифікації часто є умовними, оскільки не завжди вдається чітко розмежувати перелічені ознаки. В більшості класифікацій виокремлюють подорожі з метою відпочинку і розваг, діловий туризм, релігійний туризм, лікувально-оздоровчий та ін.

До *ділового туризму* UNWTO відносить поїздки для участі в з'їздах, наукових конгресах і конференціях, виробничих семінарах і нарадах, ярмарках, виставках і міжнародних салонах, інші службові поїздки. Діловий туризм перспективна і високорентабельна галузь туризму. Його частка в міжнародному туристському обміні, за деякими оцінками, становить від 10 до 20 %.

Релігійний туризм — подорожі, які здійснюються з метою паломництва, відвідування святих місць, поклоніння релігійним святинам, ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії та релігійною культурою.

Лікувально-оздоровчий туризм — подорожі з метою відпочинку та лікування. Цей вид туризму досить поширений у цілому світі й орієнтується на цілющий клімат, лікувальні джерела і грязі, мальовничі ландшафти.

Етнічний туризм — подорожі для відвідування родичів та близьких

Спортивний туризм — поїздки з метою участі в спортивних заходах та підтримки улюблених команд.

Пригодницький туризм — туризм, пов'язаний із фізичними навантаженнями, а іноді і з небезпекою для життя.

До видів туризму за метою можна віднести *розважальний, навчальний військовий, екстремальний, агротуризм* та багато інших. Класифікують туризм також за *способом організації, комплексом пропонованих послуг, тривалістю і дальністю поїздок, демографічними і соціально-економічними характеристиками* туриста.

Організований і неорганізований туризм. Суворо регламентовані подорожі, пропоновані туристичними фірмами і реалізовані зазвичай на умовах попередньої оплати, називаються *організованим туризмом*. Організовані туристи отримують тури за задалегідь погодженими маршрутами, термінами перебування, обсягами пропонованих послуг. Одні з них надають перевагу турам із комплексним обслуговуванням, інші обмежуються частковим обслуговуванням (купити, наприклад, курсівку тільки на харчування). На відміну від організованих *неорганізовані туристи* не пов'язані жодними взаємними зобов'язаннями з різного роду посередниками, насамперед туристичними фірмами. Вони подорожують на принципах самодіяльності й самообслуговування³³⁰.

Залежно від кількості туристів, які одночасно і разом здійснюють подорож за одним маршрутом, туризм поділяють на *індивідуальний* (від однієї до п'яти осіб) і *груповий* (шість-

Пізніше до угоди (її зазвичай називають Шенгенською) приєдналися інші європейські країни. Підписання угоди стало знаменним етапом на шляху утворення військово-політичного і валютно-економічного союзів 12 європейських держав. Перехід до спільної грошової одиниці — євро, вільного переміщення товарів, капіталів, послуг і робочої сили, тобто фактичне скасування кордонів, відкриває широкі перспективи для подальшого зростання туристських потоків і обміну ними. Громадяни таких країн, як Франція, Німеччина, Іспанія, Португалія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Австрія, а також Італія та Греція, можуть вільно пересуватися, не обтяжуючи себе жодними формальностями, а, з огляду на невеликі європейські відстані, поїздка на вихідні в сусідню країну стає правилом гарного тону. Очікується також збільшення прибуття туристів у ці країни з віддалених регіонів, зокрема Азійсько-Тихоокеанського.

³²⁹ Концепції міжнародного, національного туризму і туризму в межах країни, запропоновані UNWTO, можуть бути використані на всіх чотирьох рівнях: глобальному — у масштабах планети, регіональному — стосовно групи країн, державному і місцевому — у межах окремого регіону будь-якої країни.

³³⁰ Типовий приклад неорганізованого туризму — поїздки автостопом із використанням як засобу пересування попутних автомобілів. Неорганізований відпочинок набув значного поширення, особливо серед молоді.

сім осіб і більше). Учасників групових подорожей, як правило, об'єднують спільні інтереси. Це можуть бути тури археологічної, мистецтвознавчої чи історичної тематики.

Комерційний і соціальний туризм. У сфері туризму, як і в будь-якому іншому секторі економіки, прибуток є головним джерелом засобів для розвитку і розширення виробництва, а також виплати дивідендів акціонерам. Він є одним із найважливіших результативних показників роботи туристичного підприємства, на який орієнтується потенційний інвестор при оцінці можливостей фірми. Намагаючись максимізувати свій дохід, туристичні компанії шукають оптимальне співвідношення між витратами та ціною туристичного продукту. Саме тому віднесення до комерційного або соціального того чи іншого туру розрізняється за головними економічними показниками діяльності тур фірми.

Масовий та елітарний туризм. Поняття «масовий туризм» запроваджене і вживається як альтернатива аристократичному туризму XIX ст., окремим дорогим видам туризму, орієнтованим на обрану публіку, і туризму в країнах, що розвиваються, де його розвиток обмежений через низький рівень життя населення.

Масовий туризм варто відрізнити від популярного. Останній є туристичною діяльністю, що набула широкого визнання в суспільстві завдяки своїй привабливості й доступності. Означення «масовий» у складі термін характеризує кількісний бік поняття, а слово «популярний» — якісний.

На відміну від масового *елітарний туризм* розрахований на заможних клієнтів. Для цієї категорії споживачів ціни не мають особливого значення, але вони висувають підвищені вимоги до якості пропонованих товарів і послуг. Елітарний туризм відіграє важливу роль у розвитку туристичного бізнесу загалом, надаючи йому імпульсу розвитку. Він сприяє впровадженню і поширенню нових, вищих стандартів обслуговування і, як наслідок, поліпшенню якості життя людей.

Поняття «*стійкий туризм*» сформувався порівняно недавно, разом із глобальною концепцією стійкого розвитку людства. За умов поінформованості населення про стан навколишнього середовища та екологізації свідомості людей екологічна ситуація стає одним із вирішальних критеріїв вибору місця і форми відпочинку. Ця тенденція виявляється в зростанні попиту на альтернативні види туризму, зокрема *екологічний туризм*³³¹, який охоплює найрізноманітніші потоки відвідувачів, які бажають на власні очі побачити рідкісні тварини чи рослини.

Диверсифікація екотуристичної діяльності супроводжуються зближенням екологічного та інших видів туризму. Захоплення природою притаманне й учасникам масового туристичного руху. Купально-пляжний відпочинок, круїзи, ділові поїздки, часто поєднуються з відвідуванням національних чи природно-етнографічних парків.

Межі екологічного туризму втрачають свою чіткість, а його масштаби і соціально-економічне значення зростають. Практично кожна країна має можливості для організації «зелених» подорожей. Сьогодні основні екотуристичні потоки спрямовані в США, Канаду, Австралію, Непал, Еквадор, Бразилію, Філіппіни, Кенію, ПАР.

Взагалі ж, екологічний туризм є однією з найбільш перспективних і динамічних форм туристичної діяльності.

4. Туризм як сучасна галузь «невидимого експорту». Туризм сьогодні - це сфера соціально-економічного комплексу, яка в багатьох країнах перетворилася на індустрію, що бурхливо розвивається. В даний час кожне 7-е робоче місце в світі припадає на туристський бізнес. За прогнозами СОТ, до 2020 р. кількість міжнародних туристських прибуттів складе 1,6 млрд, тобто в 3 рази перевищить показники 2000. Щоденні витрати туристів, виключаючи авіап перевезення, виростуть до 5 млрд. дол в день.

Туризм можна *імпортувати* в країну і *експортувати* з неї. *Туристський імпорт* - це ввіз в країну туристських вражень, який супроводжується одночасним вивозом туристом

³³¹ В основу розвитку цього порівняно нового виду туризму покладено три основних принципи: 1) частина доходів, отриманих від обслуговування туристів, залишається на місцях і спрямовується на охорону природи; 2) змістом основного закону є дотримання природоохоронних вимог; 3) туристична поїздка відбувається з дослідницькими цілями.

грошей з даної країни. *Туристський експорт* - це вивіз із країни туристичних вражень, який супроводжується одночасним ввозом туристом грошей в дану країну. Під *туристськими враженнями* розуміється комплекс позитивних емоцій і душевного стану туриста, що виникає або досягнутий ним у результаті споживання туристського продукту. Турист, як правило, планує отримати від купленої туристської путівки позитивні емоції у процесі пізнання, оздоровлення, пригод і т.п. Туристські враження складаються від екскурсій, відвідувань найкрасивіших природних ландшафтів, атракціонів, ресторанів, проживання в готелі та ін

При експорті послуг туризму проводиться перш за все «вивезення» вражень. Іноземні туристи подорожують, тобто прибувають в певне місце призначення з метою «купити» враження. Коли вони залишають місце туристського призначення, вони не можуть взяти з собою щось цінне, сумірне з понесеними ними грошовими витратами, але вони беруть із собою враження як результат задоволення своєї допитливості. Коли платежі за реалізацію послуг туризму, тобто грошові потоки, ідуть в Україну, це означає *експорт туризму*. Іноземний турист, приїжджаючи в нашу країну, витрачає свої гроші на задоволення своїх туристських потреб, які йому надає українська сторона, отже, Україна експортує досвід подорожей і гроші туриста залишаються на її території.

Коли туристи з України здійснюють подорож до Японії, це стає *турімпортом* в економіку України. Гроші японських туристів, витрачені в Україні, є турімпортом для японської економіки. При *туристському експорті* напрямок грошового потоку збігається з напрямком потоку туристів, тоді як при експорті товарів дані потоки спрямовані протилежно. Коли потік платежів йде до України, значить, щось було експортовано: туристський досвід або товари. Грошові потоки в обох випадках йдуть в одному напрямку.

Отже, туризм як торгівлю послугами на світовому ринку можна назвати невидимим експортом, що вносить відповідний внесок у платіжний баланс країни. Позитивним явищем вважається той факт, коли сума ввезення туристами валюти перевищує суму вивезення валюти.

5. Прямий і непрямий вплив розвитку туризму на економіку регіону чи країни.

Туризм робить істотний вплив на економіку та розвиток регіону, сприяючи припливу валюти в країну, створенню нових робочих місць, поліпшенню інфраструктури і т. д. Економічна ефективність туризму означає отримання вигаду (економічного ефекту) від організації туризму в масштабах держави, туристського обслуговування населення регіону, виробничо-обслуговуючої діяльності туристської фірми.

Крім прямого впливу туристських витрат на розвиток регіону існує також непрямий вплив, або *«ефект мультиплікатора»*³³², який набирає силу в міру циркуляції туристських витрат в регіоні. Дія мультиплікатора доходу від туризму можна продемонструвати на наступному умовному прикладі. Група іноземних туристів, подорожуючи Шацькими озерами, витрачає на купівлю товарів і послуг певну суму. Дохід турпідприємств - це їхня виручка від продажу туристам послуг і товарів. Дохід регіону - це податки, отримані з цієї виручки і залишаються у розпорядженні регіону³³³.

Поєднання прямого і непрямих впливів схеми витрат туристів визначає вплив на місцеву економіку в цілому. Зазвичай не весь дохід, отриманий у кожному циклі витрат туристів, буває витрачений. Деяка частина його відкладається, а інша витрачається за межами даного регіону. Чим більше частка доходу, витрачена в межах регіону, тим більше ефект мультиплікатора. Здатність утримувати турдоходи в межах регіону залежить від економічної замкнутості району та самостійності місцевої економіки. Якщо місцева економіка здатна виробляти товари та послуги, які користуються попитом у туристів, то

³³² 1 Поняття «мультиплікатор» (від лат. Multiplicator - множаючий) було введено в економічну науку в 1931 р. англійським економістом Річардом Каном.

³³³ Гроші туристів починають повністю працювати на економіку регіону, коли туристська фірма купує місцеві (регіональні) товари і послуги. Продавці цих товарів і послуг, отримавши гроші від туристів, виплачують із них заробітну плату своїм працівникам, які, у свою чергу, витрачають їх на покупку товарів, оплату послуг і т. д. Однак якщо працівники, отримавши зарплату, витрачають її на придбання імпортованих товарів або відпочинок за кордоном, то цикл замикається і відбувається витік грошових коштів з регіону.

ефект мультиплікатора буде дуже значний. Чим більше товарів імпортується з інших регіонів, тим менший ефект мультиплікатора.

Отже, ефект мультиплікатора - це кількість разів, за які гроші, вкладені туристами в місцеву економіку, були фактично витрачені в приймаючому регіоні. Цей коефіцієнт можна назвати також коефіцієнтом доходів, так як витрачені туристами гроші прямо чи опосередковано стають доходами місцевого населення. Крім ефекту мультиплікатора є супутні економічні явища. Зростаючі витрати туристів викликають необхідність у додатковій робочій силі, що виражається коефіцієнтом зайнятості. У міру розширення туристського регіону вдосконалюється його інфраструктура, йде будівництво нових будівель і споруд.

Зворотний процес полягає в тому, що інвестиції уряду в інфраструктуру, а іноді і дорогу матеріально-технічну базу туризму стимулюють інвестування численних підприємств малого бізнесу. Вихідні інвестиції в туризм залучають ще більші інвестиції в майбутньому у допоміжні і підтримуючі галузі господарства. Сюди входять великі інвестиції в основні готелі, ресторани, торгові центри, порти, аеропорти і т. д. Удосконалювався завдяки туризму інфраструктура регіону використовується також і місцевими жителями. Так як індустрія туризму охоплює численні підприємства малого бізнесу, які підтримують індустрію, виручка від туризму швидко розподіляється серед найширших верств населення приймаючого регіону таким чином, все суспільство отримує економічну вигоду.

Наступний позитивний аспект розвитку туризму полягає в тому, що туристи змушені платити податки, як і більшість населення. На додаток до звичайного податку з продажів туристи іноді платять і менш прямі податки, зокрема, аеропортові збори, в'їзне мито, візові збори та ін. Крім цих особливих випадків, звичайні податки, що збираються як з туристів, так і з місцевих жителів, підвищуються внаслідок туристських витрат. Таким чином, туризм підвищує доходи регіону, зайнятість, інвестиції і т. п.

Тема 3. РЕГІОНОЗНАВСТВО ТА РЕГІОНИ СВІТУ

Регіоналознавство як напрямок країнознавства. Типологія країн світу. Регіоналізація світу. Природні та географічні регіони світу. Головні ознаки виділення регіонів та типів країн світу. Залежність структури туристичного потенціалу від регіональної приналежності країни.

План: *1.Регіоналознавство як напрямок країнознавства. 2.Загальні засади районування світу. 3.Класифікація та типологія країн світу. 4. Регіоналізація світу, її критерії та рівні. 5. Регіони світу*

1.Регіоналознавство як напрямок країнознавства. Регіоналознавством прийнято вважати комплексну інтегральну дисципліну, що вивчає закономірності формування і функціонування соціально-економічної системи регіону з врахуванням історичних, демографічних, національних, релігійних, екологічних, політико-правових, природно-ресурсних особливостей. Регіон цікавить дослідника-регіоналознавця не стільки як адміністративно-територіальна чи економічна одиниця, скільки як історико-географічний ареал і культурна спільнота.

Необхідність використання регіоналознавчого підходу спеціалістами з туризму обумовлена сучасними тенденціями глобалізації суспільного розвитку, включаючи політику, економіку і культуру. Сьогодні у світі спостерігається тенденція до розширення прав субнаціональних територіальних общин (регіональних, муніципальних і провінційних), наслідком чого є урахування в міжнародних відносинах внутрішньодержавних регіонів як самостійних суб'єктів. У правових державах з розвиненим цивільним суспільством субнаціональні общини вже стали самостійними гравцями в світовій конкуренції, а їх економічний потенціал співставний з крупними державами. Наприклад, Каліфорнія в США або Баварія в Німеччині.

Методологічною основою регіоналознавства є регіоналістика - наука, що вивчає об'єктивні процеси формування територіальних співтовариств (наддержавних угруповань), що прагнуть найефективніше використовувати зовнішні і внутрішні чинники розвитку. Це наука про цілісні територіальні спільноти, що володіють цивілізаційним (соціокультурним) кодом на макрорегіональному, регіональному (країнознавчому) і субрегіональному рівнях. Вона

досліджує трансформацію територіальної організації продуктивних сил під дією зовнішніх геополітичних (геоекономічних) і внутрішніх чинників.

Регіонаознавство є частиною регіоналістики, бо воно вивчає регіональні угруповання, країни і їх регіони як суб'єкти міжнародних відносин. У цьому відмінність регіонаознавства від країнознавства - географічної навчальної і наукової дисципліни, що займається комплексним вивченням країн. Частково по своїх завданнях із країнознавством пов'язане краєзнавство, що вивчає природу, населення, господарство, історію і культуру окремої частини країни або населеного пункту головним чином силами місцевих ентузіастів. Регіонаознавство як аналітична дисципліна на відміну від географічного країнознавства широко використовує системний підхід, що включає необхідність знання зовнішніх і внутрішніх чинників регіонального розвитку в багатовимірному комунікаційному просторі (геополітичному, економічному, соціокультурному, конфесійному і так далі).

Найширше проблемне поле регіоналістики, яке охоплюється терміном «регіонаознавство», лежить у сфері країнознавства, точніше, тієї його галузі, що вивчає територіальну організацію господарського, політичного, соціального розвитку тієї чи іншої країни («зональне країнознавство»). У географії туризму особливе місце посідає побудова образу (іміджу) даного регіону у широкому країнознавчому контексті. Комплексні країнознавчі характеристики – своєрідний «географічний паспорт» території – обов'язково включають дані про особливості регіонів і перспективи їхнього розвитку.

2. Загальні засади районування світу. Основою для виділення різних регіонів світу є відмінності одних частин нашої планети від інших. За найзагальнішими критеріями ці відмінності можна об'єднати в три групи: природні, історичні і соціально-економічні.

Природні відмінності визначаються об'єктивними геологічними, географічними та біологічними особливостями окремих частин Землі. Зокрема, поділ світу на материки ні в кого не викликає сумніву, бо в природі насправді існують реально відокремлені частини суходолу, роз'єднані морями й океанами. Такий реально існуючий природно-геологічний поділ світу є однією з багатьох підстав для його регіоналізації. Дія географічних і біологічних чинників у виділенні регіонів світу не менш важлива. Загальновідомо, що географічна оболонка землі має низку закономірностей. До найважливіших з них належать: цілісність, ритмічність, висотна поясність і горизонтальна зональність. Останні дві закономірності і служать підставами регіонального поділу світу.

У країнознавстві для виділення певних регіонів крім природних чинників велику роль відіграють *історичні*. У найзагальніших ознаках і в найбільших просторових виявах вони полягають у виділенні на Землі окремих частин світу. Хоча їхня кількість збігається з кількістю материків (6), принципи їх виділення вже переважно не геолого-географічні, а історичні. Особливо яскраво це виявляється у поділі одного материка Євразії на дві частини світу — Європу і Азію або ж об'єднанні двох материків — Північної та Південної Америки в одну частину світу — Америку. У багатьох випадках географічні й історичні чинники у виділенні регіонів гармонійно поєднуються. Так утворюються *історико-географічні регіони*.

Важливу роль географічні та історичні чинники відіграють й у виділенні *економічних районів світу*. Різниця в природних умовах і ресурсах різних частин нашої планети сприяє спеціалізації на виробництві певної продукції. На певній території світу, в окремій країні чи їхній групі випуск якихось виробів або надання певних послуг стає об'єктивно більш ефективним, ніж будь-де за їхніми межами. Спеціалізація господарства окремого регіону чи країни світу складається історично. З розвитком господарства вона може суттєво змінюватися. З часом окремі регіони світу починають відрізнятися один від одного вже не тільки природними й історичними, а й насамперед економічними умовами та трудовими ресурсами. Так, в одному регіоні виробляють метал і машини, в іншому вирощують банани й ананаси, в третьому пропонують послуги з відпочинку і лікування. Спеціалізуючись на виробництві певної продукції в умовах глобалізації, кожен регіон світу забезпечує нею інші частини світу і отримує те, чого йому не вистачає. Так відбувається обмін результатами праці. Такий поділ праці між окремими територіями називається *географічними, або територіальним*.

У цілому обґрунтований і раціональний поділ всього світу або його окремих складових на просторово-територіальні частини базується на теорії районування або регіоналізації. Ця теорія дає змогу науково обґрунтувати виокремлення регіонів, які об'єктивно відіграють значну роль як у цілому на нашій планеті, так і на окремих континентах або ж у межах тих чи інших країн.

Терміни і поняття «район» і «регіон» у більшості випадків навіть у науковій літературі вживаються як синоніми, але між ними є певні відмінності. Поняття «район» переважно застосовується для означення місцевості, що вирізняється за географічними, економічними, адміністративними та іншими ознаками (промисловий район, економічний район, адміністративний район). Поняття «регіон» більш містке і загальне. По-перше, його використовують для позначення району, області, території, частини країни, що вирізняється сукупністю природних або історико-географічних умов і національним складом населення. По-друге, визначення регіону як групи країн, які становлять окремий регіон, мають подібні ознаки, що відрізняють їх від інших територій найбільш придатний для вживання якраз у країнознавстві.

3.Класифікація та типологія країн світу. У даний час на Земній кулі нараховується понад 225 країн і територій з постійним населенням, що є складовими елементами політичної карти світу. Для здійснення певних узагальнень за певними ознаками користуються класифікацією та типологією. *Класифікація* – групування досліджуваних об'єктів у сукупності (класи), які відрізняються між собою переважно кількісними ознаками; *типологія* – групування досліджуваних об'єктів у сукупності (типи), які стійко відрізняються між собою якісними ознаками.

За *політичним статусом* країни і території поділяються на: а) незалежні (суверенні) держави та б) володіння і залежні території. Кількість незалежних держав у цілому постійно зростає і досягла в наш час 192.

Країни світу надзвичайно різноманітні за *своїми розмірами* – площею території і чисельністю населення, причому амплітуди цих показників дуже значні³³⁴. Зазвичай, країни поділяють на малі, середні та великі.

За *чисельністю населення* у першу десятку країн світу входять: Китай, Індія, США, Індонезія, Бразилія, Росія, Пакистан, Японія, Бангладеш, Нігерія. Сумарна людність цієї групи країн складала 60% населення світу. Найменш людними країнами світу є острівні держави та Ватикан.

За *географічним положенням* країни світу можна розглядати з різних точок зору. Зокрема, положення країн щодо морських басейнів, сусідніх країн, регіонів, міжнародних транспортних шляхів (наприклад, судноплавних рік), військово-політичних блоків, вогнищ міжнародної напруженості тощо.

За *формою державного правління* країни світу здебільшого поділяються на республіки і монархії. У республіках верховні органи влади обираються (або формуються) на певний термін у тому чи іншому порядку. Главою держави виступає виборний президент. Залежно від того, як складається розподіл владних повноважень між парламентом, урядом і президентом, республіки можуть бути з президентським, парламентським і змішаним управлінням. У монархіях найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноособового глави держави — монарха, який здебільшого є спадковим.

За *формою державного устрою* країни світу поділяються на унітарні і федеративні. В унітарних (від лат. — «цілісний», «однорідний») державах керівництво здійснюється з одного центру (столиці), діє єдина для всієї території конституція, існує єдина система найвищих органів влади, єдине правове поле тощо. Адміністративно-територіальний поділ країни (на області, провінції, департаменти, округи і т.д.) сприяє реалізації державної влади на місцях. Унітарними є абсолютна більшість країн світу³³⁵.

³³⁴ Так, за площею території найбільша країна (Росія) переважає найменшу (Ватикан) майже в 39 млн. разів, а за чисельністю населення (Китай і Ватикан) - більш як в 1,7 млн. разів.

³³⁵ Так, в унітарній (за конституцією) Україні існує автономна республіка Крим з певними атрибутами державного утворення, у Китаї — 5 автономних районів і 1 особливий адміністративний район (Сянган), у Данії — внутрішньо

Федерація (від лат. — «об'єднання», «союз») — це союзна держава, яка складається з ряду самоврядних політико- (чи національно-) територіальних утворень — автономних республік, земель, штатів, кантонів, провінцій тощо, що виступають суб'єктами федеративної країни. Кожне з них має певні ознаки державності (власні столиці, законодавчі, виконавчі, і, як правило, судові органи влади та конституції), однак вони здійснюються в рамках загальнофедеральної системи влади і законодавства. Владні функції суб'єктів федерації поширюються здебільшого на економічну та соціальну сфери, тоді як питання оборони, зовнішньої політики, фінансів знаходяться у віданні центральної влади.

4. Регіоналізація світу, її критерії та рівні. Термін «регіон» в країнознавстві найчастіше використовується для визначення великих територій, які охоплюють цілі континенти, частини світу або ж окремі їх частини, що складаються з декількох географічно суміжних країн, об'єднаних певними спільними ознаками. Найбільші регіони часто іменують макрорегіонами, а їх складові – субрегіонами. Макрорегіонами, наприклад, є Євразія в цілому чи Європа та Азія зокрема, Африка, Америка або ж Північна Америка, Латинська Америка, Південна Америка тощо; найбільшими їх субрегіонами виступають Центральна Європа, Південна Європа, Східна Азія, Південно-Західна Азія, Північна Африка, Середня Америка, Андські країни тощо. В свою чергу в останніх можна виділити субрегіони нижчого порядку – Центрально-Західну, власне Центральну та Центрально-Східну Європу в межах Центральної Європи, Центральну Америку, Мексику та Вест-Індію в межах Середньої Америки і т.д. Найнижчим рівнем при регіоналізації, її «точками відліку» виступають окремо взяті країни, найбільші з яких самі претендують на великі регіони з поділом на субрегіони (Росія, Канада, США чи Китай).

Для регіоналізації беруть найрізноманітніші ознаки. Так, за положенням щодо «сторін горизонту» або ж іншими власне географічними ознаками в ряді частин світу виділяють регіони з назвами Північна (Європа, Африка, Америка), Південна, Східна, Західна, Середня, Центральна, Південно-Східна і т.д. Часто використовують регіони, складові країни яких об'єднує положення щодо великих природно-географічних об'єктів (морів, заток, рік) чи розташування в межах великих фізико-географічних одиниць (півостровів, рівнин, гір, природних зон чи кліматичних поясів): країни Середземномор'я, Карибського басейну, Перської чи Мексиканської заток, Придунайські, басейну Ла-Плати, Скандинавські, Балканські, Аравійського півострова, Індокитаю, Альпійські, Андські, Закавказзя, Сахари, Сахелю, екваторіальної Африки, помірної Південної Америки і т.д. За історико- та політико-географічними ознаками виділяють Старий Світ, Новий Світ, Близький Схід, Середній Схід, Далекий Схід, Передню Азію, Вест-Індію; за етно-культурними – Англо-Америку, Латинську Америку, арабські країни Африки і т.д. Тривалий час Європу поділяли на два великих регіони за суспільно-економічними ознаками – Західну (капіталістичну) та Східну (соціалістичну).

Звичайно, соціально-економічна географія в тих чи інших випадках оперує регіонами, що виділяються за різними наведеними вище ознаками. Для комплексної ж регіональної характеристики світового простору найбільш придатними є наступні регіони:

- в Євразії: Північна Європа, Середньо-Західна Європа, Південна Європа, Центральна Європа, Східна Європа і Північна Азія (Росія), Східна Азія, Південно-Східна Азія, Південна Азія, Південно-Західна Азія, Центральна Азія і Казахстан;

- в Африці: Північна Африка, Західна Африка, Східна Африка, Центральна Африка, Південна Африка;

- в Америці: Північна Америка (з поділом на Канаду і США), Латинська Америка (з поділом на Мексику і Центральну Америку, Вест-Індію, Андські країни, країни Амазонії, країни басейну Ла-Плати);

- в Австралії і Океанії: Австралія і Нова Зеландія, Океанія (з поділом на Мікронезію, Меланезію, Полінезію).

5. Регіони світу. Регіональний поділ частини світу *Європи* найдинамічніший і найменш усталений. Враховуючи всю суму чинників, нині в Європі можна виділити такі субрегіони — країни Західної, Центральної та Східної Європи. *Західна Європа* — найдавніший історично і соціально-економічно сформований цивілізаційний субрегіон Європи й світу. В наш час ці країни є в усіх сенсах основою формування ЄС і НАТО. Це такі країни: ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Іспанія, Португалія, Андорра, Ірландія, Ісландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Ліхтенштейн, Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Греція, Монако, Сан-Марино, Ватикан. Отже, цей регіон охоплює 24 незалежні держави, а також Гібралтар (британське володіння на Іберійському півострові, спірна територія з Іспанією).

До субрегіону держав *Центральної Європи* належать колишні соціалістичні держави: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Албанія, Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія та Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Румунія і Болгарія. Всього 13 країн.

Субрегіон *Східна Європа* утворюють колишні пострадянські держави, які в минулому входили до складу СРСР: Україна, Молдова, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія.

Країни Євразії: Росія, Казахстан і Туреччина. Цей регіон, на відміну від попередніх, є «розірваним». Росія й Казахстан географічно поєднуються, Туреччина розміщена окремо. Спільною рисою всіх трьох держав є те, що вони одночасно розташовані у двох частинах світу — Європі й Азії. Точніше в Азії й Європі. Більша частина цих держав знаходиться в Азії, що дає підстави деяким ученим називати цей субрегіон не дуже милозвучним терміном Азіопа³³⁶.

Країни Азії характеризуються найбільшою строкатістю. Тому тут і виділяється найбільше субрегіонів. До субрегіону *Південно-Західна Азія* належать 15 країн. Це: Афганістан, Бахрейн, Ізраїль, Йорданія, Іран, Ірак, Ємен, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман, Саудівська Аравія і Сирія. Це субрегіон із надзвичайно складними соціально-економічними, політичними, історичними, національними та іншими проблемами. Постійні війни і терористичні акти стали візитівкою цього субрегіону в цілому світі.

Субрегіон *Закавказзя* представлений країнами: Азербайджан, Вірменія і Грузія, проблем і конфліктів тут набагато більше. Суперництво різних країн у цьому регіоні, активне втручання Росії постійно роздмухують війни і протистояння.

Субрегіон *Центральна Азія* утворюють чотири пострадянські країни — Киргизія (Киргизстан), Таджикистан, Туркменія (Туркменістан) і Узбекистан. Ситуація у цих країнах нестабільна: відродженню ісламу намагається протидіяти Росія та США, що породжує зростаючу напругу.

До субрегіону *Південна Азія* належить сім країн: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівські Острови, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка. Цей субрегіон теж вкрай нестабільний, з гострими національними і релігійними конфліктами.

До складу субрегіону *Східна Азія* входять Китай, Японія, Корейська Народно-Демократична Республіка, Республіка Корея і Монголія. Головною проблемою є болісний демонтаж віджилих і збанкрутілих комуністичних систем у господарстві і державному управлінні.

До субрегіону *Південно-Східна Азія* входять такі країни: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни.

³³⁶ Всі три країни Євразії великі за площею з доволі значним населенням, особливо Росія і Туреччина. Вони володіють різноманітними природними умовами і багатими природними ресурсами. Однак негативною спільною характеристикою є політична і соціально-економічна нестабільність. У Росії і Туреччині взагалі точиться війна, яка то тимчасово стихає, то знову вибухає. Особливо це стосується Росії, де почавшись у Чечні-Ічкерії війна все більше поширюється на весь Північний Кавказ. Країни Євразії також характеризуються значною багатонаціональністю населення і доволі гострими проблемами міжнародних відносин. У всіх трьох державах значну роль відіграє мусульманська релігія (іслам). У Туреччині і Казахстані вона є панівною. Об'єднує країни регіону і сильніший чи слабший вплив ідей пантюркізму. У Туреччині і Казахстані тюркські народи становлять більшість, у Росії частка тюркських і мусульманських народів постійно зростає.

Африканські країни знаходяться в процесі вироблення власних моделей соціально-економічного і політичного розвитку. Не є вони достатньо чітко структуризованими і стосовно формування окремих субрегіонів. На території Африки можна виділити субрегіони, які утворюють такі держави: *Північна Африка* — Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Судан, Туніс, Західна Сахара; *Західна Африка* — Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того); *Центральна Африка* представлена Анголою, Габон, Демократичною Республікою Конго, Камеруном, Конго, Островом Святої Єлени (володіння Великої Британії), Сан-Томе і Прінсіпі, Центрально-Африканською Республікою, Чадом, Екваторіальною Гвінеєю; до складу субрегіону *Східна Африка* входять Бурунді, Джибуті, Замбія, Зімбабве, Кенія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Реюньйон (заморський департамент Франції), Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія. У південній частині материка знаходиться субрегіон *Південна Африка*, і складається з таких країн: Ботсвана, Лесото, Намібія, Свазіленд, Південно-Африканська Республіка.

Америка, як частина світу, складається з двох материків — *Північної та Південної Америки*. Проте, донині побутує назва *Латинська Америка*, якою називають регіон Західної півкулі, що знаходиться на південь від США (в більшості держав переважає іспанська і португальська мови. Виділяють також *Вест-Індію*, яка бере свій початок ще від Колумба, або Карибський регіон. За соціально-економічними ознаками Америку поділяють на субрегіони: Північну, Центральну і Південну.

Субрегіон *Північна Америка* складається з Канади, Мексики й США. Ці держави об'єднуються не лише географічно. Вони тісно інтегровані на основі зони вільної торгівлі в межах міжнародної економічної організації НАФТА.

До складу субрегіону *Центральна Америка* входять невеликі держави, розташовані на південь від Мексики аж до південноамериканської Колумбії та багато острівних країн Карибського моря (Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Коста-Рика, Куба, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка).

Дуже чітко виділяється субрегіон *Південна Америка*, до якого належать Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі.

Країни Австралії та Океанії формують доволі строкатий і розмаїтий регіон. Крім Австралії, яка знаходиться на найменшому материка, усі інші країни є острівними. До складу регіону входять Австралія, Вануату, Кірибаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Фіджі.

Тема 4. РЕКРЕАЦІЙНЕ ТА ТУРИСТИЧНЕ РАЙОНУВАННЯ

План: 1.Процес рекреаційного та туристського районотворення та його характеристика. 2.Районоутворюючі ознаки в туризмі та головні риси туристичних райоїв. 3.Рекреаційна оцінка території та формування рекреаційних райоїв. 4.Туристичне районування території України.

1.Процес рекреаційного та туристського районотворення та його характеристика. Господарське освоєння територій - першопричина формування будь-яких галузевих і інтегральних районів. Рекреаційне і туристське районотворення - окремий випадок загального процесу районотворення. Воно також пов'язане з певним типом освоєння території, яка набуває рекреаційних функцій і, отже, спеціалізацію в рамках загального поділу праці цілісного простору регіону або країни. Під *туристським районуванням* розуміється процес розчленовування території країни, при якому ця територія ідентифікується за наявністю на ній особливих рекреаційних ознак, які дають право виділяти туристські райони, що відрізняються один від одного за набором і ступенем прояву цих ознак. На розвиток туристських районів істотно впливають багато чинників, наприклад:

рівень економічного розвитку території; її транспортна доступність; наявність достатньої кількості трудових ресурсів; існування системи розселення.

Процес рекреаційного і туристського районування проходить чотири етапи. На *першому етапі* констатується наявність не освоєної, але стратегічно важливої території з потенційними рекреаційними і туристськими ресурсами. *Другий етап* припускає швидке зростання нового рекреаційного або туристського району, що супроводжується формуванням установки в масовій свідомості на унікальність туристських ресурсів даної території. *Третій етап* характеризується досягненням туристським районом піку свого розвитку, за яким слідує зниження рекреаційної і туристської популярності. В рамках *четвертого етапу* відбувається стабілізація і переорієнтація рекреаційного і туристського району. Район стає поліфункціональним, проте рекреаційна спеціалізація району не втрачається, вона лише трансформується і стає або доповнюючою по відношенню до інших, важливіших галузей, або доміантною по відношенню до них.

Туристське районування є видом приватного, галузевого районування, що відображає тільки один аспект (туризм), який може бути адекватно описаний на фундаментальній основі. При цьому повинні дотримуватися загальногеографічні принципи районування: об'єктивність, багатоаспектність, ієрархічність і конструктивність.

Об'єктивність означає, що районувальні ознаки повинні відображати конкретні характеристики. *Багатоаспектність* (комплексність оцінки) обумовлена різноманітністю видів туризму, що входять в туристську галузь. *Ієрархічність* дозволяє ділити територію на зони, підзони, райони і підрайони, що знаходяться в чіткому взаємному зв'язку і підпорядкуванні. *Конструктивність* визначається чіткістю поставлених при районуванні завдань.

Туристське районування за кордоном спирається на найкрупнішу територіальну одиницю – *регіон* (Західна Європа, Східна Європа, Північна Америка, Латинська Америка, Південно-західна Азія (Близький Схід), Південна Азія, Південно-східна Азія, Центральна і Східна Азія, Африка, Австралія і Океанія). Одиницею туристського районування є також *країна*. Досить часто в розвинених в туристському відношенні і багатих рекреаційними ресурсами країнах виділяють *туристські зони*. Даний термін використовується для тих районів, де добре розвинений туризм, тобто велика частина території інтенсивно відвідується туристами.

Найбільш уніфіковані *вимоги*, що висувуються до місця відпочинку, а також безпосереднім чином впливають на розвиток цієї галузі, в будь-якому міжнародному районі туризму наступні:

- 1) природно-кліматична привабливість;
- 2) культурно-історичні ресурси;
- 3) якісний стандарт готелів і засобів розміщення туристів, організація постачання і всієї сфери послуг, відповідність світовим стандартам наявної в районі туристської інфраструктури, наявність екскурсійних і культурно-розважальних програм;
- 4) оперативна транспортна і інформаційна доступність;
- 5) політична стабільність в регіоні і гарантія особистої безпеки;
- 6) міжнародна популярність і престиж місця (імідж території).

В даний час склалася певна *ієрархія туристських районів*: туристсько-рекреаційна зона, туристський макрорайон, туристський мезорайон, туристський мікрорайон, туристський об'єкт.

У сучасній географії розвивається і концепція формування *туристсько-рекреаційних систем*, які базуються на виділенні різних композиційних, функціональних і планувальних елементів. Серед таких елементів виділяються:

- *Ареали* - регіони зосередження туристсько-рекреаційних і санаторно-курортних ресурсів.

- *Ядра* - функціонально-економічні і містобудівні центри районів і зон.

- *Осі* - ландшафтно-маршрутні коридори, що зв'язують між собою ареали і ядра в єдиний територіальний каркас.

- *Локуси* - точкові елементи функціонально-планувальної структури, пов'язані з окремими пам'ятниками, турбазами, будинками відпочинку, поселеннями.

2. Районоутворюючі ознаки в туризмі та головні риси туристичних районів. На відміну від традиційного економічного підходу, в якому розглядається тільки одна функція району, - обслуговування туристів, в туристському районуванні район визначається як територія, однорідна за характером рекреаційного і туристського використання, яка повинна відрізнятися комплексом ознак.

У рекреаційному і туристському районуванні як районоутворюючі ознаки розглядаються наступні: структура рекреаційних і туристських функцій залежно від переважаючого використання туристсько-рекреаційних ресурсів (лікувальна, туристська, спортивна і ін.); ступінь туристсько-рекреаційної освоєності території (розвинений, середньо- і слаборозвинений район); ступінь відкритості району; перспективність освоєння.

Туристський район визначається як територіальна сукупність економічно взаємопов'язаних туристських підприємств, що спеціалізуються на обслуговуванні туристів, що дозволяє якнайкраще задовольнити їх потреби, використовуючи існуючі природні і культурно-історичні комплекси території і її економічні умови³³⁷.

Туристські райони мають наступні *характерні риси*.

- туристський район - соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція - рекреаційні і туристські послуги, що забезпечують розширене відтворення фізичних і духовних сил населення, відпочинок, розваги, а споживачі подібного роду послуг - люди.

- для туристських районів характерний процес суспільного відтворення, що складається з виробництва, обміну розподілу і споживання. У туристських районах між виробництвом і споживанням, як правило, немає часового розриву. Це відноситься до головної продукції - рекреаційних і туристських послуг, які не можуть накопичуватися про запас.

- для розміщення рекреаційних і туристських районів, що виконують функції тривалого (щорічного) відпочинку, характерне яскраво виражене орієнтування на ресурси. На відміну від приміських туристсько-рекреаційних районів, туристські райони державного і міжнародного значення виникають на базі унікальних поєднань туристсько-рекреаційних ресурсів, поширених обмежено.

- багатьом туристським районам властива сезонність функціонування, обумовлена як природною ритмікою, так і рядом аспектів організації суспільного життя.

У різних районах світу і в різних країнах формуються потенційно-туристичні райони з різним ступенем привабливості. При цьому привабливість може бути обумовлена різними чинниками: природними, культурно-історичними, соціально-економічними, етноконфесійними. Найчастіше привабливість обумовлюється усім комплексом чинників.

Туристські райони відрізняються часом виникнення, історичними особливостями формування; природними, історико-культурними, соціально-економічними і поселенськими передумовами формування; рівнем розвитку туристської інфраструктури; туристською спеціалізацією. На підставі цих ознак будується і класифікація туристських районів. Всі туристські райони поділяються також на райони з широкою і вузькою спеціалізацією. Якщо відвідини певного місця є засобом досягнення мети, тоді говорять про туристський регіон широкої спеціалізації; якщо ж відвідини стають самоціллю, то відвідуване місце називається туристським регіоном вузької спеціалізації³³⁸.

³³⁷ WTO визначає туристський регіон як територію, яка має в своєму розпорядженні велику мережу спеціальних споруд і послуг, необхідних для організації відпочинку або оздоровлення.

³³⁸ У туристській галузі увага організаторів і посередників туристських заходів сконцентрована в основному на організації відпочинку в сезон відпусток. Туристські регіони широкої спеціалізації важливі також для ділового туризму. До таких туристських місць відносяться транспорт-ні, освітні і промислово-адміністративні центри. Освітні центри - це місця, пристосовані для проведення конгресів, а також установи дослідницького і освітнього характеру. Туристські регіони вузької спеціалізації відрізняються від регіонів широкої спеціалізації тим, що основна причина їх відвідин - бажання досліджувати дані місця. Туристські місця вузької спеціалізації підрозділяються на місця відпочинку і місця, що мають в своєму розпорядженні туристські визначні пам'ятки.

3. Рекреаційна оцінка території та формування рекреаційних районів. Загальне завдання по оцінці території для рекреаційних цілей складається з:

- оцінки природних комплексів за використанням людиною в різних видах рекреаційної діяльності;
- економічної оцінки природних комплексів для створення рекреаційних об'єктів;
- комплексної оцінки привабливості природних комплексів.

При оцінці придатності території для перебування на ній відпочиваючих повинні враховуватися як умови комфортності (зручність пляжів, наявність лісів, мінеральних джерел і ін.), так і санітарно-гігієнічні умови (якість річкових і морських вод, наявність хвороботворних організмів), а також естетичні чинники (краса і гармонія пейзажів і ін.). Можливість інженерного освоєння території оцінюється з урахуванням економічних показників (наявність шляхів сполучення, тривалість можливих термінів експлуатації рекреаційних об'єктів, спеціалізації району, наявність цікавих екскурсійних об'єктів і ін.).

До основних чинників, що впливають на рекреаційну оцінку території, відносять: тривалість сприятливих температурних умов, наявність морського узбережжя, характер рельєфу, наявність лісів, річок, озер і водосховищ, забезпеченість транспортними магістралями.

До додаткових чинників, відносять: наявність виходів підземних вод, характеристика пляжів, екскурсійні об'єкти природного і антропогенного характеру.

Під рекреаційною функцією місцевості розуміється здатність природного комплексу надавати відпочиваючим можливість використання різних видів рекреаційної діяльності. *Рекреаційний район*, визначається, як територіальна сукупність певних видів рекреаційних ресурсів, що використовуються рекреаційними підприємствами даної території для задоволення рекреаційних потреб населення. Сучасний рекреаційний район - це не тільки територія для лікування, відпочинку і туризму, але також складний адміністративно-господарський організм. Його обслуговують сільськогосподарські і промислові підприємства, транспортні, будівельні, культурно-побутові і інші організації.

В межах районів виділяють *рекреаційні місцевості*, що характеризуються загальними рисами географічного положення, однорідними природними ресурсами і вужчою можливістю для спеціалізації рекреаційних установ. Рекреаційні місцевості можуть служити необхідною базою, на основі якої сформується курорт, зона відпочинку і туризму.

Під *рекреаційним мікрорайоном* розуміється сукупність рекреаційних установ і різних супутніх галузей, розташованих на компактній території і пов'язаних між собою системою інженерного і побутового забезпечення з централізацією і кооперацією обслуговуючих підрозділів.

За принципом переважаючих рекреаційних функцій райони діляться на монофункціональні з домінуючою однією функцією і поліфункціональні, або такі, що відрізняються безліччю функцій. Ступінь рекреаційної освоєності району оцінюється відношенням сумарного числа місць в рекреаційних установах району до його площі (місць/тис.км²). Ступінь відкритості району залежить від того, хто переважає в установах відпочинку - місцеві або приїжджі рекреанти. Перспективність району для розвитку туризму залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників: безпеки, рівня розвитку інфраструктури, популярності на вітчизняному і світовому туристському ринку і ін. Вказані районоутворюючі ознаки не є постійними, з часом їх зміст або кількісні характеристики можуть мінятися. Найбільш стабільна функціональна структура району, оскільки вона обумовлена ресурсами.

4. Туристичне районування території України.

Практично вся територія України характеризується виключно сприятливими природно-кліматичними умовами і наявністю різних видів рекреаційних і туристських ресурсів. Нерівномірність же їх розміщення по території України, вимагає виділення на ній ареалів зосередження різних видів туристських ресурсів, або ж районів. Відмінність туристських ресурсів цих регіонів не тільки у відмінності природних умов, самих ресурсів або в їх

територіальному розміщенні, але і в різних поєднаннях видів туристських ресурсів в даному регіоні. На території України виділяють 5 туристських районів: *Поліський, Центральний, Південний, Південний берег Криму, Карпатський*.

1. Поліський туристський район. Територія цього району збігається з територією зони змішаних лісів України, а з півночі, сходу і заходу підходить впритул до державного кордону. У Поліському туристському районі виділяється 5 туристських зон:

- *Зона Шацьких озер* - курортна зона, сприятлива для розвитку лікувально-курортного туризму, а також окремих видів спортивно-оздоровчого туризму. Туристські можливості цієї зони обмежені через організацію на цій території національного парку і недостатньої уваги до ліквідації наслідків стихійних лих;

- *Малинська туристська зона.* У цій зоні отримали розвиток такі види туристської діяльності, як лікувально-курортна (кліматолікування), спортивно-оздоровча і пізнавальна.

- У окрему туристську зону виділений *м. Київ* з його багатючими туристськими ресурсами в області пізнавального туризму, туристської діяльності, пов'язаної з водними видами і готельно-туристською інфраструктурою, яка створює сприятливі умови для організації туризму і відпочинку.

- *Чернігівська зона* через аварію на ЧАЕС розвиток пізнавального, лікувально-курортного і спортивно-оздоровчого туризму доволі обмежений. Проте ця зона являє інтерес для організації екстремального туризму.

- У *Новгород-Сіверській* туристській зоні розвивається пізнавальний туризм³³⁹.

2.Центральний туристський район на півночі межує з Поліським туристським районом, на заході, відповідно, з Південним і Карпатським туристськими районами, на сході, північному заході і південному заході - з державним кордоном України. На території Центрального району України можна виділити три підрайони: *Західний, Дніпровський і Східний*.

Західний підрайон – яскравий односторонній, оскільки основні види ресурсів в цьому районі - культурно-історичні і цікаві об'єкти природи, а головним домінуючим видом туризму є пізнавальний туризм. У західному підрайоні виділяються три туристських зони: *Львівська, Івано-Франківська і Вінницька*. Окрім пізнавального туризму, у Вінницькій зоні є курортно-кліматична зона.

Основним видом туристських ресурсів *Дніпровського туристського підрайону* є значні водні ресурси (ресурси водосховищ і річок). На берегах водосховищ організований ряд курортних зон внутрішніх водоймищ у поєднанні з кліматичними курортами. У цьому підрайоні розвиваються, в основному, водні види туризму: парусний спорт, воднолижний, водно-моторний спорт, прогулянковий (на річкових судах), купально-пляжний туризм і рибний лов. Крім того, в підрайоні є об'єкти для організації пізнавального туризму. На території Дніпровського підрайону виділяються чотири туристські зони: *Черкаська, Кременчуцька, Полтавська і Дніпропетровська. Миргородський бальнеологічний курорт*, який знаходиться в підрайоні, має унікальні мінеральні ресурси у вигляді мінеральних вод, є перспективним для розвитку міжнародного туризму.

Східний підрайон має ресурси для розвитку пізнавального туризму. Об'єкти туристської привабливості зосереджені, головним чином, в Харківській обл. Крім того, на території підрайону є курортно-кліматичні зони. Рекреаційні ресурси внутрішніх водоймищ (ресурси річок, водосховищ) використовуються недостатньо. Проблема підрайону в забрудненні території промисловими і гірничодобувними підприємствами.

3.Південний туристський район займає південні частини Одеської, Миколаївської, Херсонської, Донецької обл. і північну частину Кримського півострова. До складу

³³⁹ Розвиток міжнародного туризму в Поліському туристському районі утруднений, а в деяких його зонах повністю припинено в результаті складної екологічної обстановки, яку оцінюють як катастрофічну в результаті аварії на Чорнобильській АЕС. Значна частина території району цілком виключена з туристського природокористування. Так, відповідно до анкетування, з 1986 р. Чернігівську обл. іноземні туристи не відвідують, різко знижується число вітчизняних туристів. Всі туристські організації Чернігівської обл. працюють на відправлення туристів по Україні, в ближню і дальню зарубіжжя (мета - оздоровлення дітей).

Південного туристського району входять три підрайони: *Одеського узбережжя, Північно-Кримський район, Азовського узбережжя.*

Підрайон Одеського узбережжя має найбільш розвинену готельну, курортну і туристську інфраструктуру і найбільші можливості для розвитку міжнародного туризму. У нього входять райони Скадовського і Одеського узбережжя Чорного моря (від гирла Дунаю аж до Бакальської коси). В межах туристського підрайону виділяють три туристські зони: *Ізмаїл, Одеська і Херсонська.*

У туристській зоні *Ізмаїла* виділяється наявність туристських ресурсів для розвитку пізнавального туризму.

Одеська туристська зона - одна з найбільш розвинених туристських зон в Україні. Вона має широкі можливості розвитку готельного, курортного і туристського сервісу³⁴⁰.

Херсонська туристська зона також має значні можливості для організації міжнародного туризму. У її арсеналі: значні ресурси морського узбережжя, кліматичні ресурси, а також культурно-історичні ресурси і цікаві об'єкти природи. Проте для подальшого розвитку міжнародного туризму в цій зоні необхідно, перш за все, звернути увагу на розвиток інфраструктури туризму.

Підрайон Азовського узбережжя має яскраво виражену орієнтацію туристської діяльності, направлену на рекреаційні ресурси морського узбережжя. У основу організації готельного, курортного і туристського сервісу в цьому підрайоні лягли всі види туристської діяльності, пов'язані з цим видом туристських ресурсів. Крім того, в районі є ресурси для подальшого розвитку і вдосконалення лікувально-курортної діяльності (Генічеськ).

Північно-Кримський підрайон володіє незначними туристськими ресурсами і зараз туристська галузь тут розвинена украй слабо. Для розвитку міжнародного туризму в цьому районі потрібні значні капіталовкладення для проведення інженерно-технічних робіт по впорядкуванню морського узбережжя, розвитку туристської інфраструктури і вирішення головної проблеми підрайону - забезпечення питною прісною водою.

4.Південний берег Криму. Цей район володіє унікальними ресурсами для розвитку міжнародного туризму, не випадково туристська галузь в цьому районі найбільш розвинена в Україні. Тут знаходяться курорти, що мають міжнародне значення. У районі виділяється три туристські зони: *Єваторійська, Бахчисарай і Південне побережжя.*

Єваторійська туристська зона представлена курортними зонами морського узбережжя, лікувально-курортними зонами (грязелікування) і значними ресурсами в області пізнавального туризму.

Туристська зона Бахчисараю має безліч об'єктів туристської привабливості, які представляють значну екскурсійну цінність³⁴¹.

Всі види туристських ресурсів в районі Південного Берега Криму зосереджені на відносно невеликій території, що дозволяє розвивати не тільки різні види готельного, курортного і туристського сервісу, але і робити програму перебування туристів в даному районі більш насиченою за рахунок комбінування різних видів курортної і туристської діяльності.

5.Карпатський район. Головним видом ресурсів цього району є ресурси гір, лікувально-курортні ресурси, історико-культурні ресурси і цікаві об'єкти природи. Треба відзначити, що всіма цими видами туристських ресурсів Карпатський район забезпечений достатньою мірою.

³⁴⁰ Туристські ресурси цієї зони можуть служити для розвитку всіх видів туризму, пов'язаного з рекреаційними ресурсами морського побережжя; наявність джерел мінеральних вод і родовищ лікувальних грязей, відкриває можливості для розвитку лікувально-курортного туризму і, нарешті, ресурси для розвитку пізнавального туризму привертають сюди багато іноземних туристів. Особлива цінність даної туристської зони - концентрація багатьох цінних видів туристських ресурсів на невеликій території, яка дозволяє туристам користуватися ширшим спектром туристських послуг.

³⁴¹ Крім того, сприятливі кліматичні умови сприяють розвитку в цій зоні лікувально-курортного туризму. Зона Південного побережжя, мабуть, найрозвиненіша в області туризму. Має розвинену туристську інфраструктуру, значні ресурси для розвитку видів туризму морської орієнтації, зв'язаних з використанням ресурсів гір і об'єктів туристської привабливості. У цій зоні є ряд курортів міжнародного значення. Подальший розвиток міжнародного туризму пов'язаний з проведенням широкомасштабних інженерно-технічних робіт по впорядкуванню побережжя, реорганізацією готельної, курортної і туристської інфраструктури і змінами в системі управління туристською галуззю.

На території району виділяються два підрайони: Східний і Західний. Наявність в Західному підрайоні великої кількості джерел мінеральних вод виділяє його як державну здравницю. У Східному ж районі розвивається гірськолижний туризм.

Подальший розвиток міжнародного туризму пов'язаний з розвитком туристської інфраструктури, але його істотно обмежуватимуть національні парки і заповідники, розташовані на території району. Крім того, специфіка туристських ресурсів району вимагає строгого контролю за розвитком туристської галузі, оскільки перевищення норм навантаження на дану територію може привести до деградації туристських ресурсів.

Література:

1. Александрова А. Ю. Структура туристического рынка: Учеб / пособие для вузов. М.: Соло-Пресс, 2002.
2. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира (общий обзор): Учебник. – М.: Гардарики, 2001. – С. 16–57.
3. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 36–101.
4. Дергачев В.А., Вардомский Л.Б. Регионоведение. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 463 с. /<http://www.dergachev.ru/book-7-2/index.html>
5. Економічна і соціальна географія світу: Підручник для 10 кл./ За ред. Б.П.Яценка. – К.: АртЕк, 1999. – 387 с.
6. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001. С. 174–189.
7. Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. - К.: Знання, 2008. - 292 с.
8. Сонько С.П. Антропогенез та адміністративно-територіальна реформа. /Георетичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства.//Матеріали II Міжнародної наукової конференції. - Кривий Ріг, 2005.- С.22-24.
9. Сонько С.П. Геоінформаційні аспекти гео економічної та геополітичної регіоналізації України. / Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія геологія, географія. Випуск 9. 2005 - С.115-123.
10. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Вплив глобалізаційних процесів на самоорганізацію та саморозвиток регіонів./Регіональна бізнес-економіка та управління. № 3(27).- Вінниця: «Вінпринт», 2010. – С.35-43.
11. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Вплив паломницького туризму на розвиток регіону (на прикладі Уманщини)./Регіон-2011: Стратегія оптимального розвитку. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю.- Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2011.- С. 56-60.
12. Сонько С.П., Кулішов В.В., Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика. Навч. посібник. Рекоменд. Мін.освіти і науки України. - Київ, Ніка Центр, Ельга, 2002. – 408 с.
13. Сонько С.П., Мазуренко Ю.Ю. Використання методик елементарних ГІС для створення географічної бази даних з сільського еко туризму./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.88-89.
14. Сонько С.П., Мустафін В.І. Про об'єктивність формування і виділення регіонів. /Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Т.ІІ. Київ: Обрій,2004.- С.177-179.
15. Сонько С.П., Іващук В.В. Перспективні напрямки розвитку еколого-етнічного туризму в Уманському краї./Збірник тез міжвузівської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.67-68.
16. Сонько С.П. Сучасний погляд на предмет регіоналістики. /Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С.46-54.
17. Сонько С.П. Процес формування регіонів та сутність поняття «регіон». /Соціальний розвиток сільських регіонів. Кол. монографія. Умань. Вид. «Сочинський».- 2009.- С.12-14.
18. Сонько С.П. Регіоналізація, прикордонні конфлікти та майбутні шляхи розвитку природи і суспільства./ Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию. Сборник научных трудов.- Киев, «Академперіодика», 2003. - С.179-182.
19. Сонько С.П.,Скринько М.М. Інфраструктура в умовах транзитивної економіки. Наукова монографія. Харків: Вид-во «Екограф», 2004.- 348 с.
20. Сонько С.П. Сучасна модифікація теорії економічного районування./ Регіональна економіка. №3, 2005.- С.13-28.
21. Сонько С.П. Туризм як галузь відродження українського села./ Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції «Актуальні проблеми розвитку економіки України».- Умань, УДПУ ім. П.Тичини, 2010.- С.34-36.
22. Социально-экономическая география зарубежного мира/ Под ред.В.В.Вольского. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – 567 с.
23. Топчів О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 325–329, 406–424.